

GELECEK KORKUSU

SKUNK

alvin toffler

**altın kitaplar
yayınevi**

Kapak Düzeni

Dizgi - Baskı

Birinci Baskı

İkinci Baskı

Üçüncü Baskı

— ORAL ORHON

— ALTIN KİTAPLAR BASIMEVİ

— KASIM 1974

— EYLÜL 1975

— EKİM 1981

Alvin Toffler

ŞOK

(Future Shock)

Türkçesi

SELÂMİ SARGUT

Copyright : Alvin Toffler — 1974
Kesim Ajansı / Altın Kitaplar

ALVIN TOFFLER VE ŞOK

Ünlü Fortune dergisinin yayımcısı ve Washington muhabiri Alvin Toffler, Şok adlı kitabını yayınladığında, herkes oturduğu sandalyenin ayaklarının sallandığı duygusuna kapıldı. Gerçekten de kitap, tek sözcükle nitelendirmek gerekirse, «sarsıcı»ydı. Kişi için bir şok'tu:

Uzun yıllar Life, Horizon gibi dergilerde incelemeler, Annals of The Academy of Political And Social Science'da araştırmalar yayınladı. The Culture Consumers'la Toffler, büyük bir ilgi topladı.

Toffler, Sosyal Araştırma Okulu'nda «Geleceğin Sosyolojisi» derslerini kurdu. Böyle bir ders yeryüzünde, ilk kez okutulmaktadır.

Toffler, 1969 yılında Cornell Üniversitesi'nde çağrılı öğretim üyesi olarak ders verirken, gelecekteki değer ölçüleri konusunda çalıştı.

Şok, ilk okuyuşta sizi sarsacak, tedirgin edecek bir inceleme. Korkmayın diyeceğiz ama geleceğin neler getireceğini Toffler'den öğrenince, insan korkacağına düşünüp önlem almanın çok daha akıllıca bir iş olduğunu anlayacak.

Şok'u dilimize çeviren Selâmi Sargut, gerçekten zor, bilimsel terimlerle dolu bir kitabın üstesinden gelmiş. En önemlisi arı Türkçenin bilimsel bir kitapta rahatlıkla kullanılacağını bize tanıtlamış.

Geleceğin size neler getireceğini bilmek zorundasınız, yoksa birdenbire bastıran sorunların altından çıkamazsınız.

Şok (Gelecek Korkusu) üzerine dünya basınında çıkan yazılardan bazı alıntılar, sanırız, kitabın önemini göstermeleri yönünden ilgi çekici bulacaksınız.

«Geleceği değiştiren bir kitap.» Guardian

«Geleceğe meydan okuyan bir araştırma.» Daily Express

«Günümüzün, insanoğluna ulaştırılan en önemli, en kaçınılmaz bildirisi.» Chicago Daily News

«Büyüleyici, sarsıcı ve düş güçlerinin en korkuncu.» Los Angeles Times

«Önemli bir kitap. Bu kitabı okuduktan sonra geleceğin nelerle yüklü olduğunu anlıyoruz.» Listener

«Önemli, araştırma sonucu ortaya konulan akıllıca düşünceler, üstelik olağanüstü bir bileşimle anlatılmış.» Wall Street Journal

«Önemli sorunlardan önemli sonuçlara varan önemli bir kitap.» BBC

«Mutlaka okunmalıdır.» Newsweek

«Günümüzün en ilgi çekici toplumsal araştırması.» Atlantic Monthly

«Eğer bu kitabı okumayı ihmal edersek, hepimiz aptallıkla damgalanırız.» C. P. Snow

Şok, değişimin hastalığını ortaya koyuyor. Bütün tanılarıyla birlikte.

Şok, hızla gelişen teknolojinin bize getireceklerini dile getiriyor.

Şok, yarının dünyasına, insancılığın sevecenliğini getirmek istiyor, bu insancılığın getirilmesinde de en bilinçli önerileri sunuyor.

GİRİŞ

Bu kitap, değişimin baskınına uğrayan insanlara neler olduğunu anlatır. Geleceğe uyum sağlama (adapte olmak) ya da sağlayamama nedenlerimiz üzerine eğilir.

Gelecek üzerine çok yazılmıştır. Yine de geleceğin dűnyası üzerine yazılanların çoęu kuru ve katı bir yaklaşımın őrűnleridir. Oysa őrűnümüzdeki sayfalar yarınların insancıl, «yumuşak» yanlarıyla ilgilidir. Yarınlarda varacağımız evreleri ele almıştır. Gűnlük, ortak konuları içermektedir: Satın aldığımız, attığımız őrűnler, aramızda bıraktığımız yerler, içinde yaşadığımız, çalıştığımız őrűgűtler, rastlaştığımız inşanlar... Dostlukların, arkadaşlıkların ve aile yaşamının geleceği, ele alınan konular arasındadır. Yeni, yabancı alt kűltűrler ve yaşam biçimleri yanında, seks ve oyun alanlarından tutun da politikaya dek birçok konuyu kapsamaktadır.

Tűm bu konuları —yařamda olduęu gibi kitapta da— deęişimin gűrűldeyen akıntısı birleřtirmektedir. Gűnűműzde bu akıntı őrűlesine gűclűdűr ki, kurumları altűst etmekte, deęerleri deęiřtirmekte, kőklerimizi kurutmaktadır. Deęiřim geleceęi, řimdiki yařamımızı kaplayan bir sűreçtir. Yařayan, soluk alan, deneyler geçirmiř bireylerin açısından ve yakından bakmak őrűnemlidir.

Çaęımızda deęişimin hızı, bařlı bařına temel bir gűcťűr. Bu hızlanan itme, sosyolojik olduęu kadar kiřisel ve psikolojik sonuçlar da doęurmaktadır. İzleyen sayfalarda, sźz konusu hızın etkileri ilk kez sistematik bir biçimde ortaya konmuřtur. İnsanoęlu, kendi kiřisel iřlerinde olduęu gibi toplum içinde de, deęişimin hızını denetlemeyi en kısa zamanda őrűrenemezse, kit-

le halinde uyum sağlayamamanın kötü sonuçlarıyla karşılaşacak demektir. Sanırım, kitap bu gerçeği tüm boyutlarıyla tartışmaktadır.

Horizon dergisinde, 1965'de yayınlanan bir yazımda, kısa sürede büyük bir değişime uğrayan bireylerdeki gerilimi ve yön sapmasını tanımlamak amacıyla «gelecek korkusu» terimini kullanmıştım. Söz konusu kavram bana çekici geldi; sonraki beş yılımı üniversiteleri, araştırma merkezlerini, laboratuvarları, hükümet organlarını ziyaret ederek; sayısız yazı ve bilimsel bildiri okuyarak; yüzlerce uzman kişiyle görüşerek geçirdim. Tüm bu çabalarım, değişimin çeşitli yönlerini, ona ilişkin davranış biçimlerini ve geleceği kapsıyordu. Nobel kazanan ünlüler, hipiler, psikiyatristler, doktorlar, işadamları, profesyonel futüristler (1), filozoflar ve eğitimciler değişime ilişkin görüşlerini, uyum sağlama konusundaki kaygılarını ve gelecek üzerine korkularını dile getirdiler. Bu konudaki deneylerim beni oldukça rahatsız edici iki sonuca ulaştırdı.

Birincisi, gelecek korkusunun artık uzak olmayan bir tehlike olduğuydu. Artan sayıda insanlar şimdiden bu hastalığın pençesine düşmüştü. Söz konusu edilen psiko-biyolojik durum, tıbbi ve psikiyatrik terimlerle tanımlanabiliyordu: Değişim hastalığıydı bu.

İkinci olarak, **uyum sağlama** konusunda çok az bilgimiz olduğunu şaşırarak farkettim. Ne toplumumuzda değişim bayrağını açıp büyük değişikliklere önyak olanlar, ne de değişimin üstesinden gelebilmemiz için bizi geleceğe hazırlamaya çabalayan kişiler **uyum sağlama** konusunda fazla bilgili değillerdi. Bu işe gönül koymuş aydınlar cesur tavırlarla, «değişim için eğitimden» ya da «insanları geleceğe hazırlamaktan» söz ediyorlardı. Ancak bu işin nasıl yapılacağını bilen yoktu. İnsanoğlu şimdiye dek karşılaştığı en hızlı değişen çevre yapısının ortasında kalakalmıştı: buna karşın insanın bu çevreye uyum sağlayabilmesi için ne yapması gerektiğini bilemiyorduk.

Psikologlarımız ve politikacılarımız da, belirli kişi ve top-

(1). Gelecek bilimiyle uğraşan kişilere verilen ad. (Çeviren)

lulukların değişime karşı gösterdikleri akıldışı direnç karşısın-
da şaşırıp kalıyorlar. Bir bölümü yeniden düzenlemek isteyen
işletme genel müdürü, yeni bir öğrenim yöntemini uygulamaya
kalkışan eğitimci, kentindeki değişik kökenli kişilerin barışçı bir
biçimde bütünleşmesini amaçlayan belediye başkanı, çeşitli za-
manlarda bu körükörüne direnişle karşılaşılıyorlar. Yine de bu
direnişlerin kaynakları üzerine fazla bilgimiz yok. Başka bir so-
run daha var: Bazıları büyük bir tutkuyla, tüm güçlerini kullanarak değişim
olanaklarını yaratmaya çabalarken, niye bazıları bu
oluşumdan kaçıyorlar? Tüm sorulara bir karşılık veremediğim gi-
bi, yeterli bir **uyum sağlama** kuramı (teori) olmadığını da farket-
tim. Oysa böyle bir kuram geliştirilmedikçe, bu sorulara karşılık-
lar bulabilme olanağı da sağlanamazdı.

Bu kitabın amacı, gelecekle uzlaşabilmemize yardımcı ol-
mak; kişilerin tepkilerini derinine inceleyerek, kişisel ve toplum-
sal değişime uydurma olanaklarını sağlamaktır. Sonuç olarak
da kitap geniş, yeni bir **uyum sağlama** kuramıyla ortaya çıkmak-
tadır.

Kitap, genellikle gözden kaçan önemli bir farka da dikkati
çekmektedir. Değişimin etkileriyle ilgili araştırmalar hemen
hemen tümüyle, bu değişim yolculuğunun hızından çok, bizi gö-
türdüğü yönlerin tanımlanmasına yöneliktir. Oysa ben değişim
hızının ortaya koyduğu soruların, çoğu kez değişimin yöneldiği
sonuçlardan daha önemli olduğunu belirlemeye çalıştım. Bu
gerçek kavranmadıkça, uyum sağlama sorununu anlamaya ça-
lışma olanağı yoktur. Değişimin 'içeriğini' anlamaya yönelik her
çaba, içeriğin bir bölümü olarak, hızın sonuçlarını da göz önüne
almak zorundadır.

William Ogburn, kültürel geri kalma kuramında, toplumun
değişik kesimlerinde eşit olmayan değişim hızlarının, sosyal
gerginliklerin nedeni olduğunu belirtmektedir. Gelecek korku-
su kavramı —ve ondan çıkarılan uyum sağlama kuramı— yal-
nızca, kesimler arasındaki değişimin dengede olmasını öngör-
memektedir. Cevredeki değişim hızı da, insan tepkisinin sınırlı
hızıyla denge sağlamalıdır. Çünkü gelecek korkusu, bu ikisi ara-
sındaki dengesizliğin artması sonucu oluşur.

Yine de elimizdeki kitap bir kuram oluşturmaktan öte bir çabayı amaçlamıştır. Bir yöntemi sergilemeyi de öngörmüştür. İnsanoğlu öncelikle şimdیه ışık tutmak için geçmişi araştırmıştır. Beşer zaman aydınasını çevreme tuttum, geleceğin görüntüsüyle şimdi arasındaki ilişkiyi kurmaya çalıştım. Geleceği entelektüel bir gereç olarak kullanmadıkça, kişisel ve toplumsal sorunlarımızı çözümlememiz gittikçe zorlaşacaktır. Önümüzdeki sayfalar boyunca bu gereçle neler yapılabileceğini göstermeye çalışacağım.

Son olarak da kitap, fazla vurgulamadan, okuyucuyu değişikliğe hazırlamayı amaçlamıştır. Hızlı değişime başarılı bir uyum sağlamak istiyorsak, geleceğe yeni bir açıdan bakmak, şimdilerdeki etkinliğini yeni bir duyarlıkla izlemek durumundayız. Kitap, okurlarındaki «gelecek bilincini» arttırmak çabasıdır. Kitabı bitirdikten sonra, okur ne denli onun üzerine düşünür, spekülasyon yapar ve gelecekteki olayları bekler duruma gelirse, kitabın etkinliği de o ölçüde belirlenmiş olur.

Belirtilen durumların ışığı altında, açıklanmayan bazı düşünceler de sıraya girer. Bunlardan birisi gerçeğin yokolabilirliğidir. Her gazete muhabirinin başından geçen bir deney vardır: Muhabir, gözlediği çabuk gelişen bir olayın öyküsünü daha kâğıda geçiremeden, olayın biçiminin ve anlamının değiştiğini görür. Günümüzde bütün dünya hızla gelişen bir öyküye benzer. Birkaç yıl boyunca yazılan bir kitaptaki bazı gerçeklerin, araştırma, yazım ve basımla geçen süre içinde biçim değiştirmesi olağandır. Sözgelisi A Üniversitesiyle ilişkili gösterilen profesörler B Üniversitesine geçmiş olabilirler. X mevkiinde olan bir politikacı şimdi Y'de bulunabilir.

Yazılma süreci içinde yeni yeni çabalar harcanmasına karşın, Gelecek Korkusu'nda sözü edilen bazı gerçekler- şimdiden eskimiş, işlevini yitirmiştir. (Yazarların sözünü etmekten hoşlanmamalarına rağmen, bu durum, kuşkusuz birçok başka kitap için de geçerlidir.) Verilerin eskimesinin burada özel bir önemi vardır, çünkü bu veriler, hızlı bir değişim içinde olduğumuz savını (tezini) doğrular niteliktedir. Yazarlar gerçeğe ulaşabilmek için zorlu uğraşlar verirler. Günümüzde 'gerçek zaman' içinde araştırmak, yazmak ve basmak olanağımız yoktur. Bu ne-

denle okurlar, ayrıntılardan çok, kitabın genel teması üzerinde durmalıdır.

«...cek, ...cak» ekleri üzerine de konuşmak gerek. Tutarlı bir fütürist (gelecek bilimcisi) kehanetlerle uğraşmamalıdır. Bu işi televizyondaki münecimlerle gazetelerdeki astrologlara bırakmalıdır. Tahminde bulunmanın karmaşıklığı konusunda çok aydınlanmış bir kişi bile, gelecek üzerine bilgi sahibi olduğunu ileri süremez. Çin atasözü olduğu söylenen şu sözlere kulak vermek gerek: «Kehanette bulunmak çok zor bir iştir —özellikle geleceğe dönükse.»

Bunun anlamı açıktır; geleceğe dönük söylevlerimize bir dizi, eğer'ler, ve'ler, oysa'lar katmak zorundayız. Böyle bir kitapta bu işe kalkıştık mı, okuru belki'lerden oluşmuş bir çığın altına atıyoruz demektir. Ben böyle yapacağıma, okurumun bu anlatım sorununu kavrayacağına inanarak özgürce davrandım; soruna kesin ve belkisiz bir tutumla yaklaştım. «...cek, cak» eki kitap boyunca «belki» ya da «bana göre» biçiminde yorumlanmalıdır. Ayrıca gelecekteki olaylara ilişkin tüm tarihler özenle değerlendirilmelidir.

Gelecek üzerine kesin bir tavırla konuşamamak, susmak için bir özür olamaz. Kuşkusuz, elimizdeki «kanıtlanmış verilere» yan çizemeyiz. Ancak elimizde böyle veriler yoksa, izlenimci ya da anılardan özümlenmiş verilere ve aydın kişilerin görüşlerini de içine alan bilgilere dayanmak sorumlu bir yazarın —hatta bilimadamının— hem hakkı, hem de yükümlülüğüdür. Baştan sona bu görüşü uyguladım; böyle yaptığım için de bir özür ileri süreceğim değilim.

Gelecekle uğraşırken, hiç olmazsa eldeki amaçlar için, yüzde yüz «doğru» olanı kovalamaktan daha önemli çabalar vardır. Düş gücünü kullanma, tasarlama, kavrama gibi. Kuramların yeterinden çok yararlı olmaları için «doğru» olmaları gerekmez. Yanlışın bile yararı vardır. Ortaçağ haritacılarınca çizilen haritalar, umutsuzluk doğuracak derecede yetersizdir; büyük yanlışlarla doludur. Tüm yeryüzünün, karış karış çizildiği çağımızda bunlar gülümsemelere yol açan yanlışlardır. Yine de büyük kâşifler o haritalar olmadan Yeni Dünya'yı bu-

lamazlardı. O haritacılar, yürekli bir yaklaşımla hiç görmedikleri dünyaları çizmeye çabalamışlardı.

Geleceği keşfetmeye çalışan bizler de, o eski haritacılar gibiyiz. Şu sayfalar arasında, gelecek korkusu kavramını ve uyum sağlama kuramını ortaya atmaya yazarı iten işte bu ruhtur. Söylenecek son söz değildir bunlar kuşkusuz. Yeni gerçeklerin, üç aşağı beş yukarı, ilk toparlanmalarıdır. İtici bir hızın yarattığı, tehlike ve umutla dolu ilk toparlanmalar...

BİRİNCİ KESİM

Kalıcılığın Ölümü

BÖLÜM BİR

SEKİZ YÜZÜNCÜ YAŞAM SÜRESİ

Günümüzle XXI. yüzyıl arasında kalan şu otuz yıl içerisinde, psikolojik açıdan normal milyonlarca insan, birdenbire gelecekle karşı karşıya kalacak. Dünyanın zengin ve teknik bakımdan gelişmiş ülkelerinde yaşayan kişiler, çağımızı belirleyen değişim isteğine ayak uydurmanın zorluğu karşısında acı çekecekler. Onlar için **gelecek** gereğinden önce gelecek.

Bu kitap, değişimle ve ona nasıl uyum sağladığımızla ilgilidir. Değişimi özleyen, onu başına taç yapanları olduğu gibi, ona direnen, ondan kaçmaya çabalayanları da ilgilendirir. Uyum sağlama yeteneğimiz, **gelecek** ve birlikte getireceği korku üzerine yazılmıştır.

Son üç yüz yıldır Batı toplumu, değişimin alevden kasırgasına yakalanmıştır. Bu kasırga, dinmeyi bir yana bırakın, yeni güçler toplamaktadır. Değişim, üst düzeyde sanayileşmiş ülkelerin üzerinde, daha hızlandırıcı bir etki yaparak esmektedir. Her türden, yabansı sosyal olguları yaymaktadır— psikodelik kiliselerden özgür üniversitelere, Kuzey Kutbu'ndaki bilim kentlerinden California'daki eşlerin değiş-tokuş edildiği kulüplere kadar.

Bu süreç yabansı kişilikler de oluşturmaktadır: Artık on iki yaşındaki çocuklar yaşlarının gerektirdiği gibi davranmıyorlar; elli yaşındaki büyüklerse on iki yaşındaki çocuklar gibi davran-

nıyolar. Yoksul gibi davranan zenginler, LSD almadıkça kafası çalışmayan bilgisayar programcılarını çevremizde. Kirli gömleklere içinde anarşistlik taşıyan tutucular, kurulu düzen yandaşı görünüşleri altında yaşayan anarşistler var. Evlenmiş rahipler, Tanrı tanımaz papazlar, Yahudi Zen Budistler alabildiğine. **Pop** var... **Op** var. Playboy kulüplerini, homoseksüel filmler gösteren sinemaları unutmayalım... **Amphetamine**'ler... teskin edici ilaçlar... kızgınlık, kan ve unutulma. Daha çok unutulma.

Bu yabancı görünümü, psikoanalizin anlaşılmasız dilini ya da varoluşçuluğun bulanık klişelerini kullanmadan açıklamaya olanak var mı? Yeni, yabancı bir toplum, gözümüzün önünde oluşmaktadır. Onu anlamamın, gelişimini belirlemenin bir yolu var mıdır? Nasıl uzlaşacağız onunla?

Bize bu kadar anlaşılmasız biçimde çarpan olgu, çoğu kez gerçeği çıldırmış bir kaleidoskopa çeviren değişim hızına göz attığımızda daha anlaşılır bir biçim almaktadır. Çünkü değişimin korkunç hızı, yalnızca endüstrileri ve ulusları tokatlamaktadır. Söz konusu hız, kişisel yaşamımızın derinlerine dek inen, bizi yeni davranış biçimlerine zorlayan, yeni bir psikolojik hastalığın kucağına atan somut bir güçtür. Bu yeni hastalık 'gelecek korkusu' diye adlandırılabilir. Yeni hastalığın kaynaklarını ve belirtilerini bilmek, akılcı bir çözümlenmeye gelmeyen birçok konuyu da açıklamaya olanağını bize verecektir.

HAZIRLIKSIZ ZİYARETÇİ

Buna paralel bir deyim olan 'kültür şoku' şimdiden sözlüklerimize girmiştir. Kültür şoku (şaşkınlığı) hazırlıksız bir ziyaretçinin yabancı bir kültüre **dalması** sonucu karşılaştığı etkidir. Barış gönüllüleri, Borneo'da veya Brezilya'da bu hastalığı yaşamışlardır. Büyük bir olasılıkla Marco Polo da Çin'de bu deneyden geçmiştir. Kültür şoku, yolcunun birden kendini, evetin hayır, 'değişmez fiyatın' pazarlık edilebilir anlamına geldiği; bir iş için bekletilmenin saygısızlık olarak tanımlanmadığı; kahkahanın kızgınlığı simgelediği bir ortamda bulunduğu an ortaya çıkan bir olgudur. Kültür şoku, bireyin toplum içindeki işlevini yürütme-

sine yardımcı olan, bilinen psikolojik ipuçlarının birden tümüyle ortadan kalkması ve yerlerini yabancı, anlaşılmaz olanlarının alması sonucu oluşan bir şaşkınlıktır.

Kültür şoku, Amerikalıların diğer toplumlarla ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. İletişimin (haberleşme, telecommunication) sağlanamaması, gerçeğin değişik tanımlanmasına ve uyum sağlayamamaya neden olmaktadır. Buna rağmen kültür şoku, gelecek korkusuyla (şoku) karşılaştırıldığında ılımlı kalmaktadır. Gelecek korkusu, geleceğin zamanından önce yaşamımıza girmesi sonucu oluşan, sersemletici bir olgudur. Yarının en önemli hastalığı olabilir.

Gelecek korkusu, bir zaman olayıdır. Değişim hızı büyük ölçüde artmış olan toplumun bir ürünüdür. Yeni kültürün eskisi üzerine acımasızca yüklenmesi sonucu oluşmaktadır. Bir yerde bu olay, kişinin kendi toplumu içinde kültür şokuna uğraması biçiminde tanımlanabilir. Oysa etkisi daha kötüdür. Barış gönüllüleri, yolcular geride bıraktıkları kültürlerine dönebileceklerinin rahatlatıcı bilinci içindedirler. Gelecek korkusuna uğramış kurbanın bu olanağı yoktur.

Bireyi kendi kültüründen alın ve birden kendisinininkine göre kesin ayrılıklar gösteren bir çevreye koyun, —zaman, uzay, iş, sevgi, din, seks ve diğer konular üzerine ayrı kavramların varolduğu bir çevre— tanıdık bir sosyal çevreye dönme umutlarını yok edin. Birey kuşkusuz altüst olacaktır. Üstelik, bu yeni kültür de sürekli bir kaynama içindeyse ve —daha kö-tüsü— değerleri sürekli değişiyorsa yön sapması duygusu daha da yoğunlaşacaktır. Yeni koşullar altında ne tür davranışların akılcı olacağı konusunda kurbanı verilecek bir iki ipucu, onun hem kendisi, hem de başkaları için tehlikeli olmasına yol açacaktır.

Şimdi, bireyi değil de tüm bir toplumu, tüm bir kuşağı düşünün, —toplumun en zayıf, akli kıt ve akılcı davranışlar içinde olmayan üyelerini de alın— hepsini birden bu yeni dünyanın çevresinin içine taşıyın. Sonuç, kitle halinde yön sapması, gelecek korkusu olacaktır.

İnsanın yüzyüze geldiği görünüm budur. Değişim, bir çığ gibi başlarımızın üzerinde büyümektedir ve insanların çoğunluğu onunla başa çıkabilmek için hazırlıklı değildir.

GEÇMİŞTEN KOPMAK

Tüm bunlar abartılıyor mu? Sanmıyorum. Yaşadığımız zamanı 'ikinci sanayi devrimi' diye tanımlamak alışkanlık oldu. Bu yakıştırmanın amacı, çevremizdeki değişimin hızı ve derinliği üzerine bizi etkilemek. Oysa bu söz dizisi basmakalıp olduğu ölçüde yanıltıcı da aynı zamanda. Şimdilerde oluşan, büyük bir olasılıkla sanayi devriminden çok daha büyük, derin ve önemlidir. Nitekim, ortaya konan önemli görüşler bu oluşumun, barbarlıktan uygarlığa geçişten bu yana (bu geçişi birinci büyük dönemeç sayarsak) insanlık tarihinin ikinci büyük dönemeçi olduğunu belirlemektedirler.

Söz konusu görüş, bilimadamlarının ve teknologların (uygulayıcıların) yazılarında gittikçe daha sık olarak görülmektedir. Nobel Ödülünü kazanan İngiliz fizikçisi Sir George Thomson, **Görünürdeki Gelecek** adlı kitabında, günümüze çizilecek tarihsel paralelin, sanayi devriminden çok, «Neolitik Çağda tarımın bulunması,» olayında aranması gerektiğini belirtmiştir. Amerikalı otomasyon uzmanı John Diebold, «içinde yaşadığımız teknolojik devrim, daha önce insanlığın başından geçen sosyal değişimlerden daha kötü olacaktır,» uyarısında bulunmaktadır. İngiliz bilgisayar yapımcısı Sir Leon Bagrit, tek başına otomasyonun bile «insanlık tarihindeki en büyük değişim» olduğunu ileri sürmektedir.

Bu görüşte olanlar yalnızca bilimadamları ve teknologlar değildirler. Sanat filozofu Sir Herbert Read içinde yaşadığımız devrimi şöyle tanımlıyor: «O denli temel bir devrim ki, bir paralel çizilemek için geçmişteki yüzyılları araştırmalıyız. Büyük bir olasılıkla şimdikine benzer bir değişim Eski Taş Devri'yle Yeni Taş Devri arasında yer almıştır...» C. W. Ceram adını kullanarak **Tarımlar, Mezarlar ve Bilginler** adlı kitabı yazmış olan Kurt W. Marek, «biz yirminci yüzyılda insanlığın

beş bin yıllık devresini tamamlamaktayız. Biz, Spengler'in dediği gibi, Hıristiyanlığın batıya yayıldığı sıradaki Roma'nın durumunda değiliz. Tersine İsa'dan önce üç bin yılındaki ortamı yaşıyoruz. Tarih öncesi insan gibi gözümüzü açıyor, tümüyle yeni bir dünya görüyoruz,» demektedir.

Bu konuda en çarpıcı demeçler, iktisatçı ve sosyal bir düşünür olan Kenneth Boulding'ten gelmekte. İnsanlık tarihinin önemli bir dönemecinde olduğumuzu ileri süren Boulding, «insan eylemleriyle ilgili istatistik dizilerine bakılırsa, insanlık tarihini, yaşadığımız süre içinde ikiye bölebiliriz,» demektedir. Yüzyılımız insanlık tarihinin tam ortasından geçen bir kuşak gibidir. Düşünür, «Günümüzün dünyası, doğduğum güne Jül Sezar'ın dünyasına olduğu kadar yabancıdır. Şimdiye dek yaşanan insanlık tarihini ikiye bölmeye kalksak, bu çizgi doğum gününden geçerdi. Doğduğumdan bu yana olup bitenler, doğumuma kadar olup bitenlere neredeyse eşittir,» biçiminde konuşmaktadır.

Bu çarpıcı sav değişik biçimlerde ortaya konabilir. Sözgelisi, eğer insanlık tarihinin son elli bin yılı yaklaşık altmış iki yıllık yaşam sürelerine bölünse sekiz yüz yaşam süresi geçirildiği ortaya çıkar. Sekiz yüz yaşam süresinin altı yüz ellisi mağaralarda geçmiştir.

Ancak son yetmiş yaşam süresi boyunca insanoğlu deneylerini gelecek kuşaklara iletme olanağını bulmuştur; örneğin yazı gibi araçlarla. Büyük insan kitlelerinin basılı sözcükleri görebilmeleri ancak son altı yaşam süresi içinde gerçekleşmiştir. Zamanı kesinlikle ölçmek olanağı son dört yaşam süresinde sağlanmıştır. Elektrik motorunun her yerde kullanılabilmesi son iki yaşam süresinde söz konusu olmuştur. Günlük yaşamımızda kullandığımız eşyaların çoğu şimdilerde, sekiz yüzüncü yaşam süresi içinde geliştirilmişlerdir.

Sekiz yüzüncü yaşam süresi, insanoğlunun geçmişteki tüm deneyleriyle olan bağı kesin keskin koparışını simgeler. Çünkü bu yaşam süresi içinde insanoğlunun kullandığı araçlarla olan ilişkisi tümüyle tersine dönmüştür. Bu durum, ekonomik gelişme alanında çok belirgindir. Bir yaşam süresi içinde, uygarlığın kökeni olan tarım, birçok ülkedeki egemen kesim özel-

liğini yitirmiştir.

Günümüzde, on iki büyük ülkede, çalışan nüfusun %15'inden azı tarımla uğraşmaktadır. İki yüz milyon Amerikalıya ek olarak yüz altmış milyon insanı da besleyen Amerikan tarımında çalışan insan sayısı %6'dır ve bu sayı gittikçe azalmaktadır.

Ekonomik gelişme açısından tarım birinci, sanayileşme de ikinci aşama olarak tanımlanırsa, şimdilerde üçüncü bir aşamaya birden varılmıştır. 1956 sıralarında ABD dünyasındaki en büyük güç olarak belirlediğinde, tarımda çalışmayan işgücünün %50'si artık mavi yakalı fabrika veya el işçisi değildi. Beyaz yakalı işgörenler mavi yakalıları sayıca geride bırakmışlardı; bunlar perakende ticaret, yönetim, haberleşme, araştırma, eğitim ve diğer hizmet sınıflarında çalışıyorlardı. Böylece aynı yaşam süresi içinde bir toplum tarımın boyunduruğundan kurtulmakla kalmıyor, el işçiliğini de bir yana bırakıyordu. Dünyadaki ilk hizmet ekonomisi doğmuş oluyordu.

O zamandan bu yana, teknolojik bakımdan gelişen ülkeler, birbiri ardından aynı doğrultuda yürüdüler. Günümüzde tarımı %15 düzeyine ya da onun altına indiren İsveç, İngiltere, Belçika, Kanada ve Hollanda gibi ülkelerde beyaz yakalı işgörenler, mavi yakalıları sayıca şimdiden geride bırakmışlardır. Tarım için tam on bin yıl. Bir veya iki yüzyıl da sanayileşme için. Şimdi önümüzde üstün (süper) sanayileşme belirmeye başlamıştır.

Fransız plancısı ve sosyal düşünürü Jean Fourostie, hiçbir şey sanayi devrimi sonucu doğan uygarlıktan daha az sanayileşmiş olamayacaktır,» demektedir. Bu sözlerdeki gerçeği iyi kavramak gerek. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant «Günümüzün gelişmiş ekonomileriyle ilgili en şaşırtıcı gerçek, bunların istedikleri araçları en kısa zamanda elde edebilmeleridir... Çağımızda kararları sınırlayan araçlar değildir. Araçları ortaya koyan kararlardır. İşte en temel, devrimsel değişim budur. Belki de insanlık tarihinin en devrimsel olanı,» diyerek üstün sanayileşmeye geçişi özetlemektedir. Bu anıtsal tersine dönüşüm, sekiz yüzüncü yaşam süresi içinde gerçekleşmiştir.

Son yaşam süresi tüm diğerlerinden, değişim genişliği ve

kapsamı açısından da ayrılır. Kuşkusuz, diğer yaşam süreleri içinde de çağ değiştiren önemli olaylar olmuştur. Sosyal düzeni yerinden oynatan savaşlar, veba salgınları, yer sarsıntıları ve kıtlıklar görülmüştür. Oysa tüm bu olanlar bir toplumun ya da birkaç toplumun sınırları içersinde kalmıştır. Etkilerinin, bu sınırların dışına taşması, yıllar almıştır.

Bizim yaşam süremizde sınırlar yok olmuştur. Günümüzde sosyal bağlar öylesine sıkıdır ki, olayların doğurduğu sonuçlar hemen tüm dünyaya yansımaktadır. Vietnam'da çıkan bir savaş Pekin, Moskova ve Washington'daki temel siyasal yaklaşımları değiştirmekte, Stockholm'da protestoları doğurmakta, Zürih'te parasal durumları etkilemekte, Cezayir'deyse gizli diplomatik girişimleri ateşlemektedir.

Anında yansıyan ve yayılan yalnızca günümüzdeki olaylar değildir. Diyebiliriz ki, geçmiş olayların etkilerini yeni bir biçimde duymaktayız. Çünkü geçmiş sırtımıza binmektedir. «Zaman sekmesi» diye adlandırılabilir bir oluşuma yakalanmış durumdayız.

Geçmişte ortaya çıktığında yalnızca bir avuç insanı etkilemiş olan bir olay, günümüzde daha geniş kapsamlı sonuçlar doğurmaktadır. Sözcelişi, Peloponez Savaşı çağdaş ölçülerimiz açısından küçük bir çarpışmaydı. Atina, Isparta ve yakınlarındaki kent devletler çarpışırken, yeryüzündeki diğer insanlar olayın çok dışında kaldılar. O sıralar Meksika'da yaşayan Zapotek Kızılderililerinin olaydan haberleri bile olmadı. Eski Japonlar etkisini duymadılar bile.

Oysa Peloponez Savaşı Yunan tarihinin akışını değiştirdi. İnsanların göçmelerini, düşüncelerin yayılışını değiştirdiği için sonraları Roma ve Avrupa'daki olayları etkiledi. Günümüzde Avrupalılar arasındaki küçük ayrılıkların nedeni, geçmişteki o çatışmadır.

Sıkı iletişim (haberleşme) ağlarının dünyayı ördüğü çağımızda bu Avrupalılar, Meksikalıyı da, Japonu da aynı biçimde etkilemektedirler. Peloponez Savaşı'nın Avrupalılar üzerinde bıraktığı etkilerin izleri, dünyanın bütün bölgelerine onlar tarafından yayılmaktadır. Böylece Meksikalılar ve Japonlar, o savaşın etkilerini, atalarının zamanında hiç duymamış olma-

rına karşın, günümüzde belirgin biçimde duymaktadırlar. Bu yoldan geçmişin olayları, kuşakların ve yüzyılların üzerinden günümüze ulaşmakta ve bizi değiştirmektedirler.

Yalnızca Peloponez Savaşı'nı değil de, Büyük Çin Seddi'nin yapılışını, Kara Veba'yı, Bantuların Hamilerle savaşını düşündüğümüzde —bunların tümü geçmişin olaylarıdır— zaman sekmesi kuralının geçerliği önem kazanır. Geçmişte bazı insanların başına gelenler günümüzde tüm insanları etkilemektedir. Ne var ki, bu her zaman doğru değildir. Kısaca söylemek gerekirse, tarih bizi yakalamaktadır; çelişkili olarak da geçmişten kopuşumuzu sağlamaktadır. Böylece değişimin kapsamı, temel olarak değişmektedir. Uzay ve zaman içinde değişim büyük bir güçtür. Sekiz yüzüncü yaşam süresi içinde bu güç en üst düzeye varmıştır.

Şimdiki ve daha önceki yaşam süreleri arasındaki son ve niteliksel ayırım, en kolay gözlenebilendir. Çünkü biz değişimin yalnızca kapsamını ve ölçüsünü genişletmekle kalmadık, onun hızını da değiştirdik. Çağımızda, tümüyle yeni sosyal bir gücü ortaya salıverdük. Öylesine hızlandırılmış bir değişim ki, zaman duygumuzu etkiledi; günlük yaşam tempomuzu kökünden değiştirdi; çevremizdeki dünyayı algılayış yöntemlerimizi **farklılaştırdı**. Artık geçmişteki insanlar gibi algılamıyoruz yaşamı. Çağımız insanını geçmişteki insanlardan ayıran en belirgin özellik de bu. Söz konusu hız, kalıcı olmama —geçicilik— olayının nedenidir; diğer insanlarla, varlıklarla, düşünce evreniyle, sanat ve değerlerle olan ilişkilerimizi kökünden etkiler bir biçimde bilincimize sızmakta, katılmaktadır.

Üstün sanayileşme çağına girerken, bize neler olduğunu anlamak için hız süreçlerini çözümlemek ve geçicilik kavramıyla yüzyüze gelmek durumundayız. Eğer hız yeni bir sosyal güçse, geçicilik de onun psikolojik benzeridir. Zamanımız insanının davranışları üzerinde geçiciliğin oynadığı rolü anlamadan, kişilik ve psikoloji üzerine kurulacak kuramlarımız çağdışı kalacaktır. Geçicilik kavramı olmadan da psikoloji bu olayları ele alamaz.

Çevremizi saran araçlarla olan ilişkilerimizi değiştirerek, değişimin kapsamını genişleterek ve özellikle değişimin adım-

larını hızlandırarak geçmişten kopmaktayız. Kendimizi eski düşünme, hissetme ve uyum sağlama yöntemlerinden kopardık. Sahneyi tümüyle yeni bir toplum için hazırladık. Şimdi ona doğru yarışıyoruz. Sekiz yüzüncü yaşam süresinin özü budur. İşte, insanın uyum sağlama yeteneği üzerine sorulan sorular burada belirmektedir. Bu toplum içinde insan nasıl yol alacak? Kurallarla arasında bir uyum yapabilecek mi? Yapamazsa bu kuralları değiştirebilecek mi?

Bu soruları yanıtlamaya kalkışmadan, ikiz güçler olan hız ve geçicilik üzerine eğilmeliyiz. Varlığın yapısını nasıl değiştirdiklerini, yaşamımızı ve ruhsal yapımızı dürterek onlara nasıl yeni biçimler verdiklerini öğrenmeliyiz. Gelecek korkusunun patlayıcı gücüyle nasıl —ve niçin— önümüze çıktıklarını anlamalıyız.

BÖLÜM İKİ

HIZ DÜRTÜSÜ

1976 Mart'ında, Doğu Kanada'da on bir yaşındaki bir çocuk yaşlılık nedeniyle öldü.

Ricky Gallant yalnızca on bir yıl yaşamıştı. Çocuk **Progeria** —ileri yaşlılık— denilen tuhaf bir hastalığa yakalanmıştı. Doksan yaşındaki bir kişinin özelliklerini gösteriyordu. **Progeria**'nın belirtileri, bunama, damar sertleşmesi, kellik, gövde de gevşeme ve deri buruşmasıydı. Ricky öldüğünde yaşlı bir adamdı. Uzun biyolojik değişim onun on bir yıllık kısa yaşamına sığmıştı.

Progeria olaylarına çok ender raslanır. Yine de ileri teknolojinin geçerli olduğu toplumlar mecazi anlamda bu hastalığı çekmektedirler. Onlar yaşlanıp bunamıyorlar. Ancak olağanüstü biçimde hızlı bir değişim geçiriyorlar.

Çoğumuz çevremizdekilerin büyük hızla hareket ettiğini hayal meyal algılıyoruz. Doktor ve yöneticiler, kendi alanlarındaki gelişmelere yetişemediklerinden yakınmaktadırlar. Günümüzde «değişimin meydan okuduğundan» söz edilmeyen bir toplantı ya da konferansa rastlayamazsınız. Değişimin, denetim dışına çıktığı konusunda kuşku ortaya konmaktadır.

Gerçekte bu görüşü herkes paylaşmıyor. Milyonlarca uyurgezer, sanki 1930'lardan bu yana hiçbir değişim olmamış

ve gelecekte de olmayacakmış gibi yaşamlarını sürdürüyorlar: İnsanlık tarihinin belki de en coşku verici aşamalarından birini yaşayan bu insanlar, uzak durarak, görmezlikten gelerek olanları gerçek dışına itebileceklerini sanıyorlar. Değişim dışı bir barış, değişime karşı diplomatik dokunulmazlık istiyorlar.

Onları her yerde görebiliriz: Yaşlı insanlar, kalan günlerini yaşamak için emekli olmuş kişiler, yeni olanın saldırısından ne pahasına olursa olsun kaçmaya çabalayan insanlar... Daha şimdiden yaşlanmış, otuz beş ve kırk beş yaşında insanlar, öğrenci ayaklanmalarına, sekse, LSD'ye veya mini eteğe sığınirilenip, gençliğin çağlar boyu hep böyle başkaldırdığına, şimdilerde eskiye göre fazladan bir şeyler olmadığına kendisini inandırmaya çalışan kişiler... Gençler bile değişimin bilincinde değiller gibi; öğrenciler geçmiş üzerine o kadar az şey biliyorlar ki, günümüzde olanları olağan karşılıyorlar.

Eğitilmiş kişileri de içine alan geniş bir çoğunluk, değişim düşüncesini öylesine korkutucu buluyorlar ki, varlığını yadsımayı yeğliyorlar. Değişimin gittikçe hızlandığını anlayan kişiler bile bu bilgiyi kullanıp yaşamlarını söz konusu sosyal gerçeğe göre tasarlamamaktadırlar.

ZAMAN VE DEĞİŞİM

Değişimin hızlandığını nereden biliyoruz? Her şeyden önce elimizde değişimi ölçecek bir gereç yok. Evrenin korku veren karmaşıklığı içinde, belirli bir toplumda bile, sonsuz sayıda değişim akımı aynı anda oluşur. Tüm 'varlıklar' —en küçük virüsten en büyük samanyoluna dek —gerçekte varlık değil, birer süreçtirler. Değişimi kendisiyle karşılaştırıp ölçebileceğimiz durağan (sabit) bir nokta, cennet benzeri bir değişmezlik yoktur. Değişim görelî (izafi) bir olgudur.

Eşitsizlikler de gösterir. Eğer tüm süreçler aynı hızda oluşsa ya da hızları birlikte artıp azalsa, değişimi izleyebilmek olanaksızlaşır. Oysa gelecek, şimdiki değişik hızlarda ele geçer. Böylece değişik süreçlerin hızlarını karşılaştırmak olanaklarımız içine girer. Sözel gelişmiş canlıların biyolojik evrimle-

riyle karşılaştırıldığında, kültürel ve sosyal evrimin çok daha hızlı olduğu görülür. Bazı toplumların teknolojik ve ekonomik açıdan daha hızlı geliştiklerini görürüz. Aynı toplum içindeki aynı kesimleri bile değişik değişim hızları gösterdiklerini biliriz. William Ogburn'un «kültürel geri kalma» diye belirlediği eşitsizlik budur. Gerçekte değişimi ölçülebilir yapan onun sergilediği eşitsizliklerdir.

Yine de onun değişik süreçlerini karşılaştırabilmek için bir birime ihtiyacımız vardır. Bu birim de zamandır. Zaman olmadan değişim bir anlam taşımaz. Değişim olmadı mı zaman durur. Zaman, olayların olduğu aralar olarak tanımlanabilir. Para nasıl hem elmaya ve hem de portakala bir fiyat biçmemiz olanağını bize sağlıyorsa, zaman da benzer olmayan süreçleri karşılaştırma olanağını bize verir. Bir baraj üç yılda yapılır derken, baraj yapılıncaya dek dünyanın güneş çevresinde üç kez döneceği veya yapılmasının otuz bir milyon kez kalem açmaya eşit süreyi kapsayacağını belirtmek istiyoruz. Zaman değişik süreçlerin oluşum hızlarını karşılaştırmamıza olanak sağlayan bir birimdir.

Değişimin eşitsizliğini, veri olarak sağladıktan ve zaman gibi bir ölçü birimiyle donandıktan sonra da, değişimi ölçmede zorluklarla karşılaşırız. Değişimin hızından söz ettiğimizde, belirli bir zaman aralığına dolmuş olayların sayısını anlatmak istiyoruz. Böylece 'olayları' tanımlamamız gereği ortaya çıkıyor. Söz konusu zaman aralıklarını kesin olarak saptamamız gerekiyor. Gözlediğimiz farklılıklardan çıkaracağınız sonuçlar konusunda dikkatli olmamız gerekliliği ortaya çıkıyor. Ayrıca değişimi ölçmeye kalktığımızda, fiziksel süreçlerin ölçümünde, sosyal süreçlerin ölçümüne göre daha ileri olduğumuz ortaya çıkıyor. Sözgelisi, gövdede kanın hangi hızla aktığını, dedikodunun toplumda ne hızla dolaştığından çok daha iyi ölçülebiliyoruz.

Tüm bu anlatılanlara karşın, tarihçilerden, arkeologlardan tutun da fen bilimcilerine, sosyolog, ekonomist ve psikologlara dek geniş bir aydın kitlesi birçok sosyal sürecin çarpıcı ve gösterişli bir biçimde hızlandığında birleşmektedirler.

YERÄLTİ KENTLERİ

Konuya genel çizgileriyle yaklaşan biyolog Julian Huxley, «İnsanın, bilinen yazılı tarih süresi içinde geçirdiği evrim, insan öncesi evrimden yüz bin kez hızlıdır,» demektedir. Huxley'in dediğine göre, Taş Devri'nde elli bin yıl alan ve çağı simgeleyen gelişmeler, zamanımızda, uygarlıkların yerleşmesiyle yüz yıllık süreler içinde oluşmaya başlamıştır. Değişimin hızı son beş bin yıl içinde artmıştır. Biyologun sözleriyle bu artış, «özellikle son üç yüz yıl içinde belirgindir.»

Romancı ve bilim adamı olan C. P. Snow da değişimin yeni belirginliğini yorumlamaktadır. «Bu yüzyıla kadar sosyal değişim çok yavaştı. Bir insanın yaşam süresi boyunca farkedilemeyebilirdi. Artık öyle değil. Değişimin hızı öylesine arttı ki, hayal gücümüz bile ona yetişemiyor.» Sosyal psikolog Warren Bennis de aynı kanıdadır. Yazara göre, son yıllarda değişimin baskısı iyice artmıştır. «Hiçbir abartma veya aşırılık, değişimin genişliğini ve hızını gerçekçi bir biçimde tanımlayamaz.. Gerçekte yalnızca abartmalar gerçek görünebilir,» diye bu konudaki görüşünü belirlemektedir yazar.

Hangi değişimler böylesine aşırı savları doğrulayabilir? İzin verirseniz birkaçına göz atalım. Sözgelisi, insanoğlunun kentleri biçimlendirmede kullandığı süreçleri konu alan değişimlere eğilelim. Yeryüzünün daha önceleri tanık olmadığı kadar yoğun ve hızlı bir kentleşme olayının içindeyiz. 1850'de yeryüzünde, nüfusu bir milyon olan ya da bu sayıyı aşan yalnızca dört kent vardı. 1900'de milyonluk kentlerin sayısı dokuzca ulaştı. Oysa 1960'da bu sayı yüz kırk bire varmıştı bile. The Hague'deki Sosyal Bilimler Enstitüsünde görevli Edgar de Vries ve J. P. Thyse'e göre yeryüzündeki kentli nüfusu her yıl %6,5 artmaktadır. Söz konusu istatistik, yeryüzündeki kentli nüfusun on bir yıl içinde iki katına varacağını göstermektedir.

Kentleşme alanındaki değişimin önemini kavrayabilmek için kentlerin şimdiki durumlarına göz atmak yeterlidir. Günümüzdeki kentlerin aynı büyüklükte kalacağını varsayarsak, yeni

milyonları yerleştirebilmek için yeryüzündeki kentlerin eşit büyüklükteki benzerlerini kurmak zorundayız. Sözün kısası, on bir yıl içinde yeni bir Tokyo, yeni bir Hamburg, yeni bir Roma kurmak gerekir. (Fransız kent plancılarının yeraltı kentleri, depoları, mağazaları, müzeleri ve fabrikaları tasarımlarının nedeni budur. Bir Japon mimarının, okyanusta çakılı kazıklar üzerinde kent kurma tasarısı da bu nedene dayanmaktadır.)

Aynı hızlı genişleme, insanoğlunun enerji tüketiminde de kendini belli etmektedir. Atom enerjisinin Barışçı Amaçlarla Kullanılması adlı uluslararası toplantılar dizisinin ilkinde başkanlık eden Hindistanlı atom bilgini Dr. Homi Bhabha da bir kezinde bu genişlemeyi açığa çıkarmıştı. «Olayı belirleyebilmek için otuz üç bin milyon ton kömürden elde edilen enerjiye 'Q' dicitir. 1850'ye dek her yüzyılda yarım Q'den az enerji tüketiliyordu. 1850'den sonra bu oran her yüzyılda bir Q'lük tüketime ulaştı. Günümüzde bu oran her yüzyıl için on Q'dür.» Bunun anlamı, iki bin yıl boyunca insanoğlunun tükettiği enerjinin yarısının son yüzyıl içinde tüketilmiş olduğudur.

Üstün sanayileşmeye doğru yarışan ülkelerin büyüme hızları da birer kanıt olarak ortadadır. Büyük bir endüstriyel temele dayalı olmalarına rağmen, bu ülkelerin yüzde olarak üretimlerindeki yıllık artışlar korkunçtur. Üstelik artış hızı da yükselmektedir.

Sözgelişi, Fransa'da, 1910'dan II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar süren yirmi dokuz yılda sanayi üretimi %5 artmıştır. Oysa aynı ülkede, 1948'le 1965 arasındaki on yedi yıllık süre içinde üretim artışı %220'dir. Günümüzde %5 ile %10 arasında değişen büyüme hızları sanayileşmiş ülkelerin çoğunda olağandır. Kuşkusuz, bu yüzdelerde çeşitli oynamalar görülmektedir. Yine de değişim yönü yadsınamayacak bir biçimde belirgindir.

OECD'ye (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) bağlı yirmi bir ülkenin 1960 - 68 yılları arası, gayrisafi ulusal gelirlerindeki yıllık artış hızı %4,5 ile %5 arasında oynamıştır. Amerika Birleşik Devletleri %4,5 bir hızla büyürken, Japonya %9,8'lik bir hıza erişmiştir.

Yukarıdaki sayıların ortaya koyduğu gerçekler, gelişmiş

ülkelerdeki toplam mal çıktılarının (output) her on beş yılda bir kat arttığı gerçeğinden daha az çarpıcı değillerdir kuşkusuz. Ayrıca, bir kat artışı oluşturan süre de gittikçe azalmaktadır. Başka bir deyişle, bu toplumun çocukları, yirmi yaşlarına varmadan çevrelerindeki tüm malların iki katına vardığını göreceklerdir. Belki de otuzuna vardıklarında çevrelerindeki bir kez daha iki katına ulaşmış olacaktır. Yetmiş yıllık bir yaşam süresi içinde, büyük bir olasılıkla, bu iki katına çıkma olayı beş kez gerçekleşecek. Böylece yetmiş yıl yaşayan bir kişi yaşlılığı sırasında çevresindeki toplumun doğduğu zamana göre otuz iki kez daha fazla ürettiğine tanık olacaktır.

Yeniyle eski arasındaki oranda böyle değişmeler, milyonlarca insanın alışkanlıkları, inançları ve kendilerine bakış açıları üzerinde yıkıcı etkiler yapmaktadır. Tarihte bu oran hiç böylesine kısa sürede ve köklü bir biçimde değişmemiştir.

TEKNOLOJİK MAKİNE

Önemli ekonomik gerçeklerin arkasında değişimin o büyük, homurdanan makinesi, **teknoloji** yatıyor. Bu sözlerle, toplumdaki değişimin tek kaynağı teknolojidir demek istemiyoruz. Sosyal karışıklıklar, atmosfer bileşiminin ya da iklimin değişimi gibi birçok nedenle ateşlenebilir. Yine de hız dürtüsünün arandaki en büyük güç, kuşkusuz teknolojidir.

Teknoloji denildi mi, çoğu insanın aklına duman tüten fabrikalar veya madeni sesler çıkaran makineler gelir. Belki de teknolojinin alışlagelmiş simgesi yarım yüzyıl önce Henry Ford'un ortaya koyduğu montaj (kur-tak) bandı ya da yürüyen zincirdir; sonraları Charlie Chaplin (Şarlot) **Çağdaş Zamanlar** adlı filmde montaj bandını sosyal bir put olarak belirlemiştir. Bu simge, fabrikalardan, makinelerden öte bir kavram olan teknolojiyi tanımlamakta her zaman kısır kalmış, yanıltıcı olmuştur. Orta çağlarda hamutun (1) yapılmasıyla tarımda büyük gelişme-

(1) Araba koşumunda atların boynuna takılan ağaçtan yapılmış, ya da üstüne meşin geçirilmiş çember.

ler sağlanmıştı. Gerçekte bu buluş da, yüzyıllar sonra yapılabilen Bessemer fırınına eşdeğer olabilecek teknolojik bir gelişmeydi. Kaldı ki, teknoloji, makinelerle birlikte onlara uygulanan teknikleri de içerir. Kimyasal reaksiyonları oluşturma, balık üretme yöntemleri, ormanları geliştirme biçimleri, tiyatroları ışıklandırma teknikleri ya da tarih öğretimindeki yenilikler de birer teknolojidir.

Montaj bandından veya açık kalp ameliyatlarından çok daha ileri teknolojik süreçler ortaya kondukça, teknolojinin eski simgeleri iyiden iyiye yanıltıcı olmaya başlıyorlar. Gerçekte, elektronik ve uzay teknolojisi alanlarında, birçok yeni sanayi biçiminde en geçerli özellik, çevre temizliği ve sessizlik olarak belirlenmektedir. Montaj bandı —sürüyle insanın basit işlevleri tekdüze olarak tekrarladıkları bir durum— yeni sanayi biçimlerine ters düşmektedir. Teknoloji simgelerimizi değiştirip, teknolojinin kendi içindeki hızlanan değişime ayak uydurmanın artık zamanı gelmiştir.

Bu hız genellikle ulaşımda varılan hızla ortaya konmaktadır. Sözgeşi M.Ö. altı bin yıllarında olan uzun yolculuklar insanın elindeki en hızlı ulaşım olanağı olan deve kervanlarıyla sağlanırdı. Hızları saatte ortalama on üç kilometreydi. M.Ö. bin altı yüz yıllarında arabanın yapılmasıyla en büyük hız, yaklaşık olarak saatte otuz iki kilometreye ulaştı.

Arabayla ilgili buluş öylesine yeterli olmalı ki, üç bin beş yüz yıl sonra 1784'de İngiltere'de çalışmaya başlayan posta arabası bu hız sınırını aşamadı. Söz konusu posta arabasının hızı, saatte ortalama on altı kilometreydi. 1825'de kamuoyuna sunulan buharlı lokomotif saatte ancak yirmi bir kilometre yapıyordu. Zamanın büyük gemilerinin hızıysa bunun yarısı kadardı. İnsanenoğlu geliştirilmiş buharlı lokomotifleri kullanarak 1880'lerde saatte yüz altmış kilometrelik hıza ulaştı. İnsan ırkının bu rekora varabilmesi için milyonlarca yılın geçmesi gerekmişti.

Oysa bu hız sınırını dört katına çıkarmak yalnızca elli sekiz yıl aldı. 1938'de havacılar saatte altı yüz kırk kilometrelik sınırı aşıyorlardı. Yine yirmi yıl gibi bir süre içinde hız sınırı iki katına çıkıyordu. 1960'larda roketler saatte yedi bin yedi yüz kilometrelik bir hıza eriştiler. Uzay kapsülleri içindeki insan-

lar, dünyanın çevresinde, saatte yirmi dokuz bin kilometre hızla dönüyorlardı. Bir grafiğin üzerinde bu gelişmeyi göstermeye kalkarsak, son yıllara gelindiğinde çizgi dikine çıkıp gidecektir.

Gidilen uzaklıkları, varılan yükseklikleri, çıkarılan madenleri veya boyunduruk vurulan patlayıcı güçleri, bu biçimde incelemeye kalksak, aynı hızlı gelişimle karşılaşacağız. Burada ve diğer binlerce istatistik dizilerde söz konusu tırmanış açık ve yanılığdan uzak bir biçimde görülmektedir. Binlerce yıl ya da yüzyıllar geçmiştir. Sonra birden zamanımızda sınırları parçalayan bir patlama, akıllara sığmayan ileri doğru bir atılma olmuştur.

Bunun nedeni teknolojinin kendi kendisiyle beslenmesidir. Teknoloji, daha çok teknolojiyi olanaklı kılar. Yenilik sürecine göz atarsak bunu görürüz. Teknolojik yenilik, birbirlerini güçlendiren bir çember biçimindeki üç evreden oluşur. İlk olarak yaratıcı, uygulanabilir düşünce vardır. İkinci evre, birincinin pratik olarak uygulanmasıdır. Üçüncü evreyse, uygulamanın topluma yayılmasıyla oluşur.

Teknolojinin yayılması, yeni düşünceler doğurup, yeni yaratıcı düşüncenin oluşmasına olanak sağladığı zaman süreç tamamlanır, çember kapanır. Zamanımızda, bu çemberi oluşturan evrelerin arasındaki süre kısalmaktadır.

Doğru olan yalnızca, şimdiye dek varolan, gelmiş geçmiş bilimadamlarının %90'ının zamanımızda yaşadığı ve her gün yeni bilimsel buluşların yapıldığı biçimindeki yazılar değildir. Bu yeni düşünceler, eskisine göre çok büyük bir hızla uygulama alanlarına girmektedir. Başlangıç düşüncesiyle uygulama arasındaki süre, belirgin bir biçimde kısaltılmıştır. Bu gerçek, atalarımızla aramızda çarpıcı bir ayırım ortaya koymaktadır. Bergamalı Appollonius konik bilimleri bulmuştur; uygulanabilmesi içinse tam iki bin yıl geçmesi gerekmiştir. Paracelsus'un eterin anestezik olarak kullanılabileceğini saptamasıyla, eterin bu amaçla kullanılması arasında yüzyıllar yatar.

Yakın zamanlarda da böylesine gecikmeler olmuştur. 1836'da biçerdöver, samanları balyalayıp buğdayı çuvallara döken bir makine yapılmıştı. O zaman bile bu makine yirmi yıl önceki

teknolojiye dayanıyordu. Bu işleri gören bir makinenin pazara sürülebilmesi ancak 1930'larda sağlanabildi. Yazı makinesi için ilk İngiliz patenti 1714 yılında verilmişti. Oysa yazı makinele-
rinin pazara sürülebilmesi tam yüz elli yıl aldı.

Nicholas Appert'in yiyecekleri konserve olarak tenekele-
me yöntemini bulmasından ancak yüzyıl sonra kutulama işlemi
yiyecek endüstrisinde önem kazandı.

Günümüzde düşünceyle uygulama arasındaki gecikme he-
men hemen düşünülemez. Bunun nedeni çok istekli ya da ata-
larımızdan daha çalışkan olmamız değildir. Süreci hızlandır-
acak tüm sosyal gereçleri bulmuş, sağlamış olmamızdır. Bu ne-
denle yenilik çemberindeki birinci evreyle, ikinci evre arasında-
daki süre —düşünceyle uygulama arasındaki— ortadan kal-
dırılmıştır. Sözelimi, dondurulmuş yiyecek, antibiyotik; en-
tegre devreler ve sentetik deri gibi önemli yirmi yeniliği ince-
leyen Frank Lyon, yüzyılın başından bu yana önemli bir bilim-
sel buluşun, yararlı teknolojik bir biçime dönüştürülmesi için
gerekli sürenin yüzde altmış azaldığını saptamıştır. Günümüz-
de gittikçe büyüyen araştırma ve geliştirme endüstrisi, bu
süreyi daha da azaltmak amacıyla bilinçli bir çaba içerisinde-
dir.

Eğer yeni bir düşünceyi piyasaya sunmak az zaman alır-
sa, onu topluma yaymak için gereken süre de azalır. Böylece
ikinciyle üçüncü evre arasındaki süre de —uygulamayla yayıl-
ma arasında kalan süre— azalır ve yayılma hızı şaşırtıcı bir
düzeye varır. Bazı bildik ev gereçlerinin geçmişine göz atarsak
bu gerçeği görürüz. Stanford Araştırma Enstitüsü'nden Robert
B. Young, bir gerecin pazara sunulmasıyla en üst üretim düze-
yine varması arasında geçen zaman bölümünü araştırmıştır.

Young, 1920'den önce ABD'de pazara sunulan bir grup ev
gerecinin —ki bunların arasında elektrik süpürgesi, elektrikli
ızgara ve buzdolabı da vardır— bulunuşlarıyla, en üst üretim
düzeylerine vardıkları zaman arasındaki sürenin otuz dört yıl
olduğunu görmüştür. Oysa 1939-59 arasında ortaya çıkan bir
grup gereç —aralarında elektrikli tava, televizyon, kurutmalı
çamaşır makinesi de vardır— için bu süre yalnızca sekiz yıl
olmuştur. Söz konusu süre %76'dan fazla bir kısalma göster-

miştir. Young, «Savaş sonrası pazara çıkarılan gereçler grubu, çağdaş yenilik çemberinin gittikçe hızlanan yapısını ortaya koyuyor,» demektedir.

Buluş, işletme ve yayılmadaki artan hız, çemberin tümünü daha da hızlandırmaktadır. Çünkü yeni makineler veya teknikler yalnızca bir ürün değil, aynı zamanda taze, yaratıcı düşünceler için birer kaynaktırlar.

Her yeni makine ya da teknik, tümünü karıştırıp yeni bir biçime sokmamıza olanak vererek, eski makine ve teknikleri bir bakıma değiştirmektedir. Yeni makine ve tekniklerin sayısı aritmetik olarak artarken, olanaklar içindeki yeni karışımların sayısı, geometrik olarak artmaktadır. Gerçekte her yeni karışım bir başına, yeni üstün makine olarak değerlendirilebilir.

Söz gelişi, karmaşık uzay çalışmalarını olanaklı kılan bilgisayardır. Duyarlı gereçlere, iletişim araçlarına ve güç kaynaklarına bağlanan bilgisayar, tümüyle yeni bir üstün makineyi oluşturan bir biçimin parçası olmuştur. Bu makine, insanoğluna uzayın kapılarını açmaktadır. Oysa makinelerin veya tekniklerin yeni yöntemlerle birleştirilebilmeleri için değiştirilmeleri, yöntemlere uydurulmaları gerekmektedir. Bu nedenle makineleri bütünleştirerek üstün makineler biçimine sokma gereği, bizi daha ileri teknolojik yeniliklere doğru itmektedir.

Şunu da anlamak gerek: Teknolojik yenilik yalnızca makineleri ve teknikleri bütünlemek, birbirlerine eklemek değildir. Önem taşıyan yeni makineler, eski makineleri değiştirmekten öte etkiler de yaratırlar. Sosyal, düşünsel, hatta kişisel sorunlara yeni çözümler öngörürler. İnsanoğlunun düşünme yöntemlerini, yeryüzüne bakış biçimini, kısaca tüm akla ilişkin çevresini değiştirirler.

Bütün bildiklerimizi, taklit edilebilecek örnekleri sürekli olarak tarayarak —belki de bilinçsizce— çevremizden öğreniriz. Bu örnekler yalnızca diğer insanlar değildirler. Makineler de artarak bu örneklerin arasında yer almaktadırlar. Onların varlığı nedeniyle belirli çizgiler üzerinde düşünmeye koşullandırılmaktayız. Söz gelişi saatin ortaya çıkışı Newton'un yeryüzünü

saat benzeri büyük bir makine biçiminde tanımlaması sonucu gerçekleşmiştir. Evrenin, düşünce ve olayların olduğu büyük bir saat olarak düşünülmesi insanın günlük davranışlarını biçimlendirmektedir. Saat, bizdeki zaman kavramını da etkiler. Günün altmışar dakikalık yirmi dört tane saate bölünmüş olması gerçeği, artık bizim bir parçamız olmuştur.

Son zamanlarda bilgisayar, büyük sistemlerin birbirlerini etkileyen bir parçası olarak, insanın fizyoloji, öğrenme, hatırlama ve karar verme yöntemleri üzerinde yeni düşünceler oluşturmaya başladı. Gerçekten bilgisayarların bulunması ve yayılması, siyasal bilimlerden tutun da aile psikolojisine dek tüm bilim dallarında yeni kuramsal kıpırdanmalara neden oldu. Bu kıvıldanmaların etkisi, tam olarak henüz belirlenmiş değil. Öte yandan yenilik çemberi kendi kendini besleyerek artan bir hızla dönüyor.

Eğer teknoloji büyük bir makine, güçlü bir hızlandırıcı olarak tanımlanırsa, bilgiye de bu makinenin yakıtı olarak bakmak yerinde olur. Yaklaşımımız bu olunca, toplumdaki hızlandırıcı sürecin özüne ulaşıyoruz demektir; çünkü makineye her gün daha bol, daha zengin yakıt akıtılmaktadır.

YAKIT OLARAK BİLGİ

İnsanoğlunun kendisi ve evren üzerine topladığı bilgilerin on bin yıllık gelişim hızı, döne döne yükselen bir yay görünümündeydi. Yazının bulunmasıyla yukarı doğru büyük bir sıçrama yapıldı. Yine de gelişme oldukça yavaştı. Sonraki büyük sıçrama on beşinci yüzyılda Gutenberg ve diğerlerinin matbaayı bulmasıyla sağlandı. Bin beş yüz yıllarından önce Avrupa'da yayımlanan kitap sayısı en iyimser olasılıkla bin dolaylardaydı. Başka bir deyişle, yüz bin kitaplık bir kütüphaneyi oluşturmak için yüzyıllık bir süre gerekiyordu. Dört buçuk yüzyıl sonra 1950'lerde bu hız birden arttı; Avrupa artık yılda yüz yirmi bin kitap yayımlamaktaydı. Önceleri kurulması yüzyıl alan bir kütüphane şimdi on ayda kurulabiliyordu. On yıl sonra 1960'da, hız konusunda yeni bir sıçrama oldu; yüzyıllık iş ar-

tık yedi buçuk ayda tamamlanabiliyordu. 1960'ların ortalarında tüm dünyadaki kitap yayımı günde bin gibi büyük bir sayıya ulaştı.

Her kitabın bilgi ilerlemesi için net bir kazanç sağladığını kimse yadsıyamaz. Kitap yayımını izleyen hızlı eğri, kaba çizgileriyle, insanoğlunun yeni bilgilere ulaşmada sağladığı hızla paraleldir. Örneğin, Gutenberg öncesi yalnızca on bir kimyasal elemanın varlığından haberdardık. On ikincisi olan Antimon, Gutenberg buluşu üzerinde çalışırken ortaya çıktı. On birinci eleman arsenik bulunalı tam iki yüzyıl olmuştu. Eğer buluşların hızı aynı kalsaydı, Gutenberg'ten bu yana tabloya ya bir ya da iki elemanı daha ancak ekleyebilirdik. Oysa dört yüz elli yıl içinde yetmiş eleman daha bulundu. 1900'den bu yana, her üç yılda bir yeni elemanlar ortaya çıkarıldı.

Hızın, hâlâ, belirgin bir biçimde yükseldiğini gösteren belirtiler vardır. Günümüzde ileri ülkelerdeki sanayi üretiminde her on beş yılda bir görülen bir misli artış, yayımlanan bilimsel dergi ve yazıların sayısında da görülmektedir. Biyokimyacı Philip Siekevitz, «Son otuz yıl içinde canlıların yapısı üzerine öğrenilenlerin yanında, geçmişin bilgisi hiç kalmaktadır,» demektedir. Bugün ABD hükümeti her yıl hazırladığı yüz bin rapora ek olarak dört yüz elli bin yazı, kitap ve araştırma yayımlamaktadır. Tüm yeryüzünü ele alırsak, bilimsel ve teknik literatürün yıllık tutarı altmış milyon sayfaya ulaşır.

Bilgisayarın sahneye çıkışı 1950'lere rastlar. Çözümlemede, yaymada, çeşitli verileri toplamada gösterdiği hız ve güç, son zamanlardaki bilgi yığılımındaki artışın en büyük nedeni olarak bilgisayarı karşımıza çıkarmaktadır. Çevremizdeki görünmeyen evreni gözlemlemede kullanılan, güçlü gereçlerin de katkısıyla bilgisayar, bilgi birikiminin hızını akıl almaz düzeylere erdirmiştir.

Francis Bacon'un, «Bilgi... kuvvettir,» sözünü unutmamak gerek. Bu sözcükleri çağımıza uyması için, «Bilgi değişimdir,» biçimine çevirebiliriz. Bilgi birikiminin yoğunlaşması, görkemli teknoloji makinesinin yakıtla beslenmesi, değişimin hızlandığı anlamına gelir.

DURUMLARIN AKIMI

Buluş. Uygulama. Etki. Buluş.

Bu sıralamada, insanın sosyal gelişimindeki hızı oluşturan değişimin zincirlenme reaksiyonunu görüyoruz. Söz konusu hız dürtüsü, artık olağan karşılanmayacak bir düzeye erişmiştir. Sanayi toplumunun olağan kurumlarının hiçbiri bu oluşumu içermemekte ve hızın etkisi sosyal kurumlarımızı sarsmaktadır. Hız, sosyal güçler arasında en önemli olanı, ancak en az anlaşılanıdır.

Buraya kadar anlatılan, öykünün yarısıdır. Çünkü değişimin hızı bir de psikolojik baskı doğurur. Psikoloji tarafından tümüyle yadsınmasına karşılık çevremizdeki değişimin artan hızı, iç dengemizi bozmakta, yaşam üzerine edindiğimiz deneyimleri değiştirmektedir. Dıştaki hız, içteki hız biçimine dönüşmektedir.

Bu gerçek çok basitleştirilmiş bir örnekle anlatılabilir. Kişisel insan yaşamının, içinden tecrübe akan bir kanal olduğunu varsayalım. Tecrübé akımı sayısız 'durumları' içerir. Çevredeki toplumda oluşan değişim hızı, kanal içindeki durumların akımını zorla değiştirir.

Bir durumun açık ve seçik bir tanımı yoktur; ancak deneyimi kafamızda böyle birimlere bölmezsek, sonuca varma olanağı bulamayız. Durumlar arasındaki sınırlar her ne denli belirse de, her durumun belirgin bir bütünlüğü söz konusudur.

Her durumun ayrıca belirli, tanınabilir öğeleri vardır. Bunlar, doğal veya insan yapısı nesnelere fiziksel konumu gibi 'şeyleri' de içerir. Her durum bir yerde oluşur, burası eylemin olduğu alan ya da yerdir. Her sosyal durum, bir dizi kişiyi, insanları da içinde bulundurur. Durumlar, toplumun örgütsel ağı ve bilgiyle düşünceler bağlamı içinde de yer alırlar. Herhangi bir durum bu beş öğenin oluşturduğu koşullar altında çözümlenebilir.

Durumların, tüm diğerlerini kestiği için sık sık gözden kaçan ayrı bir boyutu da vardır. Süre diyoruz bu boyuta. Süre, durumun olduğu zaman parçasıdır. Tüm açılardan birbirinin

benzeri olan iki durum, eşit sürede oluşmamışsa aynı olamazlar. Çünkü zaman, işe kesin bir biçimde karışır, durumların anlamını ve içeriğini değiştirir. Çok hızlı çalınan cenaze marşının neşeli bir ezgiye dönüşmesi gibi, bir durum da zaman ögesinin işe karışmasıyla değişik görünüm kazanabilir.

İşte burada, büyük bir toplum içindeki bireyin günlük deneylerinin hız dürtüsüyle paramparça olduğu ilk önemli noktaya gelmekteyiz. Çünkü değişimin hızı, şimdi göstereceğimiz gibi, birçok durumun oluşum süresini kısaltmaktadır. Bu olgu yalnızca durumun yapısını etkilememekte, ayrıca, tecrübe kanalındaki akışlarını da hızlandırmaktadır. Belirli bir zaman içinde daha fazla durum tecrübe kanalından akmaktadır. Buradan insan psikolojisindeki değişim ortaya konabilir.

Ancak, her seferinde bir durum üzerine eğilebilecek yetekte olan insanın, durumların hızlı akımı sonucu, oynaması gereken roller artmakta, yapmaya zorlandığı seçimler çoğalmakta, kısacası yaşamının tüm yapısı karmaşık bir hal almaktadır. Kişi, çağdaş yaşamın karmaşıklığı içinde boğulma duygusuna kapılmaktadır.

Gittikçe daha hızlı akan durumlar, bir durumdan diğer duruma yönelttiğimiz, karmaşık, dikkat yoğunlaştırıcı mekanizmamızdan daha çok çaba istemektedir. Sürekli olarak değişik durumlara yönelme zorunluğu, sorunlara ve durumlara rahatça yaklaşma olanağını yoketmektedir. «Her şey daha hızlı geçiyor,» sözcüklerinin arkasındaki gerçek budur. Her şey çevremizde ve kendi içimizde daha hızlı hareket etmektedir.

Toplumdaki değişim hızının yaşama ayak uydurmada zorluklar getirdiğini belirleyen başka bir belirti de vardır. Bu olgu, yeniliğin varlığımızı kaplaması sonucu ortaya çıkıyor. Her durum, kendine özgüdür. Yine de durumlar sık sık birbirlerine benzerler. Gerçekte bizim deneyimlerden yararlanmamızı sağlayan da budur. Eğer her durum tümüyle yeni ve eskilerine göre hiçbir benzerlik taşımıyor olsaydı, yeni durumları kavrama yeteneğimiz oldukça zayıflayacaktı.

Değişimin hızı, yeni ve bildik durumlar arasındaki dengeyi kökten değiştirmektedir. Değişim hızı bir yandan artan akıma ayak uydurma zorluğunu getirirken, öte yandan da daha çok

durumla karşılaşma zorunluğunu ortaya koymaktadır. İleride üzerine eğileceğimiz bu basit gerçeğin neden olduğu psikolojik karışıklıklar küçümsenemeyecek ölçüde önemlidir.

«Dışarıda değişimler başlayınca, içimizde de dışardakine paralel değişimler yer alır,» diyor Christopher Wright. İç değişiklikler öylesine derindir ki, hız dürtüsü arttıkça, insanın ve toplumun tanımını yaptığı ölçüler içinde yaşama yeteneğimizi denemeye başlarlar. Ruh çözümlemeci (psikoanalist) Erik Ericson'a göre, «Şimdiki toplumumuzda, değişim hızını gösteren olayların doğal akışı, insanın ve kurumların uyum yapabilme sınırlarına ulaşınca dek artan bir hızla sürecektir.»

Yaşamını sürdürebilmek ve gelecek korkusuna yakalanmamak için birey, eskisine göre daha kolay uyum yapabilmeli, daha yetenekli olmalıdır. Hız dürtüsü nedeniyle şimdi sallanan eskimiş temellerin —din, ulus, topluluk, aile veya meslek— yerine üstüne basabileceği, tümüyle yeni kavramlar bulmalıdır. Bunu gerçekleştirmeden önce hızın, kendi kişisel yaşamı üzerindeki etkisini iyi anlamalıdır. Başka bir deyişle, geçiciliği anlamak zorundadır.

BÖLÜM ÜÇ

YAŞAMIN HIZI

Yakın zamanlara dek resimleri her yerde görülürdü; televizyonda, havaalanlarında ve istasyonda asılı afişlerde, broşürlerde, dergilerde... Madison Bulvarı'nın yarattığı, milyonların bilinçaltına yerleşmiş, romanlardan çıkma bir kişiydi. Gençti; akça pakça bir yüzü vardı. Eliinde bir çanta taşır, saatine bakardı; bir sonraki görüşmesine yetişmeye çabalayan işadami görünümündeydi. Oysa arkasında büyük bir tümsek vardı. Kürek kemiklerinin arasında, mekanik oyuncakları kurmak için kullanılan kelebek biçimi bir anahtar görölmekteydi. Afişlerdeki resimlerin altındaki yazıda hızlı yaşayan işadamlarının Sheraton Otelleri'nde 'kurgularını boşaitmaları' —yavaşlamaları— salık veriliyordu. Gerçekte bu kurulmuş, hareket halindeki adam, sırtlarında birer kurgu anahtarı varmış gibi oradan oraya koşuşan gelecekteki insanların belirgin bir simgesidir.

Sokaktaki adam, teknolojik yenilik çemberi ya da bilgi birikimiyle değişim hızı arasındaki ilişkiler konusunda çok az bilgi sahibidir ve bu konularla pek ilgilenmemektedir. Buna karşın, kendi yaşam hızındaki değişimin bilincindedir.

Yaşam hızı, sade vatandaş tarafından sık sık konu edilmektedir. İşin garip yanı, bu konunun psikolog ve sosyologları pek ilgilendirmesidir. Söz konusu ilgisizlik, davranış bilimleri a-

çısından boşluklar, yetersizlikler doğurmakta, bunların nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü yaşam hızı, değişik kişilerde çelişkili etkilere neden olmaktadır.

Yaşam hızının insanlığı kamplara böldüğünü, anne - babalarla çocuklar, Madison Bulvarı'yla Main Caddesi, erkeklerle kadınlar, Amerikalıyla Avrupalı, Batıyla Doğu arasında acı anlaşmazlıklara neden olduğunu ileri sürmek hiç de aşırılık sayılamaz.

GELECEĞİN İNSANLARI

Yeryüzünde yaşayanlar, yalnızca ırk, ulus, din ya da ideoloji açısından bölünmezler; içinde buldukları zaman kesimi bakımından da ayrılıklar gösterirler. Yer yuvarlağının üzerinde yaşayan toplumlar gözden geçirilirse, insanların binlerce yıl önce geçirdiği zaman kesitinde yaşayan, avlanarak, meyva toplayarak beslenen topluluklara rastlanır. İnsanlığın büyük bir çoğunluğuysa, tarıma dayalı bir yaşamı sürdürmektedirler. Yaşamları birçok açıdan yüzyıllar önceki atalarının yaşamlarını andırmaktadır. Bu iki topluluk, yaklaşık olarak yaşayan insan nüfusunun % 70'ini oluşturmaktadır. Bunlar geçmişin insanlarıdır.

Öte yandan yeryüzü nüfusunun % 25'inden fazlası sanayileşmiş toplumlarda yaşar. Çağdaş yaşamı sürdürürler. Yirminci yüzyılın, mekanikleşme ve kitle eğitimi sonucu oluşturulan birinci yarısının ürünüdür bu kişiler. Kendi ülkelerinin tarıma dayalı geçmişi artık birer anıdır kafalarında. Bunlar şimdinin insanlarıdır.

Yeryüzü nüfusunun geri kalan yüzde 2'si veya 3'ü artık ne geçmişin, ne de şimdinin insanlarıdır. Çünkü teknolojik ve kültürel değişimin tam ortasında, Santa Monica, California ve Massachusetts Eyaleti'nin Cambridge kentinde, New York, Londra ve Tokyo'da yaşayan milyonlarca kadın ve erkek, geleceğin yaşam biçimini sürdürmektedirler. Milyonlarca kişinin gelecekteki yaşamını şimdilerde yaşamaktadırlar. Yeryüzü nüfusunun yalnızca küçük bir bölümünü oluşturmalarına karşın, uluslararası bir ulusu şimdiden kurmuşlardır. Bu kişiler, insan-

oğlunun ilerleme ajanları, doğum sancıları çekmekte olan üstün - sanayi toplumunun ilk vatandaşlarıdır.

Onları, insanoğlunun geri kalan büyük bölümünden ayıran nedir? Kuşkusuz bu kişiler daha zengindirler, daha iyi eğitim görmüşlerdir. Ulaşım olanakları daha geniştir. Yaşam süreleri de uzamıştır. Ancak onları diğerlerinden ayıran en belirgin özellik, yaşamın gittikçe artan hızına yakalanmış olmalarıdır. Onlar, çevrelerindeki insanlardan daha hızlı yaşamaktadırlar.

Bazıları, hızı gittikçe artan yaşam biçimini çok çekici bulurlar. Hız yavaşladıkça huzursuz, kaygılı olurlar, sinirleri gerilir. Hareket neredeyse orada olmak isterler. Gerçekte hareketin biçimi onlarca önemli değildir, önemli olan birbiri ardına oluşmasıdır. Sözgelisi James A. Wilson, sözü çok edilen 'beyin göçünün' ardındaki gizli özendirici gücün, hızlı yaşam biçimine karşı duyulan istek olduğunu saptamıştır. Bu istek, Avrupalı bilimadamlarının (1) kitle halinde ABD ve Kanada'ya göçmesinin nedenidir. Wilson, 517 İngiliz bilimadamı ve mühendisiyle görüştükten sonra onları etkileyen ögenin yalnızca yüksek ücret ve daha iyi araştırma olanakları olmadığını, hızlı yaşam biçiminin de onları çektiğini görmüştür. Yazdığına göre göçmenler, «Kuzey Amerika'daki hızlı yaşamı diğerine yeğlemektedirler.» Mississippi'de ırk eşitliği savunucularından olan bir beyaz da göçle ilgili görüşlerini şöyle dile getiriyor: «Kent yaşamının hızına alışmış kişiler Güney'de uzun süre kalmaya dayanamıyorlar. İnsanların belirli bir amaçları olmadan, oradan oraya gitmelerinin nedeni bu. Yolculuk, devinim'in (hareket) ilacı oluyor.» Bu gözle görülür biçimde amaçsız davranışı açıklama olanağı da doğacaktır.

İnsanların bir bölümü hızlı yaşamı özlerken, diğer bir bölümü de bu yaşam biçimini itici bulursa, olay 'in bakalım benim atlı karıncamdan' demeye kadar varabilir. Doğmakta olan üstün - sanayi toplumuyla bağlar kurmak demek, öncükenden

(1) Kuşkusuz beyin göçüne konu olan yalnızca Avrupalı ülkeler değildir. Birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke bu sorunla karşı karşıyadır. (Ç. N.)

daha hızlı devinen bir dünyayla ilişki kurmak demektir. Bir bölüm insanlar bu bağları koparmak, hızlarını azaltmak isteyebilirler. Bir kaç sezon önce **Durdurun Dünyayı İncek Var** adlı müzikalin Londra ve New York'ta büyük başarı kazanması rastlantı değildir.

Bazı hippilerin (tümüyle değil) yeni uyum biçimleri aramak için teknolojik uygarlığın değerlerine karşı çıkmaları belki bilinçsizce ortaya konan kaçışlardan daha etkilidir. Hippilerin toplumu bir 'fare yarışı' olarak tanımlamaları bir rastlantı olmasa gerek; hızlanan yaşama uyan bir tanımdır.

Yaşlı insanların, artan değişim hızına karşı tepkileri daha sert oluyor. Yaşla tutuculuk arasında uyumlu bir ilişki olduğu matematiksel temellere dayandırılarak saptanmıştır: Zaman yaşlılar için daha hızlı geçmektedir.

Elli yaşındaki bir baba, on beş yaşındaki oğluna, istediği araba için iki yıl beklemesi gerektiğini söylediğinde, 740 günlük bu süre babanın yaşadığı sürenin % 4'ü kadardır. Aynı gün toplamı, çocuğun yaşadığı sürenin % 13'üne eşittir. Söz konusu iki yıllık gecikmenin, babaya göre çocuğa üç ya da dört katı daha uzun gelmesi acayip sayılmamalıdır. Yine dört yaşındaki çocuğun yaşamındaki iki saat, yirmi dört yaşındaki annesinin on iki saatine eşit olabilir. Çocuktan şeker yemesi için iki saat beklemesini istemek, anneden bir fincan kahve için on iki saat beklemesini istemeye eşit tutulabilir.

Zamanı karşı gösterilen bu öznel (sübjektif) tepkilerdeki ayrılıklarda biyolojik temeller de bulunabilir. Manchester Üniversitesi psikologlarından John Cohen, «İlerleyen yaşla birlikte takvim yılları da gittikçe kısalır gibi gelmektedir insana,» diye yazar. «Her yılın bir öncekine göre kısalmış sanılmasının nedeni, büyük bir olasılıkla metabolik süreçlerdeki yavaşlamadır. Biyolojik ritimlerindeki yavaşlama nedeniyle, yaşlı kişilere, bir hızlanma olmasa bile dünya hızlanmış gibi gelecektir.»

Nedeni ne olursa olsun, tecrübe kanalına belirli bir zaman aralığı içinde yığılan **durumlar** yaşlı kişilerin gözünde daha çok büyümektedir. Toplumdaki değişim hızı arttıkça yaşlı kişiler ayrımı daha kesin bir biçimde algılanmaktadırlar. Kendi kişisel çevrelerine sığınmakta, dışardaki hızla devinen dünyayla olan

bağlarını ellerinden geldiğince koparmakta, toplum dışı kişiler olmaktadır; sonunda ölünceye dek bitkisel bir yaşamı sürdürmektedirler. Onların zaman konusundaki kendilerine özgü duyarlıklarını —biyokimya ve eğitim yoluyla— değiştirme olanaklarını bulmadıkça, yaşlıların psikolojik sorunlarını çözemeyiz.

Yoksa kuşaklar, anne babayla çocuklar, kocalarla eşleri arasındaki anlaşılmaz çatışma yaşamın hızına karşı değişik tepkiler biçiminde gelişecektir. Aynı durum kültürler arası çatışmalar için de söz konusudur.

Her kültürün kendine özgü bir hızı vardır. İranlı romancı ve yazar F. M. Isfendiyari, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Almanlar ülkesinde demiryolu yaparken iki ayrı hız sistemi arasında ortaya çıkan çatışmadan söz eder. İranlıların ve Ortadoğuluların zamana karşı Amerikalılardan ve Batı Avrupalılardan daha rahat bir tutumları vardır. İranlı işçiler sürekli olarak on dakika geç gelmeye başlayınca, telaşla ve son derece dakik olan Almanlar işçileri işten atmaya başlamışlar. İranlı mühendisler Ortadoğulu için zaman kavramının farklı olduğunu anlatınca ya kadar akla kârayı seçmişler. Bu hızla işçi çıkarılırsa, yakında kadın ve çocuklardan başka çalışacak kimse bulamayacaklarını da belirtmişler.

Zamana karşı bu aldırmazlık, hızlı yaşayan, saat bilinci olan kişileri kızdırabilir. İtalya'nın kuzeyindeki sanayi kentlerinde, Milano ya da Turin'de yaşayanlar, hâlâ tarımın verdiği yavaşlığın etkisindeki kayıtsız Sicilyalılara bozulurlar. Göteborg ya da Stockholm'de yaşayan İsveçliler de bu konuda Laponyalıları kınarlar. Amerikalılar da Meksikalıların yavaşlığından yakınırlar. ABD'nin içinde de bu ayrımlar görülür. Kuzeyliler Güneylilerin yavaş oldukları kanısındadırlar. Hatta orta sınıf zenciler bile çalışan zenci sınıfını beyaz insanların saatiyle işgördükleri gerekçesiyle suçlarlar. Beyaz Amerikalılar ve Kanadalılar zaman konusunda en hızlı kişilerdir.

İnsan toplulukları bazen eyleme geçerek, değişimin hızına karşı direnirler. Bu durum Avrupa'nın «Amerikalılaştırılmasına» karşı takınılan tavrı açıklar. Üstün - sanayileşmenin üzerine kurulduğu yeni teknolojinin çoğu Amerikan araştırma laboratu-

varlarında gerçekleştirilmektedir. Amerika'ya karşı olan kişiler bilgisayarlar ya da Coca-Cola'ya karşı çıkarken, bir yerde Avrupa'nın yabancı bir zaman kavramı tarafından ele geçirilmesine de karşıdılar. Amerika üstün sanayileşmenin en uç ülkesi olarak daha hızlı bir tempo temsil etmektedir.

Amerikan tarzı drugstore'lara karşı Paris'te büyük bir tepki doğmuştur. Birçok Fransız bu dükkânların varlığını ABD'nin sinsi 'kültür emperyalizmine' bağladı. Suçsuz bir soda musluğu için bu denli tutku dolu bir tepkiyi Amerikalıların anlaması zordur. İşin gerçeği, susamış Fransız **Le Drugstore**'da içkisini çabucak yudumlayacak, bir operatif için kokteyl salonlarında bir, iki saat harcamayacaktır. Son yıllarda yeni teknolojinin yayılmasıyla birlikte kokteyl salonu tipindeki otuz bin yerin kapanmış olması dikkat çekicidir. **Time** dergisine göre buralar 'çabukluk kültürünün' kurbanlarıdır.

SÜREKLİ BEKLEYİŞ

Yaşam hızındaki artışın niye rahatsız edici ve yıkıcı olduğunu anlayabilmek için 'sürekli bekleyiş' kavramını belirtmek gerek.

İnsanda oluşan zaman kavramı onun iç ritmiyle yakından ilişkilidir. Ancak zamana karşı gösterdiği tepki, içinde yaşadığı kültürün yapısıyla koşullandırılmıştır. Bu koşullamanın bir bölümü çocukta olayların, süreçlerin ya da ilişkilerin devamıyla ilgili bir dizi bekleyişi oluşturmayı amaçlar. Gerçekte çocuğa verdiğimiz bilgiler içinde en belirginleri varlıkların ne süre varolacaklarıyla ilgili bilgilerdir. Bu bilgi genellikle bilinçdışı bir biçimde verilir. Sosyal açıdan uygun, zengin bir sürekli bekleyişler (umutlar) dizisi olmadan, hiçbir kişi başarılı bir biçimde görev yapamaz.

Sözgeleşi, bebekliğinden bu yana çocuk, babası sabah işe gitti mi uzunca bir süre dönmeyeceğini öğrenir. (Eğer erken dönerse bir terslik vardır; çocuk bunu sezer. Hatta ailenin — sürekli bekleyiş üzerine koşullanmış olan — köpeği bile günlük işlerde bir aksaklık olduğunu sezer.) Kısa süre içinde

çocuk yemek 'zamanının' bir dakikalık ya da beş saatlik bir olay olmadığını öğrenir. On beş dakikayla bir saat arasında bir süreyi kapsadığının bilincine varır. Sinemaya gitme olayının ikiyle dört saat arasında bir süreyi kapsadığını saptar. Okul altı saat sürmektedir; öğretmeniyle olan ilişkilerinin bir öğrenim yılı sürdüğünü görür. Oysa büyükanneleri, büyükbabalarıyla olan ilişkisinin daha sürekli olduğunun bilincine varır. Bazı ilişkilerin, yaşam boyu sürdüğü varsayılır. Mektup atmaktan tutun da sevişmeye kadar tüm yaptıklarımızda süreyle ilgili, belli edilen ya da edilmeyen varsayımlar bulunur.

Yaşamın hızı değiştiğinde, içimizde sarsılıp yıkılanlar ta çocukluğumuzda benliğimize ekilen sürekli bekleyişlerdir.

Bu sonuç artan yaşam hızından ötürü sarsılan, bunalan kişilerle, hızlı yaşamı özleyen kişiler arasındaki ayrımı açıklayabilir. Kişi süreli bekleyişlerini, artan hıza bağlamamışsa, birbirine benzer iki durumun süre içinde de benzerliklerini yitirmeyeceği kanısındadır. Ancak hız dürtüsü, en azından belirli biçimdeki durumların zaman içinde sıkıştırılacağını, kısalmacağını göstermektedir.

Birey, hızın kuralını içine sindirdiğinde — kafasıyla olduğu kadar bedeniyle de çevresindeki varlıkların daha hızlı kımıldadığını anladığı an — zamanın sıkıştırmasına karşı otomatik bir bilinçaltı dengesi oluşmaktadır. Böylece birey, durumların daha az süreceğini umarak, sürekli bekleyişleri donmuş, durumların süresinde sık sık oluşan bir kısalmayı ummayan kişiden daha az şaşırarak, kendini daha iyi koruyacaktır.

Kısacası yaşam hızı, bir deyim, bir çaba kaynağı, iç çekme, yakınma biçiminde ele alınmamalıdır. Görmezlikten gelinen, önemli bir psikolojik değişkendir. Tek bir kişinin yaşamı boyunca, belki bu hız çok az değişir. Oysa hız dürtüsü bu durumu etkin bir biçimde başkalaştırır. Çünkü geniş anlamdaki bilimsel, teknolojik ve sosyal değişim hızı, bireyin yaşamındaki etkisini, hızlanan yaşamın aracılığıyla gerçekleştirir. İnsan davranışlarının önemli bir bölümünü güdüleyen yaşam hızından yana olmak ya da ona karşı çıkmak eylemidir. Bu kuralın kavranamamasının nedeni, eğitim ve psikoloji dallarında, insanların

üstün sanayi toplumuna hazırlayabilecek yeterliğin olmayışıdır.

GEÇİCİLİK KAVRAMI

Sosyal ve psikolojik değişim üzerine yaptığımız kuramsal yaklaşımların çoğu durgun (statik) toplumlar içinde varolan çağdaş insanın yarım, bulanık görüntüsünü ele almaktadır. Söz konusu yaklaşımlar geçmişin, şimdinin ve geleceğin insanları arasındaki önemli bir ayrımı gözden kaçırmıyordu. Bu ayrımı 'geçicilik' sözcüğüyle belirleyebiliriz.

Geçicilik kavramı, değişimin sosyolojik kuramlarıyla birey olarak insan psikolojisinin, uzun süredir kaybedilmiş ortak bir halkasıdır. İkisini bütünleştirerek, yüksek hızdaki değişimin sorunlarını çözümlenmede yeni olanaklar getirmektedir. Ayrıca, durum akımının hızını ölçebilmemiz için bir yöntem oluşturduğunu da göreceğiz.

Geçicilik, günlük yaşamdaki yeni 'süreksizliktir.' Sonuç olarak sürekli, kalıcı olamama duygusuna neden olmaktadır. Kuşkusuz düşünürler ve din adamları insanın geçici olduğunun hep bilincinde olmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında, geçiciliğin her zaman yaşamın bir parçası olarak belirlediği görülmektedir. Oysa günümüzde süreksiz olma duygusu daha kesin ve belirgindir. Edward Albee'nin **Hayvanat Bahçesi Öyküsü** adlı oyununu kişisi Jerry, kendisini 'kalıcı bir geçici' olarak tanımlamaktadır. Albee'yi yorumlayan eleştirmen Harold Clurman, «Hiçbirimiz güvenceyle oturulacak bir yere, gerçek bir yuvaya sahip değiliz. Hepimiz, oradan oraya koşuşmakta, komşularımızla ruhlarımızı doyuracak bağlantılar kurabilmek için umutsuzca çabalamaktayız,» diye yazmaktadır. Gerçekte hepimiz Geçicilik Çağı'nın vatandaşlarıyız.

Oysa pamuk ipliğine bağlı ya da süreksiz olan yalnızca insanlarla kurulan ilişkilerimiz değildir; eğer insanoğlunun kendi dışındaki dünyayla ilgili tecrübelerini bölecek olursak, ilişkilerin belirli sınıflara ayrıldığını görürüz. Böylece, bireyin diğer insanlarla ilişkilerine ek olarak, varlıklarla olan ilişkilerinden

de söz edebiliriz. Onun belirli yerlerle olan ilişkilerini inceleyebiliriz. Onun kurumsal ya da örgütsel çevresine olan bağlarını çözümleyebiliriz. Hatta onun belirli düşüncelere ya da toplum içindeki haber akımına olan ilişkisini de gözden geçirebiliriz.

Bu kez ilişki —artı zaman —toplumsal deneyimin dokusunu oluşturur. Daha önce de belirtildiği gibi, varlıkların, yerlerin, insanların, örgütlerin ve düşüncelerin, tüm durumların temel öğeleri olmalarının nedeni budur. Durumu oluşturan, bu öğelerin her biriyle bireyin kurduğu özel ilişkilerdir.

Toplumda hız oluştuğça, zaman içinde kısalan, güdükleşen ilişkiler şimdi daha kısa yaşam bekleme dönemlerine dönüşmüşlerdir. İşte köksüz, belirsiz, bir yerden öteki yere savrulmuş yaşadığımız biçimindeki görüşlerin kökeni şu kısa açıklamadır.

Geçicilik ilişkilerimizin devir hızı biçiminde tanımlanabilir. Durumların deneylerimizin içinden eskisine göre daha hızlı geçtiklerini kanıtlamak zor olacağına göre, oturup durumların öğelerini ayırmak, bu öğelerin yaşamımıza giriş ve çıkışlarında ki hızı, başka bir deyişle ilişkilerin süresini ölçmek daha yararlı olacaktır.

Eğer konuya devir hızı açısından yaklaşırsak geçicilik kavramını anlamamız kolaylaşır. Söz gelişi bir bakkal dükkânında sütün devir hızı konserve kuşkonmazdan daha fazladır. Süt daha çabuk satılır ve yine aynı çabuklukta yerlerini başka sütler alır. Uyanık işadami dükkânındaki her malın devir hızını bilir. Dükkândaki devir hızını bir bütün olarak da saptar. Bu, işletmenin sağlıklı olup olmadığını gösteren bir ölçüdür. İşadami bunun bilincindedir.

Örnekleme (analoji) yoluyla geçiciliği, bireyin yaşamındaki değişik ilişkilerin devir hızı olarak tanımlayabiliriz. Hepimiz bu hız tanımı içinde nitelendirilebiliriz. Çünkü diğerlerine göre kimimiz için yaşam çok daha az bir devir hızıyla sınırlanmıştır. Geçmişin ve şimdinin insanları 'düşük geçiciliği' olan yaşam biçimlerini sürdürmüşlerdir. İlişkileri uzun süreli olmuştur. Oysa geleceğin insanları 'yüksek geçiciliği' olan koşullar altında yaşayacaklardır. Bu koşullarda, ilişki süreleri kısalacak, ilişkilerin devir hızı aşırı biçimde yükselecektir. Onların yaşamında varlıklar,

yerler, insanlar, düşünceler ve örgütsel yapılar daha hızlı 'tüketilecektir.'

Bu durum, onların gerçeği saptama biçimlerini, bağlanma duygularını, ayak uydurma —veya uydurmama— yeteneklerini yoğun olarak etkileyecektir. Çevredeki artan yenilenme ve karmaşıklıkla birleşen bu devir hızı uyum sağlama yeteneklerini zorlayarak gelecek korkusu (şoku) tehlikesini yaratacaktır.

Eğer dış dünyayla olan ilişkilerimiz gittikçe geçici bir görünüm kazanıyorsa, durumların akımının hızlandığını gösteren güçlü belirtiler elimizdedir diyebiliriz. Böylece kendimize ve başkalarına daha kesin bir yöntemle bakarız. Şimdi gelin, yüksek geçiciliği olan bir toplumun yaşamını gözden geçirelim.

İKİNCİ KESİM

Geçicilik

BÖLÜM DÖRT

İNSAN YAPISI NESNELER :

«KULLAN - AT» TOPLUMU

'Barbie' adındaki plastikten yapma, otuz santim boyunda-ki kız, tarihin en ünlü ve en çok satan bebeğidir. 1959 yılındaki parlak çıkışından bu yana sayıları on iki milyona varmıştır. Yani yeryüzündeki sayıları Los Angeles, Londra ya da Paris'te yaşayan insan nüfusundan fazladır. Küçük kızlar Barbie'ye bitmektedirler, çünkü onun gerçekçi bir görünümü ve giydirilebilme olanakları vardır. Bebeğin yapımcısı olan Mattel şirketi onun için bir de gardrop düzmüştür: Günlük giyiminden tutun da gece giysilerine, deniz ve kayak kıyafetlerine dek her şeyi pazarlanmaktadır.

Geçenlerde Mattel Şirketi, geliştirilmiş, yeni bir Barbie'yi pazara sürdü. Yeni Barbie eskisine göre daha ince ve 'gerçek' kirpikleri var. Belini de eğilir, bükülür ve döner yapmışlar. Daha bir insan benzeri olmuş. Şirket bir de duyuru yaptı müşterisi olan küçük hanımlara: Yeni bebeğin fiyatının bir bölümünü eskisini geri vererek karşılayabilecekler.

Mattell Şirketinin bu duyurusu, gelecekteki üstün - sanayileşme dünyasının birer vatandaşı olacak olan küçük kızlara yeni toplumla ilgili temel bir ders niteliğindedir: İnsanların nesnelere olan ilişkileri gittikçe artan bir geçiciliğe sahiptir.

Doğal nesnelere oluşun kocaman bir dünya içindeki bi-

zim çevremiz, insan yapısı nesnelere oluşan bir okyanusla sarılmıştır. Oysa daha küçük olan, teknolojinin ürettiği çevre, birey açısından gittikçe önem kazanmaktadır. Plastiğin ya da sert maddelerin yapısı, sokak ışıkları altında parıldayan otomobil, uçak penceresinden bakıldığında etkili bir görünüm veren kentlerin heybeti, insan varlığının en belirgin gerçekleridir. İnsan yapısı nesnelere bireyin bilincine girmekte, onu renklendirmektedir. Yapma nesnelere sayısı doğal çevreye oranla hızlı bir çoğalma içindedir. Bu durum, yarının üstün - sanayi toplumunda bugünküne göre daha büyük bir gerçeklik kazanacaktır.

Maddeci olmayanlar nesnelere önemini alaya alma eğilimindedirler. Oysa nesnelere yalnızca yararlı işlerinden ötürü değil, psikolojik etkileri açısından da büyük önem taşımaktadırlar. İnsan yapısı nesnelere ilişkiler geliştirmektedir. Nesnelere süreklilik ya da süreksizlikle ilgili duygularımızı etkilemekte, durumların yapısı üzerinde etken olmaktadır. Bunlarla ilişkilerimizin süresi kıaldığında yaşam hızımız artmaktadır.

Nesnelere karşı takındığımız tavırlar, temel değer yargılarımızı da yansıtır. Yeni geliştirilmiş modellere sahip olmak uğruna eski Barbie bebeklerini seve seve elden çıkaran yeni kuşak kız çocuklarıyla, bir çocukluk boyu tek bebeğe sevecenlikle sıkı sıkı sarılıp parçalanıncaya dek saklayan anneleri ve büyükanneleri arasındaki farktan daha dramatik bir gerçek bulunamaz. Bu ayrımın içinde, geçmişle gelecek arasındaki kalıcılık üzerine kurulu toplumlarla, geçicilik üzerine kurulu, hızla biçimlenen yeni toplum arasındaki karşıtlığı bulabiliriz.

KÂĞITTAN GELİNLİK

İnsan - nesne ilişkilerinin gittikçe geçici bir biçime girdiği, bebeğini değiştiren küçük kızın çevresini oluşturan kültür incelendiğinde ortaya çıkabilir. Bu çocuk, yaşamına çabucak girip çıkan nesnelere yalnızca Barbie bebekleri olmadığını kısa süre içinde görecektir. Kâğıt peçeteler, mendiller, havlular, şişelerin tümü evinde çabucak kullanılacak ve yok edilecektir.

Isıtma kaplarıyla satılan yiyeceklerin kapları bir kullanılıştâ atılacaktır. Çocuk, hemen kullanılıp atılan kapların sayısına şaşıracaktır. Hazır yiyeceklerin kaplarıysa yemek yendiği süre içinde geçerliliğini koruyabilecektir. Çocuk kısa sürede şu gerçeği görecektir: Evleri, nesnelere ön kapıdan girip arka kapıdan çıktığı kocaman bir zaman yeme makinesidir. Ve bu giriş çıkma işlemi büyük bir hıza ulaşmaktadır. Gerçekte küçük kız doğduğu andan itibaren «kullan - at» kültürünün bir parçasıdır.

Bir ürünü bir kez ya da kısa süre için kullanma ve yerine yenisini koyma, geleneksel bir yoksulluk içinden gelen toplumlara ya da bireylere ters gelmektedir. Fransız reklam şirketi Publicis'in pazara araştırmacısı olan Uriel Rone bir süre önce bana şunları söylemişti: «Fransız ev kadınları kullanılıp atılan ürünlere alışık değiller. Öteberi toplamayı seviyorlar. Atmaktansa eskileri bile saklıyorlar. Kullanılıp atılacak tipte plastik perde yapmaya niyetli bir şirketten iş almıştık. Pazar araştırması yaptığımızda ürüne karşı güçlü bir direnme olduğunu saptadık.» Bu direnme kalkınmış bölgelerde giderek ortadan kalkmaktadır.

Yazar Edward 'Maze, 1950'lerde İsveç'i ziyaret eden birçok Amerikalının ülkenin temizliği karşısındaki şaşkınlıklarından söz etmektedir. «Yol kıyılarında bira, gazoz şişeleri görmeyince şaşkına dönmüş ve Amerikalı olarak kendimizden utanmıştık. Oysa 1960'larla birlikte İsveç karayollarında şişeler kol gezmeye başladı... Ne olmuştu? İsveç de Amerikan örneğini izleyerek «satın al kullan - at» toplumuna dönüşmüştü.» Japonya'da kullan - at kâğıtlar öylesine yaygındır ki, bez mendilleri çağdışı sayılmaktadır. Fransa'da bile kullanılıp atılan sigara çakmakları çok yaygındır. Karton süt kutularından uzay araçlarını iten roketlere dek birçok nesne bir kezlik ya da kısa süreli kullanımlar için üretilmektedirler.

Kısa süre önce pazara sürülen kâğıttan yapma giysiler bu yönelişi daha da ileri bir biçime sokmuşlardır. Ünlü butiklerden halk pazarlarına dek birçok mağaza, konfeksiyon bölümlerini kâğıt giysilerle doldurmaktadırlar. Moda dergileri kâğıt-

tan gece giysileri, paltolar, pijamalar, hatta gelinlikler sergilemektedirler. Söz konusu gelinliklerden birinin resmi altında, düğün töreninden sonra giysinin 'nefis bir mutfak perdesi' olacağına ilişkin açıklamalar da bulabilirsiniz.

Kâğıt giysiler özellikle çocuklar için kullanışlıdır. Bir moda uzmanı, «Yakın zamanda, küçük kızlar giysilerinin üzerine dondurma döküp resimler çizerlerken, anneleri onların bu yaratıcı çalışmalarına hoşgörüle, gülümseyerek bakacaklar,» diye yazmaktadır. Yaratıcılıklarını sergilemek isteyen büyükler içinse 'kendi giysinizi kendiniz boyayın' sloganıyla pazarlanıp fırçalarıyla birlikte satılan kâğıt giysiler vardır. Fiyatlarıysa yalnızca iki dolardır.

Kuşkusuz fiyat, bu kâğıt patlamasının temelindeki önemli bir öğedir. Büyük bir mağaza 'sellüloz ve naylon karışımı dokulardan yapılmış' A biçimi basit giysiler sunmaktadır. Mağazanın bu giysiler için istediği 1,29 dolar, kumaştan bir giysiyi temizleyiciye vermekten daha ucuza gelmektedir. Yakın zamanda bu giysileri kullanıp atmak, temizleyiciyle uğraşmaya yeğ tutulacaktır. Oysa ekonomiyi bir yana koyarsak; kullan-at kültürünün yaygınlaşması psikolojik bazı sonuçlar doğurmaktadır.

Kullan-at ürünlerle başa çıkabilmek için biz de, kullan-at kavramına uygun bir kafa yapısını oluşturmaktayız. Söz konusu kafa yapısı, diğer düşüncelerin yanı sıra, eşya ya da mal ile ilgili olan değerlerimizi de kökünden değiştirmektedir. Kullan-at kavramının toplum içinde yaygınlaşması, insan - nesne ilişkilerindeki sürelerin kıaldığını da kanıtlamaktadır. Uzunca bir zaman bölümü içinde yalnız tek nesneyle ilişki kuracakken, daha kısa zaman süreleri içinde birçok nesneyle ilişki kurmaktayız.

YİTİRİLEN MAĞAZA

Geçiciliğe doğru beliren kayma, geçmişte insanoğlunun kalıcılık duygusunu en kesin biçimde belirlemiş olan mimari üzerinde de etkiler yapmaktadır. Barbie bebeğini değiştiren çocuk,

çevresindeki evlerin ve diğer büyük yapıların geçiciliğini de gözleyecektir. Yeryüzündeki biçimleri kazırmaktayız. Caddeleri, kentleri yerle bir edip, akla durgunluk veren kısa süreler içinde yenileri kurmaktayız.

Stanford Araştırma Enstitüsü'nden E.F. Carter, «Konutların ortalama yaşı gittikçe azalmaktadır,» diye yazar. «Mağara devrinde sonsuz olan bu süre, bağımsızlık öncesi Amerika'sında yaklaşık olarak yüzyıldı. Şimdilerde bu süre kırk yıla düşmüştür.» Bir İngiliz yazar olan Michael Wood, «Amerikalı dünyasını daha dün kurdu. Ne denli kırılabılır, değişken bir dünya kurduğunu biliyor. New York'ta yapılar bir gece içinde yitip gidiyor. Koca kentin görünümü bir yılda değişebilir.»

Romancı Louis Auchinclos kızgınlık dolu bir yakınmayı şöyle dile getiriyor: «New York'ta yaşamamanın korkunçluğu, tarihi olmayan bir kentte yaşamaktır... Sekiz büyük dedem ve büyük ninem burada yaşadılar... Oysa yaşadıkları evlerden yalnızca biri ayakta. Yitip giden geçmişten söz ederken anlatmak istediğim işte bu.» Daha az kentsever olan, anaları babaları yakın zamanlarda Porto Riko'dan, Doğu Avrupa'dan, Güney'in şeker kamışı tarlalarından göç etmiş New York'lular duygularını daha başka biçimlerde anlatabilirler. Oysa yine de 'yitirilen geçmiş' gerçekleşen bir olgudur. Daha da yaygınlaşacak, Avrupa'nın tarih kokan kentlerini de etkisi altına alacaktır

Düşünür Buckminster Fuller, New York'u şöyle tanımlıyor: «Boşaltma, yok etme, kaldırma, yeniden kurma biçiminde oluşan sürekli bir evrimleşme süreci. Bu süreç, tarımsal alanlardaki yıllık döngüye (rotation) benziyor. Sürme, tohum atma, hasat gibi... Kentlilerin çoğunluğu New York caddelerini kapayan inşaat çalışmalarına kısa sürede yitip gidecek çabalmış gibi bakmaktadırlar. Kalıcılığı, Newton'un evren görüşünden kalma bir yanılgı olarak görmektedirler. Yüzyılın başından bu yana New York'un içinde, onunla birlikte yaşayanlar Einstein'in kuramıyla yaşamamanın deneyini de geçirmişlerdir.»

Çağımızın çocuğuysa Einstein'in kuramını zorunlu bir deneyim olarak geçirmektedir. Bir zamanlar karım, o sıralarda

on iki yaşında olan kızımızı Manhattan'daki apartmanımızdan birkaç blok ötedeki büyük mağazaya (süper market) göndermişti. Küçük kızımız daha önceleri de bir iki kez oraya gitmişti. Yarım saat sonra yorgun argın döndü. «Yıkılmış olmalı, bulamadım,» dedi. Söylediği doğru değildi. Çevreyi pek tanımadığı için yanlış bir yere gitmişti. Oysa kızım Geçicilik Çağı'nın ürünüydü. Onun için olağan durum, yapının yıkılıp hemen yenisinin yapılmasıydı. Amerika'da on iki yaşındaki tüm çocukların geçirdikleri deneyler, çevrenin onlarda oluşturduğu kafa yapısı bu gerçeği öngörüyor. Yarım yüzyıl öncesi böyle bir olay çocukları söz konusu varsayımlara itmezdi kuşkusuz. Çünkü o zamanlar fiziksel çevremiz daha değişmez, onunla olan ilişkimiz daha az geçiciydi.

KALICI OLMAYANIN EKONOMİSİ

Geçmişte kalıcılık idealdi. İster bir çift çizmenin elle yapılmasında, ister bir katedralin kurulmasında olsun insanoğlunun tüm yaratıcı, üretici gücü, ürünün dayanıklılığının en üstün düzeye eriştirilmesi yönünde oluşturulurdu. İnsanoğlu uzun süre dayansın diye üretiyor, yapıyordu. Böyle davranmak zorundaydı. Toplumda belirgin bir işlevi vardı. Ekonominin mantığı da kalıcılık siyasetini öngörüyordu. Zaman zaman onarılması gerekse de elli dolara alınıp on yıl giyilebilen çizmeler, on dolara alınıp bir yıl giyilebilenlerden daha ucuza geliyordu.

Toplumdaki genel değişim hızı artınca, kalıcılığa dayalı ekonomi —gerekli olarak— yerini geçiciliğe dayalı ekonomiye bıraktı.

Birinci olarak, gelişen teknoloji üretim maliyetlerini onarım maliyetlerine göre daha hızlı bir biçimde azalttı. Üretim, otomasyonu içerirken, onarımda önemli olan el işçiliği olarak kaldı. Bunun anlamı, yenilemenin onartmaktan daha kazançlı olduğuydu. Onarılmayan, kullanılıp atılan ucuz nesnelere üretmek, ekonomik açıdan daha tutarlı görülmeye başlandı.

İkinci olarak, ilerleyen teknoloji zamanla nesneyi geliştir-

me olanağına sahipti. İkinci kuşak bilgisayarlar birincisinden, üçüncü kuşak bilgisayarlar da ikincisinden iyidiler. Yeni teknolojik ilerlemeler beklediğimize göre, birçok gelişme daha kısa aralıklarla gerçekleşecektir. Bu açıdan bakıldığında kısa süreler için üretmek ekonomik açıdan tutarlıdır. Pittsburghlu bir kent plancısı ve mimarı olan David Lewis, Miami'deki bazı apartmanların yapıldıktan on yıl sonra yıkıldıklarını belirtmektedir. Yeni yapılardaki gelişmiş havalandırma sistemleri, eski yapıların kiralanabilme olanaklarını azaltmaktadır. Tüm bunlar gözönüne alınınca on yıllık yapıları yıkmak, değişiklikler yapmaktan daha ucuza gelmektedir.

Üçüncü olarak, değişim hızı artıp, toplumun en uzak köşelerine kadar ulaşınca, geleceğe dönük gereksinimler iyice belirsizleşmektedir. Değişimin hızlandığı belirlidir ama neler getireceğini saptamak zordur. Değişmeyen amaçlara hizmet edecek kalıcı nesnelerin üretilmesi bu koşullar altında bir anlam taşımamaktadır. Değişmeyen biçimlere ve işlevlere ihtiyatlı 'bir yaklaşım' içindeyiz.

Kullan-at kültürünün yayılması, bu güçlü baskıların bir sonucudur. Değişim hızı arttıkça, karmaşıklık çoğaldıkça bu yönde yeni değişimler bekleyebiliriz.

TAŞINABİLİR OYUNALANI

Bu tutumsuz davranışın yanında, aynı psikolojik etkileri doğuran başka tepkiler de vardır. Sözcüleri, bir yerine birçok amacı gerçekleştirmeye yarayan nesnelerin yapılıp satıldığına tanık olmaktadır. Bunlar, kullanılıp atılan eşya değildir. Atılmayacak kadar pahalı ve büyük eşyalardır. Oysa kurulup sökülebilen özelliklerine sahiptirler.

Los Angeles eğitim kurulu, kentteki okul sınıflarının yüzde 25'inin gelecekte sökülüp tanışabilir bir yapıda olmasını karara bağlamıştır. A.B.D.'deki büyük okullarını hemen hepsi bugün bir, iki gezici sınıf kullanmaktadır. Birçoğu da bu yeniliği uygulamanın hazırlığı içindedir. Gerçekte, kâğıt giysiler giyim endüstrisi için neyse, gezici sınıflar da okul yapımı endüstrisi

için aynı özelliği taşıyor: İkisi de geleceğe dönük çabalardır.

Gezici sınıfların amacı, sürekli oynaklıklar gösteren nüfus yoğunluklarına okul sisteminin uyum yapabilmesini sağlamaktır. Oysa gezici (ya da geçici) sınıflar, atılabilir giysiler gibi insan nesne ilişkilerini geçmişe göre daha kısa sürelerle sınırlanmaktadır. Gezici sınıf içine öğretmeni koymadan da bazı dersler vermektedir. Barbie bebeği gibi, çevresinin kalıcı olmadığı konusunda çocuğa canlı bilgiler getirmektedir. Daha çocuk sınıf kavramını benliğinin bir parçası yapamadan — yapısının çevredeki yapılara uyumunu, sıcak bir günde sıralarıneline dokunuşunu, sesin yapıdaki titreşimini, kendine özgü konusunu belirlemeden — sınıf, çocuğun çevresine ilişkin bir yapı olmaktan çıkacak, başka çocuklara hizmet amacıyla uzaklara taşınacaktır.

Taşınabilir sınıflar yalnızca bir Amerikan olayı değildir. İngiltere’de mimar Cedric Price, North Staffordshire’deki öğrenciler için yirmi bin kişilik taşınabilir bir üniversitenin çizimini yapmıştır. «Üniversite kalıcı değil geçici yapılarla kurulacaktır,» demektedir. Değişik yapılara geniş hareket yeteneği kazandırılacaktır. Sözcüleri sınıflar demiryolu vagonlarının içine yapılacak, böylelikle 6,5 kilometrelik kampus içinde istenilen yere taşınabileceklerdir.

Kubbeli, hava şişirmeli plastik yapılar, kurulup sökülebilir geçici evler, mühendislerin, mimarların çizim masalarında kol gezmektedirler. New York kentinde Parklar Müdürlüğü, kent içindeki boş arsalarla kurulmak amacıyla on iki adet taşınabilir oyun alanının yapımına karar vermiştir. Arsaların başka biçimde kullanılmasına karar verildiğinde, oyun alanları sökülerek başka yerlere taşınacaktır. Babaların büyüdüğü oyun alanlarında çocuklar oynardı. Üstün sanayi toplumunun oyun alanları, kalıcılığa karşı çıkmakta, çizimleri, geçiciliği yansıtmaktadır.

DEĞİŞEBİLEN 'EĞLENCE SARAYI'

İnsan - nesne ilişkilerindeki sürenin, kullat - at eşyalar, geçici yapılar sonucu kısalması, **modülerizmin** hızlı yayılması nedeniyle iyice belirlenmiştir. **Modülerizm**, alt yapılara geçicilik vererek, yapının tümüne daha çok kalıcılık sağlamak biçiminde tanımlanabilir. Cedric Price'in üniversite tasarısında fakülte ve öğrenci yurtları, preslenmiş çelikten yapıma modüller olarak öneriliyordu. Bunlar vinçlerle kaldırıp istenilen yapı iskeletlerine konulabilecek biçimdeydiler. Yapı iskeletleri dışında kalıcı bir özelliği olmuyordu bu tip yapıların. Modüller istenildiği yere konulabiliyordu. Hatta kuramsal olarak elden çıkarılıp yerine yenisi konulabiliyordu.

Burada bir konunun belirlenmesi gerek. İlişkilerin süresi açısından, elden çıkarılabilirlikle devingenlik (mobilité, hareket) arasındaki ayrım ince bir çizgiyle belirlenebilir. Modüller elden çıkarılmasa, yeniden düzenlense bile sonuç yeni bir biçimlenme, yeni bir yapı olarak ortaya çıkacaktır. Öyle ki, gerçekte fiziksel bir yapı, elden çıkarılmış da yenisi yaratılmış gibi etki yapacaktır. Oysa değişime konu olan bütün öğeler aynıdır.

'Kalıcı' amaçlarla yapılan binalarda bile iç duvarlar ve ayırıcı öğeler modüler tasarımlara göre biçimlendirilmektedir. Sonradan yapılan değişikliklerle yeni bölümler ve biçimler oluşturulabilmektedir. Hareketli ayırıcı öğeler, geçicilik üzerine kurulu toplumun simgesi olarak tanımlanabilirler. Günümüzde büyük bürolara girdiğimizde, masaları oraya buraya götüren, iç yapıyı ayırıcı öğelerle yeniden düzenleyen işçilere sık sık rastlayabilirsiniz. Geçenlerde İsveç'te **modülerizm** yeni bir zafer kazanmıştır: Uppsala'da yapılan örnek bir apartmanın tüm duvar ve tuvaletleri yer değiştirebilme özelliklerine sahiptir. Yaşadıkları yeri tümüyle değiştirebilmek, yeni bir daire yaratmak için kiracıların tek başvurdukları gereç bir tornavidadır.

Bazen **modülerizm**, elden çıkarma eylemiyle doğrudan ilişkilidir. Bildiğimiz, basit tükenmez kalem bu konuda bellirgin bir örnektir. Eski tüy kalemlerin ömürleri oldukça uzundu. Bir

kaza olmadıkça uzun süre kullanılabilir, ömürlerini uzatmak amacıyla yeniden uçları yontulabilirdi, yani onarılabilirdi. Dolma kalem büyük bir teknolojik ilerlemeydi, çünkü kullanıma hareket kazandırıyor. Mürekkebini de birlikte taşıma olanağı sağladığı için kalemin yarar alanlarını genişletmişti. Tükenmez kalemin bulunması bu ilerlemeye yeni boyutlar kazandırdı. Tükenmez kalem mürekkebini taşımakla kalmıyor, boşaldığı zaman atılabilecek kadar ucuz olma özelliğini de taşıyordu. Böylece gerçekten elden çıkarılabilir, mürekkep kalem karışımı yaratılmış oluyordu.

Yine de kıtlığa, azlığa eşlik eden psikolojik tutumlarımızdan arınabilmiş değiliz. Günümüzde bitmiş bir tükenmez kalemi atarken bile içi suçluluk duygusuyla sızlayan birçok insan vardır. Kalem endüstrisinin bu psikolojik gerçeğe tepkisi, modüler kurallara dayalı bir tükenmez kalem yaratmak biçiminde olmuştur. Kalemin dış yapısı kullanan tarafından saklanabilirken, içindeki mürekkep **modülü** yenisiyle değiştirilebilmektedir. Mürekkepli bölümün atılabilir oluşu, alt yapının kısa ömrü pahasına, yapının bütününe uzun ömür sağlamaktadır.

Ortada görülen, bütünlerden çok, parçalardır. Kullanan kişi parçaları ister atıp yerine yenisini koyuyor, ister yeni bütünler oluşturmak için bir yerden diğerine kaydırıyor olsun, yaşamında yer alan nesnelere kurduğu ilişkilerin sürelerini kısalttığının bilincindedir. Sonuç yeni bir akıcılık, devingenlik ve geçiciliktir.

Söz konusu oluşumun en aşırı örneklerinden biri İngiliz tiyatro yapımcısı Joan Littlewood'un mühendis Frank Newby, sistem danışmanı Gordon Pask ve mimar Cedric Price ile birlikte ortaya koyduğu girişimdir.

Bayan Littlewood, olağan bir tiyatro oyunundan siyasal bir gösteriye, danstan güreşe dek değişik olguları aynı anda sergileyebilecek bir tiyatro binası istiyordu. Eleştirmen Reyner Banham'ın deyişiyle bayan yapımcı, 'tüm olasıları içerebilecek bir alanın' peşindeydi. Sonuç olarak 'Dünyadaki Hareketli ilk Dev Alan' diye tanınan 'Eğlence Sarayının' tasarıları ortaya kondu. Tasarı çok amaçlı bir yapıyı öngörüyordu. Önümüze konan, oyuncakçılarda gördüğümüz büyük bir inşaat oyunu

görünümündedir. Sonsuza dek değişik biçimlerde ve birlikte asılabilen **modüler** parçalardan oluşmaktadır. Az veya çok kalıcı olan dikey kuleler, değişik hizmetleri görebilmekte — tuvaletler ve elektronik denetim birimleri gibi — ve üstlerinde modülleri istenilen konumlara ya da biçimlendirmelere sokabilen vinçler yer almaktadır. Gösteriden sonra vinçler, yerlerinden çıkmakta, seyirci oturma alanlarını, sergi salonlarını, lokantaları yerlerinden söküp depolamaktadır.

Reyner Banham bu ilginç yapıyı şöyle tanımlamakta: Eğlence Sarayı kolay öğrenilebilecek bir yer değil... Günden güne geleceğe dönük dev makinesi kımıldanarak, devingen parçaları — duvarlar, tabanlar, yollar, tavanlar, sahneler, oturma yerleri, sinema perdeleri, ışıklandırma ve ses sistemleri, yürüyen merdivenler — yeniden karıştırıp görülmemiş biçimlere sokacak. Çoğu kez düğmelere basmak yetecek yeni biçimlerin oluşması için.

«Tüm bunlar olduğunda (bu yapı yakında gerçekleşecektir) belirsizlik yeni boyutlara erişecektir: Hiçbir kalıcı, anıtsal iç yapı ya da kahramanlık görüntüsü sonsuza dek gökyüzüne yansıyamayacaktır... Çünkü Eğlence Sarayı'nın tek kalıcı ögesi, geçici mimarının parazit bir biçimde üzerinde yaşadığı 'yaşam desteği' yapılarıdır.»

'İliştirme' mimarisi olarak tanımlanan bu yapım biçimi 'geçici mimari' düşüncesine dayalı kent tasarılarının çizilmesine de önyak olmaktadır. Eğlence Sarayı tasarısını oluşturan kavramları genişleterek, değişik biçimde, değişik yaşam süreleri olan modülerin yapımı amaçlanmaktadır. Bir 'yapının' çekirdeği sözgelisi, yirmi beş yıllık amaçlar için kurulabilir. Buna karşılık çekirdek yapıya 'iliştirilecek' modüllerin yaşam süreleri üç yıla sınırlanabilir. Düş güçleri sınırlanmadığı zaman sabit temeller üzerine değil de dev makineler veya **hovercraft**'lar (1) üzerine kurulu gökdelenlerden söz edilebilir. Bu düşlerin en ileri olanı, hava yastığı üzerinde yüzen, nükleer enerjiyle beslenen

(1) Hem karada hem de denizde yol alabilen ve bir hava yastığı üzerinde hareket eden bir taşıt. (Ç. N.)

ve iç yapısını günümüz New York'undan çok daha hızlı değiştiren bir kent düşüncesidir.

Söz konusu düşünceler, ister gerçekleşsin ister gerçekleşmesin, toplum bu yönde bir gelişme içindedir. Kullan-at kültürünün genişlemesi, geçici yapıların yaratılması, **modülerizm**'in yayılması ve tümünün aynı psikolojik sona, insanın çevresindeki nesnelere geçici ilişkiler kurmasına yönelmesi bu gelişmeyi belgelemektedir.

KİRA DEVRİMİ

İnsan nesne ilişkilerini önemli biçimde değiştiren bir başka gelişme de kira devrimidir. Üstün - sanayileşmeye yönelmiş toplumların özelliği olan kiracılığın yaygınlaşması, yukarıda tanımlanan gelişmelerle yakından ilgilidir. Hertz (dünya çapında, araba kiralayan bir Amerikan işletmesi) arabalarıyla, atılabilen havlular ve Joan Littlewood'un 'Eğlence Sarayı' arasındaki ilişki ilk bakışta kurulamayabilir. Oysa yakından incelendiğinde, güçlü iç benzerlikler açığa çıkacaktır. Çünkü kiracılık durumu geçiciliğin bir yönünü ortaya koymaktadır.

Ekonomik **Çöküntü** yıllarında milyonlarca kişi işsiz ve evsizken, kapitalist toplumlardaki kitleler için en güçlü ekonomik teşvik, bir ev sahibi olabilmektir. Bugün de ABD'de ev sahibi olma isteği oldukça güçlüdür. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan bu yana kiraya verilen yeni apartmanların sayısı hızla artmaktadır. 1955'de apartmanların yeni yapılan evlere oranı % 8'di. 1961'de bu oran % 24'e yükseldi. İlk kez 1969'da apartman yapımı özel ev yapımını aştı. Apartman yaşamı birçok nedenden ötürü en içine dönük bir yaşam biçimidir. MIT (1) profesörlerinden Burnham Kelly'nin deyişiyle 'en az ilişki kurmaktan' yana olan genç insanların seçtiği yoldur apartman yaşamı.

En az ilişkiyi kurmak, kullan-at ürünlerini kullanan kişilerin parasıyla satın aldığı bir özelliktir. Geçici yapıların, mo-

düier ögelerin ortaya koydukları da budur. Apartman daireleriyle kurulan bağlar özel ev sahipliğiyle karşılaştırdığında daha geçicidir. Yerleşme bölgelerinde kiralama işlemlerinin artması fiziksel çevreyle olan ilişkileri iyice kısaltmaktadır. (1)

Anlatılanlardan daha çarpıcı olan, geçmişte bilinmeyen, değişik alanlarda başlayan kira eylemleridir. David Riesman, «İnsanlar otomobillerine hayrandırlar; onlar üzerine konuşmaya bayılırlar. Oysa onların bu sevgisi uzun süre geçerli olabilecek bir düzeye erişemez,» diye yazmaktadır. Bu sözler, ABD'de bir araba sahibinin onu ortalama üç buçuk yıl elinde tuttuğu gerçeğini yansıtmaktadır. Birçoğu her yıl ya da iki yılda bir arabasını yenilemektedir. Bu durum ABD'deki yirmi milyar dolarlık kullanılmış otomobil ticaretinin dayandığı temeli açıklar. Büyük alışverişlerin kalıcı olmaları gerektiği geleneğini ilk yıkan otomotiv sanayiidir. Yıllık model değiştirme yöntemi, geniş çapta reklamcılık, sanayinin değiştirme olanakları sağlaması, yeni (veya kullanılmış yeni) araba alım satımını Amerikan erkeğinin günlük yaşamına sokmuştur. Böylece alım satım arasındaki süreler, sahibiyile araç arasındaki ilişkiler kısaltmıştır.

Son yıllarda otomotiv sanayii yeni bir değişimle karşı karşıya gelmiştir. Bu, otomobil kiralama işletmeciliğidir. Günümüzde ABD'de milyonlarca sürücü birkaç saatlik sürelerden aylık sürelere varan zaman dilimleri için otomobil kiralamaktadır. New York gibi büyük kentlerde oturanlar park yeri bulmanın ortaya koyduğu büyük sorunlar karşısında araba almaktansa hafta sonları kiralamayı yeğlemektedirler. Bugün Amerikan havaalanlarında, tren istasyonlarında ya da otellerinde zahmetsizce araba kiralanabilmektedir.

(1) Krediyile ev alan milyonlarca Amerikalı gerçekte evin gerçek sahibi olan kredi kaynağının (banka vb.) vekili durumundadırlar. Çünkü bu ailelerin bankalara ödedikleri aylık borç taksitleri ev sahibine ödenenden farklı değildir. Ev sahipliği bir bakuma aldaticıdır. Malları üzerinde güçlü mülki yetkileri olmadığından, evlerine kesin bir psikolojik bağlanma içinde bulunmamaktadırlar.

Üstelik bu kiralama alışkanlığını Amerikalılar dış ülkelere de götürmüşlerdir. Her yıl yarım milyon Amerikalı deniz aşırı ülkelerde otomobil kiralamaktadır. Bu sayının 1975'de bir milyona varması beklenmektedir. Büyük Amerikan şirketleri, elli ülkedeki yabancı şirketlerle rekabet etmek zorunda kalmışlardır. **Paris Match** dergisinde yayınlanan bir karikatür bu gerçeği dile getirmektedir. Karikatürde uzaydan gelen bir yaratık uçan danrenin yanında durmakta, biraz ilerdeki bir jandarmaya nereden araba kiralanabileceğini sormaktadır.

Otomobil kiralamanın yaygınlaşması, ABD'de ortaya çıkmakta olan yeni tip bir mağazayla paralel gelişmektedir. Hiçbir şey satmayan, ancak her şeyi kiralayan bir mağaza tipidir bu. Şu anda ABD'de bu tip dokuz bin mağaza vardır. Yıllık kira ciroları bir milyar dolardır. Büyüme hızlarıysa % 10 ile % 20 arasında değişmektedir. Gerçekte bu mağazaların % 50'si beş yıl önce ortada yoktu. Günümüzde kiralanamayacak mal yok gibidir. Merdivenden çayır biçme makinesine, mink kürke dek birçok mal kiralanmaktadır.

Los Angeles'de mal kiraya veren işletmelerden biri, örnek bahçe kurmak isteyen emlakçilere canlı funda ve ağaçlar sağlamaktadır. Son Fransisco'da bir kamyonun yan taraflarında 'canlı ağaçlar kiralayın' yazısı görülebilmektedir. Philadelphia'da gömlek kiralamak oldukça kolaydır. Başka yerlerde de Amerikalılar giysi, mücevher, TV alıcısı, kamp donanımı, klima makineleri, tekerlekli sandalyeler, kayak, ses alıcıları, gümüş takımlar kiralayabilmektedir. Batı kıyısındaki bir erkek kulübü, sergilemek için bir insan iskeleti kiralamıştır. **Wall Street Journal** gazetesinde çıkan bir ilan 'inek' kiralamayı önermektedir.

İsveç'de çıkan **Svensk Damtindning** adlı kadın dergisi gençlerde 1985'in dünyasıyla ilgili beş dizilik bir yazı yayımladı. Çeşitli görüşlerin arasında «düğmeli uyku mobilyaları içinde uyuyacağız; çünkü kahvaltı ederken ya da okurken veya başka bir işle uğraşırken masayı kiraladığımız yerden yatak, tablolar ve çamaşır makinesi de kiralayacağız,» biçimindeki görüşlere de yer verilmektedir.

Sabırsız Amerikalılar 1985'i beklemiyorlar. Kiralama işinin en önemli yanlarından biri de mobilya kiracılığının hızla gelişmesidir. Bazı yapımcılar ve birçok kiracı firmalar küçük apartman dairelerini aylığı yirmiyle elli dolar arasında tablosundan, perdesinden halısına kadar donatmaktadır. «Kente sabah geliyorsunuz,» diyor bir hostes, «akşama bir de bakıyorsunuz döşeli dayalı bir katınız olmuş.» New York'a atanan bir Kanadalı, «Yeni, renk dolu bir yaşam. Neyim var neyim yok buraya taşıma gereğini de duymuyorum,» diyor.

William James bir kezinde, «mülkiyete dayalı yaşamlar, yapmaya veya var olmaya dayalı yaşamlara göre daha az özgürdüler,» diye yazmış. Kiracılığın gelişmesi mülkiyete dayalı yaşamdan uzaklaşmayı simgeliyor. Yapmak ve var olmak eylemlerinin arttığını belgeliyor. Eğer geleceğin insanları geçmişin insanlarından daha hızlı yaşayacaklarsa, esnek olmak zorundalar. Engel koşucularına benzerler: Eğer engelleri aşmak istiyorlarsa, öteberiyle yüklü olmamaları gerekir. Teknolojinin yararlarını elde ederken, öteberiyle yüklenme sorumluluğunu da taşımamalıdır. Hızlı değişimin belirsizlikleri arasında yaşamlarını sürdürebilmeleri için, hafif yolculuk etmesini öğrenmek zorundadırlar.

Geniş etkileri ne olursa olsun, kiracılık insan nesne ilişkilerinin süresini daha da kısaltmaktadır. Basit bir soru sorarak bu durumu açığa çıkarabiliriz: Bir Amerikan erkeğinin yaşam süresi boyunca elinden kaç araba — kiralanan, ödünç alınan, satın alınan — geçmektedir? Satın alanlar açısından bu sayı yirmiyle elli arasındadır. Oysa kiralayanlar açısından bu sayı iki yüz binin üstüne çıkar. Satın alanın arabalarla ilişkisi birçok aylık veya yıllık süreleri kapsarken, kiralayanın ilişkisi çok kısa sürelerle sınırlanmaktadır.

Kiralama işlemi, aynı nesneyle ilişki kuran insanların sayısını arttırırken bu ilişkilerin sürelerini azaltmaktadır. Bu kurallı çeşitli ürünleri içine alacak biçimde yaygınlaştırsak kiracılığın kullan-at ürünler, geçici yapılar ve **modülerizm**'le paralel olarak ve onların etkisini arttırarak geliştiğini söyleyebiliriz.

GEÇİCİ GEREKSİNİMLER

Burada, modası geçmiş, eskimiş kavramına değinmek gerekiyor. Çünkü ürünün modasının geçebileceği korkusu işadamlarını yeniliğe iterken, müşteriyi de kiralanabilir, elden çıkarılabilir ya da geçici ürünlere yönlendiriyor. Modası geçmiş düşüncesi, kalıcılığın ideal olduğu kavramıyla yetişenleri sarsmaktadır. Hele bu eskimenin tasarımı sonucu oluşması daha da çarpıcıdır. Tasarlanan modası geçme, birçok sosyal eleştiriye hedef olmuştur. Okuyucu bu tür girişimlerin, ilişki sürelerini kısalttığına bilincindedir.

Kuşkusuz, işadamları yeni satışları güvence altına alabilmek amacıyla, ürettikleri malların yararlanılabilme, kullanılabilme, başka bir deyişle yaşam sürelerini kısaltmak için birtakım gizli düzenler peşindedirler. Benzeri olarak Amerikalıların (ve diğerlerinin) tanık oldukları yıllık model değişiklikleri, gerçekte hiçbir teknolojik gelişmeye dayanmamaktadır. Detroit otomobilleri, on model önceki arabadan daha az benzin yakmamaktadırlar. Öte yandan petrol şirketleri, benzine yaptıkları tüm katkılara karşın, otomobillerin benzin depolarına 'kaplan' değil 'tırtıl' koymaktadırlar. Madison Bulvarı sık sık yeni biçimlerin, görünümünün önemlerini abartmakta, müşterileri eşyalarını yenilemeye itmektedir.

Alıcının zaman zaman, özenle kurulmuş bir tuzığa düştüğü bilinen bir gerçektir. Piyasadan kaldırılışı yapımıcısı tarafından hızlandırılan eski ürünün yerine, sözde geliştirilmiş yenisi hemen tezgâhlanmaktadır.

Ancak ürünlerin hızlı satışında tek neden bu düzenler değildir. Hızlı eskime ya da modası geçme olayı, hızlanma sürecinin bir parçasıdır yalnızca. Tüm bu hızlanma süreci, çağdaş üçkâğıtçıların kötü davranışlarıyla açıklanamaz.

Eskime, modası geçme olayı bir 'tasarlama' sonucu ya da kendiliğinden oluşur. Nesnelere göre bu olay üç koşul altında gerçekleşir. Bir mal, ürün işlevini yerine getiremeyecek duruma gelir. Yakıp tükenebilir, dokusu yıpranabilir, boruysa paslanabilir. Aynı işlevlerin yerine getirilmesi için alıcının ihtiyaç duy-

duğunu kabul etsek, malın işi yürütemediği noktada yerine yerini koyma zorunluğu vardır. Buradaki eskime, modası geçme olayı, işlev yetersizliğine bağlanabilir.

Söz konusu olay, kullanılan malın yaptığı görevleri daha etkin bir biçimde yerine getiren yeni bir malın ortaya konması sonucu da oluşabilir. Yeni antibiyotikler eskilerine göre daha etkilidirler. Yeni bilgisayarlar 1960'ın eski modellerine göre daha hızlı ve ucuz çalışmaktadırlar. Bu tür eskime, modası geçme teknolojik gelişmeye dayalı bir olgudur.

Oysa modası geçme olayı, tüketicinin gereksinimleri değiştiğinde de oluşur. Bunlar, modası geçme olayını eleştiren kişilerin kolayca tanımladığı gibi tasarlanmış değildir. Bir nesne, ister otomobil olsun, ister konserve açacağı olsun değişik ölçülere göre değerlendirilebilir. Sözgelisi, bir otomobil, taşıma aracı olmanın ötesinde bir önem taşır. Kullananın kişiliğini açıklayan bir statü simgesidir; hızla ilişkili olarak hoşnutluk kaynağıdır; görme, koklama vb. gibi çeşitli duygusal uyarılara kaynaklık eder. Tüketicinin bu öğelerden sağlayacağı doyum onun değerlerine bağlıdır.

Her nesnenin kolayca tanımlanabilecek tek işlevi olduğu biçimindeki geleneksel düşünüş, insan psikolojisi, karar vermede değerlerin rolü üzerine öğrendiğimiz bilgiler sonucu yıkılmıştır. Tüm ürünler çok yanlı işlevlere sahiptir.

Bu gerçeği sergileyen bir örneği, küçük bir kırtasiyeci dükkanında izlemiştim. Küçük bir oğlan çocuğu bir düzine pembe silgi alıyordu. Niye bu kadar çok satın aldığını merak ederek içlerinden birini alıp yakından inceledim. «Çok mu iyi siliyor?» diye sordum çocuğa. «Bilmiyorum,» dedi. «Ama çok güzel kokuyor!» Gerçekten de güzel kokuyorlardı. Belki de kimyasal maddelerin kokusunu yoketmek amacıyla Japon yapımcısı silgileri iyice parfümlemişti. Kısacası, ürünlerin alıcıya ve zamana göre doğurdukları ihtiyaç duygusu değişmektedir.

Kıtlığın egemen olduğu bir toplumda ihtiyaçlar, görelî (izâfi) olarak evrensel ve değişmezdir; çünkü bu ihtiyaçlar tümüyle mide işlevleriyle ilgilidir. Bolluk arttıkça insan ihti-

yaçlarının biyolojik kökenle ilişkisi azalıyor, daha bireyci bir görünüm alıyor. Karmakarışık, hızlı bir değişime yakalanmış bir toplum içinde, kişisel ihtiyaçlar da —ki bunlar dış çevreyle olan ilişkileri sonucu oluşur— görelî bir hızla değişir. Toplumdaki değişim çokluk, bireyin kısa süreli ihtiyaçlara kendini kaptırması sonucunu doğuracaktır.

Hangi ihtiyaçlarının yerine getirildiğini seçemeyen tüketici, sık sık belirsiz bir değişiklik isteği duyar. Reklam bu duyguyu körükler ve belirgin bir biçime sokar. Ancak reklamın, bu işi bir başına yaptığını söylemek zordur. Kuşkusuz Madison Bulvarı'nın ortaya attığı önerilerin, tasarlanmış, kotarılmış moda eskitme eylemlerinin yenî gereksinimleri yaratmada büyük payları vardır; ancak nesnelere olan ilişkilerin süresini kısaltma yönelişi, sosyal yapının derinliklerine işlemiş bir olğudur.

Tüketicilerin gereksinimlerindeki değişimin hızı, alıcıların ürünleri ve eski markaları büyük bir çabuklukla terkedişlerinde yansımaktadır. Adalet Bakanının yardımcılarında ve reklamın önde gelen eleştiricilerinden olan Donald F. Turner'in dediği doğruysa, reklamcılığın ilk amacı 'sürekli tercihler' yaratmaktır. Bu açıdan bakıldığında, marka değişiminin olağan bir biçime bürünmesi, yiyecek endüstrisinin yayınlarından birinde dendiği gibi «ulusal reklamcılığın temel dertlerinden biri,» durumuna dönüşebilir.

Birçok marka ortadan kaybolmaktadır. Varlıklarını sürdürenlerin durumu sürekli değişmektedir. Henry M. Schachte'ye göre, «Tüketici mal sınıflarının hemen hemen hiçbirinde... on yıl önceki iyi durumunu koruyabilen marka» yoktur. Önde gelen on Amerikan sigarasından yalnızca **Pall Mall** 1966'da 1956'daki yerini korumaktaydı. **Camels**'in aynı süreler içinde sigara pazarındaki payı yüzde 18'den 9'a, **Lucky Strike**'inse yüzde 14'den 6'ya düşmüştür. Diğer markalarsa gelişme göstermişlerdi. Sözcelişi **Salem**'in payı yüzde 1'den 9'a ulaşmıştı. Araştırmanın yapıldığı yıldan bu yana yeni dalgalanmalar olmuştur.

Bu değişimler, tarihinin uzun süreli bakış açısından bakıldığında ne denli önemsiz olursa olsun, söz konusu sürekli

dalgalanma, reklamcılık tarafından etkilenmesine karşın, bir başına denetlenememektedir. Ote yandan boyna biçim değiştiren dalgalanma, bireyin günlük yaşamına göz kamaştırıcı bir devrim (hareket) getirmektedir. Toplumdaki geçicilik, hız ve karmaşıklık duygusunu arttırmaktadır.

GEÇİCİ EĞLENTİ (1) MAKİNESİ

Yüksek hızla gelişen teknoloji nedeniyle sürekli değişen tercihler, ürünlerin ve markaların sayısını arttırmakla kalmamakta, ürünlerin süreklilik, yaşayabilme çemberlerini de kısaltmaktadır. Otomasyon uzmanı John Diebold, malların yaşam sürelerini daha kısa düşünmeleri gerektiğini işadamlarına bıkmadan söylemektedir. Smith Kardeşlerin Öksürük Şekerleri, Calumat Hamur Mayası, Fildişi Sabunları pazarlarda uzun süredir güçlerini sürdürdükleri için birer Amerikan kurumu haline gelmişlerdir. Diebold'a göre, gelecek günlerde çok az ürün bu başarıyı sağlayabilecektir. Aldığı yanlış bir malı geri götüren birçok tüketici o malın ya da markanın ortadan kalktığını şaşkınlıkla görmektedir. 1966'da Amerikan mağazalarına yedi bin yeni marka ya da ürün sunuldu. Şimdi satılan malların %55'i on yıl önce satılmıyordu. Ve o zamanki ürünlerin %42'si şimdi piyasada yoktur. Her yıl bu süteç daha aşırı biçimde kendini yenilemektedir. 1968 yılı pazarda dokuz bin beş yüz paketlenmiş yeni tüketim malı gördü. Bunların ancak beşte biri amaçlanan satışlara ulaştı. Görünmeyen bir aşınma eskiyi ortadan kaldırırken yeni ürünler sel baskını benzeri pazarı dolduruyordu.

«Yirmi beş yıl süreyle satılmaya alışmış ürünler,» diye yazıyor iktisatçı Robert Theobald. «Şimdi beş yıldan fazla dayanmıyor. İlaç ve elektronik sanayinde bu süre altı aya kadar

(1) Burada kullanılan *fad* sözcüğü Türkçe'de «aşırı ilgi ve istekle geçici bir süre için üzerine düşülen eğlenti ya da alışkanlık,» anlamına gelir.

İnıyor.» Değişim bu hızla arttıkça, gün gelecek, firmalar yeni yarattıkları ürünlerin yalnızca birkaç hafta ortalıkta kalacağını bilerek onları pazarlara sürecekler.

Bu konuda da günümüz bizi geleceğe hazırlıyor. Belirtiler umulmayan bir yerde başlamaktadır: Geçici eğlentiler ileri teknolojiye dayalı toplumları birbiri ardından gelen dalgalar biçiminde kaplamaktadır. Geçen birkaç yıl içinde ABD, Batı Avrupa ve Japonya 'Bardot saç biçimlerinin' 'Kleopatra görünümlerinin' James Bond'un, Yarasa Adam'ın, Tiffany biçimi lambalıkların, değişik güneş gözlüklerinin, üzerinde sloganlar ya da pornografik şakalar yazılı düğmelerin, Allen Ginsberg ya da Humphrey Bogart'ın afişlerinin, yapay kirpiklerin ve pop kültüründeki hızlı değişimi yansıtan birçok yabansılıkların yükselişine ve düşüşüne tanık oldu.

Kitle ortamının dürtüsü ve ilginç pazarlama yöntemlerinin etkisiyle bu tip geçici modalar kısa süre içinde pazarı sarıyor ve aynı çabuklukla kayboluyor. Bu işle uğraşanlar malların yaşam sürelerinin kılınmasına karşı hazırlıklı durumdadırlar. California'nın San Gabriel kentinde Wham - O Yapım Şirketi diye bir firma vardır. Geçici eğlentilerin yapımında uzmanlaşmış olan Wham - O 1950'lerde hula hupu tezgâhlanmıştı. En son başarısı da süper top. Çok yükseğe sıçrayan bu top çocukları sevince boğduğu gibi büyükler arasında da büyük ilgi gördü. Pasifik kıyısı borsası koridorlarında bu topun neşeli neşeli sıçradığını görenler şaşkınlıklarını gizleyemediler. Wall Street yöneticileri bu toplardan dostlarına armağan ettiler. Bir televizyon yetkilisi, «Tüm yöneticilerimiz koridorlara çıkmış toplarıyla oynuyorlar,» diye yakındı. Wham - O ve benzeri şirketler ürünlere birdenbire ilginin bitişi karşısında şaşkınlığa düşmüyorlar. Bekliyorlar bu olayı. Onlar geçici ürünlerin çizim ve yapımında uzman işletmeler.

Geçici eğlentilerin yapay kökenlere dayandığı gerçeği, onların önemlerini azaltmamaktadır. Tarihçeleri oldukça eskidir. Ancak bu kadar hızla pazarı sarmamışlar, kitle ortamının ilgisini çekmemişlerdir.

Geçici eğlentilerin yaratılması ve yayılması için iyi yağlanmış bir makine, ekonominin parçası haline gelmiştir.

Olağan bir malla, geçici bir eğlenti arasındaki ayırım gittikçe belirsizleşmektedir. Geçici ürünlerin, geçici yöntemlerle, geçici gereksinmeler için üretildikleri bir çağa yönelmekteyiz.

Nesnelerin yaşamımızdan (hareket halindeki) geçiş hızları artmaktadır. Kullan-at malların, kalıcı olmayan mimarinin, devingen ve **modüler** ürünlerin, kiralık malların ve çabucak modası geçecek eşyaların kabaran akımlarıyla karşı karşıyayız. Tüm bu yönlerden gelen güçlü baskı, aynı sonuca yönelmiştir: İnsan - nesne ilişkilerinin kaçınılmaz geçiciliği.

Fiziksel çevreyle olan bağlarımızın zayıflaması daha geniş kapsamlı bir oluşumun yalnızca küçük bir bölümüdür. Bu nedenle, yüksek geçiciliğe sahip toplumdaki yaşamla ilgili araştırmayı sürdürüelim.

BÖLÜM BEŞ

GEZGİNCİ TOPLUM :

YENİ GÖÇEBELER

Her cuma öğleden sonra 16,30'da Wall Street yöneticilerinden, kır saçlı Bruce Robe siyah evrak çantasına bir sürü kâğıt doldurur, bürosunun dışındaki askıda asılı pardösüsünü alır ve çıkar. Bu iş üç yıldır hep böyle sürüp gitmiştir. Önce yirmi dokuz kat inmek için asansöre biner. Sonraki aşama Wall Street helikopter alanına varmak üzere kalabalık caddelerdeki on dakikalık yürüyüştür. Alanda kendisini sekiz dakikada Kennedy Havaalanına taşıyacak helikoptere, oradan da Trans - World Havayollarının jetine biner. Dev uçak batıya doğru yönelirken Robe da yemeğe oturur. Bir saat on dakika sonra Ohio'nun Columbus Havaalanı terminalinden çıkmaktadır. Beklemekte olan otomobile biner, otuz dakikalık ek bir yolculuktan sonra gideceği yere varır: Evindedir.

Robe haftanın dört gecesini Manhattan'daki bir otelde geçirmektedir. Diğer üç gecesini sekiz yüz kilometre uzaktaki Columbus'ta karısı ve çocuklarıyla geçirmektedir. İki ayrı dünyanın, Amerika'nın finansman merkeziyle sakir Ortabatı'nın en iyi yanlarını yaşayarak yılda seksen bin kilometre yol tepmektedir.

Robe olayı, olağanın dışındadır ama fazla dışında da sayılmaz. California'da çiftlik sahipleri her sabah iki yüz kilometre

uçarak İmperial Vadisindeki iftliklerine gider, akam da Pasifik Kıyısındaki ya da San Bernardino Vadisindeki evlerine donerler. Gezginci bir mühendisin oğlu olan Pennsylvania'lı bir delikanlı düzenli olarak uçakla Frankfurt'taki bir di kliniğine gider. Chicago niversitesi dunrlerinden Dr. Richard McKeon, her hafta New York'taki Yeni Ssyal Araştırmalar Okulunda ders vermek üzere bin altı yüz kilometre yolu gider ve gelir. Genç bir San Francisco'lu ve Honolulu'lu kız arkadaşı her haftasonu buluşabilmek için sırayla Pasifik Okyanusunun üç bin iki yüz kilometrelik bölümünü katetmektedirler. Er; azından New England'lı bir kadın düzenli olarak New York'taki berberini ziyaret eder.

Geçmişte hiçbir zaman uzaklık bu kadar anlamını yitirmemişti. İnsanın meknla olan ilişkileri hiçbir zaman bu denli çeşitli, geçici ve üstünkörü olmamıştır. İleri teknolojiye dayalı tplumlarda ve özellikle 'geleceğin insanları' olarak tanımladığım topluluklarda yolculuk, sürekli olarak taşınma, doğal yapılarının bir parçası haline gelmiştir. Kğit mendilleri ya da bira tenekelerini nasıl kullanıp atıyorsak, bir bakıma meknı da 'kullanıp' elden ıkartmaktayız. İnsan yaşamında 'yerleşik mekn' önemini yitirmektedir. Yeni bir göçebe irk tretmekteyiz ve çok az kimse onların güçlerinin ne denli yaygın olduğunun bilincindedir.

4.800.000 KİLOMETRELİKLER DERNEĞİ

Buckminster Fuller'e göre, 1914'de tipik bir Amerikalı yılda ortalama 2.650 kilometre yol alırdı. Bunun 2.100 kilometresi, günlük yryŐlerdi. Demek ki, atla veya diğer mekanik araçlarla 550 kilometre yol gidiyordu. 2.650 kilometre temel alınırsa o yıllarda ortalama Amerikalının yaşam boyu 143.100 kilometre yol aldığı ortaya çıkar. (1) Günümüzde arabası olan Amerikalı

(1) Bu hesaplamada yaşam süresi 54 yıl olarak alınmıştır. ABD'de 1920 yılında beyaz erkek için yaşam süresi 54,1 olarak hesaplanmıştır.

ortalama olarak yılda 16.000 kilometre yapmaktadır. Ayrıca babasından ya da büyükbabasından daha çok yaşamaktadır. Birkaç yıl önce Fuller, «Altmış dokuz yaşındayım,» diye yazıyordu. «Ve ben de yaşamı boyunca 4.800.000 kilometre yapmış birkaç milyon insanla aynı sınıfa dahilim.» Yani 1914 Amerikalısının tüm yaptığı kilometrelerin otuz katı.

Toplam sayılar oldukça şaşırtıcıdır. Sözgelisi, 1967'de 108.000.000. Amerikalı evlerinden bir gecelik ve 160 kilometrelik ayrılmalar sonucu gerçekleşen 360.000.000 yolculuk yapmışlardır. Bu yolculuklar 499.200.000.000 kilometre tutmaktadır.

Jumbo jet filolarını, kamyonları, otomobilleri, trenleri ve benzeri taşıtları görmezlikten gelsek bile hareketlilik üzerine yapılan sosyal yatırım şaşırtıcıdır. Her gün Amerikan topraklarına döşenen yolların uzunluğu 320 kilometreden fazladır. En azından son yirmi yıldan bu yana durum budur. Söz konusu yapımlar her yıl 120.000 kilometre yolu gerçekleştirmektedir. Bu uzunluk, dünyayı üç kez dolaşmaya yeter. Aynı süre içinde ABD nüfusu yüzde 38,5 artarken, yol uzunluğu yüzde yüz artmıştır. Başka yönden bakıldığında, sayılar daha da çarpıcı bir görünüm kazanmaktadırlar: Yolcuların yaptıkları kilometreler, nüfusa göre yüzde 10 daha hızlı artmaktadır.

Bir devrim olarak nitelendirebileceğimiz bu değişim, teknolojik ülkelerin çoğunda oluşmaktadır. Stockholm'un bir zamanların sakin Strandveg'inde kalabalık saatlerdeki trafik sıkışıklığını görenler şaşırıyorlar. Rotterdam ve Amsterdam'da beş yıl önce yapılan caddeler, trafik sıkışıklığından geçit vermez olmuşlardır. Otomobil sayısı düşünülenin üstünde artmıştır.

Evle yakın yerler arasında yoğunlaşan gidiş gelişlere ek olarak bir gecelik iş ve tatil yolculukları da çoğalmıştır. Yaklaşık olarak 1.500.000 Alman bu yıl İspanya'ya tatile gidecek. Binlercesi de Hollanda ve İtalya'nın plajlarını dolduracak. İsveç'e İskandinav ülkeleri dışından her yıl 1.200.000 ziyaretçi gelir. Her yıl yaklaşık olarak 4.000.000 Amerikalı deniz aşırı yolculuklara çıkarken, bir milyondan fazla yabancı Amerika'yı ziyaret eder. **Le Figaro**'nun yazarlarından biri bu konuya, 'dev kapsamlı bir insan değiş tokuşu' diye değinmektedir.

Yeryüzü üstünde (bazen de altında) ileri geri oluşan bu insan hareketleri, üstün sanayi toplumunun belirgin özelliklerinden biridir. Bu gelişime karşıt olarak, sanayileşme öncesi uluslar donmuş, kıpırtısız bir görünüm içindedirler. Söz konusu ülkelerin nüfusları tek bir yere bağlı durumdadırlar. Ulaşım uzmanı Wilfred Owen, «hareketli ve hareketli olmayan uluslar arasında bir uçurum olduğu,» kanısındadır. Uzmana göre, Latin Amerika, Afrika ve Asya'nın AET'nin sahip olduğu yol uzunluğuna erişebilmesi için 64.000.000 kilometre yol düşmeleri gerekmektedir. Bu çelişki, ekonomik olduğu kadar kültürel ve psikolojik sonuçlar da doğurmaktadır. Çünkü göçmenler, yolcular ve göçebeler aynı yere bağlı kalma durumundadır olan kişilerden farklıdırlar.

İSVEÇ'TE FLAMENKO DANSI

Bireyin belki de psikolojik açıdan yapabileceği en önemli hareket ve girişim, evinin coğrafik konumunu değiştirmektir. Coğrafik hareketin bu dramatik biçimi ABD'de ve diğer ileri ülkelerde belirgin bir olgudur. ABD'den söz ederken Peter Drucker, «tarhimizdeki en büyük göç II. Dünya Savaşı sırasında başlamıştır. O zamandan bu yana azalmayan güçle sürmektedir,» diyor. Siyasal bilimci Daniel Elazar, Amerikalıların büyük kitleler halinde bir kentten öbür kente göç ettiklerinden, hiçbir kente bağlı kalmadıklarından söz etmektedir.

Mart 1967'yle Mart 1968 tarihleri arasında 36.600.000 Amerikalı (bir yaşından küçükler bu sayının dışındadır) oturdukları yerleri değiştirmişlerdir. Söz konusu sayı Kamboçya, Gana, Guatemala, Honduras, Irak, İsrail, Moğolistan, Nikaragua ve Tunus'un toplam nüfuslarından fazladır. Olay, yukarıda sayılan ülkelerde oturanların tümünün bir anda yer değiştirmelerine benzetilebilir. Böylesine kitle halinde yer değiştirmeler ABD'de her yıl olmaktadır. 1948'den bu yana her yıl her beş Amerikalıdan biri pılısını kırtısını toplayıp taşınmakta, adresini değiştirerek yeni bir yerde yaşamını sürdürmektedir. Tarihin yazdığı büyük Moğol göçü, XIX. yüzyılda Avrupalıların ba-

tıya doğru başlattıkları göç bunun yanında çocuk oyuncağı gibi kalmaktadır.

ABD'deki coğrafi hareket hızına büyük bir olasılıkla hiç bir ülke yetişemezken, ileri ülkelerin en gelenekçi olanlarında bile insanla oturduğu yer arasındaki eski bağlar gevşemektedir. Londra'da yayımlanan sosyal bilimler dergisi **New Society**, «İngilizlerin sandıklarından daha devingen bir ırk olduklarını,» bildirmektedir. «İngiltere ve Galler yöresindeki insanların yüzde 11'i, 1961 yılında buldukları yerde bir yıldan az bir süreden bu yana oturmaktaydılar... İngiltere'nin bazı yörelerinde göçlerin çok yoğun olduğu görülmektedir. Kensington'da oturanların yüzde 25'inden çoğu bir yıldan az süreler önce gelmiş olanlardı. Bu oran Hampstead'de yüzde 20, Chelsea'da yüzde 19'dur.» Aynı derginin başka bir sayısında Anne Lapping, yeni ev sahiplerinin, anne babalarına göre daha çok ev değiştirdiklerini, ipoteklerin ortalama ömrünün sekizle dokuz yıl arasında oynadığını belirtmektedir. Bu veriler ABD'ye göre çok az değişiklikler göstermektedir.

Fransa'da süregelen konut sıkıntısı, iç hareketi yavaşlatmaktadır. Oysa orada bile halkın yüzde 8 ya da 10'unun evlerini değiştirdiği nüfus istatistiği uzmanı Guy Paurcher tarafından belirtilmektedir. İsveç, Almanya, İtalya ve Hollanda'da iç göçün artmakta olduğu görülmektedir. Tüm Avrupa ,II. Dünya Savaşından bu yana görülmemiş kitle göçleriyle karşı karşıyadır. Kuzey Avrupa'daki ekonomik bolluk (İngiltere dışında) işçi kıtlığını doğurmuş, Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerinin işsiz tarım işçilerini kitle halinde kendine çekmiştir.

Binlerce işçi Cezayir, İspanya, Portekiz, Yugoslavya ve Türkiye'den akmaktadır. Her cuma öğleden sonra bin Türk işçisi İstanbul'dan umut ülkelerine doğru trenle yola çıkmaktadır. Münih tren istasyonu onların çoğu için varış noktasıdır. Münih'te Türkçe gazete bile yayımlanmaktadır. Köln'deki büyük Ford fabrikasının toplam işçilerinin dörtte biri Türklerdir. Diğer yabancılar da İsveç, Fransa, İngiltere, Danimarka ve daha kuzeye, İsveç'e kadar uzanmaktadırlar. Çok değil, kısa bir süre önce İngiltere'nin XII. yüzyıldan kalma Pangborne kasabasında eşime ve bana İspanyol garsonlar hizmet et-

mişlerdi. Stockholm'da da göçmen İspanyolların Flamenko müziğine olan özlemlerini giderdikleri bir lokanta olan Vivel'i ziyaret etmiştik. Ortada hiçbir İsveçli görünmüyordu. Bizim ve birkaç Cezayirinin dışında herkes İspanyolca konuşuyordu. İsveçli sosyologların yabancı işçilerin İsveç kültürü içinde yoğrulmaları ya da kendi kültürlerini korumaları konusunda başlattıkları tartışmada ikiye ayrılmış olmalarına şaşmamak gerekir. Aynı tartışma Amerika'ya göçün açık olduğu yıllarda da Amerikalı sosyal bilimcileri uğraştırmıştı.

GELECEĞE GÖÇMEK

Gerçekte, ABD'deki göçle Avrupa'daki göçler arasındaki belirgin ayrımlar vardır. Avrupa'daki yeni devinim tarımdan sanayiye, geçmişten şimdiye yapılan bir göçü belirlemektedir. Yalnızca küçük bir bölümün devinimi sanayiden üstün sanayiye geçişle bağdaştırılabilir. Buna karşın, ABD'deki sürekli nüfus devininin tarımsal işsizlikle bir ilişkisi yoktur. Üstün sanayi toplumunun ve geleceğin yaşam biçimiyle yakından ilişkili olan otomasyonun yaygınlaşması bu devinimi oluşturmaktadır.

ABD'de oradan oraya koşuşanların kimliğine bir göz atarsak, bu durum kolayca açığa çıkar. Kentli zenciler gibi teknolojik bakımdan geri ve sürekli zararda olan toplulukların aynı bölge içinde yüksek devinim hızı gösterdikleri bilinmektedir. Ancak bu kişiler toplam nüfusun çok küçük bir bölümüdür. Onları örnek alarak, coğrafi devinimi yoksulluk, işsizlik ya da bilgisizlikle açıklamaya kalkmak yanıltıcı olur. Gerçekte en azından bir yıllık yüksek okul eğitimi olanların, hiç olmayanlara göre daha çok yer değiştirdiklerini görüyoruz. Ortaya çıkan gerçekten, kültür düzeyi yüksek nüfusun en büyük devinim içinde olan topluluk olduğu anlaşılmaktadır. Sık sık uzaklara yolculuk eden yönetici sayısının gittikçe arttığı bilinmektedir. Oluşan üstün sanayileşmede toplam içgücü içinde bu toplulukların —profesyonel, teknik ve yönetici sınıflar— sayıları ve oranları artmaktadır. Bu topluluklar, geçmişte tulum giysili fabrika işçilerinin yaptığı gibi topluma belirgin bir özellik

vermektedirler.

Milyonlarca kırsal alan işçisi tarımsal geçmişten Avrupa'nın sanayileşmiş durumuna geçerken, binlerce Avrupalı bilim adamı, teknisyeni ve mühendisi de, ülkeler içinde üstün sanayiye en yakın olan ABD ve Kanada'ya göç etmektedirler. Nobel fizik ödülü sahiplerinden Batı Almanyalı Profesör Rudolf Mossbauer, yönetim ve bütçe politikaları nedeniyle içine düştüğü anlaşmazlıklar sonucu Amerika'ya göç etmeyi düşündüğünü açıklamaktadır. Westinghouse, Allied Chemical, Douglas Aircraft, General Dynamics ve diğer büyük Amerikan şirketlerinin, Londra'dan Stockholm'a kadar birçok yere yetenekli insan avcılarını gönderip, astrofizikçiden türbin mühendisine varıncaya dek herkesi toplayıp götürmeleri, ortaya çıkabilecek 'teknoloji açığı' konusunda Avrupalı siyasal yöneticileri kaygılandırmaktadır.

Oysa Amerika'nın içinde de 'heyin göçü' söz konusudur. Binlerce bilimadamı ve mühendis atom elektronları gibi oradan oraya gitmektedirler. Gerçekte bunlar iyi düzenlenmiş göçlerdir. İki ana hareket ve göç yolu vardır. Bunlardan birisi kuzeyden güneye California'yı da kapsayarak inen yoldur. Diğeriyse güneyden başlayıp Chicago, Cambridge, Princeton üzerinden Long Island'a varandır. Karşı bir akıntı da kişileri Florida'daki uzay ve elektronik sanayine taşır.

Dostum genç bir uzay mühendisi Princeton'daki RCA'den ayrıldı, General Electric'le çalışmaya karar verdi. İki yıl önce aldığı evi satıldı. Ailesi, onlar için yapılan yeni ev bitinceye dek Philadelphia dışındaki bir eve taşındı. Eğer başka bir yere atanmaz veya daha iyi bir iş teklifi almazsa bu yeni eve —beş yıl içinde dördüncü oluyorum— taşınacak.

Gerçi yöneticilerin hareket yolları belirli bir yönlendirmeye uymuyor ama çok daha yoğun. William Whyte on yıl önce **Örgüt İnsanı** adlı kitabında, «Evinin terkeden insan, Amerikan toplumunda ender görülen bir olgu değildir; tam tersine toplumun temelinde yatan dürtüdür. Tam tanımıyla örgüt insanı evini terkeden ve sürekli yolda olan kişidir,» diyordu. O zaman için doğru olan bu tanım, günümüzde daha büyük gerçeklik kazanmıştır. **Wall Street Journal**'da «Yönetici Ailesi Oradan Oraya Sürekli

Göçe, Harekete Nasıl Uyum Sağlar?» adlı yazıda 'şirket çingenerlerinden' söz edilmektedir. Yazıda, Montgomery Ward zincirleme mağazalar şirketinin yöneticilerinden M.E. Jacobson'un yaşamı anlatılmaktadır. Yazı yayımlandığında kırk altı yaşında olan karı koca, yirmi altı yıllık evlilikleri boyunca yirmi sekiz yer değiştirmişlerdir. Jacobson'un eşi konuklarına, «Kendimizi kamp yapmaya çıkmışız gibi hissediyorum,» demektedir. Kuşkusuz bu olayın diğerlerinden farkı vardır. Ancak Jacobson'ların benzeri binlerce kişi ortalama iki yılda bir yer değiştirmektedirler ve bu kişilerin sayıları gittikçe artmaktadır. Bu göçün nedeni yalnızca şirket ihtiyaçları değildir; üst yönetim bu kişilerin yer değiştirmelerini eğitimleri açısından da önemli görmektedir.

Yöneticilerin evden eve taşınmaları bir psikoloğu, az masraflı bir sistem olan 'Modüler Aile' düşüncesine yöneltmiştir. Bu tasarıda yönetici, evini olduğu kadar ailesini de oldukları yerde bırakabilecektir. Şirket yeni yerinde yöneticiye uygun yeni bir aile (Kişisel özellikleri, geride bırakılan eşin ve çocuklarınınine tıpatıp benzeyen bir aile) bulacaktır. Bir başka yönetici de geride bırakılan aileye aynı biçimde yerleştirilecektir. Bu düşüncüyü **şimdilik** kimse ciddiye alır görünmemektedir.

Profesyonel, teknik ve yönetici topluluklara ek olarak toplum içinde yabancılık çeken başka topluluklar da vardır. Binlerce aileyi barındıran büyük bir askeri kuruluş barışta da, savaşta da oradan oraya dolaşır durur. «Artık hiçbir evi dekore etmiyorum,» diyor bir albayın eşi, «perdelere bir evden diğerine hiçbir zaman uymaz. Halılar ya küçüktür ya da büyük; ayrıca renkleri de tutmaz. Bundan böyle otomobilimi dekore edeceğim.» On binlerce yetenekli yapı işçisini de bu toplulukların içine katabiliriz. Evlerinden uzak kentlerde yüksek öğrenimini yapan 750.000 öğrenci vardır. Yüz binlerce insansa aynı eyalette yaşamalarına karşın evlerinden uzaktırlar. Milyonlar için ve özellikle 'geleceğin insanları' için yuva, onu buldukları yerdir.

İNTİHARLAR VE OTOSTOPÇULAR

İnsanların sel örneği kabaran devinimleri, göçleri, ender gözlemlenebilen bir sürü yan etki yaratır. Alıcıyla mektuplaşarak işini yürüten işletmeler, adres listelerini günü gününe düzenleyebilmek için büyük paralar harcarlar. Aynı durum telefon şirketleri için de söz konusudur. Washington DC'nin 1969 telefon rehberindeki 885.000 adresin yarısı bir önceki yıla göre değişiktir. Benzeri olarak örgütler ve dernekler, üyelerinin nerede olduğunu bulmakta zorluk çekmektedirler. Geçen bir yıl içinde, eğitim araştırmacılarının örgütü olan **National Society For Programmed Instruction** derneğine kayıtlı üyelerin üçte biri adreslerini değiştirmişlerdir. Dostlar bile birbirlerinin izini bulmakta zorluk çekmektedirler. Kişi, zavallı Kont Lanfranco Rasponi'nin yolculuk ve bu sürekli devinim olayının 'sosyete'yi yıktığı konusundaki yakınmasına yakınlık bile duyabilir. Konta göre, artık «**sosyal bir mevsim**» yoktur; çünkü kimse aynı anda, aynı yerde bulunamamaktadır. Sevimli kont şöyle dert yanıyor: «Önceleri yirmi kişilik bir yemek verebilmek için kırk kişiye sormak gerekirdi. Şimdiyse iki yüz kişiye sormak gerekiyor.»

Tüm bu zorluklara karşın, coğrafyanın egemenliğine son verilmekle milyonların daha özgür olmaları sağlanmıştır. Hız, devinim ve hatta yer değiştirme birçok kişide olumlu etkiler yaratmıştır. Bu durum, Amerikalıların ve Avrupalıların otomobillerine karşı duydukları psikolojik bağlılığı açıklayabilir. Onlar için otomobil, devinim özgürlüğünün teknolojik simgesidir. Teşvik üzerine araştırmalar yapan Ernest Dichter, otomobili batı insanının elindeki en güçlü araç olarak tanımlamıştır. «Otomobil, kabullenilmenin çağdaş simgesi olmuştur. Onaltı yaşındaki bir gencin ehliyet alması yetişkinler toplumuna girişini belirleyen bir belgedir,» diyor yazar Dichter.

Dichter'e göre, zengin ülkelerde, «çoğu insanın yeterli yiyeceği, başını sokacağı bir evi vardır. İnsanoglunun bin yıllık bu eski düşünüyü gerçekleştirenler, şimdi daha büyük doyumların peşindedirler. Yolculuk etmek, keşfetmek, en azından fiziksel

olarak bağımsız olmak isteğindedirler. Otomobil deviniminin bir simgesidir...» Gerçekte, ekonomik zorluklar karşısında bile bir ailenin en son vazgeçeceği şey otomobilleridir. Amerikalı ana-babanın genç oğluna vereceği en büyük ceza onu otomobil kullanmaktan alıkoymaktır.

ABD'deki genç kızlar bir delikanlıyla ilgili en önemli şeyi yazmaları istendiğinde, hemen otomobili not etmektedirler. Yakınlarda yapılan bir araştırmada, görüşülen kızların yüzde atmış yedisi otomobilin gerekli olduğunu söylemişlerdir. Alfred Uranga adında on dokuz yaşındaki bir delikanlı da üzüntülü bir biçimde bu gerçeği doğrulayarak, «Otomobiliniz yoksa kız arkadaşınız da yok demektir,» diye konuşmuştur. Gençlik arasında otomobil tutkusunun ne denli yerleşmiş olduğunu Wisconsin'deki trafik olayları belgelemektedir. William Nebel adında on yedi yaşındaki bir gencin, fazla hız nedeniyle ehliyetine el konmuş, bunun üzerine babası da otomobil kullanmasını yasaklamıştır. Olay delikanlının intiharıyla sonuçlanmıştır. Beyniné kurşun sıkmadan önce yazdığı notta William şöyle demektedir: «Ehliyetsiz ne araba, ne de iş sahibi olabilirim. Sosyal bir yaşamım da olmaz. Bu nedenle yaşamama şimdiden son vermenin daha yerinde olacağını düşündüm.» Kuşkusuz teknolojik dünyanın milyonlarca genç insanı, yarım yüzyıl önce «Kükreyen bir yarış arabası... Kanatlı Zafer'den çok daha güzeldir,» diye haykıran ozan Marinetti'yle aynı düşünceleri paylaşıyorlar.

Durağan (sabit) sosyal duruma karşılık özgür olmak, durağan coğrafik duruma karşılık özgür olmakla yakından ilişkilidir. Bu nedenle üstün sanayi toplumu insanı kendini sosyal açıdan sınırlanmış gördü mü, ilk tepkisi coğrafi konumunu değiştirmek oluyor. Bu düşünce, köyünde büyümüş köylüyle, yerin karanlık derinliklerinde çabalayan kömür madeni işçisine çok yabancıdır. Öğrencilerimden biri Barış Gönüllülerine katılmadan önce «Göç birçok sorunu çözer. Gidin. Yolculuk edin!» diyordu. Oysa devinimin, yolculuğun kendi yapısında olumlu bir değeri, bir özgürlük savı vardır. Yalnızca bir tepki, dış baskılardan kaçış değildir. **Redbook** dergisinin 539. abonesi arasında bir önceki yıl adreslerini neden değiştirdikleri konu-

sunda bir araştırma yapıldı. Verilen karşılıklar arasında eski evin aileye yetmediği ya da daha iyi bir çevreye taşınmak istendiği gibi nedenler gösteriliyordu. Gelen karşılıkların yüzde onunda yalnızca değişiklii isteğiyle taşınıldığı belirtiliyordu.

Bu devinim isteğinin en beirgin örnekleri kadın otostopçularda gözlenebilir. Kendilerine özgü sosyolojik bir sınıf yaratmaktadır bu bayanlar. Bir süre önce İngiltere'de Katolik bir genç kız, bir derginin reklamcılık bölümündeki işini bırakıp bir arkadaşını da yanına alarak İstanbul'a dek otostopla gitmeye karar verdi. Hamburg'da kızlar ayrıldılar. İlk kez Jackie, Yunan adaları üzerinden İstanbul'a ulaştı; sonra gerisin geriye İngiltere'ye dönüp bir başka dergide iş buldu. Bir ikinci yolculuğu finanse edebilecek duruma gelinceye dek orada çalıştı. İkinci yolculuğundan dönüşünde garson olarak çalışmaya başladı. «İngiltere'de uzun süre kalacağımı ummuyorum,» gerekçesiyle yer hostesliği önerisini geri çevirdi. Yirmi üç yaşındaki Jackie başarılı bir otostopçudur. Baş parmağını kullanarak tüm Avrupa'yı dolaşmakta, dönüp ülkesinde altı, yedi ay kaldıktan sonra yeniden yola çıkmaktadır. Yirmi sekiz yaşındaki Ruth da yıllardan beri böyle yaşamaktadır. Bir yerde en uzun kaldığı süre üç yıldır. Otostopçuluğun iyi bir yaşama biçimi olduğunu söyleyen genç kadın, birçok insana rastladığını cma bu yolculukta derin ilişkiler kurma zorunluğu olmadığını belirtmektedir.

Özellikle genç kızlar —evin sınırlayıcı çevresinden kaçma isteğinden olacak— tutkulu 'yolsever'lerdir. **Seventeen** dergisi yaptığı araştırmada, genç kız okurlarının yüzde 40.2'sinin bir önceki yaz bir ya da iki büyük yolculuk yaptıklarını saptamıştır. Bu yolculukların yüzde 69'unda kızlar eyalet sınırlarının dışına çıkmışlardır. Yüzde 9'uysa ülke dışına yapılan yolculuklardır. Oysa yolculuk özlemi gençlik yıllarından önce başlar. New Yorklu bir psikologun kızı olan Beth, arkadaşlarından birinin Avrupa gezisine çıktığını duyunca, «Dokuz yaşına geldim, hâlâ Avrupa'yı göremedim!» diye ağlayarak tepkisini gösteriyor.

Devinime karşı gösterilen bu olumlu tavır, Amerikalıların gezginlere gösterdikleri hayranlıkta yansır. Michigan Üniversitesi araştırmacıları gezginlerden sık sık «talihli» ya da «mut-

lu» diye söz edildiğini duymuşlardır. Yolculuk, gezi yapma bir statüyü belirler. Bu nedenle Amerikalı gezginler, yolculuk dönüşünde valizlerindeki etiketleri hemen sökmezler. Şakacının teki bu tip yolculuk düşkünleri için eski etiketleri yıkama ve ütöleme sanayinin kurulmasını önermişti.

Öte yandan ev taşıyana karşı bir acıma duyulur genellikle. Herkes taşınmanın zorlukları üzerine ağıtlar söyler. Oysa gerçek, bir kez taşınanın, hiç taşınmayana göre bu işe daha yatkın olduğudur. Fransız sosyologu Alain Touraine bu durumu, «Bir değişim yapmış ve içinde bulunduğu topluluğa daha az bağlı kişiler, yeniden taşınmaya hazır kişilerdir,» biçiminde açıklamaktadır. Bir İngiliz sendikacı olan R. Clark'ın uluslararası bir işgücü konferansında belirttiğine göre, hareketlilik öğrencilikte elde edilen bir alışkanlıktır. Yüksek öğrenim yıllarını evden uzak geçiren kişiler, eğitilmemiş, eve bağlı el işçilerinden daha geniş bölgelerde dolaşmaktadırlar. Yüksek öğrenim görmüş kişiler, yalnız kendileri daha hareketli bir yaşam izlemekle kalmamakta, bu özelliklerini çocuklarına da iletmektedirler. Birçok işçi ailesi için yer değiştirmek, işsizliğin ya da diğer gerekliliklerin oluşturduğu, çekinilen bir zorlukken, orta ve üst sınıflar için yer değişikliği iyi bir yaşamın belirtisidir. Onlar için gezmek mutluluktur; devinim yukarı doğru yükselmektir.

Kısacası, üstün sanayileşmeye yönelen ülkelerde, geleceğin insanları arasında devinim bir yaşama biçimidir; geçmişin sınırlamalarından kurtulmak, daha zengin bir geleceğe doğru adım atmaktır.

ACILI, ÜZGÜN YOLCULAR

Oysa bu gelişime karşı, «hareketli olmayanların tutumu çok farklıdır. Tüm yaşamı boyunca bir yere bağlı kalanlar, yalnızca Hindistanlı ya da İranlı köylüler değildir. Özellikle geri sanayilerde çalışan milyonlarca işçi de bu sınıfa girer.

Teknolojik değişim, ileri ülkelerde çağıldayarak bir gece içinde tüm sanayi biçimlerini çağdışı bırakıp yenilerini yaratırken, milyonlarca nitelikli ya da yarı nitelikli işçi kendilerini yeniden bir yere taşınıp yerleşmeye zorunlu görmektedirler. Ekonomi devinim istemektedir. Batılı ülke hükümetlerinin çoğu —özellikle İsveç, Danimarka, Norveç ve ABD— işçilerini yeni işler bulmaya teşvik için büyük paralar harcamaktadırlar. Appalachia'daki kömür işçileriyle Fransa'daki dokuma işçileri için bu durum oldukça üzücüdür. Büyük kent işçilerine bile, yakına da olsa evlerinden taşınmak acı gelmektedir.

Massachusetts Hastanesi Toplum Araştırmaları Merkezinden Dr. Marc Fried, «Tepkilerinden çektikleri acı belli olmaktadır,» diyor ve «Acı bir kaybı, sürekli özlemi anlatan, psikolojik, sosyal ya da bedensel gerilimi açığa koyan belirtilerdir bunlar... Çaresizlik duygusu, kızgınlık, yitirilen yeri ülküleştirme belirtileri sezilmektedir,» diye ekliyor. Doktora göre tepkiler, ölüp giden kişinin ardından yakılan ağıtlara benzemektedir.

Fransız Sosyal İşler Bakanlığı sosyologlarından Monique Viotda şunları söylüyor: «Fransızlar coğrafi konumlarına çok bağlıdırlar. Otuz, kırk kilometre ötedeki işlere girmek için bile isteksizlerdir. Sendikalar buna benzer taşınmaları 'sürgün' sayar.»

Taşınmaları istendiğinde, eğitilmiş kişilerde bile gerilim belirtileri görölmektedir. Yazar Clifton Fadiman dinlendirici bir Connecticut kasabasından Los Angeles'e taşınışını anlatmaktadır. «Bir anda fizik ve akıl dengem bozuldu. Sinir uzmanı hastalığımın 'kültür şoku' olduğunu belirtti...» Kişinin evinden taşınması, en iyi koşullar altında bile, bir dizi psikolojik uyumsuzluklar doğurmaktadır.

Crestwood Heights adı verilen bir Kanada varoşunda yapılan ünlü araştırmada üç sosyolog, J. R. Seeley, R. A. Sim, E. W. Loosley şu gerçeği ortaya koymuşlardır: «Geçiş olayının hızı ve değişimin derinliği karşısında birey, büyük bir davranış esnekliğine ve sağlam kişiliğe sahip olmak zorundadır.»

Kişilerin nasıl uyum sağladıkları konusunda British Columbia Üniversitesi psikologlarından James S. Tyhurst şöyle diyor:

«Göçün hemen ardından göçmenlerle yapılan görüşmelerde ortak bir özellik görülmektedir. Kişi öncelikle şimdiki durumunu önemsemektedir. İş, para ve barınak bulma çabasıdır. Bu çabaya genellikle rahatlık eşlik etmekte ve psikomotor eylemler (1) artmaktadır.»

Yeni çevrenin yabancılığı ya da aykırılığının kişinin duyularında gelişmesiyle birlikte ikinci aşama olan «psikolojik bir erişme, psikolojik kata ulaşma» (psychological arrival) ortaya çıkar. «Bu aşamanın özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Toplumdan uzaklaşma, düşmanlık ve kuşku duygularının gittikçe artması. Yabancılaşma ve çaresizlik duyguları yoğunlaşır ve bu durum rahatsızlık ve bunalımla kendini belli eder. Bu aşamanın belirtileri bir ya da birkaç ay sürebilir.»

Üçüncü aşamaysa bundan sonra başlar. Bu dönemde yeni çevreye uyum ve yerleşme başlar. Bazı aşırı olaylarda psikolojik bozukluklar bu dönemde kendini gösterir; kişinin gerçekle olan bağları koparabilir. Bazı kişiler yeterli uyumu hiçbir zaman yapamazlar.

YUVAYI BULMA İÇGÜDÜSÜ

Yukarda sözünü ettiğimiz bazı kişiler söz konusu uyumu sağladıktan sonra bile hiçbir zaman eskisi gibi olamayacaklardır. Çünkü zorunlu taşınmalar, yer değiştirmeler eski ilişkileri kökünden yıkıp yerine yenilerini kurmaktadır. Yazarlara göre, çok doşalanlarda «bağlanma duygusunu» yokeden, ilişkilerdeki bu kesintilerdir. Sürekli hareket içinde olan kişi köklerini bir yere salamayacak kadar koşturmaca içindedir. Bir havayolları şirketi yöneticisi içinde bulunduğu toplumun siyasal yaşamına katılmadığından söz ederken, «Birkaç yıl sonra burada oturamayacağım. Düşünün, bir ağaç dikiyorsunuz ama büyüdüğünü göremiyorsunuz,» demektedir.

(1) Akılla ilgili süreçlerin kaslarda oluşan etkileriyle ilişkili davranışlar. (Ç.N.)

Bu ilişki kurmama, daha iyi bir deyişle sınırlı katılma, demokrasinin geleneksel lüksüne zararlı olduğu gerekçesiyle, bazıları tarafından eleştirilmektedir. Oysa önemli bir gerçek gözlerden kaçmaktadır: Topluluğun siyasal yaşamına katılmayanlar, tümüyle katılıp sonra da gidenlerden daha tutarlı bir davranış içindedirler. Gidiciler, siyasal bir karar olan vergi artışını destekleyip, vergi ödeme zamanı geldi mi de orada bulunmayabilirler. Okullarla ilgili bazı kararlara katılıp, sıkıntısını kalanların çocuklarına çektirebilirler. Bunlara neden olmaktansa siyasal yaşama katılmamak daha yerinde bir davranış değil mi? Öte yandan şu soruyu sormak da gerekli: Kişi katılmaktan vazgeçer, örgütlere girmez, komşularıyla yakın ilişkiler kurmaktan kaçınır, kısacası bağlanmak istemezse, kendinin ve toplumun durumu ne olur? Bağlanma olmadan, bireyler topluma yaşamını sürdürebilir mi?

Bağlanma, birçok biçimde ortaya çıkar. Bunlardan biri bulunulan yere bağlanmadır. Geleneksel insanın psikolojik yapısında ortaya çıkan durağan (sabit) yerin merkezietini farketmedikçe, devinim önemini kavrayamayız. Bu merkeziet, kültürümüze sayısız biçimde yansımıştır. Gerçekte uygurluk, göçebeliliğin sona erip yerleşme demek olan olayın başlamasıyla oluşmuştur. Pek önem verdiğimiz «köklü olma» sözcüğü tarımsal asıllıdır. Tarım öncesi dünyanın göçebesi «kökle» ilgili bir tartışmayı dinseleydi, o zaman bu kavramı anlayamayacaktı.

Kök kavramı sabit bir yeri anlatır; kalıcı, demir atmış bir «yuvayı» belirler. Acımasız, aç ve tehlikeli bir dünyada, küçücük bir kulübecik de olsa yuva, kaçış anında sığınabilecek, kökü toprakta, kuşaktan kuşağa ulaşıp, doğa ve geçmişle kişinin arasındaki bağı kuran bir yer olarak belenmiştir. Yuvanın sabitliği tartışmasız kabul edilmiştir. Sayfalar dolusu yazı, yuvanın önemini anlatır. «Dinlenmek için evi ara, çünkü ev en iyi yerdir,» dizeleri XVII. yüzyılda Thomas Tusser'in yazdığı **Ev Kadınına Bilgiler** adlı el kitabından alınmıştır. Diğer bir sürü kitaptan da «yuvacılığın» kültüre ne denli kök saldığı anlaşılır. «Kişinin yuvası onun kalesidir...» «Yuva gibi yer yoktur...» «Yuvam, canım yuvam...» Bu tatlı şurup gibi iç bayıltan övgüler

XIX. yüzyıl İngiltere'sinde belki de doruk noktasına ulaştı. O sıralar kırsal nüfus, sanayileşmenin etkisiyle kenara akıyordu. Yoksulların ozanı Thomas Hood, «Her yürek fısıldıyor, Yuva, Yuva en sonunda...» diye yazıyordu. Tennyson ise alışılmış resmi boyuyordu:

**Bir İngiliz evi — gri şafağın döküldüğü
Çiğ konmuş çayırlar, ağaçlar üstünde,
Uykudan yumuşak — her şey düzen dolu,
Eski bir barış düşü.**

Sanayi devrimiyle sarsılan, hiçbir şeyin «düzen dolu» olmadığı bir dünyada yuva bir liman, fırtına içinde sığınılacak bir noktaydı. En azından bir yerde durabilmek için güvenilebilecek sığınaktı. Ne yazık ki, bu gerçek değil bir düştü; insanog-lunu durağan (sabit) yerlerden söküp atan güçlerle başedemezdi.

COĞRAFYANIN ÖLÜMÜ

Geçmişin göçebesi, soğuk ve sıcakta yol alır, açlık onun peşini bırakmazdı. Deriden çadırını, ailesini ve kabilesini de birlikte taşırdı. Sosyal çevresi, yuva adını verdiği fiziksel yapı da onunla birlikte yol alırdı. Günümüz göçebesiye, fiziksel yapıları ardında bırakmaktadır. Aileleri dışındaki her şey geride kalmaktadır.

Yerin önemini yitirdiği; ona bağlanmanın azaldığı çeşitli yollardan gösterilmektedir. Sözgelishi **Ivy League** denilen yüksek öğrenim kurumları, öğrenci kayıtlarını coğrafi durumlara göre yapmaktan vazgeçmişlerdir. Bu seçkin okullar, değişik bölgelerin insanlarından oluşan bir öğrenci topluluğu yaratmak amacıyla, başvuranlar arasında coğrafi ölçülere göre tercihler yapmaktaydılar. Genellikle evleri uzakta olan yatılı öğrencilere yönelmişlerdi. Sözgelishi 1930-1950 arasında Harvard Üniversitesi, bulunduğu bölge olan New England ve New York'tan aldığı öğrenci sayısını yarı yarıya indirmişti. Bugün üniversi-

tenin bir yetkilisi, «Coğrafi dağılım ilkesinden vazgeçmek zorunda kaldık,» demektedir.

Yerin artık çeşitliliği sağlayan bir kaynak olmadığı öğrenilmiştir. İnsanlar arasındaki ayrılıklar coğrafi temellere doğrudan dayandırılmamaktadır. Başvurma dilekçelerindeki adres geçici olabilmektedir. Artık insanlar yerel özelliklerini edinecek oranda aynı bölgelerde kalmamaktadırlar. Yale Üniversitesinin kayıt kabul dekanı, «Kuşkusuz hâlâ görevli yetkilileri, öğrenci toplamak amacıyla Nevada gibi kıyıda köşede kalmış yörelere gönderiyoruz. Ancak bu kadar çeşitlilik Harlem, Park Avenue Queens'de de (New York'un semtleri) var,» demektedir. Aynı yetkili, öğrenci seçiminde coğrafi ölçülerin artık göz önüne alınmadığını belirtiyor. Princeton Üniversitesindeki bir yetkili, «Geldikleri yerden çok, farklı yetişme biçimleri içinden çıkmış olmalarını önemsiyoruz,» diyor.

Hareket, göç, kazanı öyle bir karıştırmıştı ki, kişiler arasındaki değişiklikler artık buldukları yerlerle ilişkili değildir. Yere bağlanmanın azalmasıyla birlikte, Pennsylvania Üniversitesi profesörü John Dyckman'a göre, «Bir eyalete ya da kente bağlanma bir şirkete, mesleğe ya da bir yardım derneğine duyulan bağlanmaya göre zayıflamıştır.» Bu açıdan bakıldığında, bağlanma duygularının yerle ilişkili sosyal yapılardan (kent, eyalet, ülke ya da komşuluk) kopup, kendileri hareketli, akıcı ve yere bağlı olmayan kuruluşlara (şirket, meslek, arkadaşlık bağları) kaydığı söylenebilir.

Bağlanma, ilişki süreleriyle doğrudan ilgili görülmektedir. Kültürel olarak koşullandırılmış sürekli bekleyişlerle donatıldığımızdan, «kalıcı» ya da uzun süreli saydığımız ilişkilere daha çok duygusal yatırımlar yaparız. Buna rağmen, kısa süreli ilişkilere, duygusal yaklaşımlarda bulunmaktan kaçınırız. Bu konuda da kural dışı durumlar vardır. Kısa süreli bir yaz serüveni gibi. Yere bağlanmanın azalması, «yerle ilişki süresinin kısılması» olgusuyla da ilgilidir.

Sözgelisi, New York'u da içine alan yetmiş büyük ABD kentinde belirli bir yerde ortalama kalış süresi dört yıldan azdır. Bir yerde yaşam boyu kalma, kırsal alanlarda görülen bir özelliktir. Bulunduğu yerden taşınan kişi, çevre yerlerle de iliş-

İkisini kesmektedir. Alış veriş ettiği mağazasını, benzincisini, otobüs durağını, berberini vb. değiştirmektedir. Yaşam süremiz boyunca birçok yeni yer görmekle kalmıyor, yerlerle olan ilgimizin süresini gittikçe kısaltıyoruz.

Böylece toplumdaki hız dürtüsünün, kişiyi ne kadar etkilediğini açıkça görmekteyiz. Çünkü kişinin mekânla olan ilişkisi, nesnelere olan ilişkisine paralel olarak yürümektedir. Her iki durumda da birey, bağlarını çabucak koparmaya zorlanmakta ve yaşam hızının arttığını görmektedir.

BÖLÜM ALTI

İNSANLAR ARASI İLİŞKİLER:

MODÜLER İNSAN

Baharla birlikte her yıl doğu ABD'nin her yerinde yoğun bir göç başlar. Kitaplarını bir yana atıp, uyku tulumlarını, dat-taniye ve mayolarını yüklenen 15.000 yüksek okul öğrencisi, şaşmaz bir içgüdüyle tek olarak ya da topluluklar halinde Flo-rida'daki Fort Lauderdale kıyılarına doğru yola çıkar. Yakla-şık olarak bir hafta boyunca güneş ve sekse tapan gençler yüzer, uyur, sevişir, bira içer, kumlarla boğuşur. Sürenin so-nunda, bikinili kızlar ve onların hayranları pılı pırtılarını toplay-ıp dönüş göçüne katılırlar. Öğrenci ordusunu ağırlayan yerler-de hoparlörler bir süre, «iki kişilik otomobil, Atlanta'ya kadar götürür... Washington'a götüreceğ araba arıyorum... Louisville'e doğru 10.00'da yola çıkıyorum...» ve benzeri çağrılarla çınlar. Birkaç saat sonra geride kalan, kumlar üzerindeki bira teneke-leri, sigara izmaritleri ve ora tüccarlarının kcasalarına giren 1,5 milyon dolardır.

Genç insanları oraya çeken, yalnızca güneş tutkusu değil-dir. Başka yerlerde bulunan seks de büyük etken olamaz. Orayı gerçekten çekici kılan, sorumluluk yüklemeyen özgürlük duy-gusudur. Yakınlarda bu eğlenceye katılmış olan on dokuz ya-şındaki bir kız öğrenci, «İnsanın yaptığı ya da söylediği kişiyi kaygılandırmıyor, çünkü o insanları bir daha görmek söz ko-

nusu değil ki,» diye görüşünü belirtiyordu.

Fort Lauderdale deneyi insanların çeşitli geçici ilişkiler kurabileceğini göstermektedir. Uzun sanayileşmeye doğru yöneldikçe, ilişkilerimiz bu 'geçicilik' özelliği üzerine kurulacaktır. Nasıl yerler yaşamımızdan hızla akıp geçiyorsa, insanlar da aynı kurala uygun olarak yaşamımızdan hızla akıp geçeceklerdir.

«İLİŞKİ KURMANIN» BEDELİ

Kentlilik— kentte oturanın yaşam biçimi— yüzyılın başından bu yana sosyolojiyi uğraştırmıştır. Max Weber kentlilerin küçük topluluklarda olduğu kadar komşularıyla yakın ilişkiler kuramayacakları gerçeğine değinmiştir. Georg Simmel bu düşünceyi bir adım daha ileri götürerek, kentlinin her karşılaştığı kişiye duygusal tepki göstermesi halinde iç yapısı açısından zerrelelere ayrılacağını, zihin bakımından korkunç bir çıkmaza gireceğini ileri sürmüştür.

Louis Wirth de kentsel ilişkilerin kesintili yapısına değiniyor. «Kentliler birbiriyle oldukça kesik roller içinde karşılaşır-lar...» diye yazıyor Wirth. «Bir kentlinin diğer bir kentliye bağımlılığı, kesintili süreler için söz konusudur.» Yazar karşılaştığımız her kişiyle derin ilişkiler kurmak yerine, bazılarıyla yüzeyde ilişkiler kurma yolunu seçtiğimizi belirtiyor. Sözge-lişi, ayakkabı satıcısının ihtiyaçlarımızı karşılamadaki yeter-liliğiyle ilgileniriz. Karısının alkolik olup olmadığı bizi ilgi-lendirmez.

Bunlardan çıkan, çevremizdeki insanların çoğuyla sınırlı bir ilişki kurduğumuz gerçeğidir. Bilinçli ya da bilinçsiz çoğu insanlarla olan ilişkimizi, işlevi açısından tanımlarız.

Ayakkabı satıcısının evdeki sorunları ya da umutları, düş-leri ve sıkıntılarıyla ilgilenmediğimiz sürece o, bizim için aynı yeterlikteki bir ayakkabı satıcısıyla değiş tokuş edilebilecek bir kişidir. Gerçekte **modüler** kuralı insan ilişkilerine uygula-maktayız. Elden çıkarılabilir kişiyi yaratmış durumdayız: Bu kişi, '**Modüler İnsan**'dır.

İnsanın tümüyle uğraşacağımıza, onun kişiliğinin **modülü**'yle ilişki kurmaktayız. Her kişilik, binlerce **modülün** tipik bir görüntüsü olarak düşünülebilir. Hiçbir bütün kişi bir diğ erinin yerine konamaz. Oysa bazı **modüler** bu olanağı sağlar. Salt amacımız bir çift ayakkabı almak olduğuna, satıcının arkadaşlığını, sevgi ya da nefretini aramadığımızı göre, kişiliğini oluşturan diğ er **modüllerle** ilişki kurmamız gerekmez. İlişkimiz güven celi bir biçimde sınırlanmıştır. Her iki taraf için sınırlı sorumluluk söz konusudur. İlişki, kabullenilmiş belirli davranış ve iletişim biçimlerinin kullanılmasını gerektirir. Her iki taraf da bilinçli ya da bilinçsiz, sınırlamaların ve yasaların farkındadır. Taraf lardan birisi bilinen sınırları aşar, eldeki görevle ilgili olmayan bir **modülle** ilişki kurmaya kalkarsa zorluklar başlar.

Günümüzde sosyolojik ve psikolojik literatürün geniş bir bölümü, ilişkilerin parçalanmaları sonucu doğan yabancılaşma ya ayrılmıştı. Varoluşçulukta ve öğrenci ayaklanmalarının temelinde, bu parçalanmalar yatmaktadır. İnsanlarımızla yeterli ilişkileri kuramadığımız söylenmektedir. Milyonlarca genç insan «köklü ilişkiler» kurmanın yollarını aramaktadırlar.

Modülerizasyonun tümüyle kötü olduğu biçimdeki yaygın sonuca varmadan önce, konuya yakından bakmak yararlı olabilir. Din bilimci Harvey Cox, kent yaşamı içinde kişinin tam bir ilişki kurmasının o kişiyi yıkıma ve duygusal boşluğa götüreceğine dikkati çekmektedir. Cox'a göre, kentli kişi karşılaştığı bireylerin çoğuyla kişisel ilişkiler kurmamalıdır. «Kişinin yaşamı, düzinelerle sistem ve yüzlerce insan tarafından dokunulan bir noktayı temsil etmektedir. İçlerinden bazılarını daha iyi tanıma zorunluluğu, birçoqlarıyla olan ilişkilerinin derinliğini azaltmasını gerektirmektedir. Postacının dedikodusunu dinlemek, kentli için ilginç olmayabilir. Çünkü postacının sözünü ettiği kişilerle bir ilişkisi yoktur.»

Modülerizasyonu eleştirirken, kişinin birçok kişilik modülleriyle ilişki kuracağına, birkaç kişiyle yetineceği geleneksel koşullara dönmeyi isteyip istemeyeceğini ortaya koymak gerek. Geleneksel insan duygusal koşullar içine öylesine itilmiş tir ki, böyle bir dönüşün doğuracağı sonuçları görmezlikten gel-

mekteyiz. İlişkilerdeki bölük pörçüklüğe karşı çıkan yazarlar, özgürlük isteklerini de önde tutuyorlar. Oysa bütünsel ilişkilerle bağlı insanın özgür olmayacağını gözden geçiriyorlar. Her ilişki karşılıklı bazı istekleri ve beklentileri doğuracaktır. İlişki daha özel bir biçime girdikçe, kişilerin karşılıklı beklentilerini doyurmak için yapacakları baskı artacaktır. İlişki sıkılaşır bütünleştikçe, başka bir deyişle daha çok modül işin içine girecek, isteklerin sayısı artacaktır.

Modüler bir ilişkide istekler, kesin sınırlar içindedir. Ayakbaşı satıcısı, sınırlı hizmetlerini sunup, bizim sınırlı beklentilerimizi karşıladıktan sonra, Tanrı'ya inanması, evini düzenli tutması, siyasal görüşlerimizi ve müzik zevkimizi paylaşması gerektiği konusunda onu zorlamayız. Tanrı tanımaz, Yahudi homoseksüel ya da heteroseksüel, aşırı sağcı ya da komünist olmakta özgürdür. Oysa bu durum bütünsel ilişkiler için söz konusu değildir, olamaz da. Bir noktaya kadar bölük pörçük ilişkiler ve özgürlük at başı gider.

Hepimizin bazı bütünsel ilişkilere gereksinme duyduğu görülüyor. Yalnızca bu biçim ilişkilerimizin olamayacağı gerçeğini yerin dibine batırmaya kalkmak saçma bir davranıştır. Bireyin çok kişiyle modüler ilişki kurabileceği bir toplum yerine az kişiyle kutsal ilişkilerin kurulduğu bir toplumu seçmek, geçmişin tutsaklığına dönmek demektir. Bu öyle bir geçmiştir ki, kişiler birbirlerine daha sıkı bağlarla bağlanmalarına rağmen sosyal anlaşmalar, cinsel kurallar, siyasal ve dinsel sınırlamalarla kesin olarak bölünmüşlerdir.

Yukarda tüm sıralananlarda, **modüler** ilişkiler tehlikesizdir ya da olası çözüm yollarının en iyisidir demek istenmiyor. Gerçekte bu durumda, belirli tehlikeler söz konusudur. Bunları sergilemeye çalışacağız. Şimdiye dek bu konularda yapılan tartışmalar, ne yazık ki, amaçlarından saptırılmışlardır. Çünkü kişisel ilişkiler konusunda gözden kaçan önemli bir boyut vardır: Bu da ilişkilerin sürekliliğidir.

İNSAN İLİŞKİLERİNDE SÜREKLİLİK

Wirth benzeri sosyologlar, kent toplumlarında insan bağlarının geçiciliğine dikkati çekmişlerdir. Ancak İnsanlar arası ilişkilerde sürekliliğin azalmasıyla diğer ilişkilerdeki sürekliliğin kısılması arasında ilgiyi kurmak için sistematik bir çaba göstermemişlerdir. Ayrıca bu kısalışı belgeleme çabasına girmemişlerdir. İnsan ilişkilerinin geçici özelliğini çözümlenmeden, üstün sanayileşmeye doğru yönelen gidişi anlayabilmek olanağı yoktur.

Çünkü bir kez, insan ilişkilerindeki ortalama süreklilik kısılanırken, bu ilişkilerin sayısı artmaktadır. Günümüzde sıradan bir kentli, derebeylik köylüsünün bir yılda, hatta yaşam boyu kurduğu ilişkileri, bir haftalık sürede gerçekleştirebilmektedir. Kuşkusuz, köylü de başka kişilerle geçici bağlar kurmuştur, ama tanıdığı kişilerin çoğuyla bir yaşam boyu birlikte olmuştur. Kentlinin uzun sürekliliği kurduğu çekirdek, bir topluluk olabilir; oysa bir iki kez görünüp adızlar arasına karışan yüzlerce, binlerce kişiyle de ilişkileri olmaktadır.

Tümümüz insan ilişkilerine, diğer ilişkilere olduğu gibi, içimize ekilmiş bir dizi sürekli bekleyişlerle yaklaşıyoruz. Bazı ilişkilerin diğerlerine göre daha uzun sürmelerini umut ediyoruz. Diğer insanlarla kurduğumuz ilişkiler, beklenen (umulan) sürekliliğine (devamına) göre sınıflandırılabilir. Kuşkusuz bu süreklilik kültürden kültüre, kişiden kişiye değişir. İleri teknolojiye dayalı ülke insanları için aşağıdaki sınıflamalar geçerli olabilir:

Uzun süreli ilişkiler : Ailemizle ve daha az da olsa yakınlarımızla olan bağlarımızın bir yaşam boyu süreceğini bekleriz. Bu umut, her zaman gerçekleşmez. Artan boşanmalar ve aile bölünmeleri buna örnek gösterilebilir.

Biz kuramsal (teorik) olarak yine de «ancak ölüm bizi ayırır,» sözüyle evlenmekteyiz; sosyal ülküler de yaşam boyu birlikte olmayı önerir. Bu bekleyişin (umudun) yüksek geçiciliğe sahip bir toplumda ne ölçüde geçerli ya da gerçekçi olabileceği tartışma konusudur. Yine de aile bağlarının, bir yaşam boyu ol-

masa bile uzun süreli olmasının beklendiği bir gerçektir. Evlilik ilişkilerini bozanlar suçlanmaktadır.

Orta sürelilikteki ilişkiler : Dört çeşit ilişki, bu sınıflamaya girer. Sürekli bekleyişler açısından bu ilişkiler, arkadaşlıklar, komşuluklar, iş arkadaşlıkları, din arkadaşlıkları, dernekler ve diğer örgütler aracılığıyla kurulan yakınlıklar biçiminde sıralanabilir.

Arkadaşlıkların —daha belirgin bir deyişle dostlukların— geleneksel olarak, hemen hemen aile ilişkileri kadar uzun süreli oldukları varsayılır. Kültür «eski dostluklara» büyük önem verir. Bu tür dostlukların yıkılması kınanır. Tanışıklık diye adlandırılabilir bir çeşit arkadaşlığınsa daha kısa süreli olduğu görülmektedir.

Taşınma, yer değiştirme çok hızlandığından komşuluklar uzun süreli bağlanmalar olarak değerlendirilmemektedir. Kişi belirli bir yerde kaldığı sürece bu ilişkinin sürmesi beklenir. Kalış süreleri de gittikçe kısalmaktadır. Komşuyla ilişkileri koparmak birtakım zorluklar getirebilir, ancak büyük bir suçluluk duygusu yüklemeyiz.

İş ilişkileri, sık sık arkadaşlık ilişkilerini aşar. Geleneksel olarak, özellikle beyaz yakalılar, teknik sınıflar arasında iş ilişkilerinin uzun süreli olacağı varsayılmıştır. İlerde göreceğimiz gibi, bu durum da hızla değişmektedir.

Üyelik ilişkileri —dinsel ya da sivil örgütler, siyasal partiler içindeki ilişkiler— bazen arkadaşlıklar biçimine dönüşebilir. Ancak bu tür örgütlerin kendi yaşamları, arkadaşlık ilişkilerinden daha kısa sürmektedir.

Kısa süreli ilişkiler : Hepsi olmamakla birlikte hizmet ilişkilerinin çoğu bu sınıflamada yer almaktadır. Tezgâhtarları, benzincileri, sütçüleri, berberleri vb. bu sınıfa sokabiliriz. Bunlar arasındaki devir hızı fazladır; böylesine bir ilişkiyi kesen kişi suçlanmaz. Hizmet kesimiyle ilgili olarak doktorluk, avukatlık, muhasebecilik gibi daha sürekli ilişkileri içeren kural dışı bırakabileceğimiz meslekler vardır.

Bu sınıflandırmanın katı olmadığını belirtmek gerekir. Çoğumuz dostluk, iş veya komşuluk ilişkilerinden daha uzun süreli olan 'hizmet' ilişkilerinden söz edebiliriz. Kendi yaşamı-

rızdan, yıllar boyu gittiğimiz doktoru örnek gösterebiliriz. Bu durumlar hiçbir olağanüstülük taşımaz, ama yaşamımızda da pek sık görülmez. Söz konusu durumlar, her çimenin kısa süreli geçici bir ilişkiyi temsil ettiği bir çimenlikteki uzun-saplı çiçekler gibidirler. Onları görünür yapan, kurdukları bağların sürekliliğidir. Böylesine kural dışı durumlar kuralı bozmadır. Kişilerle olan ilişkilerimizin süresinin gittikçe kısaldığı temel gerçeğini, bu kural dışı durumlar değiştirmez.

ÇABUK TARAFINDAN «HOŞGELDİN» TÖRENİ

Sürekli kentleşme, bizi insan ilişkilerindeki geçiciliğe doğru iten baskılardan yalnızca birisidir. Kentleşme, daha önce de belirlendiği gibi insan kitlelerini birbirine yakınlaştıran yapılan gerçek «temasların» sayısını arttıran bir olgudur. Bu süreç, son bölümde tanımlanan coğrafi devinimin artışıyla güçlenmektedir. Coğrafi devinim yaşamımıza giren yer sayısını arttırdığı gibi, insan sayısını da arttırmaktadır.

Yolculuklardaki artış, yolcularla, otel kâtipleriyle, taksi sürücülerini, havayolları görevlileri, hamallar, hizmetçiler, garsonlar vb. ile oluşan geçici ilişkilerin sayısını arttırmaktadır. Birreyin devinimi arttıkça kısa, geçici ilişkilerin sayısı da çoğalmaktadır. (Bu gibi ilişkiler bize doğal ve önemsiz görünebilir. Dünyadaki yedi milyar insanın çok azının bu denli geçici insan ilişkilerine tanık olduğunu pek ender düşünürüz.)

Eğer yolculuk ilişki sayısını arttırıyorsa —bu ilişkiler genellikle hizmet kesimindeki kişilerle olmaktadır— yer değiştirme de ilişkilerimizi etkiler. Taşınma bütün sınıflara giren ilişkilerimizi keser, koparır. California'dan Virginia'ya atanan genç denizaltı mühendisi yalnızca karısını ve çocuğunu yanına alabilir. Ama babası, yakınları, komşuları, hizmet ve alışveriş ilişkisi olan kişiler, iş arkadaşları hep geride kalır. Bağlarını koparmıştır. Yeni yerine karısı ve çocuğuyla yerleşir yerleşmez yeni ilişkiler (ki bunlar geçici olacaktır) kurmak zorundadır.

On yedi yıl içinde on bir kez taşınan ve bu işin uzmanı olan bir ev kadını şöyle diyor: «Bir çevrede yaşarken, bir dizi deği-

şikliklerin olduğunu görürsünüz. Bir gün yeni bir postacı getirir mektupları. Birkaç hafta sonra bir bakarsınız süpermarketin kasasında oturan kız gitmiş, yerine yenisi gelmiş. Derken benzincideki makinist değişir. Bu arada yandaki komşunuz gider, yerine yenisi gelir. Bu değişiklikler her zaman olur ama adım adım gerçekleşir. Oysa taşındığınız zaman tüm bağlarınızı bir anda koparır, işe yeniden başlarsınız. Yeni bir doktor, yeni bir dişiçi ve sizi aldatmayacak yeni bir makinist bulmak zorundasınızdır: Tüm düzeninizi bir yana bırakır, yeniden başlarsınız.» Varyolan ilişkilerin tümünün bir anda sona ermesi taşınmayı psikolojik açıdan zorlaştıran bir öğedir.

Bu olay, bireyin yaşamında ne denli sık yenilenirse, ilişkilerin süresi de o oranda kısalır. Önemli kesimlerde bu süreç şimdi hızla oluştuğu için insan ilişkileri açısından geleneksel zaman kavramlarını değiştirmektedir. «Geçen gece Frogtown Road'da verilen bir partide,» diye yazmakta **The New York Times** gazetesi, «söz dönüp dolaşıp orada bulunan kişilerin ne kadar süredir New Canaan'da yaşadıkları konusuna geldi. En uzun yaşayan çiftin beş yıllık olduğuna kimse şaşmadı.» Hareketlenmenin ağır olduğu yerlerde ve zamanlarda yeni bir topluluğa taşınan ailenin o topluluk tarafından kabulü beş yılı alırdı. Günümüzde bu kabullenilme iyice kısalmış olmalı.

Amerikan varoşlarında «Hoşgeldin Vagonu» adı verilen ticari bir hizmet vardır. Yeni geleni önemli mağaza ve bürolara tanıştırmak için kabullenme sürecini hızlandırır: Hoşgeldin Vagonu'nun hizmetlisi —bu kişi genellikle orta yaşlı bir hanımdır— yeni gelenleri ziyaret eder, o yöre hakkında soruları cevaplar, broşürler bırakır. Amaç genellikle reklam olduğu için Hoşgeldin Vagonu'nun etkisi yüzeyseldir.

Yeni komşuları ve arkadaşları birbirlerine bağlayan süreci etkin bir biçimde hızlandıran belirli kişiler —genellikle boşanmış ya da evde kalmış yaşlı kızlar— habercilik rollerini oynayarak topluluğu bütünleştirici bir etki yaparlar. Bu tip kişilere, varoşlarda çok rastlanır. Söz konusu kişilerin yardımcı işlevlerini açıklayan Rutgers Üniversitesi sosyologlarından Robert Gutman, bütünleme görevini yürüten bu kişilerin sık sık topluluğun sosyal yaşamının dışında kalmalarına karşın, «yeni gelen-

lere» köprü görevi yapmaktan mutluluk duyduklarını belirtmektedir. Yeni gelenleri partilere ve diğer toplantılara çağırarak ilk girişimi bu kişiler yaparlar. Yeniler «eskilerin» —çok yerde iki yıllıklar eski sayılır— kendilerini çağırımlarından mutluluk duyarlar. Ancak yeni gelenler araya giren kişinin de «topluluk dışında» olduğunu kısa sürede öğrenince, hemen onunla ilişkiyi keserler.

«Bereket versin,» diyor Gutman, «yeni gelenler aracılığıyla ilişkilerini kesinceye kadar başkaları taşınır yöreye. Böylece aracı dostluk elini uzatacak yeni kişiler bulur.»

İlişkilerin hızla oluşmasına yardımcı olan diğer kişiler de vardır topluluk içinde. Gutman'a göre, «Emlak komisyoncuları satış ya da kira öncesinde yeni geleni komşulara tanıtmaktadırlar. Bazı durumlarda komşu hanımlar yeni gelen hanımları toplantılara çağırırlar. Komşularla bahçe işleri düzenlemesi sırasında ya da çocuklar eğlenirken rasgele karşılaşmak olanağı bulunabilir. Bu ilişkilerin oluşmasında çabuk kaynaşan çocukların da büyük etkileri olmaktadır.»

O yöredeki birtakım dernekler, kulüpler ve benzeri örgütler, kişinin toplulukla bütünleşmesinde oldukça önemli roller oynamaktadırlar. Bu tür kuruluşlar özellikle varoşlarda etkili olmaktadır. Kiliseler, siyasal partiler ve kadın dernekleri yeni ilişkileri yaratıcı ortamları oluştururlar. Gutman bu kaynaşmayı da şöyle özetlemektedir: «Bazen bir komşu yeni gelene kamu yararına bir dernekten sözeder ve derneğin toplantısına götürür. Bu durumda bile dernek içinde kendi grubunu bulmak yeni gelene kalmaktadır.»

Hiçbir yerleşmenin kalıcı olmadığıнын, yeniden toplanılıp yola koyulmak gerektiğinin bilinci, ilişkilerin ancak **modüler** olabileceğini gösteriyor. En iyi yol ilişkileri çabucak yaşamın içine sindirmek besbelli.

Eğer toplum içine kabul süresi kısalmışsa, ayrılış da önemini yitirmiş demektir. Hizmet ilişkileri tek boyutlu olduğu için, gelişle gidiş arasındaki süre bu işde çalışanlara daha da kısa geliyor. Bir yiyecek mağazasının yöneticisi, «Gelirler ve giderler,» diyor. «Bir gün ortada görünmezler; sonra Dallas'a

gittiklerini duyarsanız.» **Business Week** dergisinin yazarı, «Washington, DC'deki perakendeciler, müşterileriyle sürekli bir ilişki kurma olanağı bulamazlar,» diye yazıyor. New Heaven banliyö hattı kondüktörü, «Her zaman değişik yüzler,» diye gözlemlerini belirtiyor.

Bebekler bile insan ilişkilerindeki geçiciliğin bilincindedirler. Bir bebeğe bakım servisinden her zaman aynı bakıcının gelmesi söz konusu olamaz. Bebekler her kezinde başka bir bakıcıyla (babysitter) karşılaşmaktadırlar. Doktor konusu da bunu kanıtlamaktadır. Eskisi gibi bir yaşam boyu aynı doktora bağlı kalmak söz konusu değildir. Taşınıldıkça bebeğin doktoru da değişecektir. Tek ilişkilerde bile temaslara sürekli kısalmaktadır. **Crestwood Tepeleri** adlı kitabın yazarları, uzmanların ve sıradan vatandaşın etkileşimlerini tartışırken karşılıklı açılmanın kısa sürekliliğine değinmektedirler: «Zamanın güdükleştirildiği kısa bir ilişki, aralarındaki iletişimi zorlaştıracaktır...» Bu açıdan bakıldığında, hasta doktor ilişkilerindeki kısalmanın sağlık açısından ne sonuçlar doğuracağı araştırılmalıdır.

GELECEKTE ARKADAŞLIKLAR

Aile her taşınışında belirli sayıdaki arkadaşlarını ve dostlarını da geride bırakmaktadır. Geride kalanların tümü unutulur. Belki bir ya da iki arkadaşla ilişkilerimizi sürdürürüz. İlişkiyi kesmediklerimiz arasında bir de yakınlarımız vardır. Oysa her harekette bağlar biraz daha zayıflar. Başlangıçta istekli mektuplar karşılıklı olarak gelip gider. Ziyaretler, telefon konuşmaları olur. Zamanla bunlar seyrekleşir. Sonunda biter. Varoşlarda oturan bir İngiliz şöyle diyor: «Onu (Londra'yı) unutamazsınız. Tüm aileniz orada yaşamış. Hâlâ Plumstead ve Eltham'da oturan dostlarımız var. Her haftasonu onlara gideriz. Ancak bunu sürdürmek zor.»

John Barth **Yüzün Opera** adlı romanında arkadaşlıklardaki değişim hızını belirliyor: «Arkadaşlarımız akıp gidiyorlar; on-

larla ilişki kuruyoruz; akıp gitmeleri sürüyor; ya söylentilere in- nacağız ya da onların izini tümüyle yitireceğiz. Yine dönüp gel- diklerinde dostluklarımızı yenilememiz gerek. Yoksa artık birbi- rimizi anlayamadığımızı göreceğiz.» Bu konudaki tek yanlıgı, dostlukların içinde yüzdüğü akıntının tembel ve yavaş olduğu kanısıdır. Söz konusu akıntı gittikçe hız kazanmaktadır. Arka- daşlık, gittikçe hızlanan değişim nehrindeki bir kanoya benze- mektedir. İnsangücü hareketliliği üzerine uzman bir kişi olan Prof. Eli Ginzberg (Columbia Üniversitesi), «Kısa sürede hepimiz, birbirleriyle ilişkileri olmayan, uzun süreli dostluklara ve komşuluklara bağlanmayı reddeden büyük kent insanlarına dö- nüşeceğiz,» demektedir.

«Gelecekteki Arkadaşlıklar» adlı başarılı bir çalışma yapan psikolog Courtney Tall, «Az kişiyle kurulan yakın ilişkilere da- yalı denge, yüksek otomasyona erişmiş toplum üyelerindeki yüksek hareket, geniş ilgi alanı, uyum ve değişimlerden ötürü gitgide etkisini yitirmektedir... Bireyler, ortak ilgi alanlarına ya da alt grup yakınlıklarına dayalı yapmacıksız dostluklar kur- ma ve yer değiştirdikçe bu dostlukları kolayca bırakıp, yeni yerleşilen yöredeki benzer veya değişik topluluklara girme ye- teneklerini geliştireceklerdir... İlgi alanları hızla değişmekte- dir...» diye yazıyor.

«Bu kurma ve bırakma ya da yakın dostlukları çabucak dostluk düzeyine indirme yeteneğinin artan hareket gücüyle birleşmesi, bireye şimdikinden daha çok arkadaşlık kurma ola- nağı sağlayacaktır... Geçmişin uzun süreli az arkadaşlık tutu- mu yerine, az süreli çok arkadaşlık yöntemini getireceği için gelecekteki çoğunluğun arkadaşlık anlayışı daha doyurucu ola- caktır.»

BEŞ GÜNLÜK ARKADAŞLAR

Geçici arkadaşlığa doğru yönelen bu durumun süreceğini kanıtlayan bir olgu da, yeni teknolojinin çalışmalar üzerindeki etkisidir. Büyük kentleşmeye doğru gidiş çürsa, insanlar şim- diki çoğrafi konumlarında donup kalsalar bile, iş değişimleri-

nin bir sonucu olarak ilişkilerin sürekliliği azalacak, arkadaşlıkların sayısı artacaktır. Çünkü ileri teknolojinin sunulması (ister otomasyon diyelim, ister adını koymayalım) ekonominin gereksinme duyduğu yetenek ve kişilik tiplerinde önemli değişiklikler doğurmaktadır.

Uzmanlaşma, çeşitli uğraşların sayısını artırmaktadır. Aynı zamanda teknolojik yenilik uğraşların yaşam sürelerini kısaltmaktadır. «Uğraşların ortaya çıkışı ve yokoluşu çok hızlı gerçekleşecektir,» diyor iktisatçı Norman Anon. «Öyle ki, insanlar onlara güvenemeyecek.» Havayolları uçuş mühendisliğinin doğmasıyla ölmeye başlaması arasında on beş yıl geçtiğine dikkati çekmektedir.

Gazetelerdeki «eleman aranıyor» ilanlarına bir göz atın, yeni uğraşların hızla arttığını göreceksiniz. Sistem çözümcüsü, konsol operatörü, bant kütüphanecisi, bant vericisi, şifreci, bilgisayarlarla ilgili uğraşların yalnızca bazılarını belirlemektedir. Bilgi toplama, optik tarama, ince film teknolojisi yeni uzmanlık biçimleri gerektirirken, eski uğraşlar önemlerini yitirmektedirler. 1960'ların ortalarında **Fortune** dergisi, büyük Amerikan şirketlerinde çalışan bin üç yöneticiyi kapsayan bir araştırma yapmıştı. Her üç kişiden birinin işe başladığında varolmayan görevleri yürüttükleri, araştırma sonucu ortaya çıktı. Eskiden bir kişinin yaptığı işleri topluluklar yürütmekteydi.

İşlerdeki sürekli dönüşüm, yalnızca teknolojik değişim sonucu ortaya çıkmamaktadır. Hızlı değişen, çevreye uymaya çalışan şirketlerin sürekli bir yeniden örgütlenme içinde olmaları, tüketici tercihlerindeki değişimlere ayak uydurma zorunlulukları, bu gelişmeyi yaratmaktadır. Başka karmaşık baskılar da uğraşlardaki değişmeyi etkilemektedir. Yakınlarda Amerika Çalışma Bakanlığınca yapılan bir araştırmada, 71.000.000 kişilik işgücünde kişinin aynı işi yapma süresi 4,2 yıl olarak saptanmıştır. Üç yıl önce bu sürenin 4,6 olduğu gözönüne alınırsa, sürekli kısalmanın yüzde 9'a yakın olduğu görülür.

Yine Çalışma Bakanlığının raporlarından birinde, «1960'ların başlarında açığa çıkan koşullar altında yirmi yaşındaki bir işgörenin altı ya da yedi kez iş değiştirmesi beklenebilir,» den-

mektedir. Üstün sanayi toplumunun vatandaşı bir değil, bir di-
zi meslek açısından geleceğine bakmak zorundadır.

Günümüzde işgücü sayımında, insanlar o andaki yaptıkları
işe göre sınıflandırılmaktadırlar. Bir işgören «makine operatö-
rü» ya da «tezgâhtar» veya «bilgisayar programcısı» olarak
ele alınır. Bu sistem daha az hareketli olan bir dönemde orta-
ya konmuştur. Birçok işgücü uzmanına göre, geçerliliğini yitir-
miştir. Şimdi her işgören, yalnızca yaptığı işe göre değil, ilerde
yapabileceği işlere göre de sınıflandırılmaktadır. Her kişinin iz-
leyeceği meslek çizgisi değişiktir, ancak bazı çizgiler yenilene-
cektir. «Ne iş yapıyorsunuz?» diye sorulduğunda üstün sana-
yi insanı kendisini şimdiki (geçici) işiyle etiketlemeyecek, mes-
lek çizgisi açısından soruya yaklaşacaktır. Bu yeni yaklaşım,
günümüzde kullanılan durağan (statik) tanımlara oranla üs-
tün sanayinin iş pazarına daha yatkındır.

ABD'deki yüksek iş dönüşümü hızı, Batı Avrupa ülkeleri-
nin de bir özelliği durumuna gelmektedir. İngiltere'deki yapım
endüstrilerinde bu hızın yıllık yüzde 30'la 40 arasında değiştiği
sanılmaktadır. Monique Viot'a göre, Fransa'da yıllık iş değişi-
mi, işgücü toplamının yüzde 20'sini etkilemektedir. İsveç Ya-
pımcılar Derneği müdürü Olof Gustafsson, ülkesindeki duru-
mu, «İşgücündeki ortalama dönüşümün yıllık yüzde 25'le 30
olduğunu görüyoruz... Bu sayının bazı yerlerde yüzde 35'e,
yüzde 40'a varmış olması olağandır,» diye belirlemektedir.

İş dönüşümündeki istatistik verilerin bir artış gösterip
göstermemesi büyük bir önem taşımamaktadır; çünkü ölçüle-
bilen değişimler olayın yalnızca bir bölümüdür. İstatistikler
aynı şirket veya fabrika içindeki iş değişimlerini göstermemek-
tedirler. Londra'daki Tavistock Enstitüsünden A. K. Rice, «Bir
bölümden diğer bölüme yapılan atamalar, fabrikada 'yeni bir
yaşamın' başlamasına neden olacaktır,» demektedir. Bu deği-
şimleri gözönüne almayan istatistik veriler, gerçekten oluşan
iş dönüşümlerinin kapsamını, istatistiğin ciddiye almadığını
göstermektedir. Oysa her değişim, eski ilişkileri bitirirken yeni
insan ilişkilerinin oluşmasını sağlamaktadır.

İşteki her hangi bir değişim belirli gerginliği de birlikte
getirmektedir. Birey kendini eski alışkanlıklarınaan sıyırmak,

yeni yaklaşım biçimleri edinmek zorundadır. İşin amacı aynı da olsa, yer aldığı çevre değişiktir. Yeni bir yöreye taşınan kişi benzeri, iş değiştiren kişi de hızla yeni ilişkiler kurması açısından başka altındadır. Burada da ilişki kurma süreci «bütüncü» rolü oynayan kişilerce hızlandırılır. Kişi burada da örgütlere katılarak ilişkiler kurmak ister. Söz konusu örgütler gayri resmi, klik benzeri kuruluşlardır. Hiçbir işin «kalıcı» olmayacağı gerçeği gözönüne alınırsa, buradaki ilişkiler de **modüler** ve geçici olacaklardır.

YENİLER VE AYRILANLAR

Coğrafi devinimden söz ederken, bazı kişi ve toplulukların diğerlerine göre daha hareketli olduklarını görmüştük. İş ve uğraşla ilgili harekette de bazı kişi ve toplulukların diğerlerine oranla fazla iş değiştirdikleri görülmektedir. Coğrafi açıdan hareketli olanların iş bakımından da hareketli olduklarını söylemek aşırı bir şey olmaz.

Eğitimleri ve ekonomik durumları açısından orta sınıfı oluşturan kitleler, tarımsal nüfusa oranla daha hareketli olmalarına rağmen, yerleşik bir görünüm sergilerler. Bir kez daha, en hareketli topluluğu bilimadamlarının, mühendislerin, teknisyenlerin ve yöneticilerin oluşturduğunu görüyoruz.

Yakın zamanlarda yapılan bir araştırmada bilimadamları ve mühendislerin gerçekleştirdiği iş dönüşüm hızının, Amerikan sanayindekilere oranla iki katı olduğu ileri sürülmektedir. nedeni bellidir. Bu kişiler teknolojik değişimin uç noktasındadırlar. Sözgelisi, Westinghouse Şirketinde yeni mezun bir mühendisin «yarı iş yaşamının» on yıl olduğu kabullenilmiştir. Bu düşüncenin anlamı açıktır: Mühendisin bildiklerinin yarısı on yıl içinde çağdışı kalacaktır.

Yüksek dönüşüm hızı, reklamcılık benzeri kitle iletişim sanayinin de özelliklerindedir. Dört yüz elli reklamcıyla yapılan bir araştırma, çoğunun son iki yıl içinde işlerini değiştirdikleri gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Müşterilerin tercihlerindeki, sanat anlayışındaki ve ürünlerdeki değişimler, İngiltere'de

reklamcılarının şirketler arasındaki gidiş gelişlerini hızlandırmıştır. Endüstri için tehlike çanlarının çaldığını gören şirketler, işe yeni girenleri bir yıl geçmeden asıl kadrolarına almamaktadırlar.

Oysa belki de en acıklı değişim, yönetim düzeylerinde olmaktadır. «Tarihimizde ilk kez eskime ya da modası geçme yönetimlerin başına dert olmaktadır,» diyor Dr. Harold Leavitt. Çünkü çağdaş yönetim, uzun eğitim gerektirmekte, buna karşın öğrenilenler on yıl içinde çağdışı kalmaktadır. Sanayi yönetimi ve psikoloji profesörü olan Leavitt, «Gelecekte aşağıdan yukarı değil de, yukardan aşağı gelişen meslekleri tasarlamak durumunda olacağız... Belki kişinin mesleğinin hemen başlarında üst sorumluluğa erişmesi sonra aşağı doğru daha kolay, rahatlatıcı işlere doğru inmesi gerekecek,» diyor.

Ister aşağı, ister yukarı ya da yana doğru olsun, gelecekte, iş dönüşüm hızı artacaktır. İşe alma sorumluluğunu yüklenenler, şimdiden bu gerçeği gördüklerini belirten davranışlar içindedirler. Celanese Şirketinin bir yetkilisi, «Eskiden başvurma dilekçesinde birkaç tane işe girip çıktığını görünce, dikkat kesilirdim,» diyor. «Adamın sürekli iş değiştiren bir fırsatçı olmasından korkardım. Artık aldırmiyorum. Benim için önemli olan eski işlerinden niçin ayrıldığı. Yirmi yıl içinde beş ya da altı iş değiştirme yarar da sağlamış olabilir... Gerçekte aynı düzeyde aynı eğitimden geçmiş iki ayrı adam başvurursa, sağlam nedenlerle birkaç kez iş değiştirmiş olanını, aynı yerde sürekli çalışmış olana tercih ederim. Niçin? Daha iyi uyum yapabileceğini bilirim.» ITT'nin (Uluslararası Telgraf ve Telefon) personel işlerine bakan yönetici Dr. Frank Mc Cabe, «Yenileri kendinize çekmede ne kadar başarılı olursanız, işin yürüme hızı o kadar artar. Gelenler gidicidir,» diyor.

Yönetim işleri pazarındaki artan dönüşüm hızının kendine özgü bir yönetimi vardır. **Fortune** dergisi, «Önemli bir yöneticinin gitmesi yalnızca iş değişimlerinin nedeni değildir. Başka değişimler de olur. Üst yönetici giderse, yardımcıları da onunla gitmek isterler. Eğer yönetici bunu kabul etmezse, onlar da başka yerlere gitme olanaklarını ararlar,» diye yazıyor. Stanford Araştırma Enstitüsünün 1975'deki iş ortamıyla ilgili rapo-

runa şaşmamak gerek: «Beyaz yakalılar arasında üst düzeyde önemli karışıklıklar beklenmekte... Yönetim çevreleri yerleşik bir görünüme kavuşamayacaklar.»

Bu artan iş değiştirme olgusunun ardında yalnız teknolojik yenilikler yok. Yeni zenginlikler, olanaklar ve psikolojik doyumlar için beklentiler var. Ford Motor Şirketinin yan kuruluşu olan Philco'nun genel müdür yardımcısı, «Otuz yıl önce gelen adam, nereye varacağını görünceye dek işine sarılırdı. Oysa günümüz adamı yolun hemen ötesinde başka bir işin olduğu kanısında.» diye yakınıyor. Gerçekte çoğu zaman iş hazır bekliyor.

Yeni iş demek yalnızca yeni bir işveren, yeni bir çevre, yeni iş arkadaşları demek değildir; tümüyle yeni bir yaşam biçimi benimsemektir. Birçok insan yüz seksen derece bir dönüşle meslek yaşamlarını değiştirerek yeni meslekler edinirler. Emlak işleriyle uğraşan bir avukatın, firmasını bırakarak sosyal bilimlerle uğraştığını duymuşuzdur. Bir reklam ajansı yöneticisinin Madison Bulvarında yirmi beş yıl geçirdikten sonra, «Bu düzmece parlaklık sıkıcı olmaya başladı. Bundan uzaklaşmam gerek,» dediğini biliyoruz. Bu kadın şimdi kütüphanecilik yapmaktadır. Long Island'da bir satış müdürü, Illinois'de bir mühendis, işlerini bırakarak öğretmenlikte karar kılmışlardır. Ünlü bir dekaratör yeniden okula gitmiş, sonra yoksulluk programıyla ilgili bir işe girmiştir.

İNSAN KİRALAMAK

Her iş, yaşamımıza girecek bir dizi insan demektir. İşin devir hızı arttıkça ilişkilerin süresi kısalmır. Bu durum, geçici yardım hizmetlerinin, yani kira durumunun insana uygulanan biçimine verilen önemi arttırmaktadır. Açıkçası ev kiralanır gibi iş için de insan kiralanmaktadır. ABD'de işe alınan her yüz çalışandan biri «geçici yardım hizmetleri» tarafından işe alınmaktadır. Bu işletmeler, endüstrinin geçici ihtiyaçlarını bu kişileri onlara kiralayarak karşılamaktadırlar.

Günümüzde beş yüz geçici yardım ajansı, sekreter ve resepsiyoncudan savunma mühendisine varıncaya dek yaklaşık

olarak 750.000 kısa süreli işçiyi endüstriye kiralamaktadır. Avco Şirketinin Lycoming Bölümü hükümete karşı yükümlülüklerini yetiştirebilmek için yüz elli çizim mühendisine ihtiyaç duyduğunda, bunları kira ajanslarından sağladı. Onları bulmak aylar alabilecekken şirket kısa sürede amacına ulaştı. Geçici işgörenler telefonların ve teksir makinelerinin başına oturulmak üzere siyasal kampanyalarda da kullanılırlar. Beklenmeyen durumlar karşısında basımevleri, hastaneler ve fabrikalar tarafından da istenirler. Kamu ilişkileri konularında da yarar sağlarlar. İşlerin arttığı dönemlerde, birçok yerde büro işlerine yardımcı olurlar. Bu kira şirketlerinden biri olan Arthur Treacher Hizmet Sistemleri, hizmetçi, sürücü, uşak, aşçı, onarım ustası, çocuk bakıcısı, hemşire, muslukçu, elektrikçi vb. Kiraladığını ilan etmektedir. «Otomobil kiralayan Hertz ve Avis gibi,» diye ilanlarına ekliyorlar.

Geçici ihtiyaçlar için kiralık işgörenler, sanayileşmiş dünyada kiralık fiziksel nesnelere gibi yayılmaktadırlar. Geçici yardım hizmeti yürüten en büyük kuruluş olan Manpower Inc. Fransa'da 1956'da eyleme geçti. O zamandan bu yana her yıl bir katı büyüyor. Fransa'da şimdi benzeri iki yüz elli ajans var.

Geçici yardım hizmetleri tarafından işe alınan kişilerin bu biçim çalışmayı seçmeleri çeşitli nedenlere dayanıyor. Elektro mekanik mühendisi Hoke Hargett, «Tüm çalıştığım işler aceleyi gerektiren işler oluyor; üzerimdeki baskı arttı mı daha iyi çalışırım,» diyor. Sekiz yıl içinde on bir değişik şirkette çalışmış; yüzlerce iş arkadaşı tanımış. Bazı yetenekli personel için bu biçimde örgütlenmiş iş değiştirme, hızla değişen sanayilerde çalışan kalıcı işgörenlerin durumuna oranla daha güven vericidir. Savunma sanayinde daralmalar beklenmedik biçimde olur; sürekli işgörenler bir anda kendilerini sokakta buluverirler. Geçici mühendis işi bitince başka bir göreve başlar. Gecesi «işgörenler» (ki bu deyimini geniş kapsamlı bir anlamda kullanarak bütün çalışanları bu sözcüğün çatısı altında toplamaktayız) için önemli olan, çalışma zamanını ve yerini seçme olanaklarıdır. Bazıları sosyal çevrelerini geliştirme olanağı buldukları için mutludular. Kocasını atandığı için yeni bir kente taşınmak zorunda kalan genç bir anne, çocukları okula gittiği saatlerde

kendisini yalnız hissediyordu. Bir geçici yardım hizmetine başvurdu. Şimdi her yıl sekiz, dokuz ay çalışıyor. Birçok kişiyle ilişki kurdu; bu arada arkadaşlar edindi.

DOSTLAR NASIL YITİRİLİR?

Uğraşların, işlerin, bu değişme düzeni, devir hızındaki artış, kiralama yönteminin iş çevrelerine yayılması, insan ilişkilerinin oluşma ve unutulma temposunu hızlandıracaktır. Bu da toplumdaki değişik topluluklar üzerinde farklı etkiler yapacaktır. Çalışan sınıfın bireyleri, daha yakın yaşamaya, orta ve yukarı sınıf topluluklarına oranla yakınlarına daha çok bağlanmaya yöneleceklerdir. Psikolog Leonard Duhl'un sözleriyle, «Akrabalık bağları, onlar için önem taşıyacak, çünkü az para, uzaklıklar yeni ilişkiler için birer engel olacaktır.» Çalışan sınıf insanları, geçici ilişkilere ayak uyduramamaktadırlar. Bağ kurmaları zaman almaktadır; kurdukları bağları da koparma yanlısı değillerdir. Bu tutum, taşınma ya da iş değiştirme konularına da yansımaktadır. Gerektiği zaman giderler de; çünkü seçme olanakları yoktur.

Öte yandan psikolog Duhl, «Meslek sahibi kişiler, akademik ve yukarı yönetim sınıfları (ABD'deki) geniş bir alana yayılmalarına karşın, ortak merakları nedeniyle aralarında ilişkiler kurmaktadırlar. Bu ilişkiler bir işlevi de yüklenmektedir. «Devinim gücü taşıyan kişiler ilişkilerini kolayca çoğaltabilir, ilgi duydukları sorunlar nedeniyle çeşitli bağlar kurabilirler,» demektedir.

İnsan yaşamında yer alan yalnızca ilişki kurma yetenekleri değildir; onları koparabilmeyi de kişi becerebilmelidir. Toplumda bu yeteneğe **üstün düzeyde** sahip olan yine zengin kesimdir. Seymour Lipset ve Reinhard Bendix, **Sanayi Toplumunda Sosyal Devinim** adlı kitaplarında, «İşadamları kendilerine yardım eden sorumlu kişilerle kurdukları bağları koparmada çalğanüstü bir yeteneğe sahiptirler,» diye yazıyorlar.

Aynı yazarlar, sosyolog Lloyd Warner'in buraya aldığımız görüşlerine de katılıyorlar: «Başarılı şirket yöneticilerinin ve

sahiplerinin kişiliklerindeki en belirgin özellikler, aileleriyle olan duygusal birliklerinin azalmasıdır. Geçmişle olan bağlarını zayıflatmışlardır. Bu nedenle, kendilerini şimdiye ve geleceğe uydurma olanağını bulurlar. Onlar gerçek anlamda ve duygusal olarak yuvalarını terketmiş kişilerdir... Diğerleriyle kolayca ilişki kurar ve bu ilişkileri aynı kolaylıkla koparabilirler.»

James Abegglen tarafından yönetilen **Amerika'daki İş Kesiminin Önderleri** adlı araştırma için Warner yine şunları yazıyor: «Her şeyden önce bu kişilerin devinim güçleri vardır. Yuvalarını ve onlarla ilgili olguları terketmişlerdir. Arkalarında bir yaşam standardını, bir gelir düzeyini bırakıp yeni bir yaşam biçiminin peşine düşmüşlerdir. Devingen (hareketli) insan öncelikle doğduğu fiziksel çevreyi terkeder. Bunun içine yaşadığı ev, bildiği komşular ve çoğunlukla doğduğu kent, eyalet, bölge de girer.

«Bu ayrılış devingen kişinin içinde bulunduğu sürecin yalnızca küçük bir bölümüdür. Yeni insanlara, yeni yerlere doğru yönelmelidir. İlk yılların dostlukları geride kalmalıdır; çünkü geçmişi, başarılı şimdiyle karşılaştırmak olanaksızdır. Çoğu zaman, doğumdan bu yana üyesi olduğu kilise de, gençliğinin, ailesinin dernekleri ve topluluklarıyla birlikte geride kalır. Oysa devingen insan için en önemli sorun, bir ölçüde babası, anesi, kardeşlerinden, geçmişteki diğer ilişkileriyle birlikte kopma zorunludur.»

Durum böyle olunca, bir iş dergisinde yeni yükselmiş bir yönetici ve eşi için soğukkanlılıkla kaleme alınmış öğütleri okuyunca şaşmamak gerek. Eski dostlar ve emrindeki kişilerle olan ilişkilerin adım adım çözülmesi öneriliyor, tepki yaratmamak için. Çay ve yemek molalarında topluluğa katılmaması için «akla yatkın özürler» bulunması salık veriliyor. «Bölümdeki iş arkadaşları arasında yürütülen bowling ve kâğıt oyunları ile ilgili toplantılar, önce ara sıra, sonra sık sık unutulup kaçırılmalı.» Yazıya göre, alt düzeydeki yöneticilerin davetleri kabul edilmeli, ancak karşılığında onlar davet edilmemelidirler; böyle bir gerek duyulduğunda da ayırım yapmadan hepsi davet edilmelidir. Bir süre sonra da bu tür ilişkiler tümüyle kesilmelidir.

Yazıda anlatıldığına göre, eşler özel bir sorun olarak ortaya çıkmaktadırlar, çünkü örgüt içindeki protokolun bilincinde değillerdir. Başarılı yöneticiyle, eski ilişkileri uzun süre yürütmesi halinde karısına karşı sabırlı davranması salık verilmektedir. Oysa bir yöneticinin dediğine göre, «Bir yöneticinin eşi kocasının, altındaki kişilerin eşleriyle ilişkilerini sürdürmekte diretirse tehlike yaratır. Bu dostluk kocası üzerinde etkili olacak; yöneticinin yargılarını çarpıtacaktır. Böylece işi tehlikeye girecektir.»

KAÇ TANE ARKADAŞ?

Dostluklara nasıl son verileceği konusundaki bu sıradan öğütler, dostluk üzerine geleneksel görüşleri olan kişilerin yüreklerini sızlatmaktadır. Oysa iş dünyasını acımasızlıkla suçlamadan önce, bu davranışın, toplumun diğer bölümlerindeki ikiyüzlülük akan tavırların ardında da yattığını anlamak gerekir. Dekan olan profesör, projenin önderi yapılan mühendis vb. sık sık aynı sosyal oyunu oynar. Ayrıca benzeri bir davranış biçiminin resmi örgüt ve iş çevrelerini aşacağı söylenebilir. Madem ki, arkadaşlıklar ortak merak ve yetenekler üzerine kurulmaktadır, ilgi noktaları değişince arkadaşlık ilişkileri de değişmektedir. Böylesine hızlı bir değişime konu olan dünyamızda, bireylerin ilgilendikleri konularda ayrımların doğması olağandır.

Günümüzde bireyin sosyal eylemleri, arayışa dönük davranışlar biçiminde tanımlanabilir. Eskilerin yerine konacak arkadaşların arandığı bir süreçtir bu. Söz konusu devir hızı kişileri (özellikle eğitim görmüş kişileri) kentlere ve geçici iş biçimlerine doğru çeker. Çünkü uzmanlaşmanın yayıldığı bir toplumda, ilgi alanları ve yetenekleri aynı kişilerin sık sık karşılaşmaları kolay bir iş değildir. Uzmanlaşmanın yaygınlığı, yalnız iş alanlarında değil, boş zamanların değerlendirilmesinde de görülmektedir. Boş zamanla ve işle ilgili uğraşların böylesine yaygın olması, ortak ilgi alanına dayalı arkadaşlıkların kurulmasını da zorlaştırır.

Profesör Sargant Florence, İngiltere’de bir meslek sahibine yirmi ilginç arkadaş bulabilmek için en azından bir milyon kişilik bir aday ordusuna gerek olduğunu ileri sürmektedir. Arkadaş edinmek için geçici iş arama yolunu seçen kadınlar akıllı kişilerdir. Daha çok kişiyle karşılaşarak aynı yetenek ve ilgi alanlarını paylaşılabileceği kişilere rastlama olasılığını arttırmaktadırlar.

Arkadaşlarımızı geniş bir dostlar topluluğu arasından seçeriz. Massachusetts Teknoloji Enstitüsünden (MIT) Michael Gurevitch yaptığı bir araştırmada, bir grup kişiden yüz gün içinde ilişki kurdukları kimseleri gözden kaçırmayıp izlemelerini istemiştir. Araştırmaya konu olan kişiler, ortalama beş yüz kişilik isim listeleri vermişlerdir. Dostlar arasındaki iletişimle ilgili önemli deneyler yapan sosyal psikolog Stanley Milgram her Amerikalının beş yüzle iki bin beş yüz arasında değişen bir tanıdıklar topluluğuna sahip olduğunu söylemektedir.

Gerçekte çoğu kimsenin Prof. Florence’in önerisine karşı olarak yirmiden az arkadaşı vardır. Nebraska’nın Lincoln kentinde orta sınıftan otuz dokuz evli çiftten dostlarını sıralamaları istendi. Amaç, aile dostlarını seçmede kocaların mı, eşlerinin mi etkili olduğunu ortaya koymaktı. Her çift yaklaşık olarak yedi dost (kimisi evli çift, kimisi bekâr kişilerdi) gösterebildi. Birey olarak alındıklarında evli çiftlerin arkadaş sayılarının yediyle on dört arasında değiştiği görülmekteydi. Söz konusu arkadaşların önemli bir bölümü, yakın çevrede bulunmayanlardı; bu tür dostlar kadınların listelerinde daha çok görülüyorlardı. Anlaşıldığına göre, kadınlar yer değiştirdiklerinde yeni arkadaşlar aramaya daha az isteklidir. Erkeklerse dostlukları koparmada kadınlardan daha yeteneklidir.

ÇOCUKLARI DEVİR HIZINA GÖRE EĞİTMEK

Günümüzde ilişkileri kesmeyle ilgili eğitim erken başlıyor. Bu durum kuşaklar arasındaki en belirgin ayırım olarak ortaya çıkıyor. Okul öğrencileri günümüzde, aşırı biçimdeki devir hızını sınıflarında gözlemlemektedirler. Ford Vakfının bir yan kuruluşu

olan Eğitim İçin Kolaylıkları Araştırma Laboratuvarı, «Bir yıl içinde öğrencilerinin yarısının değişmesi kent okulları için olağandışı bir gelişme değildir,» diyerek görüşünü belirtiyor. Bu sürecin çocuklar üzerinde bazı etkileri de kaçınılmazdır.

William Whyte, **Örgüt İnsanı** adlı kitabında bu durumun çocuklar üzerinde olduğu kadar, öğretmenler üzerinde de çarpıcı etkileri olacağını belirtiyor ve, «Öğretmenler çocukların gelişmesi sonucu tadacakları başarı duygusundan yoksun kalacaklardır,» diyor. Günümüzde öğretmenler arasındaki devir hızının da artması, sorunu iyice karmaşık bir biçime sokmuştur. Bu durum yalnızca ABD için söz konusu değildir. İngiltere’de kaleme alınan bir rapor şunları anlatmaktadır: «Günümüzde ilkokullarda bile bir konunun bir yıl içinde üç ayrı öğretmen tarafından öğretilmesi olağan dışı sayılmamaktadır. Öğretmenlerin okula bağlılığının az olması karşısında, çocuğun bağlanması beklenemez. Öğretmenlerin çoğu daha iyi işlere ve bölgelere gitme isteği içinde oldukça, görevlerini yapmaları beklenemez.» Söz konusu olgunun çocuklar üzerindeki etkisi konusunda ancak tahminler yürütebiliriz.

Lise öğrencileri üzerine Harry R. Moore (Denver Üniversitesi) tarafından yapılan bir araştırmada, on defaya kadar yer değiştirmiş öğrencilerle hiç değiştirmemişler arasında sınav başarıları açısından bir fark bulunmadığı ortaya kondu. Yalnız daha çok göç etmiş çocukların, dernek ve spor çalışmaları, öğrenci yönetimi gibi okulun sosyal yaşamıyla ilgili eylemlere katılmaktan kaçındıkları açıkça görülmektedir. İstemelerine rağmen, kısa sürede kopacak yeni bağlar kurmak istemiyor olmalıydılar. Kısacası, yaşamlarından gelip geçen insan sayısını azaltmak istiyorlardı.

Çocuklar —ya da büyükler— arkadaşlıklar kurmanın ve bozmanın çabukluğu konusunda nasıl davranmalıdır? Bu konuda ulaşmamız gereken en uygun bir nokta var mıdır? Kimse bu soruların karşılığını bilmiyor. Eğer azalan süreklilikler tablosuna bir de çeşitlilik ögesini (her yeni insanla kurulan ilişkinin bizden değişik davranış biçimi istediğinin ışığı altında) eklersek, ortaya şu gerçek çıkar: Gittikçe artan kurma - bozma eylemine insan ilişkilerimizi uydurabilmek için şimdiye dek görülmemiş

bir uyum düzeyinde olmamız gerekir.

Yerlerin, nesnelere ve insanların yaşam içindeki devir hızını birleştirdiğimizde, insanlardan beklenen uyum yapma eyleminin ne denli zor ve karmaşık olduğu ortaya çıkmaktadır. Gitmekte olduğumuz yolun sonunda kuşkusuz geçici ilişkilere dayalı bir toplum bulunmaktadır. Fort Lauderdale'deki öğrenci kızın, «çünkü o insanları bir daha görmek söz konusu değil,» biçimindeki sözleri bu inanca dayalı yeni ahlak kurallarını belirlemektedir. Geleceğin, şimdinin dosdoğru bir uzantısı olacağını ileri sürmek saçmadır; ancak gittiğimiz yönü saptamak yerinde bir davranıştır.

Çoğumuz, geçici ilişkilerin yüzeysel kaldığı, gerçek ilişkilerin uzun süreli olduğu varsayımından yola çıkmaktaydı. Belki bu varsayım yanlıştır. Belki bütünsel, **modüler** olmayan ilişkilerin oluşması hızlandırılabilir; ilişki kurma sürecine çabukluk kazandırılabilir. Bütün bunlara rağmen bir soru akla takılmaktadır:

«Fort Lauderdale geleceğin temsilcisi midir?»

Buraya kadar elle tutulur üç öğenin —insanlar, yerler ve nesnelere— artan bir devir hızına sahip olduğunu gördük. Şimdi deneyleri biçimleyen, önemli ama elle tutulamayan öğelere, kullandığımız bilgilere ve içinde yaşadığımız örgütsel yapıya eğilmek gerekir.

BÖLÜM YEDİ

ÖRGÜTLER : GELMEKTE OLAN ADHOKRASİ (1)

Geleceğe dönük en inatçı efsanelerden birisi de, insanı korkunç büyüklükteki örgütsel makinenin bir dişlisi olarak öngörenidir. Karabasanlardan çıkma bu öngöründe her insanın tavşan kümesi benzeri bürokrasinin değişmez bir hücreğine tıkkılı kalacağı varsayılmaktadır. Bu hücrenin duvarları daralarak insanın benliğini, kişiliğini sıkıp atacaktır; onu ölmek ya da uyum yapmak seçmeleriyle baş başa bırakacaktır. Örgütlerin sürekli büyüyüp güçlendiklerine bakılırsa, bu görüş bizim omurgasız, yüzsüz örgüt insanlarına dönüşeceğimiz savını ileri sürmektedir.

Bu karamsar görüşün, özellikle gençler arasında yerleştiğini söyleyebiliriz. Filmler, tiyatro oyunları ve kitaplarla, Kafka, Orwell ve Whyte'dan tutun da Marcuse ve Ellul gibi ünlü yazarlara varıncaya dek bir çok kişi tarafından ortaya atılan bürokrasi korkusunun yerleşmemiş olması düşünülemez. ABD'de herkes, öğrencileri insanlıktan çıkararak, yönetimde başa çıkılamayan, emir veren kişilerin bu yüzü seçilmeyen bürokratlar olduğunu bilir. Mekanize canavar tarafından tutulma korkusu, yöneticileri, kendilerini denetlemeye, öğrencileriye gös-

(1) Belirli bir tasarı ya da amaç için seçilerek veya atanarak kurulmuş bir örgüt anlamını içermektedir. (Ç. N.)

teriler yapmaya yöneltilir.

Konuyu böylesine duygusal biçime sokan, örgütün yaşamımızın vazgeçilmez bir parçası olmasıdır. Nesnelere, yerlere ve insanlarla kurduğu ilişkiler gibi, örgütsel ilişkiler de insanın temel durumuyla ilgili öğelerdir. İnsan yaşamındaki her eylem nasıl belirli bir coğrafi yerde oluşursa, örgütü coğrafyasının belirli bir yerinde oluşuyor demektir.

Eğer sosyal eleştiriciler, üst düzeyde bürokratlaşmış bir geleceğin bizi beklediği konusunda haklıysalar, bu makineyi parçalamak üzere hemen işe koyulmamız gerek. Öte yandan, kavramsal klişeleri bir yana bırakıp, gerçeklerin üzerine eğilsek, bizi ağırlığıyla ezdiği varsayılan bürokratik sistemin değişimin etkisiyle çatırdadığı görülecektir.

Söz konusu eleştiricilerin geleceğe taşıdığı örgüt biçimleri, yarın egemenliğini sürdürebilecek sağlamlıkta görülüyorlar. Çünkü şu anda tanık olduğumuz bürokrasinin zaferi değil yıkımdır. Gerçekte bürokrasiye kafa tutan yeni bir örgütüdür. Yeni örgüt biçimini «Adhokrasi» diye adlandırıyorum.

İnsanoğlu, bu yeni örgüt biçimine uymada büyük zorluk çekecektir. Ama değişmez, kişiliği ezen hücre içinde kapana kışkırtırsa, insanoğlu özgürlüğü seçerek yeni örgütlerin dünyasında bir süre yabancılaşmayı yaşayacaktır.

Bu yabancı alanda, durumu sürekli olarak değişen, akıcı bir görünüm kazanacaktır. Örgütsel bağları, nesnelere, yerlere ve insanlar konusunda olduğu gibi büyük bir devir hızına erişecektir.

KATOLİKLER, KLİKLER VE KAHVE MOLALARI

Yeni bir terim olan **Adhokrasi**'nin anlamını kavramadan önce, bütün örgütlerin bürokratik olmadığını belirtmekte yarar vardır. İnsanları örgütlemek için çeşitli yollar bulunmaktadır. Max Weber'in belirttiği gibi, sanayileşme Batı'da oluşuncaya dek bürokrasi egemen bir örgüt biçimi durumuna gelmemiştir.

Bürokrasinin tüm özelliklerine ilişkin ayrıntılı tanımları

yapmak burada gereksizdir. Ancak üç temel gerçeği belirtmeden geçemeyeceğiz. Birinci olarak, bu örgüt sisteminde birey, işbölümü bakımından kesin çizgilerle belirlenmiş, geleneksel bir konuma sahiptir. Yine bu sistem içerisinde birey patronun en küçük işçiye kadar inen bir hiyerarşi içine yerleştirilmiştir. Üçüncü olarak, Weber'in belirttiği gibi, bireyin örgütsel ilişkileri «kalıcılığa» yöneliktir.

Her birşey sabit bir çevre içindeki belirlenmiş, sınırlandırılmış bir yeri doldurmaktadır. Kendi bölümünün bittiği yerde bir başkasınının başladığını bilmektedir. Bir örgüte girerken bireyler, önceden saptanmış bir dizi yükümlülükleri ve ödülleri de kabullenmiş olurlar. Bu yükümlülükler ve ödüller uzun zaman dilimleri içinde değişmeden kalırlar. Birey kalıcı ilişkiler ağı içine girer; yalnızca uzun süreler kendi hücrelerinde kalmayan bir ilişkiler ağıdır içine girdiği.

Bu yapıların bazıları, diğerlerine oranla daha dayanıklıdır. Katolik Kilisesi iki bin yıllık çelik bir iskelettir. Birkaç alt yapı değişikliği dışında olduğu gibi durmaktadır. Buna karşın, Alman Nazi Partisi tüm Avrupa'yı kana bulamayı becerebilmesine karşın, resmi bir örgüt olarak yirmi beş yıl bile yaşayamamıştır.

Nasıl örgütler, uzun ya da kısa süre dayanırlarsa, bireylerin de bir örgütsel yapıyla ilişkileri aynı koşullara uyar. Böylece bireyin belirli bir bölüm, kesim, siyasal parti, alay, dernek ve benzeri biriliklerle kurduğu bağlarının bir başlangıcı ve sonu vardır. Resmi olmayan örgütlere —klikler, kahve molası toplulukları gibi— üyelik de aynıdır. Birey bir örgütün üyelik yükümlülüklerini kabullenip katıldığı an bağlar kurulur. Ayrıldığı, atıldığı ya da örgüt sona erdiği an bağlar kopar.

Sözünü ettiğimiz gelişme örgütün kendini resmen dağıttığı durumlar için de geçerlidir. Üyelerin amaç ve ilgi bağları incelikli, bireyler gelmemeye başlayabilirler. Örgüt bu yolla örgüt olmaktan çıkar. Örgüt de bir yerde insan amaçlarının, umutlarının ve yükümlülüklerinin biraraya gelmesinden başka bir şey değildir. İnsanlar tarafından doldurulan rollerden olu-

şan bir yapıdır, başka bir deyişle. Yeni bir düzenleme bu rollerin yapısını yeniden tanımladığında ve yeni bir rol dağıtımını sağladığında, eski örgütün öldüğü, yeni bir örgütün doğduğunu söyleriz. Bu yaklaşım, örgüt eski adını ve üyelerini korusa bile doğrudur. Rollerin yeniden düzenlenmesi, devingen duvarları olan bir binanın yeniden düzenlenip değişik bir yapıya dönüştürülmesi gibi yeni bir yapıyı doğurur.

Böylelikle, bir kişiyle örgüt arasındaki bağlar, kişinin ayrılması, örgütün dağılması ya da yeniden düzenlenmesi sonucu kopar. Yeniden düzenlenme olduğunda, kişi eski yapıyla olan bağlarını çözer, değişik yapıdaki yeni örgütlenmeyle ilişki kurar.

Günümüzde bireyin örgütsel ilişkilerinde kısıalma olduğunu gösterir kanıtlar vardır. İçinde bu olağan gerçeğin de yer aldığı güçleri inceleyerek bürokrasinin çöküşünü sergileyeceğiz.

ÖRGÜTSEL KARIŞIKLIK

Bir zamanlar örgüt şeması vardı; yöneticileri ve onlara bağlı birimleri gösterirdi. Şirketten üniversiteye ve hükümet dairelerine dek her büyüklükteki bürokrasi, örgüt coğrafyasını gösterir böyle bir haritaya sahipti. Bir kez çizildi mi, örgüt kitabının değişmez kuralları arasına girer, yıllar boyu görünümünü korurdu. Günümüzde örgütsel çizgiler öylesine hızlı değişiyor ki, üç yıllık bir örgüt şeması bile tarihsel bir belgeye dönüşüyor.

Örgütler artık iç yapılarını sık sık —ve bazen aceleyle— değiştiriyorlar. Ünvanlar haftadan haftaya değişiyor. İşler başka biçimlere giriyor. Sorumluluklar kayıyor. Kocaman örgütsel yapılar ayrılıyor, yeni biçimler verilerek yeniden birleştiriliyor; sonra yeniden düzenleniyor. Bölümler ve kesimler, bir gece içinde yeni baştan düzenleniyor, başka biçimlere girebiliyor.

Söz konusu sürekli değişmeler, ABD ve Batı Avrupa sanayinde görülen birleşmelerin etkilerini taşımaktadır. 1960'ların

sonlarında bu birleşmeler ortaya yeni ve değişik yapıda şirketler çıkarmıştır. Şirketler yan kuruluşlarını yutma eylemini sürdürdükçe, 1970'ler yeni güçlenme dalgalarına tanık olacaktır. 1967, 1969 yılları arasında Questor Şirketi (daha önceleri Dunhill International Inc, idi) sekiz şirket satın alıp beşini satmıştı. Birçok başka şirketlerin de anlatılacak benzeri öyküleri vardır. İşletmecilik danışmanı Alan J. Zakon, «Bu tür alışverişler giderek artacak,» demektedir. Tüketici pazarı sürekli bir değişim ve devinim içinde olduğundan, şirketler de bu değişen çevrede kendilerine yeniden çeki düzen vermek zorunda kalmaktadırlar.

Birleşmeleri, iç değişimlerin izlemesi kaçınılmazdır; ancak iç değişimlerin başka nedenleri de vardır. Geçen üç yıllık süreç içinde ABD'deki yüz büyük sanayi işletmesinden altmış altısı sarsıntılı örgütsel değişimlere sahne olmuşlardır. Gerçekte bu bozulán, gözle görülen bölümdür. Sezilemeyen başka değişimler de oluşmaktadır. Şirketlerin çoğu büyük değişimler geçirirken reklam olmaktan kaçınırlar. Şirket içindeki bölüm ve kesimlerdeki yeniden düzenlemeler, küçük ve önemsiz olduğu gerekçesiyle açıklanmazlar.

Mckinsey Şirketinin yetkilisi D.R. Daniel, «Bir danışman olarak gözlemlerime göre, en büyük sanayi işletmeleri her iki yılda bir örgütsel değişime gitmektedirler. Şirketimiz geçen yıl içinde ulusal şirketlerden iki yüzü için örgüt araştırması yapmıştır. ABD dışındaki çalışmalarımızda örgüt sorunları daha büyük bir yer tutuyor,» demektedir. «Üstelik,» diye ekliyor yetkili, «sorunların azalacağı yok.» Örgütsel karışıklıkların sürekli arttığı görülmektedir.

Söz konusu değişimler güç ve kapsam açısından erişilemez düzeye yükselmektedir. Harvard Lisansüstü İş Yönetim Okulu profesörlerinden L.E. Greiner bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklıyor: «Birkaç yıl öncesine dek örgütsel değişimin hedefi sınırlı bir topluluk ya da tek bir bölüm oluyordu. Oysa şimdi hedef olarak örgütün tümü saptanıyor. Birçok kesimi ve düzeyi, hatta üst yöneticileri de kapsıyor.» Profesör, yönetimin her düzeyini ele alan «devrimci» girişimlerden söz etmektedir.

Nasıl örgüt şemaları sanayi kesiminde saptandığı gibi ka-
lamıyorsa, aynı durum hükümet kuruluşları için de söz konu-
sudur. İleri teknolojiye dayalı ülkelerde, son yıllarda sürekli
değişikliğe uğramamış bakanlık ya da önemli resmi kuruluş
kalmamıştır. 1913'le 1953 yılları arasındaki kırk yıllık süre
içinde, ekonomik bunalıma, savaflara ve diğer sosyal karışık-
lıklara rağmen, ABD hükümetindeki bakanlara tek bir ek bile
yapılmamıştı. 1953 yılında Kongre'nin önerisiyle Sağlık, Eği-
tim ve Sosyal Refah Bakanlığı kuruldu. 1965'de Konut ve Kent-
leşmeyi Geliştirme Bakanlığı diğer bakanlıklara eklendi, 1967'de
Ulaştırma Bakanlığı (daha önce bu işi yürüten otuz ayrı daire
birleştirilerek) kuruldu. Aynı yıl içinde Başkan ilgili dairelerin
birleşerek Çalışma ve Ticaret Bakanlığı adı altında toplanmasını
öneriyordu.

Hükümet yapısı içindeki bu değişiklikler kolayca izlene-
bilenlerdir. İç değişim Washington'da olağan bir biçim almış-
tır. 1965'de John Gardner Sağlık, Eğitim ve Sosyal Refah Ba-
kanı olunca, bakanlık, tepeden tırnağa bir yeniden düzenleme-
yle sarsıldı. Daireler, bürolar, bölümler uzmanların başını döndü-
ren bir hızla yeniden düzenlendi. (Bu değişiklikler sırasında
dostum olan bir yetkili her sabah işine giderken kocaman bir
not bırakıyordu. Not, kadının o **günkü** telefon numarasını içe-
riyordu. Değişiklikler öylesine hızlı oluyordu ki, bölümün te-
lefon rehberinin yazılma olanağı yoktu.) Bay Gardner'ın ardın-
dan gelenler de çalışmalarını sürdürdüler. 1969'da Robert
Finch on bir aylık görev süresinde bakanlığı baştan aşağı değişt-
tirdi.

Başkan olmadan önce yazdığı **Kendini Yenileme** adlı kita-
bında Gardner, «İleri görüşlü yönetici örgütün kireçleşmiş hat-
larını kırmak için örgütü yeniden düzenler; personelin yerleri-
ni değiştirir... İşleri (görevleri) katı sınıflamaların dışına çıkar-
arak yeniden tanımlar,» diyordu. Başka bir yerde de Gardner
hükümetteki «örgüt krizlerine» değiniyor, hem kamu, hem de
özel kesimdeki örgütlerin çoğunun, «artık varolmayan sorunları
çözmek üzere kurulmuş çağdışı yapılara sahip olduklarını» be-
lirtiyordu. Onca, «kendini yenileyen» örgüt, gereksinmelere gö-
re sürekli değişebilen örgüttü.

Gardner'in belirttiği ve bazı yöneticilerin de gördükleri gibi, gittikçe çabuk değişen bir dünyada yeniden düzenleme eyleminin zaman zaman yapılan bir girişim değil de, süregelen bir çaba olması gerektiği görülmektedir. Örgütsel yaşam için, sürekli bir devrim gereklidir. Bu yaklaşım şirketler ve hükümet daireleri dışında da gelişme göstermektedir. **The New York Times** gazetesi, plastik ve kâğıt endüstrisindeki birleşmelerden sözettiği sayısında, BBC'deki yönetim karışıklığını, Columbia Üniversitesindeki yenileşmeyi, en tutucu kuruluşlardan biri olan Metropolitan Sanat Müzesindeki yeniden düzenlenmeyi de duyurmaktadır. Tüm bu eylemler tarihsel devrimin bir parçasıdır. Örgütsel değişim —Gardner'in deyişiyle kendini yenileme— değişim hızına karşı gerekli, kaçınılmaz bir tepkidir.

Bu örgütler içindeki birey açısından değişim tümüyle yeni bir ortam ve bir dizi yeni sorunlar yaratır. Örgüt biçimindeki devir hızı bireyin herhangi bir yapıyla (onun yükümlülükler ve ödüller dizisiyle) olan ilişkilerinin kısılması demektir. Her değişimle birey, kendini yeniden, yöneltmek zorundadır. Günümüzde birey bir alt yapıdan diğerine sık sık atanmakta, yer değiştirmektedir. Aynı bölümde kalırsa bile hızla değişen örgüt şeması içinde bölümün kendisi sürekli kaymaktadır.

Sonuç olarak, insanın örgütsel ilişkileri eskisine oranla hızlı bir değişim içindedir. İlişkiler daha az kalıcı, daha geçicidir.

YENİ ADHOKRASİ

Devir hızı, yöneticilerin «proje» işletmeciliği dediği örgüt biçimlerinin hızla gelişmesiyle simgelenmektedir. Burada ekipler kısa süreli sorunları çözmek için toplanırlar. Taşınabilir oyun alanlarına benzer bu örgütler parçalara ayrılabilir; insan olan öğeleri yeniden başka görevlere atanabilirler. Bazen bu ekipler, birkaç günlük çalışmalar için görevlendirilirler. Görevlerinin birkaç yıl sürdüğü de olur. Oysa geleneksel bürokratik örgütün, kalıcı varsayılan işlevlerini üstlenmiş bölüm ve kesimlerinin tersine proje ya da özel görev ekipleri, kuruluş açısından

geçici özelliğe sahiptirler.

Lockheed Hava Şirketi, elli sekiz C - 5 A dev askerî ulaşım uçağı ihalesini aldığıında, sırf bu amaç için on bir bin kişilik yeni bir çalışma düzeni, başka bir deyişle yeni bir örgüt kurdu. Milyonlarca dolarlık işi tamamlayabilmek için Lockheed kendi adamlarının dışında yüzlerce yan şirkete iş verdi. Bu dev uçaklardan her biri için gerekli yüz yirmi bin parçayı üretmeye altı bin şirket yardımcı oldu. Bu iş için yaratılan Lockheed proje örgütü kendine özgü bir yönetime, karmaşık bir iç yapıya sahipti.

İlk C-5 A, ihalenin alınmasından yirmi dokuz ay sonra, tam zamanında 1959 Martında teslim edildi. Sonuncu uçaksa iki yıl sonra teslim edilecekti. Demek ki, bu iş için yaratılan örgütün ömrü beş yıl olarak tasarlanmıştı. Bu olayda daha önce gördüğümüz, elden çıkarılan kâğıt gıysilerin, mendillerin benzerini görmekteyiz.

Proje örgütlemesi havacılık sanayinde yaygındır. Önde gelen bir yapımcı firma Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesinden (NASA) bir iş aldı mı, işlevsel bölümlerinden yüz kadar insan kotarıp bir ekip kurar. Proje ekibi daha iş önerileri yapılmadan oluşturulur. Ekip verileri toplar; işi çözümler. İhale için resmi bir öneri verilme zamanı gelince proje ekibi eski bölümlerine dağılır. Öneriyi yazmak için yeni bir ekip oluşturulur.

Öneri hazırlayan ekip birkaç hafta birlikte çalışır. Öneri yapıldıktan sonra bu ekip de dağılır. İhale kazanılınca, geliştirme ve üretim için yeni ekipler kurulur. Bazı kişiler birkaç ekipte çalışabilirler. Oysa genellikle her aşamada değişik kişilere görev verilir.

Bu örgüt biçimleri, havacılık yapım şirketleriyle birlikte anılıyorsa da, geleneksel sanayi dallarında da kullanım alanları bulmaktadır. Sürekli olmayan işlerin yerine getirilmesinde, bu tür şirketlerden yararlanılmaktadır.

Business Week dergisi, «Birkaç yıl içinde proje yöneticiliği iyice yerleşecektir,» diyor. Gerçekte proje işletmeciliği, özelliği olan bir yöneticilik sanatı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. ABD'de ve Avrupa'da projeden projeye, şirketten

şirkete taşınan, belirli bir görevde kalamayan bir yöneticiler topluluğu oluşmuştur. Proje ve özel görev yönetimiyle ilgili kitaplar yayınlanmaktadır. Ohio'nun Dayton kentindeki ABD Hava Kuvvetleri Sistem Komutanlığı proje işletmeciliği için yönetici yetiştiren bir okul açmıştır.

Özel görev ve **ad hoc** (1) toplulukları ABD'deyle başka ülkelerin hükümet ve iş kesimi bürokrasilerinde hızla çoğalmaktadır. Üyeleri belirli bir sorunu çözmek üzere biraraya gelen ve dağılan geçici ekipler, bilimin özelliğidir ve bilimsel topluluğun kinetik niteliğini belirlemektedir. Üyeleri, coğrafi durumu bile örgütsel olarak sürekli bir devinim içindedirler.

Teledyne Inc, Şirketi kurucularından olan Teksas Üniversitesi İş Okulu dekanı George Kozmetsky «rutin ve rutin olmayan» örgütleri birbirlerinden ayırmaktadır. Rutin olmayan örgütler, değişik sorunlara eğilmektedirler. Kozmetsky istatistiklere dayanarak, hükümet kuruluşlarının ve ileri teknolojiye dayalı şirketlerin oluşturduğu rutin olmayan kesimin hızla büyüdüğünü ortaya koymakta; 2001 yılında ABD'deki tüm işgücünün yüzde altmış beşini bu kesimin çalıştıracağını belirtmektedir. Bu kesimdeki örgütler genellikle özel görev ekiplerine ve geçici topluluklara ağırlık vermektedirler.

Açıkça görüleceği gibi, belirli bir sorunu çözme amacıyla topluluk kurmak ve çözüme ulaştınca dağıtmak düşüncesinde yeni bir yaklaşım yoktur. Yeni olan, örgütlerin bu geçici düzenlemelere girme zorunludur. Sık sık değişime direnen birçok dev örgütün yapılarına, geçici hücreler, yoğun biçimde yanmaktadır.

Geçici örgüt biçimine doğru yönelme, yüzeyden önemsiz görülebilir. Oysa bu gelişme geleneksel örgüt kavramına ters düşmektedir. Kullan-at örgütler, **ad hoc** ekipler ya da komiteler kalıcı işlevsel yapıların yerini almamaktadırlar, ama insanları ve gücü emerek onların yapısını tanınmayacak biçimde değiştirmektedirler. Günümüzde işlerini sürdürebilen kesimler yaşamlarını sürdürecektirler. Birçok proje, özel görev ekipleri ve ben-

(1) Bunun için, buna özgü. (Ç. N.)

zeri örgütsel yapılar bu kesimlerin orta yerlerinde bitiverecek, sonra yeniden yitip gideceklerdir. İnsanlar işlevsel örgütler içinde değişmez noktaları doldurmak yerine, artan bir hızla ileri geri devineceklerdir. İşlevsel «üslerini» dönüş yeri olarak kullanacaklar, ancak çoğu kez geçici ekiplerin üyesi olarak iş göreceklerdir.

Biraz sonra çok tekrarlanan bu sürecin insanların bağlılıkları üzerine etki yaptığını, otorite zincirini sarstığını ve bireylerin örgütsel değişime uymaları olanağını arttırdığını göreceğiz. Şimdilik, **ad hoc** örgütlerin artmasındaki en önemli etkinin, toplumdaki artan değişim hızı olduğunun anlaşılması gerekir.

Bir toplum, görelî olarak yerleşik ve durağansa, sorunları da alışlagelmiş, önceden görülebilir demektir. Böyle bir çevrede örgütler de kalıcıdır. Oysa değişim hızlı bir biçimde arttıkça, sorunlar çoğalır ve yeni koşullar altında geleneksel örgüt biçimleri yetersiz kalır. Artık çevreye ayak uyduramaz olurlar. «Durum böyle olunca, biz de 'kendi kendini yokeden örgütler' yaratmak gereğini duyacağız,» diyor, Dr. Donald A. Schon. Sosyal ve Teknik Yenilikler Örgütü başkanı Schon sözlerine şunları ekliyor: «Bu örgütler özerk olmalıdır. Gereklere kalmadığı zaman, satılabilen, yokedilebilen yarı bağımlı, birimler biçiminde düşülmeliler.»

Görülebilirdurumları karşılamak üzere yaratılan geleneksel örgüt yapılarının, çevredeki köklü değişimlere etkili tepkiler gösteremediği gerçeği de ortaya çıkmıştır. Bu nedenle örgütün tümü yaşama ve büyüme uğraşı verirken, geçici rolleri olan yapılar yaratılmaktadır. Oluşturulan süreç, mimarideki **modülerizm** doğrultusunda yürüyen bir gelişmedir. Daha önce **Modülerizm**, öğelerinin yaşam süresini kısaltma yoluyla tüm yapıya daha büyük bir dayanıklılık, süreklilik kazandırmak biçiminde tanımlamıştık. Söz konusu tanım, örgüt için de geçerlidir; kısa ömürlü, kullanılıp atılan örgüt öğelerinin durumunu açıklar.

Hız arttıkça, örgütü yeniden düzenleme sürekli bir işlev olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmecilik danışmanı Bernard Muller - Thym'e göre, ileri işletmecilik teknikleriyle birleşen yeni teknoloji, tümüyle yeni bir durum yaratmıştır. «Şimdi elimiz-

de olan, akıl ve bilgiyle dopdolu, canlı, üretken bir tür yetenektir. Tümüyle esnek bir yapıya sahiptir. Kişi fabrikayı saat başı istediği gibi yeniden düzenleyebilir,» diyor danışman. Fabrika için geçerli olan bu durum, örgüt için de geçerlidir.

Üstün sanayi toplumundaki örgütsel coğrafya gittikçe hareketlenen, karışıklıklar ve değişimle dolu bir görünüm sergilemektedir. Çevre hızla değiştikçe örgütsel biçimlerin yaşam süresi de kısalmaktadır. Mimari yapıda olduğu gibi idari yapıda da uzun süreli biçimlerden kısa süreli biçimlere, kalıcılıktan geçiciliğe doğru bir devinim vardır. Bürokrasiden **adhok-rasi**'ye doğru yol almaktayız.

Bu yolla hız dürtüsü, örgüte girmektedir. Bürokrasinin belirgin özelliklerinden biri olan kalıcılık zayıflamıştır. Acımasız bir sonuca doğru itilmektedir. İnsanın görünmez örgüt coğrafyasıyla olan bağları gittikçe artan bir devir hızına varacaktır. Bir yerden bir yere göçen yeni göçebeler gibi insanlar bir örgütsel yapıdan diğerine sürekli taşınır olacaklardır.

HIYERARŞİNİN YIKILIŞI

Başka bir oluşum daha var: Güç (erk) ilişkilerindeki devrimsel değişiklikler. Büyük örgütler iç yapılarını değiştirip kısa süreli birimler yaratmakla kalmıyorlar, geleneksel komuta zincirlerini de korumakta zorluk çekiyorlar.

Sanayideki ve devlet kesimindeki işgörenlerin kuruluşlarının yönetimine gerçekten **katıldıklarını** öne sürmek çocukça bir sav olur. Yine de karar verenlerle uygulayanları birbirlerinden ayıran bürokratik hiyerarşiler değişmekte, bir yana itilmekte ya da kırılmaktadır.

McGill Üniversitesi Lisansüstü İş Yönetimi Okulu profesörlerinden William H. Read, hiyerarşik düzenlemelere, dayanılmaz **başlıkların** yapıldığı sanayi kesiminde bu sürecin belirgin olduğunu söylemektedir. Profesör Read, «Merkezi, önemli iş örgütleri, yukardan aşağıya komuta zincirlerini bırakıp komutayı yanlara doğru kaydırmaktadır,» diyor. Böyle bir değişiklik örgütsel yapı ve insan ilişkileri açısından bir devrimdir.

İnsanlar yana doğru ... yaklaşık olarak kendileriyle aynı örgüt düzeyinde olan kişilerle — çalışmaya başlanınca, yukardan aşağı oluşan bir hiyerarşi içinde olduğundan farklı davranmakta, daha değişik koşullar altında çalışmaktadır.

Durumu sergilemek için, geleneksel bürokratik hiyerarşinin egemen olduğu bir ortamda yapmış olduğum çalışmayı anlatacağım. Karanlık bir yapıda binlerce insan, otomobiller için dirsekli kol mahfazası döküyordu. Dante'ye yaraşır bir görünümdü bu. Duman, is yüzlere bulaşyordu. Yerler kirden kararmıştı. İnsanı boğan kükürt ve yanmış kum kokusu genzimizi yakıyordu. Bir taşıyıcı kızıl sıcaklıkta eriyik demiri dökerken, kıvılcımlar, sarı alevler görülüyor, adamların bağırışları, zincir şakırtıları, çekiçlerin gürültüsü, sıkışmış havanın çığlıkları birbirine karışıyordu.

Bir yabancı için bu görünüm karışıklık belirtisi sayılabilir. Oysa içeridekiler her şeyin dikkatle düzenlenmiş olduğunu bilirler. Bürokratik düzen yürürlüktedir. İnsanlar aynı işi tekrar tekrar yaparlar. Kurallar her duruma egemendir. Başka bir bina-daki bürolarda oturan yönetici kadrolardan en küçük çırağa dek herkes hiyerarşinin neresinde olduğunu kesin olarak bilir.

İçinde çalıştığımız bu büyük yapıda her an bir terslik oluyordu. Bir mil yatağı sönyüyor, bir kayış kopuyor, bir dişli fırılıyordu. Böyle bir olay oldu mu, iş hemen duruyor; hiyerarşi içinde bir dizi telaşlı mesajlar gidip geliyordu. Bozukluğun olduğu yerdeki işçi, durumu ustabaşına bildiriyor; ustabaşı üretim denetçisine başvuruyordu. O da, bakım denetçisini uyarıyordu. Bakım denetçisi de bozukluğu gidermek için bir ekibi görevlendiriyordu.

Bu sistemde bilgi işçiden yukarı doğru üretim denetçisine gider. O da bilgiyi kendisiyle aynı hiyerarşik düzeyde olan bakım denetçisine geçirir. Yana doğru bir haberleşme biçimidir bu. Bakım bilgiyi yine hiyerarşinin aşağı düzeyine iletacaktır. Görüleceği gibi onarım başlayıncaya kadar bilgi dört kademe yukarı ve aşağı, bir kademe de yana gidecektir.

Söz konusu sistemin yüksek sesle söylenmeyen gerekçesi, en alttaki kirli, terli kişilerin sağlıklı kararlar alamayacakları varsayımına dayandırılmaktadır. Yalnızca hiyerarşinin üst

düzeyinde olan kişilerin yargılarına güvenilebilir. Yukarıdaki yetkililer kararları alacak, aşağıdakiler de vürüteceklerdir. Bir grup örgütün beynini oluştururken, diğer grup da ellerini oluşturmaktadır.

Bu tipik bürokratça yaklaşım, sıradan, günlük sorunları çözmede etkili olacaktır. Oysa sorunlar günlük ve sıradan olmaktan çıktı mı, karışıklıklar kol gezmeye başlar. Nedenini görmek kolaydır.

Yaşamdaki hızlanma (otomasyonun getirdiği hızlanan üretim) sonucu her yitirilen dakika, üretimi azaltıp giderleri arttırmaktadır. Gecikmeler masraflıdır. Bilgi, eskisine oranla daha hızlı akmalıdır. Hızlı değişim, gereksinilen bilgi miktarını da arttırmıştır. Özgün sorunları çözmek için daha çok bilgiye gereksinime duyulmaktadır. Bürokrasilerdeki hiyerarşik yapıyı tehlikeye sokan daha hızlı ve daha çok bilgi gereksinmesidir.

Yukarıda anlatılan dökümhanede bozulma anında işçinin doğrudan bakım gözetçisine, hatta bakım ekibine başvurması hızı arttıran köklü bir değişim olurdu. En azından, iki kademe süresinde yüzde yirmi beş, yüzde elli kısalma sağlanabilirdi.

Değişimle boğuşan günümüz işletmecileri böyle zaman tasarrufları için çaba harcamaktadırlar. Hiyerarşiyi bir yana iten benzeri yaklaşımlar binlerce fabrikada, büroda, laboratuvar da ve askeri kuruluşda artan sayıda uygulanmaktadır. Bu küçük değişimlerin toplam sonuçları, dikey haberleşmeden yatay haberleşmeye doğru bir geçişi gerçekleştirmektedir. Amaç daha hızlı iletişimi sağlamaktır. Söz konusu süreç, bir zamanların kutsal yapısı olan bürokratik hiyerarşiye büyük bir saldırı, «beyin ve el» yaklaşımını devreden çıkaran bir gelişmedir. Çünkü dikey komuta zinciri, bir yana bırakıldı mı, «eller» de karar almaya başlar. İşçi ustasını ya da gözetçisini atlayıp onarım ekibine haber verdiği an, geçmişte üst düzeydeki kişilerin tekelinde olan bir hakkı kullanmaktadır.

Hiyerarşinin sessiz sedasız tasfiyesi, özellikle uzmanlar kitlesinin sahneye girmesiyle tabandan tavana da sıçramıştır. Üst yöneticiler, uzmanları anlamakta zorluk çekmektedirler. Genellikle işletmeciler bu uzmanların yargılarına güvenmek-

tedirler. Atom fizikçileri, bilgisayar programcıları, sistem çizimcileri, sistem araştırmacıları, uzman mühendisler yeni karar verme işlevini oluşturmaktadır. Bir zamanlar bu uzman kişiler işletme kararlarını kendi tekelinde bulunduran yöneticilerin yanında yalnızca birer danışman durumundaydılar. Günümüzde yöneticiler karar verme yetkisi üzerindeki tekellerini elden kaçırmak üzeredirler.

Profesör Read'e göre, uzmanlar komuta zinciri sistemine uygun değildirler. Prof. Read, «Uzman kişiler önerilerinin üst düzeyde onaylanmasını bekleyemezler,» diyor. Önerilerinin hiyerarşı içinde aşağı yukarı gidip gelerek zaman kaybına neder olduğunu gören uzmanlar, öneride bulunma yerine karar almayı tercih etmektedirler. Bu işi sık sık işçilere, alt düzeydeki teknisyenlere danışarak yapmaktadırlar.

ITT'nin personel planlama müdürü Frank Metzger, «Eski gibi hiyerarşıye sıkı sıkıya sarılma olanağı yoktur. Bir toplantıda beş ya da altı ayrı hiyerarşı düzeyini temsil eden kişiler bulunabiliyor. O zaman ücret, hiyerarşı düzeyini unutmaya çalışıp, işin yapılabilmesi için örgütlenmeye bakıyorsunuz,» diyor.

Bu gerçekler, Prof. Read'e göre, «Örgütlerdeki düşünme, eyleme geçme ve karar verme biçimlerindeki değişimi» belgelemektedirler. Read, «değişen teknoloji içinde işbirliği ve iletişim sorunlarıyla başa çıkabilmenin yolu, geleneksel bürokrasiyle bağları koparıp insanları ve görevlerini yeniden düzenlemektir,» diyor.

Son bürokratik hiyerarşinin de tarihe karışması daha uzun yıllar alacaktır. Çünkü bürokrasiler günlük işler yapan orta düzeyde eğitilmiş insanlara kitle halinde ihtiyaç duyarlar; benzeri işler kuşkusuz gelecekte insanlar tarafından yine yapılacaktır. Ancak söz konusu görevleri bilgisayarlar, insandan daha güvenli ve çabuk olarak yapmaktadırlar. Üstün sanayi toplumunda benzeri işler çoğunlukla makineler sistemi tarafından yapılacağı için bürokrasi kendiliğinden azalacaktır. Otomasyon, bürokrasiğin insan üzerindeki boyunduruğunu çözüp atacaktır.

Makineler, rutin işleri üzerlerine alıp özgürlüğü arttırınca, toplumun (ve örgütlerinin) enerjisi, rutin olmayan sorunların çözümüne yönelecektir. Bu gelişme, insanı sınırlayan bürokratik örgütün sahip olmadığı hayal gücünü ve yaratıcılığı gerektirir.

Gerçek böyle olunca, teknolojik ve sosyal değişime kapılmış, araştırma ve geliştirmenin önem taşıdığı örgütlerde bürokratik düzenin çöküşüne şaşmamak gerekir. Bu öncü örgütlerde, yeni bir insan ilişkileri sistemi oluşmaktadır.

Örgütler, yaşayabilmek için hareket yeteneklerini engelleyen, değişime uymalarını zorlaştıran bürokratik yapıları kaldırmak zorundadırlar. Drexel Teknoloji Enstitüsü ekonomi profesörlerinden Joseph A. Raffaele' göre, teknik eşitliği oluşturmuş bir topluma doğru gitmekteyiz. Raffaele, «Önderle izleyenler arasındaki ayırım belirsizleşmiştir,» diyor.

Üstün sanayi toplumunun insanı kalıcı, kesin belirlenmiş bir görevde, verilen emirlere göre rutin işleri yapmaktansa, karar alma sorumluluğunu yüklenmekten yanadır. Hızlanan değişim süreci içinde bu sorumluluğu yüklenmelidir de. Kısacası, şimdi elimizdeki bürokrasi, yazıkların saldırılarına hedef olan Weber'in bürokrasisi değildir.

BÜROKRASİNİN ÖTESİ

Nasıl Max Weber, bürokrasiyi tanımlayan, zaferini öngören kişiye, Warren Bennis de bürokrasinin sonunu inandırıcı bir biçimde ortaya koyan ve yerini alacak örgüt biçimlerini belirleyen kişi olarak sosyoloji kitaplarına geçecektir. Bürokrasinin doruk noktasına varmakta olduğu, Amerikan üniversitelerinde ve diğer çevrelerde çığlık çığlığa anlatılırken, endüstri yönetimi profesörü ve sosyal psikolog olan Bennis, gelecekteki yirmi beş ve elli yıl arasında bürokrasinin çökeceğini belirtiyor, bizi de bürokrasinin ötesine bakmaya zorluyordu.

Bennis, «İyi insan ilişkileri ve insancıl değerler üzerine dayalı saldırıya karşı duramaması, çabuk değişime ayak uyduramaması nedeniyle bürokrasi dayanamayacaktır,» diyor.

«Bürokrasi, sanayi devrimindeki gibi, yerleşik, değişmeyen ortamlarda yaşamını sürdürebilir. Gücün belli ellerde toplandığı bir yetki piramidi rutin görevlerin yerine getirilmesi için yeterlidir. Ancak değişen çevre bu mekanizmanın sorunlarını arttırır. Devinimsizlik artık geçmişte kalmıştır,» diyerek düşüncelerini belirtiyor Bennis.

Her çağ, temposuna uygun bir örgüt biçimi yaratmıştır. Tarımsal uygarlığın geçerli olduğu çağlarda **geçicilik** çok düşüktü. İletişim ve ulaşımdaki gecikmeler bilginin devinim hızını azaltıyordu. Bireyin yaşam hızı da çok düşüktü. Örgütlerin çabuk kararlar alma zorunlulukları yoktu.

Sanayi çağı, kişi ve örgüt yaşamına, artan bir hızı da getirdi. Bundan dolayı bürokratik biçimlere gerek duyuldu. Bizze şimdi etkisiz görünmesine karşın, o zaman daha iyi ve hızlı karar alma olanaklarını bürokratik örgüt biçimleri sağlıyordu. Konulan değişmez kurallar, sorunları çözmede ve karar vermede kitabına uygun davranışlar sanayileşmenin getirdiği hızla başedebiliyordu.

Weber hızla yönetim arasındaki ilişkiyi görmüştür. «Ekonomik ve siyasal gerçeklerin etkileri, yönetim temposunun artmasını doğuran sürekli baskılara dönüşür...» Oysa Weber, «Bu gereksinimleri yalnızca bürokratik örgütler karşılayabilir,» derken yanılmıştır. Çünkü değişim hızının, bürokrasinin de başedemeyeceği bir düzeye eriştiği görülmektedir. Bilgi ve teknolojik değişimin toplum içinde eriştiği hız, daha çabuk tepki gösteren örgütleri gerekli kılmaktadır.

Peki üstün sanayi toplumundaki örgütlerin özellikleri neler olacaktır? «Temel sözcük, kalıcı olmamak olacaktır,» diyor Bennis, «Çabuk uyum yapabilen, hızla değişen **geçici sistemlerdir** geleceğin örgütleri.» Sorunlar, değişik mesleki yetenekleri olan kişilerden oluşmuş özel görev topluluklarınca çözülecektir.

Bu sistem içindeki yöneticiler ve işletmeciler, çeşitli çalışma ekipleri arasında eşgüdüm (koordinasyon) görevini yürütenlerdir. Değişik uzman topluluklarının dilinden anlayacak biçimde eğitilecektir yöneticiler. Ayrı toplulukların birbirlerini anlayabilmelerine yardımcı olacaklardır. Bennis'e göre, bu sistem:

içinde bireyler unvan rollerine göre, dikey olarak ayrılmayacaklardır. Yetenek ve mesleki eğitim önem kazanacaktır.

Geçici bir ekipten diğerine sürekli değiş tokuşu gözönüne alan Bennis durumu şöyle açıklıyor: «Çalışma topluluklarına bağlanma azalacaktır... Ote yandan karmaşık görevlerde işbirliğine duyulan gereksinme nedeniyle insan ilişkilerinde yetenek önem kazanacaktır. İnsanlar işleriyle çabuk ve etkin ilişki kurmayı öğrenmek zorunda kalacaklardır.»

Hızlı devinen, bilgi bolluğu içindeki, geçici hücrelerle dolu kişilerin oluşturduğu bu örgüt, geleceğin **adhokrasi**'sidir. Örgütün görünümüne dayanarak, onu oluşturan kişilerin özelliklerini de seçebiliriz. Ortaya çıkan kişi, günümüzün örgüt insanından çok farklıdır. Nasıl değişen, özgürleşen çevre yeni örgüt biçimine gereksinme duyuyorsa, yeni insanı da gerekli buluyor.

Bürokrasinin en önemli üç özelliği, kalıcılık, hiyerarşi ve işbölümüydü. Bu özellikler, örgütü oluşturan insanlara biçim vermiştir.

Kalıcılık — insanla örgüt arasındaki ilişkinin uzun süreli olmasını belirleyen olgu — örgüte bağlanmayla ortaya çıkar. Kişi örgütte kaldıkça, geçmişini örgüte yapılmış bir yatırım olarak görür ve geleceğinin örgüte bağlı olduğu kanısına varır. Uzun beraberlik, sadakatı doğurur. İş örgütlerindeki bu doğal yaklaşım, örgütten ayrıldığında ekonomik çıkarların yitileceği inancıyla da güç kazanır. Çoğunluk için kısıtlıların ege-men olduğu bir dünyada, iş sahibi olmak değerli bir kazançtır. Bürokrat bu yüzden hareketsizdir; kendini ekonomik güvenliğe doğru yöneltmiştir. İşini kaçırmamak için, kendi çıkar ve inançlarını, örgütünkilerden aşağı tutar.

Yetkinin aşağı doğru aktığı güçlü hiyerarşiler, bireyleri belli bir çizgi içinde tutarlar. Ödüller ve cezalar hiyerarşi merdiveninden aşağı doğru iner; birey, hiyerarşi karşısında köle gibi koşullandırılmıştır. Sonuç: kendi inançları olmayan (ya da inançlarını ortaya koyacak ölçüde yürekli olmayan) kaypak bir insandır. **Evet efendimci** olmak zorundadır.

Sonuç olarak, örgüt insanı örgütün iyice tanımlanmış kuralları altında görev yapmaktadır; kitabına uygun iş görmekte-

dir. Rutin sorunlarla karşılaştığı için, rutin çözümler aramaktadır. Yaratıcılık, serüvenci girişimler, olağanın dışındaki davranışlar engellenmektedir.

Günümüzün adhokrasileri, kökten değişik insan özelliklerinin peşindedirler. Kalıcılığın yerini geçicilik almaktadır. Örgütler arasında yüksek devinim, sonu gelmeyen yeniden örgütlenmeler, sürekli doğup ölen özel iş toplulukları geçerlidir. Modası geçmiş sadakatın, örgütlere bağlılığın çöküşüne tanık olmaktadır.

Walter Guzzardi Jr., günümüzün genç yöneticilerinden söz ederken, «Çağdışı insanla çağdaş örgüt arasındaki anlaşmalar İran yasalarına benzemez. Sonsuza dek yaşamak üzere yapılmamışlardır... İnsan zaman zaman örgüte karşı tavrını gözden geçirir. Eğer gördüklerini beğenmezse, beğenmediğini değiştirmeye çalışır. Değiştirmezse yeniden yola koyulur,» diyor. Personel bulma işlerini yürüten George Peck, «Bu masanın çekmesinde üst yöneticilerden gelen iş istek dilekçeleri şaşkırtıcı derecede çoktur,» diyerek düşüncelerini belirtiyor.

Örgüt insanında eskiden görülen sadakat, duman benzeri uçup gitmektedir. Onun yerini mesleki sadakatın aldığını görmekteyiz. Bütün ileri teknoloji toplumlarda mesleki, teknik elemanlar ve diğer uzmanlarla ilgili sayılarda büyük artışlar vardır. ABD'de 1950 ve 1969 yılları arasında sayıları iki katına varmıştır. Diğer çalışma gruplarına göre daha hızlı artmaktadır. Özerk olarak çalışmaktansa milyonlarca mühendis, bilim adamı, psikolog, muhasebeci ve diğer meslek sahipleri örgütlere girmişlerdir. Sonuç olarak ortaya çıkan diyalektik bir tersliktir. Veblen, meslek sahibinin sanayileşmesi diye tanımlıyor bu durumu. Günümüzde sanayinin meslekleşmesini araştırıyoruz.

John Gardner şöyle diyor: «Günümüzün meslek adamı, örgüt yerine mesleğine bağlıdır. Sözgelisi bir kimyacıyı ele alalım. Kimyacı, komşu bürodakileri arkadaş düşünmeyecektir. Oysa tüm ülkedeki ve hatta tüm dünyadaki meslektaşları kendine daha yakın olacaktırlar. Çünkü artık devingen bir kişidir. Aynı

verde kalsa bile yerel örgüte bağlılığı gerçek örgüt adamının düzeyine erişemez. Tümüyle inanmaz örgüte.»

Gardner'e göre, mesleklerin önem kazanması, örgüt yapılarının, değişik örgüt kavramına sahip kişiler tarafından doldurulması sonucunu doğurmuştur. Bu kişiler sistem içinde çalışan yabancılar durumundadırlar.

Ayrıca «meslek» sözcüğü de yeni anlamlar yüklenmektedir. Dikey hiyerarşiler yeni teknoloji, bilgi ve sosyal değişimin etkisiyle yıkılırken, insan bilgisini bölen yatay hiyerarşiler de çökmektedir. Uzmanlıklar arasındaki sınırlar da yıkılmaktadır. İnsanoğlu özgün sorunların, dar disiplinlerin sınırları içinde çözülemeyeceğinin bilincindedir.

Geleneksel bürokrat, elektrik mühendisini bir bölüme, psikoloğu diğerine koyar. Oysa mühendislerle psikologlar bilgi ve yetenekleri açısından işbirliği içinde bulunmalıdırlar. Nitekim günümüzde uzay sanayi, öğrenim ve diğer konularda kurulan geçici ekiplerde mühendisle psikologu yan yana görmekteyiz. Böylesine, akılcı birleşmeleri yansıtan yeni örgütler çoğalmaktadır. Biyomatematikçiler, psikofarmakologlar, mühendis-kütüphaneçiler ve bilgisayar—müzikçileri gibi alt toplulukların oluştuğunu görmekteyiz. Disiplinler arasındaki ayrımlar kalkmıyor; ancak azalıyor, seyrekleşiyor. Karışma süreci devam ediyor.

Bu durumda, mesleki bağlılıklar bile kısa süreli oluyor. Bennis, «Uzmanlar bekledikleri ödülleri, bu ödüller nitelikli olduklarından, mesleki derneklerinden, görevlerinin verdiği tatminden almaktadırlar. Gerçekte örgüte değil göreve bağlıdırlar. Bağlılıkları patronlarına değildir. Üstün eğitilmiş, yetenekli kişiler oldukları için, oradan oraya gezerler. Bunlar iyi şirket adamı olamazlar. Yalnızca sorunlarla uğraşmalarını gerektiren ortamlara bağlanabilirler,» diyerek görüşünü belirtiyor.

Bu geleceğin insanları, günümüzde varolan bazı adhocrasilerin kadrolarını oluşturmaktadırlar. Bilgisayar sanayinde, öğrenim teknolojisinde, sistem tekniklerinin kent sorunlarına uygulamasında, yeni okyanus bilimleri sanayinde, çevre sağlığıyla ilgili hükümet dairelerinde, coşku ve yaratıcılık kol

gezmektedir. Geçmişten çok, geleceğin temsilcileri olan bu alanlarda, örgüt insanının, güvenliğe dayalı, tutucu uyduluğu ön-gören tavrına karşın, yeni serüvenci ruh doğmaktadır.

Yeni örgütlerdeki bu ruh, örgüt adamından çok girişimciye daha yakın düşmektedir. Yenilgiden korkmadan dev kuruluşları ortaya çıkaran başına buyruk girişimci, özellikle ABD' de sanayileşmenin halk kahramanıdır. Pareto, girişimcilerin serüvenci, özgürlüğe aç kişiler olduklarını belirtiyor, değişimden korkmayacaklarını ortaya koyuyor.

Girişimcilik devrinin battığı, onların yerini örgüt adamlarının ya da bürokratların aldığı, bilinen bir gerçektir. Oysa günümüzün ortaya koyduğu bir gerçek de dev örgütlerin ortayesinde girişimciliğin yeniden doğmakta olduğudur. Bu dönüşün arkasında, yeni geçicilik ve eğitilmiş kitleler için ekonomik güvencenin kesin olarak kurulması gerçeği yatmaktadır. Refahın artmasıyla yeni tehlikeleri göğüsleme istekleri artmıştır. Açılıktan ölemeyeceklerini bildikleri için insanlar başarısızlık tehlikesini göze almaktadır. Hunt Foods Şirketinin sanayi ilişkileri müdürü Charles Elwell bu konudaki görüşlerini şöyle belirtiyor: «Yöneticiler kendilerini bilgi ve yeteneklerini satan girişimciler olarak değerlendirmektedirler.» Max Ways, **Fortune** dergisinde, «İşletmede görev yapan profesyonel kişi, güçlü bir bağımsızlık temeline sahiptir. Bu temel belki de küçük işletme sahibinin kendi malı üzerindeki haklarından daha sağlamdır,» diye yazmaktadır.

Hiçbir örgüte bağlanmayan, yeni bir örgüt insanının doğmakta olduğunu görüyoruz. Örgütün sağladığı olanaklarla, kurulan geçici topluluklar içinde yeteneklerini ve yaratıcı enerjisini kullanarak sorunları çözmeye isteklidir. Ancak bu istek soruna ilgi duyduğu sürece geçerlidir. Yeni örgüt insanı, mesleğinin geleceğine, kendi benliğinin doyurulmasına bağlanmıştır.

Yukardaki açıklamalarımızın ışığı altında, «yardımcı» sözcüğünün büyük örgütlerde birden yaygınlaşması rastlantı değildir. Şimdi devlet kuruluşları bile «pazarlama müdür yardımcıları», «araştırma yardımcılığı» «müdür yardımcılığı» ve «yönetim yardımcılığı»yla doludur. Yardımcı sözcüğü astlığı değil,

denliği belirleyen bir unvan olarak kullanılmaktadır. En belirgin özelliği de, dikey ve hiyerarşik düzenlemelerden, yana doğru iletişim düzenine gidişi gerçekleştirmesidir.

Örgüt insanının örgüte köle gibi hizmet ettiği durumda **yardımcı kişi** kayıtsız kalır. Ekonomik güvencesini yitirme korkusuyla örgüt insanının hareketsiz kaldığı durumda **yardımcı kişi** ilgi duyar. Örgüt insanının tehlikeden korktuğu yerde **yardımcı kişi** korkusuzdur (çünkü zengin ve hızla değişen bir toplumda başarısızlığın bile geçici olduğunu bilir.) Örgüt insanının hiyerarşi bilinciyle örgüt içinde statü ve prestij aradığı durumlarda, **yardımcı kişi** bunları örgüt dışında arar. Örgüt insanı, daha önceden belirlenmiş bir delikte kalırken, **yardımcı kişi** kendince saptanan karmaşık bir model içinde oradan oraya devinir durur. Örgüt insanı, kendini rutin sorunların kitabına uygun çözümlerine adanmışken ve yaratıcılık gösterilerinden kaçınırken, **yardımcı kişi** özgün sorunlarla karşılaşır, yeni buluşlara doğru itilir. Örgüt insanı «takım oyununa katılmak» kaygısıyla kişiliğini baskı altına alırken, **yardımcı kişi** takımın kendisinin geçici olduğunun bilincindedir. Bireyciliğini kendi seçimiyle bazen ikinci plana itebilir; ancak sürekli olarak ikinci planda kalmaz.

Tüm bu oluşumlar içinde yardımcı kişi gizli bir bilgiye sahiptir: Örgüt arasındaki geçici ilişkiler, kendisini sınırlayıcı bağlardan kurtarmaktadır. Başka bir deyişle geçicilik özgülük demektir.

Bir de madalyonun ters tarafı vardır; bunun da bilincindedir. Örgütlerle ilişkilerindeki devir hızı daha çok resmi olmayan örgüte ve kişilerle ilişki kurma zorunluluğunu da getirmektedir. Her değişim, yeni bilgilere duyulan ihtiyacı da doğurur. Oyunun kurallarını öğrenmek zorundadır. Oysa kurallar da, sürekli değişmektedir. Adhokrasinin devreye girmesi, örgütlerin uyum sağlama yeteneğini arttırmıştır. İngiliz elektronik sanayinde bir araştırma yaptıktan sonra Tom Burns, yerleşik örgüt yapılarında görev yapan işletmecilerle, değişimin en hızlı olduğu yerde çalışanlar arasında büyük çelişkiler gördü. Araştırmacı, «Çabuk uyumlar, kişisel tahmin sonucu olmaktadır. Üst yönetim düzeyindeki devingen kişilerde görülen kişisel gerilim, yerleşik du-

rumlarda aynı düzeye varmış kişilerdeki gerilimlerden belirgin ayrımlar göstermektedir,» diyordu. Bennis de düşüncesini, «Hızlı değişime, geçici iş sistemlerindeki yaşama, anlamlı ilişkileri kurmaya —ve gerektiğinde koparmaya— ayak uydurabilmek, sosyal ve psikolojik gerilimleri de birlikte getirmektedir,» diyerek belirtiyor.

Birçok insan için, diğer konularda olduğu gibi örgütsel ilişkilerde de gelecek zamanından önce gelmektedir. Kişi için adhokrasinin anlamı yaşamındaki örgütsel ilişkilerin artan bir devir hızına ulaşması demektir. Böylece, yüksek geçiciliğe sahip toplumumuzda bir parça daha yerine oturmaktadır. Artan ivmenin nesnelere, yerlere ve insanlarla olan ilişkilerimizi kısıtladığı gibi, örgütlerle olan bağlarımızı da zayıflattığı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu değişimler, yaşamları boyu yavaş yürüyen bir sosyal sisteme göre eğitilmiş kişileri büyük bir uyum yapma sorunuyla baş başa bırakmaktadır.

Gelecek korkusunun (şokunun) tehlikesi işte burada yatıyor. Bu tehlike, şimdi göreceğimiz gibi, bilgi alanındaki hız dönüşünün etkisiyle yoğunlaşacaktır.

BÖLÜM SEKİZ

HAREKET HALİNDEKİ BİLGİ VE SANAT

Yiyeceğin, öğrenimin ve hatta kentleşmenin anında sağlanabildiği bir toplumda hiçbir ürün, ünlü kişiler kadar hızla yaratılıp, aynı çabuklukla yok edilemez. Üstün sanayileşmeye doğru yol alan ülkeler bu «psika-ekonomik» üretimlerini arttırmaktadırlar. Birden ortaya çıkan ünlüler, milyonların bilinçlerinde görüntü bombaları gibi patlamaktadırlar.

«Twiggy» takma adıyla pazara çıkan İngiliz kıızı, daha ilk modellik işini almadan bir yıl önce onun görüntüsü milyonlarca insanın beynine çizilmişti. Limon memeli, kürdan bacaklı, nemli gözlü bir sarışın olan Twiggy 1967 yılında ünlendi. Sevimli yüzü, kötü beslenme örneği olan gövdesi, İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya ve diğer ülkelerde birden dergilerin kapaklarına geçti. Bir gece içinde Twiggy kirpikleri, bebekleri, parfümleri ve giysileri pazarları sardı. Eleştirciler olayın sosyal önemini belirttiler. Gazetelerin ona verdikleri önem bir barış anlaşmasına ya da papalık seçimine verilene eşdeğerti.

Oysa Twiggy'nin kafamızdaki görüntüsü daha şimdiden silinmiş sayılabilir. Artık gözlerden ıraktır. Onun, «Daha altı ay ortalıkta gözükürüm,» biçimindeki sözlerini, gerçekler doğrulamıştır. Çünkü artık görüntüler de geçicidir. Yakın zamanlarda akıllı bir genç kıza, kendinin ya da sınıf arkadaşlarının

belledikleri kahramanları var mı diye sormuştum. «Sözgeleş John Glenn'i bir kahraman olarak düşünür müsünüz?» diyerek görüşünü almak istemiştım. (Unutan okurlarıma anımsatmak için John Glenn'in uzayda yörüngeye giren ilk Amerikan astronotu olduğunu belirteyim). Genç kız, «Hayır,» diye karşılık vermişti. «o çok eskidi.»

Genç kız Glenn'in ilgi çekmeyecek kadar geçmişte kaldığını söylemek istiyordu. (John H. Glenn'in tarihe geçen uçuşu, 1962 Şubatında gerçekleştirilmişti.) Günümüzde Glenn halkın dikkatini çekmemektedir. Gerçekte görüntüsü silinmiştir.

Twiggy, Beatles, John Glenn, Billie Sol Estes, Bob Dylan, Jack Ruby, Norman Mailer, Eichmann, Jean - Paul Sartre, Georgi Malenkov, Jacqueline Kennedy ve binlerce ünlü kişi çağdaş tarihin sahnesinden geçmişlerdir. Kitle ortamının büyütüp yansıttığı gerçek kişiler, kendileriyle konuşmamış, görüşmemiş, rastlaşmamış milyonlarca kişinin kafasında görüntüler olarak depolanmaktadır. Bu görüntüler bizi kişisel ilişkimiz olan insanlardan daha yoğun bir biçimde etkilemektedirler.

Dostlarımız, komşularımız ve meslekdaşlarımızla olduğu gibi bu «temsil edilen» kişilerle de ilişki kurmaktayız. Diğer insanlarla kurduğumuz ilişkilerin kısalması olayı, bu temsil edilen kişiler açısından da geçerlidir.

Dünyadaki değişim, bu görüntülerin akış hızını etkilemektedir. Sözgeleş siyasette İngiliz başbakanları, 1922'den bu yana 1721 - 1922 arasındakilere oranla yüzde 13 daha hızla değişmektedirler. Spordaysa ağır siklet boks şampiyonları babamızın gençliğine oranla iki kat daha hızla değişmektedirler (1). Hızla gelişen olaylar, sürekli olarak yeni kişileri sahneye

(1) 1882 - 1922 yılları arasında on yeni ağır siklet dünya şampiyonu çıkmıştır. Her biri unvanını ortalama beş yıl korumuştur. 1932—1951 arasında yedi şampiyon görülür. Her biri ortalama 3,2 yıl bu unvanı bırakmamıştır. 1951'den 1957'ye, Dünya Boks Birliği unvanın boş olduğunu ilan etmesi üzerine yedi kişi şampiyonluğa ulaşmıştır. Her biri ortalama 2,3 yıl şampiyonluğu elinde tutmuştur.

çıkarmakta, yenilere yer vermek için eski görüntüleri kafalardan silinmektedir.

Aynı durum, kitapların sayfalarından, televizyon ekranlarından, sinema, tiyatro ve dergilerden çıkan hayal ürünü kişilikler için de söz konusudur. Tarihte hiçbir kuşak, bu sayıda hayal ürünü kişilikle karşı-karşıya kalmamıştır. Kitle ortamına değinen tarihçi Marshall Fishwick, «**Üstün-Kahraman, Yüzbaşı İyi** ya da **Bay Korkunç**, televizyon ekranlarımızdan tümüyle yitip gidinceye kadar onlara alışma olanağını bulamıyoruz,» diyor.

Yaşayan ya da hayal ürünü, tüm temsili kişiler, yeni davranış biçimleri getirerek, bizim yerimize bazı rolleri yüklenerek yaşamımızda önemli bir yer tutarlar. Bilinçli ya da bilinçsiz, onların eylemlerinden dersler alırız. Onların başarıları ya da sıkıntıları, bize öğretmenlik eder. Onların aracılığıyla sonuçlarına katlanmadan bazı deneyler geçiririz.

Oysa bu temsili kişiler, birbirlerine karşı bağımsız değildirlerdir. Sosyolog Orrin Klapp'ın **Simgesel Önderler** adlı kitabında belirttiği gibi temsili kişiler rollerini, yeni iletişim teknolojisinin oluşturduğu, karmaşık bir biçimde örgütlenen «Kamu dramında» oynamaktadırlar. Bu kamu dramındaki ünlülerin sürekli ve gittikçe hızlanan bir biçimde yer değiştirmeleri Klapp'e göre önderliğin yerleşik, kalıcı olma niteliğini azaltmaktadır. Klapp, «Beklenmeyen engeller, şaşkınlıklar, aptallıklar, yarışmalar, skandallar ya eğlence yaratmakta ya da siyasal rületin tekerleğini çevirmekte. Geçici eğlentiler, sersemletici bir hızla gelip gitmede... ABD benzeri bir ülke açık bir kamu dramının sahnesidir. Sürekli yeni yüzler belirir. Gösteride en iyi rolü kapabilmek için sürekli yarışma vardır. Her an, bir şey olabilir; çoğunlukla olur da,» diyor. Gözlemekte olduğumuz gelişimin, simgesel önderlerdeki devir hızı olduğunu belirtiyor.

Bu görüş daha güçlü bir biçimde ortaya konabilir; olup biten yalnızca gerçek ya da hayal ürünü kişilerin devir hızı değildir; beyinlerimizdeki görüntülerin daha hızlı devretmesidir. Davranışlarımızı dayandırdığımız, gerçekten yansıyan bu gö-

rüntülerle olan ilişkilerimiz gittikçe geçici bir biçime bürünmektedir. Toplumdaki bilgi sistemi, tümüyle altüst olmaktadır. Aracılıklarıyla düşündüğümüz kavram ve şifreler, artan bir hızla değişmektedirler. Gerçeklerin görüntülerini biçimleme ve unutmamız hızımızı arttırmaktayız.

GERÇEĞİN ZİHİNSEL MODELİ

Her kişi kafasında dünyanın zihinsel bir modelini taşır; dışsal gerçeğin öznel bir yansımasıdır bu. Söz konusu model, binlerce görüntüden (imajdan) oluşur. Bu zihinsel modeli, Twiggy, Charles de Gaulle ya da Cassius Clay'in iç portreleri ve «İnsan temelde iyidir,» ya da «Tanrı yoktur» benzeri önerilerle dolu, olağanüstü bir depoya benzetebiliriz.

Herhangi bir kişinin zihinsel modeli, gerçeğe yaklaşık görüntüler yanında çarpıtılmış, yanlış görüntüler (imajlar) de bulundurulur. Oysa kişinin işlevini, hatta yaşamını sürdürebilmesi için zihindeki model gerçeğe benzemelidir. Ve Gordon Childe **Toplum ve Bilgi** adlı kitabında, «Dış dünyanın her çoğaltımı (reprodüksiyon), büyük bir ölçüde gerçeğe uygun olarak, bir tarihsel toplum tarafından, eyleme kılavuzluk etmesi amacıyla yapılmış ve kullanılmıştır. Yoksa toplum, varlığını sürdüremezdi. Toplumun üyeleri, bütün bütün gerçektışı düşünce ve önerilerle eyleme girişselerdi, en basit gereçleri yapma, yiyecek bulma ve dış dünyadan korunma başarısını elde edemeyeceklerdi,» diye yazıyor.

Hiçbir insanın kurduğu model, tümüyle kendi kişisel ürünü değildir. Kafasında görüntülerin bir bölümü, ilk elden yapılan kişisel gözlemlerine dayanmasına karşın, günümüzde, artan oranda kitle ortamınca bize yansıtılan mesajlar üzerine kuruludur. Bu modeldeki doğruluk derecesi, toplumdaki genel bilgi düzeyini aşağı yukarı gösterir. Deneyler ve bilimsel araştırmalar, daha arınmış ve doğru bilgileri topluma pompaladıkça, yeni kavramlar, düşünme biçimleri, eski düşünceyi ve dünya görüşlerini aşar, onlarla çelişir.

Eğer toplum olduğu yerde duruyorsa, birey üzerinde gö-

rüntülerini yenilemesi, bilgilerini toplumun vardığı düzeye getirmesi için oluşan baskı çok az olacaktır. İçinde bulunduğu toplum yerleşikse ya da yavaş değişiyorsa, davranışlarını dayandırdığı görüntüler de yavaş değişir. Oysa hızla değişen bir toplumda, karmaşık değişime ayak uydurmak için kişi, görüntü stokunu değişim hızına eş bir çabuklukla yenilemelidir. Modelini zamana uydurmalıdır. Bunu başaramazsa, kişinin değişime tepkisi uygun olmaz; etkinliğini yitirir. Böylece, genel gidişe ayak uydurması için, birey üzerinde yoğun bir baskı oluşur.

Günümüzdeki ileri teknoloji toplumlarda böylesine hızlı bir değişim, dünün doğrularını bugünün yanlışlarına dönüştürmektedir. Toplumun en yetenekli, akıllı kişileri en dar alanlarda bile yeni bilgi birikimine ayak uydurmakta zorluk çektiklerini kabul ediyorlar.

Berkeley'deki California Üniversitesi zoolog (hayvan bilimcisi) Dr. Rudolph Stohler, «Tüm ilgilendiğiniz konularla ilişkinizi sürdürüyorsunuz,» diye yakınıyor. Washington'daki Smithsonian Enstitüsü baş okyanus bilimcisi Dr. I. E. Wallen, «Çalışma zamanımın yüzde 25 ile 50 arasındaki bölümünü yeni olup bitenleri izlemeye ayırıyorum,» diyor. Nobel fizik ödülü sahibi Dr. Emilio Segre, «Yalnızca K-meson'lar üzerine yapılan çalışmaları bile izleyebilmek olanaksız,» diyerek zaman azlığından yakınıyor. Başka bir okyanus bilimcisi olan Dr. Arthur Stump, «On yıllık yayınlar üzerinde araştırma yapmadıkça gerekli cevapları bulamam,» diyor.

Yeni bilgi, eskisini genişletir ya da çağdışı bırakır. Her iki durumda da, görüntü (imajı) depolarını yeniden düzenlemek gereklidir. Dün bildiklerini sandıkları konuları bugün yeniden öğrenmeye zorlanırlar. York Üniversitesi rektör yardımcısı Lord James, «Kimya diplomamı 1931 yılında Oxford'da almıştım,» diyor. Oxford'daki kimya sınavı sorularına bakarak şunları söylüyor: «Şimdi yapamadığım gibi bu soruları daha önce de yapamazdım. Çünkü sorulardaki bilginin üçte ikisi ben mezun olduğum zaman yoktu.» Federal İletişim Komisyonu öğretim yayınları uzmanı Dr. Robert Hilliard, önemli bir noktaya değiniyor:

«Bilginin çoğalma hızına bakılırsa bugün doğan çocuk üniversiteyi bitirdiğinde insanóğlunun elindeki bilgi günümüzdekinin dört katına ulaşacaktır. Aynı çocuk elli yaşına geldiğinde şimdiki-bilginin otuz iki katına ulaşmış olacaktır. Eldeki bilgilerin tümünün yüzde 97'siniyse, çocuk doğduktan sonra elde edilenler oluştu-racaktır.»

«Bilgi» tanımlamalarının belirsiz ve bu tür istatistiklerin tehlikeli olduğunu kabul etsek de, artan yeni bilginin bizleri daha dar biçimde uzmanlaşmaya zorladığı ve iç görüntülerimizi hızla yenilemeye ittiği yadsınamaz. Bu gerçek, yalnızca atomun parçacıkları ya da genetik yapıyla ilgili bilimsel bilgiler için söz konusu olamaz, milyonların günlük yaşamını yakından etkileyen çeşitli bilgi sınıflarına uygulanabilir.

FREUD'CU AKIM

Yeni bilgilerin çoğunluğu, sokaktaki adamın ilgisini çekmez. Bir gazın ne tür birleşimler olduğu onu meraklandırmaz. Bu bilgiler yeni bir teknolojiyle yaşamına girinceye dek, kişi bunları bilmezlikten gelebilir. Öte yandan işi, politikası, aile yaşamı ve hatta cinsel davranışlarıyla ilgili yeni bilgilerdir hemen ilgisini çeken.

Günümüzde ana babayı düşündüren önemli sorun, içinde buldukları köklü değişikliklerin çocuktaki etkileri ve çocuk yetiştirmeyle ilgili kuramlardır.

ABD'de yüzyılın başındaki egemen kuram, davranışı kararlaştırmada kalıtımın önemine olan inançlardı. Basitleştirilmiş bu dünya görüşleri kişiden kişiye geçiyordu. Söz konusu dünya görüşleri milyonlarca insanın, «kötü çocuk kötü tohumun ürünüdür,» «suç kalıtımsaldır,» gibi inançlarını yansıtıyordu.

Çevrecilik (environmentalism) kavramının gelişmesiyle, bu inançlar yenik düştü. Çevrenin kişiliği biçimlediği inancı, ilk yılların çok önemli olduğu kanısı, yeni bir çocuk görüntüsü yarattı. Watson'un ve Pavlov'un deneyleri kamuoyuna yansdı. Anneler yeni davranış bilimini uyguluyor, bebeklere her istediğinde meme vermiyorlardı. Ağlayınca kucağa almayarak

uzun süreli bağımlılıktan onları kurtarmaya çalışıyorlardı.

Martha Wolfenstein, ABD Çocuk Bürosunca 1914 1951 yılları arasında çıkarılıp yedi baskı yapan **Çocuk Bakımı** adlı kitap üzerine yaptığı bir araştırmada ana babalar verilen öğütleri karşılaştırmıştır. Araştırmacı, ağlama, parmak emme, masturbasyon, barsak ve safra kesesi eğitimiyle ilgili yöntemlerin her baskıda değiştiğini saptamıştır. Bu araştırma 1930'ların sonlarında yeni bir çocuk görüntüsünün doğduğunu göstermektedir. Freud'cu kavramlar bir akım olarak gelmiş, çocuk büyüme denemelerine devrim getirmiştir. Birden anneler «Çocuk hakları» üzerine sözler duymaya başlamışlardır. Her şeye izin veren yaklaşım o günlerin uygulaması olmuştur.

Çocuk hakkındaki Freud'cu düşünceler, anne babaları olduğu ölçüde psikanalistleri de değiştirmiştir. Ruhçözümcü (psikanalist) bir kültür kahramanı olmuştur. Filmler, televizyon oyunları, romanlar, dergiler onları, bozuk kişileri düzelden akıllı, sevimli insanlar olarak değerlendiriyorlardı. 1945' de **Büyülenmiş** adlı filmin yapılmasıyla birlikte 1950'ler boyunca kitlelerin ruhçözümcülerine (psikanalistlere) yaklaşımı olumlu olmuştur.

Oysa 1960'ların ortalarında ruhçözümcü (psikanalist) komik bir yaratığa dönüşmüştür bile. Peter Sellers **Ne Haber Yavru Kedi?** adlı filmde hastalarından daha deli olan böyle bir tipi canlandırırken, konuyla ilgili şakalar halk arasında kol gezmeye başlamıştı. Bu yeni gelişmeye de, yine çözümcüyü önceleri efsaneleştiren kitle ortamı yardımcı olmaktaydı.

Ruhçözümcüsünün halktaki görüntüsünde (halkta oluşan görüntü, toplumdaki özel görüntülerin abartılmasından başka bir şey değildir) böylesine ters bir değişimin olması, araştırmalardaki değişimi de yansıtmaktadır. Ruhçözümcü tedavinin yaşayamayacağını belirten kanıtların yığılması, özellikle psikofarmakoloji ve davranış bilimlerindeki yeni bilgiler, Freud'cu tedavi yöntemlerinin çoğunu eskitmişti. Aynı zamanda öğrenme kuramı üzerinde büyük bir araştırma çabası başlamıştı. Çocuk eğitimi, değişik bir yaklaşım olan yeni davranışçılık yöntemlerine doğru kayıyordu.

Bu gelişmenin her aşamasında varolan görüşler, bir dizi karşı görüşlerin saldırılarına uğradılar. Geçmişin insanı, çocuk yetiştirme konusunda yüzyıllar boyu aynı yöntemleri izlerken, şimdinin ve geleceğin insanları, diğer birçok alanda olduğu gibi bilimsel araştırmalar sonucu oluşan çeşitli öğreti akımlarıyla boğuşmak zorunda kaldılar.

Bu yolla, yeni bilgi eskisini değiştirmektedir. Kitle ortamı, anında ve inandırıcı bir biçimde yeni görüntüler oluşturmaktadır. Sıradan kişiler de, eskisine oranla çok karmaşık olan sosyal çevreye ayak uydurabilmek için yardım aramaktadırlar. Aynı zamanda olaylar araştırmalardan ayrı olarak eski görüntü yapılarımızı yıkmaktadır. Eskilerini yokedip yenilerini oluşturmaktadırlar. Zenci mahallelerindeki özgürlük yürüyüşleri ve karışıklıklardan sonra, zencilerin yoksulluktan mutluluk duyan kişiler olduğunu varsayan görüşlere katılmak, ancak akıl hastalarına yaraşır. İsraillilerin Araplara karşı 1967'de kazandıkları zaferden sonra Yahudilerin, savaşa karşı ya da savaşta yüreksiz olduğuna kim inanır.

Eğitimde, siyasette, ekonomik kuramlarda, tıpta, uluslararası ilişkilerde birbiri ardına sürüp gelen görüntü dalgaları, savunmamızı aşmakta, gerçek üzerine kurulu zihinsel görüntü modellerimizi sarsmaktadır. Bu imaj bombardımanı sonunda, eski görüntüler çürümekte, zihinsel devir hızı artmakta, bilginin geçiciliği belirlenmektedir.

EN ÇOK SATAN KİTAPLARIN (BESTSELLERS) PARILTISI

Bu geçicilik, toplumda değişik biçimlerde yansımaktadır. Bu duruma uygun dramatik bir örnek geleneksel bir bilgi taşıyıcı olan kitaba, bilgi patlamasının yaptığı etkidir.

Bilgi daha bollaşıp daha az kalıcı olmaya başlayınca, eski deri ciltlerin yerini önce bez ciltler, sonra da karton kapaklar aldı. Kitap da taşıdığı bilgiler gibi geçici bir görünüm kazandı.

İlişim sistem çizimcisi olan ve kütüphane teknolojisi üzerine köklü öneriler geliştiren Sol Cornberg, on yıl kadar önce

okumanın, en önemli bilgi edinme yöntemi olarak özelliğini yitireceğini ileri sürmüştü. «Okuma ve yazma, kullanılmayan yeteneklere dönüşecekler,» diyordu. (İşin iğinc yanısıra Bay Cornberg'in eşi romancıdır.)

Cornberg'in dediği doğru da olsa, yanlış da olsa ortada açık bir gerçek vardır: Bilginin hızla genişlemesi sonucu her kitap, (ne yazık ki bu kitap da) ortaya konan bilginin gittikçe daha küçük bir bölümünü iletir duruma düşmektedir. Bilgi patlaması, kitabın uzun süreli bilgisel geçerliğini azaltırken, ucuz baskıları her yere ulaştıran cep kitabı devrimi nedeniyle kitabın kıt olması sonucu oluşan değeri azalmıştır. ABD'de bir cep kitabı aynı anda yüz bin gazete bayiiinde boy gösterir. Bir ay sonra yerini, başka yayınlar dalgasına bırakmıştır bile. Kitap, aylık dergilerin geçiciliğine ulaşmaktadır. Gerçekte birçok kitap kalın dergilerden başka bir şey değildir.

Aynı zamanda, halkın bir kitaba —çok yaygın bir kitap bile olsa— gösterdiği ilginin süresi daralmaktadır. Sözcüleri **The New York Times** gazetesinin yayınladığı listede en çok satan kitapların yaşam süreleri, hızla kısalmaktadır. Elimizdeki verilere göre, 1953-56 arasındaki ilk dört yılla on yıl sonraki 1963-66 arasındaki dört yılı karşılaştırdığımızda, ilk dört yıl içinde bir kitabın listede kalma süresinin 18,8 hafta olduğunu görüyoruz. On yıl sonra bu süre 15,7 haftaya inmektedir. On yıllık sürede ortalama bir **bestseller**'in yaşam süresi, yaklaşık olarak altıda bir kısalmıştır.

Temeldeki gerçekleri kavrayabildiğimiz sürece, bu gibi eğilimleri anlayabiliriz. İnsan aklını değiştirecek tarihsel bir sürece tanık olmaktadır. Çünkü, kozmetikten kozmolojiye, Twiggy benzeri saçmalıklardan teknolojiye varıncaya kadar gerçeklere dayalı iç görüntülerimiz, dışımızdaki değişim ivmesine tepki göstererek, daha kısa ömürlü ve geçici olmaktadır. Düşünceleri ve görüntüleri artan bir hızla yaratıyor ve kullanıp atıyoruz. Bilgi de, insanlar, yerler, nesnelere ve örgüt biçimleri gibi elden çıkarabilmektedir.

ÖZENLE İŞLENEN BİLDİRİ

Gerçeğe dayalı iç görüntülerimiz büyük bir devir hızıyla karşı karşıya kalıyorsa, bunun bir nedeni, sürekli olarak duyularımıza doğru savrulan görüntü yüklü bildirimlerdir (mesajlar). Bu konuda çok az bilimsel soruşturma yapılmıştır ama bireye yönelmiş «görüntü yaratıcı uyarılarının» (imaj üreten iti) arttığını gösteren kanıtlar vardır.

Nedenini anlamak için öncelikle görüntülerin temel kaynaklarını incelememiz gerekir. Zihinsel modelimizi dolduran binlerce görüntü nereden geliyor? Dış çevre bize yoğun uyarılar gönderir. Dışımızda oluşturulan sinyaller —ses dalgaları, ışık, vb.— duyu organlarımıza çarpar. Alınan bu sinyaller, hâlâ gizemi çözülemeyen bir süreçle gerçeğin simgelerine, görüntülerine dönüşürler.

Gelen sinyallerin birçok ayrı biçimi vardır. Bazıları **şifrelenmemiş** olarak tanımlanabilir. Sözgelişi, kişi yolda yürürken rüzgârın bir yaprağı savurduğunu görmüş olsun. Bu olayı duyu organlarıyla algılar. Öncelikle bir hisşirti duyacaktır. Devinimi ve yeşilliği görecektir. Hissedecektir rüzgârın estiğini. Bu duysal algılar sonucu kafasında zihinsel bir görüntü oluşacaktır. Söz konusu duysal sinyalleri bildiri (mesaj) olarak tanımlayabiliriz. Ancak bu bildiri, insan elinden çıkmış değildir. İletişim kûrmak amacıyla başkası tarafından düzenlenmemiştir. Toplumşal açıdan kabullenilmiş işaretler ve tanımlardan oluşmuş sosyal şifreye dayanan bir bildiri değildir. Çevremizi saran böylesine olaylara biz de katılmaktayız. Duyularımızın algılayabileceği yakınlıkta oldukları zaman bu şifresiz bildirimleri alır, zihinsel görüntülere dönüştürürüz. Her ikisinin zihinsel modelindeki görüntülerin bir bölümü, şifresiz bildirimlerle oluşur.

Oysa çevreden **şifreli** bildirimler de alırız. Şifreli bildirimler, anlamları açısından sosyal bir anlaşmaya dayalıdırlar. İster sözcüklere ya da tavirlara, ister davul seslerine, danslara ya da resimlere, ip düğümüne dayalı olsun bu tür her bildiri şifrelidir. Diller aracılığıyla iletilen bildirimler de şifreli sayılır.

Toplumlar büyüyüp karmaşık bir durum gösterdikçe, şif-

resiz bildirilerin şifreli bildirilere oranla azaldığını ileri sürebiliriz. Başka bir deyişle, bugün elde ettiğimiz görüntülerin çoğunun kaynağı şifreli bildirilerdir.

Ustelik şifreli bildirilerin, biçimlerinde de belirgin bir kayma göze çarpmaktadır. Geçmişin tarımsal toplumunda yaşayan okuması ve yazması olmayan köylünün aldığı bildirilerin çoğu genellikle olağan konuşmalardır. Köylü günlük ev, kahve konuşmalarına, yakınmalara katılır. Tüm bunlar, onun aldığı bildirilerin yapısını gösterir. Bu çeşit iletişimin bir özelliği, dokusunun seyrek, düzensiz ya da özenle örülmemiş olmasıdır.

Söz konusu bildiriye, günümüz sanayi toplumunda yaşayan sıradan bir vatandaşın aldığı şifreli bildiriyle karşılaşalım. Yukardakilere ek olarak günümüz insanı, iletişim uzmanlarıncı sanatçı bir yaklaşım sonucu düzenlemiş bildirilere —genellikle kitle ortamından gelen— hedef olmaktadır. Haber bültenlerini dinlemekte, özenle yazılmış tiyatro, televizyon oyunlarını, sinema filmlerini izlemektedir. Daha çok müzik (disiplin altına alınmış bir iletişim biçimi) dinlemekte, daha çok konuşma duymaktadır. Bunların üstüne köylü atalarının yapmadığı bir eylemin içindedir: Her gün önceden düzenlenmiş binlerce sözcüğü okumaktadır.

Sanayi devrimi, sıradan kişinin aldığı bildirilerin yapısını kökten değiştiren bir kitle ortamını oluşturmuştur. Kişi çevreden aldığı şifresiz ve şifreli sıradan bildirilere ek olarak daha önceden düzenlenmiş, özenle işlenmiş bildirilere artan bir biçimde hedef olmaktadır.

Bu özenle işlenmiş bildiriler, rastlantısal bildirilere oranla önemli bir farklılık göstermektedirler: Dokuları seyrek, düzensiz değil, daha sıkı ve yoğundur. Belirli amacı olan, gereksiz tekrarları yok etmek için önceden planlanmış bilgi yükünü, içeriğini en yüksek düzeye çıkaracak biçimde işlenmiş bildirilerdir bunlar. İletişim kuramcılarının dedikleri gibi, «bilgi açısından zengindirler.»

Birisi günlük konuşmalardan (rastlantısal olarak şifreli), diğeri gazete ya da sinema senaryosu (bilinçli olarak şifrelenmiş) metinlerinden alınmış beş yüzer sözcüklük iki ses bantı

karşılaştırıldığında, önemli olmasına rağmen gözden kaçan bir gerçek ortaya çıkabilir. Rastlantısal konuşmalar, tekrarlar ve duraklamalarla doludur. Düşünceler birçok kez aynı sözcüklerle tekrarlanır.

Buna karşın beş yüz sözcüklü gazete ya da senaryo metni özenle işlenmiştir, akıcıdır. Düşünceleri tekrarlamazlar. Olan konuşma diline oranla dilbilgisi açısından daha doğrudur. Gereksiz sözcükler budanmıştır. Yayıncı, yazar, yönetmen —işlenmiş bildirinin üretilmesinde görev alan herkes— öyküdeki hareketi sağlamaya, akıcılığı korumaya uğraşırlar. Kitapların, filmlerin, televizyon oyunlarının «hızlı serüven», «bir solukta okunan» veya «soluk kesen» biçiminde reklam edilmeleri bir rastlantı değildir. Hiçbir yayıncı ya da film yapımcısı yapıtını, «sürekli tekrar» ya da «ağdalı anlatım» diye reklam etmeye cesaret edemez.

Radyo, televizyon, gazeteler, dergiler ve romanlar toplumda kol gezerken, kişinin hedef olduğu işlenmiş bildiri oranı artarken (ve şifresiz, rastlantısal şifreli bildirilerin oranı azalırken) önemli bir değişime tanık olmaktadır: Bireye sunulan görüntü üretici bildirilerin hızında sürekli bir artış vardır. Çevresmi saran şifreli bildiriler denizi içinde bireyin duyuları sürekli uyandırılmaktadır.

Günlük yaşamdaki telaş duygusunu belirleyen bir durumdur bu. Eğer sanayileşme, iletişim hızının artmasıyla anılmışsa, üstün sanayileşmeye geçiş, bu süreci daha da hızlandıran yoğun çabalarla anılacaktır. Şifreli bildiri dalgaları bize çarpmakta, sinir sistemimize ulaşabilmek için boşluklar aramaktadır.

KOŞTURULAN MOZART

Günümüz Amerika'sındaki yetişkinler, gazete okumaya günde elli iki dakika harcamaktadırlar. Gazete okumaya bir saate yakın süre ayıran aynı kişi, dergi, kitap, işaret, ilan tahtası, menü, yönetmelik, konserve etiketi, vb. okumaya da belirli bir süre ayırmaktadır. Basılı sözcüklerle sarılı olan bu kişi,

her gün on binle yirmi bin arasında sözcüğü «midesine» indir-mektedir. Aynı kişi büyük bir olasılıkla her gün bir saat on beş dakika da radyo dinlemektedir. Eğer FM alıcısı varsa bu süre artabilir. Haberleri, reklamları, yorumları ya da benzeri diğer programları izlerse, bu zaman içinde önceden süresi belirlenmiş on bir bin sözcük duyacaktır. Birkaç saat de televizyon izleyecektir. Böylece on bin sözcük ve özenle düzenlenmiş amaçlı bir bölüm hareketli resmi de toplama katmamız gerekir. (1)

Hiçbir şey, reklam kadar amaçlı değildir. Ortalama Amerikalı yetişkin, günde en az 560 reklam bildirisinin saldırısına uğramaktadır. 560 bildirisinin yalnızca yetmiş altısını algılayabilmektedir. Gerçekte dikkatini diğer konulara yöneltebilmek için 484 reklam bildirisine duyularını kapamaktadır.

Tüm bunlar, kişinin duyuları üzerine bildirilerin yaptığı baskıyı belirtmekte, baskıda gittikçe artmaktadır. Daha zengin görüntü üreten bildirileri, daha çabuk iletebilmek için iletişimler, sanatçılar ve diğer çalışanlar büyük bir çaba harcamaktadırlar.

Bilgiyi yoğunlaştırmak amacıyla simgeciliğin yaygınlaştığını görmekteyiz. Günümüzde, kısıtlı süreler içinde bireyin kafasına daha çok bildiri tikiştirmayı tasarlayan reklamcılar, grafik sanatının simgesel tekniklerini artan bir biçimde kullanmaktadırlar. Arabanın benzin deposuna «kaplan» koyma sözcüğünü düşünün. Bu tek sözcük, çocukluktan beri kaplanla bağdaştırılan güç, çabukluk gibi kavramları dinleyiciye iletebilmektedir. **Printer's Ink** adlı reklamcılık dergisi, benzeri konularda reklamcılara yol gösteren teknik yazılarla doludur. Birçok sanatçı yeni görüntü hızlandıran teknikleri reklamcılardan öğrenebilir.

Reklamcılar, radyo ya da televizyonda para ödedikleri her

(1) Bu sözlerle yalnızca sözcüklerin ve resimlerin görüntü oluşturduğu söylenmek istenmiyor. Üretilen görüntüler aynı olmasa da, müzik de iç görüntü makinesini işletir.

saniiyeyi değerlendirmek, gazete ve dergilerde bireyin dikkatini çekebilmek için en az zamanda, en çok görüntüyü yaratmak çabasıındayken bazı kişiler de aldıkları bildirimleri artırmak istediğindedirler. Hızlı okuma kurslarının yüksek okul öğrencileri, işadamları ve politikacılar arasında ilgi uyandırmasının nedeni, böylece açıklanmaktadır. Hızlı okuma okullarından biri, kişinin okuma hızını üç katına çıkarabileceğini ileri sürmektedir. Gerçekler, iletişim hızının arttığını göstermektedir. Uğraş içindeki kişiler her gün daha fazla bilgiyi elden geçirmek savaşını vermektedirler. Hızlı okuma, bu konuda yardımcı olmaktadır.

İletişimdeki hızlanma, yalnızca reklam ve baskıyla sınırlı değildir. Amerikan Araştırma Enstitüsünde verilen dersler, banttan hızlı olarak çalınmakta ve dinleyenlerin anlayıp anlamadıkları denetlenmektedir. Amaç, dersler olağandan hızlı verildiğinde, öğrencilerin anlayıp anlamayacağını araştırmaktır.

Çok perdeli sinema da aynı amaca yöneliktir. Montreal'deki Dünya Fuarında aynı yerdeki beş perdeye görüntü yansıtılmaktadır. Aynı anda çeşitli filmler oynamaktadır. Seyirci aynı anda birçok bildiriyle karşı karşıya kalmaktadır.

Life dergisinde çıkan «Yıldırım Savaşı Adamının Kafasında Bir Film Devrimi» adlı yazıda yazar, «aynı anda altı görüntüye bakmak, yirmi dakikada tam uzunlukta bir film seyretmeye benziyor,» demektedir. Başka bir yerde çok perdeli film, bir ana çok şey sığdırmak olarak tanımlanıyor.

Müzikte bile aynı hız dürtüsünün olduğu kanıtlanmaktadır. Geçenlerde San Francisco'da bilgisayar uzmanları ve bestecilerin katıldığı bir konferansta Mozart, Bach ve Haydn'ın müziklerinin, eskisine oranla daha hızlı çalındığı açıklanmıştır. Mozart bile koşmak zorunda kalmıştır.

YARI CAHİL SHAKESPEARE

Eğer gerçeğe dayalı görüntülerimiz hızla değişiyorsa ve görüntü mekanizmasının çalışması çabuklaşmışsa, paralel bir değişim, kullandığımız şifreleri de değiştirmektedir. Çünkü bu koşullarda dil de sarsıntılar geçirir. **Random House Sözlüğü'nün**

editörü Stuart Berg Flexner, «Günümüzde kullandığımız sözcükler hızla değişiyor. Yalnızca argoda değil, her alanda. Sözcüklerin dile giriş çıkışları çabuklaşmıştır. Bu gerçek yalnızca İngilizce için söz konusu değildir; Fransızca, Rusça ve Japonca da aynı durumdadır,» diyor.

Flexner, İngiliz dilindeki yaklaşık 450.000 «kullanılabilir» sözcükten yalnızca 250.000'inin Shakespeare tarafından anlaşılabilirliğini söylemektedir. Shakespeare birden Londra'da ya da New York'ta ortaya çıkıyorsa söylediğimiz her dokuz sözden ancak beşini anlayacaktır. Ünlü ozan yarı cahil kalacaktı.

Shakespeare zamanında İngiliz dilinde aynı sayıda sözcük vardiysa bunların 200.000'i dört yüzyıl içinde yerlerinden olmuşlardır. Flexner'e göre bu devir hızının önemli bir bölümü son elli yıl içinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan bakıldığında dildeki sözcükler 1564 ile 1914 yıllarına oranla üç kat daha hızlı değişmektedir.

Bu hız varlıklarda, süreçlerde ve çevredeki niteliklerde değişimi yansıtmaktadır. Yeni sözcüklerin bir bölümü, tüketim ürünleri dünyasından ve teknolojiden gelmektedir. Sözcüğü son yıllardaki «yıkı-giy» benzeri birçok sözcük reklamcılıkla dilimize girmiştir. Diğer sözcükler de gazete manşetlerinden gelir. LSD kültürü de kendine göre yeni sözcükler getirmiştir dile, «asit-kafa» vb. gibi.

Argodaki devir hızı öylesine fazladır ki, sözlük yayımcıları sözcük katmayla ilgili değerlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Flexner, «1954'de Amerikan Argosu Sözlüğü üzerine çalışmaya başlayınca, bir sözcüğün beş yıllık bir süre içinde üç ayrı biçimde kullanıldığını gördüm. Günümüzde böyle bir ölçü bulunamaz. Sanat gibi dil de, zaman geçtikçe eğlenti aracı biçimine dönüşecektir. Bazı argo sözler, bir yıl bile yaşamamaktadır. Argo için bir zaman ölçüsü kullanamazsınız,» diyor.

Önemli bir gerçek de eskiyen sözcüğün yerini hemen bir yerinin alabilmesidir. 1950 ve 1960'larda akademik çevrelere ortaya konan anlaşılmasız sözcükler, edebiyat dergilerine varıncaya kadar her yere geçmişti. Sonradan *New York Review of Books* veya *Commentary*'den *Esquire*'a geçti bu sözcükler.

Sonunda **Time** ve **Newsweek**'e uzandı. Günümüzde bu süreç genişlemiştir. Kitle dergilerinin yayımcıları, yalnızca entellektüel yayınlardan sözcük derlememekte, «en üstte olmak» kaygısıyla doğrudan akademik yayınları izlemektedirler.

Susan Sontag, «kamp» sözcüğünü gömüldüğü yerden çıkarıp **Partisan Review** dergisinin sonbahar 1964 sayısındaki bir yazısına dayanak yapınca, **Time** yalnızca birkaç hafta bekledi; sonra sözcük ve onu yeniden yaratan Sontag üzerine bir yazı yayımladı. Bir iki hafta daha geçti, geçmedi, sözcük gazetelere ve kitle ortamına yayıldı. Şimdiyse sözcük kullanılmamakta.

Dildeki devir hızıyla ilgili en belirgin örnek etnik bir terim olan «kara» sözcüğüyle ilgilidir. Yıllar boyu karaderili Amerikalılar bu terimi ırkçı bir sözcük olarak değerlendirmişlerdir. Eşitlikten yana olan beyazlar, çocuklarına «Zenci» sözcüğünü kullanmalarını ve Z'yi büyük yazmalarını öğütlemişlerdir. 1966 Haziranında Stokely Carmichael, Mississippi'nin Greenwood kentinde «Kara Güç» öğretisini açıkladıktan bir süre sonra, ırk eşitliğinden yana olan zenciler ve beyazlar için «kara» sözcüğü, övünç duyulan bir terim oldu. Eşitlikçi beyazlar, bir süre Zenci mi yoksa karaderili mi demek gerektiği konusunda kararsızlığa düştüler. Kitle ortamı, kara sözcüğünün yeni anlamını kavramasıyla birlikte sözcük tuttu. Birkaç ay içinde kara sözcüğü kullanıma girmiş, Zenci gitmiştir.

Daha hızlı yayılma olayları da görülmektedir. Sözlükçü Flexner, «Ünlerinin doruğundayken Beatles istedikleri sözcüğü uydurup plağa koyabilir, bir ay içinde onu dilin bir parçası yapabilirlerdi. Bir zamanlar 'A-OK' sözcüğünü NASA'da elli kişi kullanıyordu. Oysa aynı sözcüğü televizyondan verilen bir uçuş sırasında astronot kullanınca bir gün içinde tüm ülkeye yayıldı. Aynı durum başka uzay terimleri için de geçerlidir,» diyor.

Yeni bir sözcük gelir, eskisi gider. Eskiden kullanılan terimler, deyimler yerlerini başkalarına bırakmışlardır.

Dildeki devir hızı, sözcükle ifade edilmeyen iletişim biçimlerinde de görülür. Argo sözcüklerimiz olduğu gibi, argo tavırlarımız, işaretlerimiz de vardır. Baş parmağımızı aşağı veya yukarı doğru tutarız sözğelişi. Elimizi boğazımız boyunca çekmemiz,

öldürmeyi dile getirir. İşaret dilini inceleyen uzmanlar onun da değiştiğini söylemektedirler.

Yarı ayıp sayılan bazı işaretler, toplumdaki cinsel değerler değiştikçe daha çok kabullenilmektedir. Az kişi tarafından kullanılanların kullanma alanı genişlemektedir. Bir yayılma örneği de Flexner'in belirttiği ve nefreti, direnmeyi gösteren yumrukların kaldırılması hareketidir. Ellilerde ve Altmışlarda ABD'yi istila eden İtalyan filmlerinin bu işarete katkısı olmuştur. Her şey yolunda anlamına gelen ve baş parmakla işaret parmağını birleştiren bir çember biçiminde olan işaret yitmeye yüz tutmuştur. Churchill'in 'V' işareti artık göstericiler tarafından 'barış' anlamında kullanılmaktadır.

Bir zamanlar kişi, toplumun dilini öğrenir, küçük bir iki değişiklikle bir yaşam boyu kullanırdı. Her öğrenilmiş sözcük ya da tavırla olan ilişkisi süreklidir. Günümüzde durum değişmiştir.

SANAT KÜBİSTLER VE DEVİNİMCİLER

Sanat da, tavır ya da işaret gibi sözcüklerden oluşan bir anlatım biçimidir. Görüntüler iletmek için temel bir araç durumundadır. Ömür kısalığı belirtileri bu dalda daha yoğundur. Her sanat okulunun sözcüğe dayalı diller olduklarını varsayarsak, sözcüklerin değil de bir anda tümüyle dillerin değiştiğine tanık oluruz. Geçmişte kişinin bir yaşam boyu sanat biçimlerinde temel bir değişime tanık olması olasılığı çok düşüktü. Bir okulun (ekolün) sanata yaklaşım biçimi, zamanında, hatta kuşaklar boyu geçerliğini sürdürürdü. Günümüzde sanattaki devir hızı öylesine çabuklaşmıştır ki, yeni bir okulun dilini öğrenmeden eriyip gidişine tanık olmaktayız.

XIX. yüzyılın sonunda ortaya çıkan İzlenimcilik (Empresyonizm) çarpıcı değişimlerin ilk bölümünü oluşturuyordu. Bu okulun gelişi, sanayileşmenin doruğa doğru yöneldiği, günlük yaşamın temposunu etkilediği döneme rastlar. «Gelmiş geçmiş gelişmeleri aşan bir hızdı bu; özellikle geçmişle karşılaştırıldığında söz konusu hız, sağlıklı görülüyordu.» diye yazıyor sanat ta-

rihçisi Arnold Hauser. «Hızlı teknolojik değişim modanın değişimini olduğu gibi estetik değerleri de etkilemişti... Eskiler sürekli olarak yerlerini yenilerine bırakıyorlardı... hıza uyabilmek için düşünsel ve sanatla ilgili yeniden değerlemeler oluştu...»

İzlenimciliğin, 1875 ile 1910 yılları arasında en parlak dönemini yaşadığını varsayarsak, yaklaşık olarak otuz beş yıl sürdüğü görülür. O zamandan bu yana Gelecekçilik'ten (Futurizm) Fauvizm'e, Kübizm'e, Kübizm'den Gerçeküstülüğe (Surrealism) dek hiçbir okul böylesine bir egemenlik sürdüremiştir. Birbiri ardından geçip gitmişlerdir. En uzun süre dayanan XX. yüzyıl okulu, Soyut İzlenimciliktir (Abstract Empressianism). 1940'dan 1960'a yirmi yıl yaşamını sürdürmüştür. Ardından gelen **Pop**'un ömrü beş yıl olmuştur. **Op** ise halkın ilgisini yalnızca iki ya da üç yıl çekebilmiştir. Sonunda **varlık nedeni** geçicilik olan «(levingen (kinetik) sanat) ortaya çıkmaktadır.

Bu olağanüstü devir hızı, yalnızca New York veya San Francisco'da görülüyor; Paris'te, Roma'da, Stockholm'da ve Londra'da, ressamın olduğu her yerde görülüyor. **New Society**'de Robert Hughes şunları yazıyor: «Yeni ressamları selamlamak İngiltere'de yıllık bir spor görünümündedir... İngiliz sanatında her yıl yeni bir eğilim bulma istediği delilik halini almıştır. Yenilenmeye karşı isterik bir inanç vardır.» Günümüz **avant-garde**'si (öncü sanatı) artan bir devir hızı içindedir.

Eğer sanat okulları, dillere benzetilebilirse, sanat ürünlerini de tek tek sözcüklerle karşılaştırabiliriz. Karşılaştırma sonucu «sözcüklerin» —yani sanat ürünlerinin— de kullanılma alanına gelip sonra sözcükten hızla düştükleri ortaya çıkmaktadır. Sanat ürünü, galerilerden ya da dergilerden bilincimize ulaşmaktadır; bir süre sonra baktığınızda orada görülmemektedir. Bazıları madde olarak dayanıklı olmadıklarından kısa süre sonra yokolmaktadırlar.

Sanat dünyasındaki karışıklığın nedeni, kültürel kurulu düzenin, seçkinciliğin (elitizm) ve kalıcılığın öldüğünü anlamamış olmasıdır. Binghamton'daki New York Üniversitesi'ne bağlı Bütünleyici Çalışmalar Merkezini yöneten yarı sanatçı, yarı sosyal bilimci John McHale'in görüşü budur. **The Plastic Parthenon** adlı yazısında McHale, «Edebi ve sanatla il-

gili geleneksel kurallar, ilkeler, kalıcılığa, teklige ve seçkin insan yapıtlarının evrensel değerlerindeki dayanıklılığa, yüksek önem vermek eğilimindedirler,» diyerek görüşünü belirtiyor. Söz konusu estetik ölçüler yazara göre, el işiyle üretim yapan, küçük bir seçkinler topluluğuna hizmeti öngören bir dünya için yeterlidir belki. Yazar, «Aynı ölçülerin, astronomik sayıda insan yapısı nesnelerin kitle halinde üretildiği, dağıtıldığı şimdiki duruma uydurulmasına olanak bulunamazdı.» diyor.

Günümüz sanatçısı —McHale'e göre— ne küçük seçkinler topluluğuna hizmet etmek yanlısıdır, ne de kalıcılığın bir erdem olduğu kanısındadır. Sanatın geleceği, artık dayanıklı başyapıtların yaratılmasına dayalı değildir. Sanatçı, kısa süreler için çalışmaktadır. McHale tartışmasını şöyle sürdürüyor: «İnsanın içinde yaşadığı koşullardaki hızlı değişim, uçucu izlenimi veren, sürekli değişen ve modası geçme olasılığı yüksek olan simgesel görüntüleri gerekli kılmaktadır. Yerine yenisi konulabilen, elden çıkarılabilen bir dizi ikon'a gereksinme duymaktayız.»

Kişi, McHale'in sanatta geçicilik gereklidir, düşüncesine karşı çıkabilir. Belki de kalıcılıktan kaçma, bir taktik yanlısıdır. Hatta sanatçılarımızın anlayamadıkları güçlerin etkisinde kalıp ilkel kişiler gibi davrandıkları ileri sürülebilir. Ancak kişinin, çağdaş sanata yaklaşımı nasıl olursa olsun, geçicilik inkâr edilemeyecek bir gerçek, sosyal ve tarihsel bir yöneliş olarak varlığını korumaktadır. Sanatçıların da bu olguya bir tepki göstermeleri doğaldır.

Happening (1) denen en geçici sanat çalışmaları, geçiciliğe karşı sanatın gösterdiği tepki olarak yorumlanabilir. **Happening**'i oluşturan kişi olarak tanıtılan Allan Kaprow, bu sanat akımının kullan-at kültürüyle olan ilişkisine değinmektedir. **Happening** bir kez, ama yalnızca bir kez gerçekleştirilebilmektedir. **Happening** sanatın kâğıt mendili sayılır.

Durum böyle olunca, devingen (kinetik) sanat modülariizmin estetik ifadesi olarak düşünülebilir. Dvingen yontular

(1) Oluşum âni.

veya yapılar sürünür, ısıklık çatar, inler, kaşınır, zıplar, nabız gibi atar, ışıkları göz kırpar, manyetik bantlar döner; plastik, çelik, cam ve bakır öğeler yer değiştirir, yeniden düzenlenir. Burada da tel ve bağlantılar, yapının en az geçici yanlarıdır; Joan Littlewood'un Eğlence Sarayı'ndaki hizmet kulesi ya da vinçler gibi görev yüklenirler. Devingen yapıtın amacı, en yüksek değişebilirlik ve geçicilik düzeyine varabilmektir. Jean Clay'e göre geleneksel bir sanat yapıtında parçalarla bütün arasındaki ilişkilerin sonsuzluğa kadar sürmesi amaçlanmıştır. Devingen sanattaysa biçimlerin dengeleri bir akıntı içinde yüzmektedir.

Günümüzde birçok sanatçı, en son teknik süreçleri sanatta kullanabilmek için mühendisler ve bilim adamlarıyla çalışmaktadırlar. Fransız sanat eleştircisi Francastel, «Hız, düşünemeyen bir düzeye erişti; sürekli devinim herkâsin kişisel deneyi durumunda,» diyor. Sanat bu yeni gerçeği yansıtmaktadır.

Böylece Fransa'da, İngiltere'de, ABD'de, İskoçya'da, İsveç'te, İsrail'de ve başka yerlerde sanatçılar devingen görüntüler yaratıyorlar. Onların inançlarını belki de en iyi İsrail sanatçısı Yaacov Agam anlatmaktadır. «Üç an öncesinden farklıyız şimdi; üç dakika sonra yine değişmiş olacağız... Varolmayan bir görüntü biçimini yaratarak, plastik anlatıma bu yaklaşımı vermeye çalışıyorum. Görüntü belirlemekte ve kaybolmaktadır. Oysa alıkonan, elde tutulan bir olgu yoktur.»

Bu çabaların en belirgin sonucu, 'eğlence sarayları'nın kurulması olacaktır. Eğlence arayan kişi oraya daldığında kendini, ışık, renk ve sesin sürekli değiştiği bir ortamda bulacaktır. Müşteri gerçekte devingen bir sanat yapıtına girmiş olacaktır. Burada da yalnızca çerçeve, yani yapının kendisi tek kalıcı öge olarak korunacaktır. Duyusal uyarıları oluşturan iç düzen, sürekli değişecektir. Bu işin bir eğlence olup olmadığı, kişiye bağlıdır belki; ancak bu yöndeki gelişmeler belirgindir. Dilde olduğu gibi sanatta da kalıcı olmayana doğru yarışmaktayız. İnsanın simgesel görüntülerle olan ilişkileri, gittikçe daha geçici olmaktadır.

SİNİRSEL YATIRIM

Olaylar, bizi geçip gitmekte, üstelik gerçeğe dayalı olarak biçimlenmiş önceki görüntülerimizi yeniden değerlendirmeye bizi zorlamaktadır. Araştırmalar, insanoğlunun ve doğanın eski yasalarını altüst etmektedirler. Düşünceler, akıl durduran bir hızla gelip gitmektedirler. (Bilim, bu hızın bir yüzyıl öncesine oranla yirmiyle yüz katı arasında bir artış gösterdiğini ortaya koymuştur.) Görüntü üreten bildiriler, duyularımızı dövmektedir. Görüntü oluşturan bildirilerin iletişimde aracılık yapan, dil ve sanat gibi şifrelerin kendileri, büyük bir devir hızına ulaşmışlardır.

Bütün bunlar bizim değişmez olarak kalmamız olanağını sağlamaz. Eğer kişi başarılı bir biçimde değişen çevreye uyum istiyorsa zihinsel görüntülerini süreyle sınırlamak zorundadır. Hiç kimse dıştan aldığımız sinyalleri nasıl olup da zihinsel görüntüler biçimine çevirdiğimizi bilmemektedir. Yalnızca psikoloji ve bazı bilimler bu konuda bazı varsayımlar getirmekte, zihinsel modelin karmaşık görüntü yapıları biçiminde düzenlendiğini ileri sürmektedirler; yeni görüntüler, bazı sınıflama kurallarına göre bu yapılara depolanmaktadır. Yeni oluşan bir görüntü, aynı konudaki diğer görüntülerle birlikte depolanır. Küçük ve çok sınırlı olanları daha genel bir yapı altında toplanır. Görüntünün dayanıklılığı önceden depolanmış görüntülerle karşılaştırılarak denetlenir. (Böyle bir dayanıklılık denetimi yapan sinirsel bir mekanizmanın varlığını gösterir kanıtlar vardır.) Görüntüyle ilgili kararımızı amaçlarımıza uygun olup olmamasına göre veririz. Görüntünün bizim için 'iyi mi, kötü mü' olduğu ayrıca değerlendirilir. Gerçekliğini de denetleriz görüntünün. Gerçeğin doğru bir yansıması mıdır? İnanılabilir mi? Ona dayalı olarak eyleme geçebilir miyiz?

Söz konusu deneylerden geçen yeni görüntü, fazla zorluk çıkarmadan diğerlerinin yanındaki yerini alır. Eğer gittikçe çoğaldığı gibi, görüntü belli belirsizce ya da en kötüsü önceki akıl yürütmelerimizle çelişiyorsa, zihinsel modelimizin değişmesi zorunlu olmaktadır. Çok sayıda görüntünün yeniden sınıf-

lanması, karıştırılması, yeni bir bütünlüğe varılınca kadar değişmesi demektir bu. Bazen görüntü yapılarının tümü yıkılır; yeniden kurulmaları gerekir. Aşırı durumlarda, modelin tümünün temel biçimi tersyüz olur.

Böylece, zihinsel model, durağan (sabit) bir görüntüler kütüphanesi olarak görülmemeli, enerji ve eylemle dolu, yaşayan bir varlık olarak değerlendirilmelidir. O, dışardan pasif bir yaklaşımla aldığımız bir 'veri' değildir. Bizim zaman zaman eylemci bir yaklaşımla kurduğumuz bir devingen yapıdır. Duyularımızla dış dünyayı sürekli tarayıp, gereksinme ve isteklerimize uygun bilgileri toplar ve onları sürekli olarak yenileyip düzenleriz.

Her an sayısız görüntü çürümekte, unutulmaya terk edilmektedir. Diğerleri de sürelerle belirlendirilerek sisteme girmekte, depolanmaktadır. Aynı zamanda, görüntüleri arayıp bulmakta, 'kullandıktan' sonra yerine, belki de başka bir yere yeniden depolamaktayız. Sürekli olarak görüntüleri karşılaştırmakta, onları yeniden yerleştirmekteyiz. «Zihinsel eylem» sözcükleriyle kastedilen de budur. Bu da, kaslarla yapılan eylem gibi bir çalışma biçimidir. Sistemi çalıştırabilmek için yüksek enerjiye gerek vardır.

Değişim, toplumda gürültüyle çağıldarken, inançlarımızla doğrular, kafamızdaki görüntülerle dayandıkları gerçekler arasındaki açıklık (uçurum) genişlemektedir. Bu açıklık büyük olmazsa, değişime aşağı yukarı ayak uydurabiliriz; yeni koşullara tepkimiz akıllıca olur; gerçekle olan ilişkilerimizi koparmayız. Açıklık büyüyüp de koca bir uçuruma dönüştü mü, ayak uydurmamız zorlaşır; uygunsuz tepkiler gösteririz; etkinliğimiz azalır, dış dünyadan elimizi ayağımızı çekeriz ya da korkuya kapılırız. En aşırı durumda, uçurum aşılamaz duruma geldiğinde, psikolojik bozukluğa uğrarız; hatta ölümle karşı karşıya kalabiliriz.

Uyum dengemizi koruyabilmek, açığı yönetilebilir genişlikte tutabilmek için, kafamızdaki görüntüleri yenilemek uğraşına girmemiz gerekir. Değişimi günü gününe izlemek, gerçeği yeniden öğrenmek zorunda kalırız. Dışımızdaki hız dürtüsü de böylece uyum yapan biriyle aynı hızı bulur. Görüntü süreçleyen

mekanizmamız, gittikçe artan bir hızda çalışmaya itilmektedir.

Bu durum, gözden kaçan bazı sonuçları doğurmaktadır. Bir görüntüyü sınıflandırırken beyindeki belirli bir düzen içinde, belki de ölçülebilir, bir enerji yatırımı yapmaktayız. Öğrenme enerjisiyi gerektirir. Yeniden öğrenmeyle daha çoğunu gerektirir. Yale'den Harold D. Lasswell, «Öğrenme üzerine çalışan araştırmacılar, 'enerjilerin' geçmişte öğrenilenleri korumak için bağlandıkları düşüncesini onaylamaktadırlar; eskileri çözebilmek için yeni enerjilere gerek vardır. Sinir bilimi açısından her kurulu sistemin hücre materyali; elektrik şarjına, kimyasal elemanlardan oluşan düzenlemelere sahiptir. Zamanın herhangi bir kesitine... gövdeyle ilgili yapı, duruğan biçim ve gizilgüçlerden (potansiyel) oluşan büyük bir yatırımı temsil eder...» demektedir. Söylenmek isteneni kısaca ve olağan bir deyişle açıklayabiliriz: Yeniden öğrenmenin (ya da bizim yaklaşımımızla görüntülerin sınıflandırılmasının) bir maliyeti vardır.

Sürekli öğrenim gereği ve yeniden eğitim üzerine yapılan tüm konuşmalarda, tartışmalarda, insanın yeniden öğrenim için sınırsız gizli gücü (potansiyeli) olduğu varsayılmaktadır. Ne de olsa bu kanıtlanmış bir gerçek değil, bir varsayımdır; bilimsel araştırmaya gerek gösterir. Görüntü biçimlendirme ve sınıflandırma, sinir hücrelerinin ve vücut kimyalarının sınırlı özelliklerine dayanan fiziksel bir süreçtir. Sinir sisteminde kişinin başarabileceği, görüntüde süre belirleme hızının sınırları vardır. Bu sınırlara çarpmadan kişi iç görüntülerini ne kadar hızlı ve sürekli yenileyebilir?

Kimse, bu sorunun karşılığını bilemiyor. Söz konusu sınırlar şimdiki gereksinmelerin çok ötesinde olabilir. Bu durumda spekülasyonlar doğrulanamaz. Yalnız ortaca bir gerçek vardır: Dış dünyadaki hızı arttırarak, kişiyi çevresini yeniden öğrenmeye zorlamaktayız. Bu durum sinir sistemine yeni zorunluluklar yüklemektedir. Geçmişin insanları, iç kavramlarıyla ilişkilerini uzun süre sürdürüyorlardı. Geçici toplumda bu olanak yoktur. Gerçek kavramımızı, zihinsel görüntülerimizi artan bir hızla yenilemek zorundayız.

İnsan ilişkilerinin zorla kısaltılması demek olan geçicilik,

yalnızca dış dünyanın koşullarıyla ilgili değildir. Onun içimizde de yansımaları vardır. Yeni buluşlar, yeni teknolojiler, yeni sosyal düzenlemeler yaşamımıza, artan devir hızları olarak yansımaktadır. Günlük yaşamı daha çok hızlanmaya ve bizi yeni bir uyum yapmaya zorluyorlar. Sosyal bir hastalık olan gelecek korkusu (şok) için sahneyi hazırlamaktadırlar.

ÜÇÜNCÜ KESİM

Yenilik

BÖLÜM DOKUZ

BİLİMSEL YÖRÜNGE

Yeni bir toplum yaratıyoruz. Değiştirilmiş, şimdikinden daha genişletilmiş bir toplum değil, yepyeni bir toplum bu.

Söz konusu kavram daha bilincimize yerleşmeye başlamadı. Gerçeği görmezsek, yarınlara ayak uydurmaya çabalarken kendimizi yok edeceğiz.

Bir devrim, kurumları ve güç ilişkilerini paramparça etmektedir. Günümüzde, üstün teknolojiye dayalı ülkelerde olan budur. Berlin'de, New York'da, Turin'de ve Tokyo'da öğrenciler dekanları, rektörleri yakalayıp, öğrenim fabrikalarını durdurmakta, hatta hükümetleri düşürmek tehditlerinde bulunmaktadır. New York, Washington ve Chicago **gettolarında** mülkiyetle ilgili eski yasalar çiğnenirken polis seyirci kalmaktadır. Cinsel ölçüler başsağığı olmuştur. Büyük kentler, grevler ve gösteriler sonucu işleyemez durumdadır. Mali ve siyasal önderler komünist (ya da kapitalist) devrimcilerin kendilerini yıkmalarından değil de, tüm sistemin denetim altından çıkacağından korkarak gizlice titremektedirler.

Bunlar, hasta bir sosyal yapının, artık en temel işlevlerini bile alışılmış biçimde yerine getirmeyen bir toplumun ortaya koyduğu belirtilerdir. Devrimsel değişimin sancısına yakalanmış bir toplumdur bu. 1920 ve 1930'larda komünistler, kapi-

talizmin genel bunalımından söz ederlerdi. O zaman geniş kapsamlı düşünmedikleri şimdi ortaya çıkmaktadır. Şimdilerde oluşan, kapitalizmin bunalımı değildir; siyasal biçimin dışında sanayi toplumlarının ortak sorunudur söz konusu olan. Birbiri ardından gençlik devrimi, cinsel devrim, ırk devrimi, sömürge devrimi, ekonomik devrim geçirmektedir. Hepsinin üstünde de teknolojik bir devrimin içindeyiz. Sanayileşmenin genel bunalımını yaşamaktayız. Başka bir deyişle, üstün sanayi devriminin tam ortasındayız.

Bu gerçeği kavrayamamak, kişinin şimdiki anlayabilme yeteneğini yok edeceği gibi, akıllı kişilerin gelecekte sözdeyken aptal durumuna düşmelerine de neden olabilir. Onları, akılsızca yaklaşımlarla düz çizgiler halinde düşünmeye itebilir. Günümüzdeki bürokrasi gerçeğinden yola çıkarak gelecekte **daha çok** bürokrasi olacağını varsayabilirler. Gelecek üzerine yazılan veya söylenenler, genellikle düz izdüşümleri görünümündedirler. Bu nedenle yanlış görüşler üzerine kaygılanmaktayız.

Kişinin bir devrimi izleyebilmesi için, hayal gücü gereklidir. Çünkü devrim, yalnızca düz çizgiler üzerinde yürümez, hareket etmez. Sıçrar, bükülür ve bazen geriye doğru devinir. Sıçramalar ve diyalektik ters dönüşler biçiminde gelir, kapıya dayanır, teknolojik gelişmenin (üstün sanayi aşaması) tümüyle yeni bir aşamasına doğru koştuğumuzu kabullenmedikçe, çağımızdan bir anlam çıkaramayız. Devrimsel yaklaşımı kabullenirsek, geleceği kavrayabilmek için hayal gücümüzü özgür kılmış oluruz.

Devrim, yenilik demektir. Sayısız kişinin yaşamına, onları alışılmadık kurumlar ve durumlarla karşı karşıya bırakan, yenilik dizilerini sokar. Kişisel yaşamlarımızın derinliklerine kadar ulaşan büyük değişimler, ilerde geleneksel aile yapısını ve cinsel davranışları yıkacaktır. Yaşlıyla genç arasındaki bildik ilişkiler paramparça olacaklardır. Paraya ve başarıya ilişkin değerlerimizi bu değişimler alaşağı edeceklerdir. İşi, oyunu ve öğrenimi şaşılacak bir biçimde değiştireceklerdir. Ve tüm bunlar, görkemli ancak yine de korkutucu bilimsel gelişmenin bağlamı içinde olacaktır.

Yeni toplumun kavranmasında geçicilik ilk anahtarsa, yenilik de ikincisidir. Gelecek, birbiri ardından şaşırtıcı olayları, büyük buluşları, anlaşılmaz çelişkileri ve yeni çıkmazları sergileyecektir. Bunun anlamı açıktır: Üstün sanayi toplumunun üyelerinin birçoğu kendilerini 'yuvalarında' hissetmeyeceklerdir. Yabancı bir ülkeye yerleşip de, başka bir ülkeye göçmesi gerektiğini gören gezginler benzeri, biz de 'yabancı bir ülkedeki yabancılar' gibi hissedeceğiz kendimizi.

Üstün sanayi devrimi açlığı, hastalığı, bilgisizliği ve acımasızlığı silebilir. **Düz-çizgici** düşünürlerin karamsarlığına rağmen, üstün sanayi toplumu insanı sınırlamayacak, onu korkunç bir tekdüzeliğe sokmayacaktır. Tersine yeni kişisel gelişleme, serüven ve hoşnutluk olasılıkları doğacaktır. Renkli ve bireye açık bir ortam oluşacaktır. Sorun, kişinin bölünmeleri ve standartlaşmayı aşip aşamayacağı değildir. Sorun, göreceğimiz gibi, özgürlüğü aşip aşamayacağıdır.

İnsanoğlu daha önce bu denli yenilik dolu bir çevrede yaşamadı. Aşağı yukarı tanıdık bir ortamda hızlı yaşamakla, yabancı, bilinmeyen bir ortamda yaşamak oldukça farklıdır. Yeniliği ortaya saldıığımızda, kişiyi günlük olmayan, daha önce öngörülmemiş durumlarla karşı karşıya bırakmaktayız. Uyum sağlama sorunu da böylece yeni ve tehlikeli bir aşamaya gelmektedir. Çünkü geçicilikle yenilik, patlayıcı bir karışımı oluştururlar.

Yukarda yazılanları kuşkuyla karşılıyorsanız, bizi bekleyen yeniliklerin bir bölümünden söz edelim. Hayal gücümüzle akılcı yaklaşımı birarada tutarak geleceğe doğru bir uzanalım. Bunu yaparken, yanlışlardan kaçınmayalım, çünkü hayal gücümüz yanlış yapma korkusunu bir yana koyduğumuz sürece özgürdür. Gelecek üzerine düşünürken cesur olmak gerek.

Şimdiden geleceği yaratan insanları dinlediğimiz zaman bunun nedenini kavrayabiliyoruz. Laboratuvarlardan ve fabrikalardan taşan bazı gelişmelere kulak verelim.

YENİ ATLANTİS

boratuvarı başkanı Dr. F. N. Spiess, «Elli yıl içinde insanoğlu tümüyle denizin üstüne ve içine yönelecek. Gezegenin bir parçası olarak, maden, yiyecek bulmak, askeri ve ulaşım amaçlarını gerçekleştirmek ve artan nüfusa oturacak yer sağlamak için onu ele geçirip kullanacaktır,» diyor.

Gazegen yüzeyinin üçte ikisi okyanuslarla kaplıdır. Su altındaki bu bölümün ancak yüzde beşinin haritası çizilebilmiştir. Oysa suyla kaplı bu alanın petrol, gaz, kömür, elmas, kükürt, kobalt, uranyum, kalay, fosfat ve diğer madenler açısından zengin olduğu bilinmektedir. Balık ve bitki boldur.

Bu büyük zenginlikleri kullanabilmek için geniş kapsamlı çalışmalara girmek gerekir. Günümüzde ABD'de, aralarında Standard Oil ve Union Carbide gibi devlerin de bulunduğu altı yüzden fazla şirket, denizaltındaki bu çalışmalara kendilerini hazırlamaktadırlar.

Yarış, toplum üzerinde büyük etkiler yaparak yıldan yıla yoğunluk kazanmaktadır. Okyanusun dibinin ve bu ortamdaki deniz yaşamının sahibi kimdir? Okyanus madenciliğinin ekonomik açıdan yararı arttıkça, ülkeler arasındaki kaynak dengesinin değişmesini umabiliriz. Japonlar şimdiden sualtı madenlerinden yılda on milyon ton kömür elde etmektedirler. Endonezya, Tayland ve Malezya okyanus madenlerinden kalay çıkarmaktadırlar. Kısa süre sonra ülkeler okyanus dipleri için savaşmaya kalkışabilirler. Kaynak açısından yoksul ülkelerdeki sanayileşme hızında kesin değişimler olmaktadır.

Teknolojik açıdan, okyanustan çıkanları işlemek için yeni sanayiler kurulacaktır. Diğerleri araştırma dalışları, kurtarma denizaltıları, balık güden elektronik donanımlar gibi deniz çalışmalarına katkıda bulunacak, pahalı ve karmaşık gereçler yapacaklardır. Bu alanlardaki modası geçme hızı yüksek olacaktır. Rekabete dayalı uğraş, yenilikleri çabuklaştıracaktır.

Kültürel açıdan, bir sürü yeni sözcüğün dilimize akacağını umabiliriz. **Agri-kültür** (kara tarımı) ile birlikte **Aqua-kültür** (sularımı) —okyanusdaki yiyecek kaynaklarının bilimsel olarak bollaştırılması— da dilimize girecektir. «Su» sözcüğü yeni anlamlar kazanacaktır. Yeni sözcük hazinesiyle birlikte şiir, resim, film ve diğer sanatlarda yeni simgeler gelecektir. Okyanus:

yaşam biçimlerinin örnekleri grafik ve teknik çizimlere sızacaktır. Moda, okyanusa dayalı yaşamı yansıtacaktır. Yeni dokumalar, yeni plastikler ve diğer materyaller, hastalıkları iyileştiren ya da ruhsal durumları değiştiren ilaçlar bulunacaktır.

En önemlisi, yiyecek açısından gittikçe artan bir hızla okyanusa dayamak, milyonlarca insanın beslenme durumunu değiştirecektir. Bu değişim bir sürü bilinmeyi de birlikte getirecektir: Böylesine beslenme, insanın enerji düzeyine, başarıma tutkusuna, ortalama boy ve ağırlığına, olgunlaşma hızına, yaşam süresine, hatta toplum kara tarımından su tarımına kayarken, psikolojik tepkilerine nasıl etki yapacaktır?

Denize açılma, öncü kâşiflere serüven, tehlike, ün ve zenginlik getirebilir. Sonunda insanoğlu bu öncülerin ardından belki de denize göçecek, dalgaların altında, iş, bilim, tıp, oyun kentleri kuracaktır.

Yazılanlar size çok aşırı geliyorsa General Electric'in bilim adamlarından Dr. Walter L. Robb'un buluşundan söz etmek isterim. Dr. Robb sualtına koyduğu yapma bir solungaç sayılabilecek bir kutunun içinde bir **hamster**'i (1) yaşatmayı başarmıştır. Kutunun üstü, altı ve iki yanı suyu dışarda tutan ve ondan oksijen elde eden sentetik bir dokudan oluşmaktadır. Solungaç görevi gören dokular olmadan, suyun altında yaşayamayan hayvan, onların aracılığıyla solunum yapabilmektedir. Böyle dokuların gelecekte yeraltı deney istasyonlarında kullanılabileceğini General Electric Şirketi ileri sürmektedir. İlerde bu dokular sualtı evlerinin, yapılarının duvarlarına, hatta — kim bilir?— insan vücuduna yerleştirilebilir.

Eski kurgu bilim (science fiction) öykülerinde sözü edilen, ameliyatla solungaç takılmış kişiler artık hayal gibi görünmemelidir. Sualtı işlerinde uzmanlaşmış, yalnızca zihinsel açıdan değil fiziksel açıdan da denizaltında çalışmaya, oynamaya, sevişmeye yatkın erkek ve kadınlar yaratabiliriz, (hatta üretebi-

(1) Sıçan türünden kenirici bir hayvan. (Çeviren)

liriz.) Böyle dramatik olasılıkları bir yana bıraksak da okyanuslar yeni uzmanlıklar, yaşam biçimleri, okyanus çıkışı altkültürler oluşturmakla kalmayacak, belki de denizleri kutsayan yeni dinsel yönelişler ya da gizemli mezhepler yaratacaktır.

Yeni ortamların kişilere, değişik kavramlar, duygular, renk ve biçim duyarlığında başlıklar, yeni düşünce biçimleri getireceğini sergilemek için daha fazla spekülasyon yapmaya gerek yoktur. Kaldı ki, denize yapılan bu saldırı 2000 yılına dek izleyeceğimiz bir dizi bilimsel teknolojik eğilimlerin ilk dalgasını oluşturmaktadır. Nitekim bu eğilimlerin her biri yeni sosyal ve psikolojik karışıklıkları da birlikte getireceklerdir.

GÜNEŞ IŞIĞI VE KİŞİLİK

Okyanusların ele geçirilmesi hava tahminleri ve iklim denetimleriyle yakından ilgilidir. Hava durumu dediğimiz olay, güneş, hava ve okyanusun birbirleriyle etkileşimi sonucu oluşur. Deniz akıntılarını, tuzluluğunu ve diğer öğeleri yönelterek, gökyüzüne havayı gözleyen uydular yerleştirerek tahmin yeteneğimizi büyük ölçüde arttıracaktır. Amerikan Bilimsel İlerleme Derneği eski başkanı D. Walter Orr Roberts, «Büyük bir masrafa girmeden 1970'lerin ortalarında tüm gezegeni sürekli hava gözlemlerimiz altına alabileceğiz. Böylece fırtınaları, don, su olaylarını önceden belirleyip doğal afetler konusunda uyarılar yapabileceğiz. Oysa bilgimizin ötesinde havanın korkunç bir savaş silahı olabileceğini sezmekteyiz. Güçlü bir azınlığın yararcasına havayla oynanabileceği gibi, düşmanın zarar görmesi de aynı yolla sağlanabilir,» demektedir.

Theodore L. Thomas, **Hava Gözlemcisi** adlı kurgu - bilimsel romanında, merkezi siyasal kurumun bir «Hava Gözlem Kurulu» olduğu bir dünya politikasını değiştirerek, iklimlerle oynayarak, orada burada fırtına çıkararak insanları denetlemektedirler. Böylesine bir denetimin şimdilik çok gerisinde olabiliriz. Oysa bu gücün elde edileceği günler de gelecektir. Amerikan Meteoroloji Derneği, «Hava durumunu az çok değiştirme bugünün önemli gerçeğidir,» diyor.

Bu durum, tarihteki dönüm noktalarından biridir ve insanın eline tarımı, ulaşımı, iletişimi ve boş zamanları değerlendirme konusunu kökten etkileyen bir silah vermektedir. Aşırı bir dikkatle ele alınmazsa hava durumunu denetim, insanoğluna yıkım getirebilir. Bir noktadaki bir dakikalık değişim, başka bir yerde önemli sonuçlar doğurabilir. Saldırgan amaçlarla olmasa bile bir kıtada sağlanmak istenen denetim başka bir yerde fırtınalar doğurabilir.

Hava durumuyla oynamanın getireceği bilinmeyen sosyo-psikolojik sonuçlar da önemli olabilir. Milyonlarcaımız güneş ışığına duyulan açlık nedeniyle Florida'ya, California'ya veya Akdeniz'e koşmaktadır. Belki güneş ışığı yapmak ya da güneş ışığı üretmek sözkonusu olabilir. **The National Aeronautics and Space Administration (NASA)** adlı kuruluş, yörüngede dolaşp, yeryüzünün gece olan bölümüne güneş ışığı yansıtacak dev bir ayna kavramı üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Bir NASA yetkilisi olan George E. Mueller, ABD'nin 1970'lerin ortalarında güneş yansıtan dev uydular yörüngeye oturtacak güçte olacağını Kongre önünde belirtmiştir. (Önceden seçilmiş bölgelerdeki güneş ışığını uydularla engelleyerek, o yerleri en azından yarı karanlıkta bırakmak da söz konusu olabilir.)

Şimdiki yarı aydınlık, yarı karanlık doğal döngünün insanın biyolojik ritmiyle ilişkili olup olmadığı daha ortaya konmamıştır. Yörüngede dönen güneş yansıtıcı uyduların tarımsal, endüstriyel ve hatta psikolojik nedenlerle aydınlık süresini değiştirebileceğini kişi düşünebilir. Söz gelişi İskandinavya'da günlerin uzaması, bölgeye özgü kültürü ve kişilikleri etkileyebilir. Ya da Stockholm'un üzerindeki çatık kaşlı karanlık kaldırılırsa, Ingmar Bergman'ın çatık kaşlı sanatına ne olur? Başka bir iklimde Yedinci Mühür ya da Kış Işığı yaratılabilir miydi?

Havayı değiştirme yeteneklerinin artması, yeni enerji kaynaklarının oluşturulması, yeni materyaller (bazıları neredeyse gerçeküstü olacaktır,) yeni ulaşım olanakları, yeni yiyecekler (yalnızca denizden değil, yiyecek yetiştiren büyük fabrikalardan da elde edilecektir), bunların tümü, hızı artan değişimin önümüze koyacakları konusunda yalnızca birkaç ipucudur.

YUNUS BALIĞININ SESİ

Karl Çapek'in ilgi çekici ancak az ünlenmiş olan **Newt'lerle Savaş** adlı romanında, insanoğlu, bir tür kertenkeleleri evcilleştireyim derken uygarlığa yıkım getirir. Günümüz insanoğlu, diğer varlıkların yanında hayvanları ve balıkları da kullanmayı öğrenmektedir. Eğitim görmüş güvercinler, ilaç fabrikalarında hatalı üretilmiş hapları ayıklamakta kullanılıyorlar. Ukrayna'da Sovyet bilimadamları, pompa istasyonlarının şüzgeçlerindeki yosunları temizlemek için özel balıklar kullanmaktadırlar. Yunus balıkları, California kıyılarında dalış yapan dalgıçlara gereç taşımak ve çalışma alanına giren köpekbalıklarını kovalamak için eğitilmişlerdir. Başka yunus balıkları da batık mayınları bulup onlara çarparak insanoğlu uğruna intihar için yetiştirilmişlerdir. Son uygulama bazı eleştirilere yol açmıştır.

Yunus balığıyla insan arasında iletişim kurma amacıyla yapılan araştırmalar, özellikle dünya dışından canlı türleriyle ilişki kurulduğunda büyük önem kazanacaktır. Gökbilimciler evrende başka canlı türlerinin de bulunduğu kanısındadırlar. Bu arada yunus balığı üzerine yapılan araştırmalar sonucu, duyu mekanizması açısından insanlarla hayvanlar arasında ayrımlar olduğu ortaya çıkmıştır. İnsanın biyolojik yapısı nedeniyle sahip olmadığı bazı özelliklerin hayvanlarda bulunduğu görülmektedir.

Çalışmalarımıza yalnızca bilinen hayvanlar konu olmayacaktır. Bazı yazarlar, özel amaçlar için yeni hayvan biçimlerinin üretilmesinden yanadırlar. SirGeorge Thomson, «Genetik bilgilerin ilerlemesi sonucu vahşi türler üzerinde büyük değişiklikler yapılabilir,» demektedir. Arthur C. Clarke da evcil hayvanların zihin yeteneklerini artırabileceğimizi, daha yüksek IQ'ye ulaşabilmelerini sağlayabileceğimizi yazmaktadır. Uzakta verilen komutlarla, hayvanları denetleme yeteneklerimizi geliştirmekteyiz. Bir dizi önemli deneyler yapmış olan Dr. Jose M. R. Degado, bir boğanın kafasına elektrotlar takmıştır. Kırmızı bir örtüyle hayvanı saldırtan Delgado, küçük bir el radyo-

sundan verdiği sinyalle boğayı yarı yoldan döndürüp başka bir yöne göndermiştir.

Bize hizmet etmek için özel olarak üretilmiş hayvanları mı, yoksa ev işleri yapan robotları mı kullanacağımız, yaşam bilimleriyle fizik bilimleri arasındaki sonu belirsiz yarışa bağlıdır. Amaçlarımız için makine yapmak, hayvan yetiştirip eğitmekten daha ucuza gelebilir. Ancak biyolojik bilimler hızla gelişmektedir ve denge bizim yaşam süremiz içinde kurulabilir. Kendi makinelerimizi büyötmeye başlayacağımız günler de gelebilir.

BIYOLOJİK FABRİKA

Hayvan yetiştirmek ve eğitmek pahalı olabilir; peki evrimleşme (evolutionary) çizgisinin en başına, bakterilerin, virüslerin ve diğer mikro organizmaların düzeyine inerse ne olur? İşte burada, bir zamanlar ata vurduğumuz gibi, en ilkel yaşam biçimlerine boyunduruk **vürmekteyiz**. Günümüzde bu kurala dayalı yeni bilim hızla gelişmekte ve şanayinin yapısını değiştirmeye hazırlanmaktadır.

Biyokimyacı Marvin J. Johnson (Wisconsin Üniversitesi) şunları söylüyor: «Geçmişte atalarımız çeşitli bitki ve hayvanları evcilleştirmişler. Oysa mikro organizmalar yakın zamanlara dek evcilleştirilemediler. Çünkü varlıkları bilinmiyordu. Oysa bugün biliniyor ve vitaminler, enzimler, antibiyotikler, sitrit asitler ve diğer yararlı birleşimlerin yapımında kullanılmaktadırlar. 2000 yılında yiyecek kıtlığı yoğunlaşırsa, biyologlar hayvan ve insanları beslemek için mikro organizma çoğaltacaklar.

İsveç'te Uppsala Üniversitesinde Nobel Ödülü almış bulunan ve şu anda Nobel Vakfının başkanlığını yapan biyokimyacı Arne Tiselius'la bu konuyu tartıştım. «Günün birinde biyolojik madeni parçalardan değil de, yaşayan organizmalardan oluşan bir sistem yaratabilir miyiz?» diye sordum kendisine. Verdiği karşılık aşağı yukarı şöyleydi: «Şimdiden o düzeye var-

miş durumdayız. Sanayinin geleceği biyolojiden doğacaktır. Gerçekte, savaştan bu yana Japonya'daki en çarpıcı teknolojik gelişme sanıldığı gibi gemi yapımında değil mikrobiyolojide olmuştur. Bugün dünyada mikrobiyolojiye dayalı en büyük sanayi Japonya'dadır Yiyeceklerinin ve yiyecek sanayilerinin çoğu bakteri kullanılan süreçlere dayalıdır. Şimdi her çeşit yararlı varlığı üretmektedirler. Sözgelisi amino asit. İsveç'te şimdi herkes mikrobiyolojide durumumuzu güçlendirmeden yanadır.

Bunu yalnızca bakteri ya da virüs açısından düşünmemek gerek. Sanayi süreçleri genellikle insan yapısı süreçlere dayalıdır. Demir cevherini **kömürle** işleyerek çelik yaparız. Plastik sanayini düşünün, yapma ürünler kökünde **petrolden** elde edilir. Oysa günümüzde bile, kimyada ve kimyasal teknolojide bunca gelişmeye karşın, sanayi tarafından, çiftçinin ürettiğiyle boy ölçüşebilecek tek bir yiyecek maddesi bile üretilmemiştir.

«Bu alanda ve birçok başka alanda doğa, insandan hatta en iyi kimya mühendisleri ve araştırmacılardan üstündür. Peki, bu işin sonucu ne olacaktır? Yavaş yavaş doğanın bu işleri nasıl yaptığını öğreniyoruz. Doğayı taklit edebildiğimiz an, tümüyle yeni süreçlere sahip olacağız. Bunlar yeni tür bir sanayinin temelini oluşturacaklar. Bir çeşit biyo-teknik fabrika, biyolojik teknoloji ortaya çıkacak.

«Yeşil bitkiler, güneşin ve atmosferdeki karbondioksitin yardımıyla nişasta yaparlar. Bu, oldukça iyi işleyen bir düzendir. Yeşil yaprak görkemli bir makinedir. Bu konuda bugün bildiklerimiz, iki üç yıl öncesine göre oldukça fazla. Ancak bir yaprağı taklit edecek ölçüde değil. Doğa böylesine 'makinelere' doludur.» Tiselius'a göre, bu süreçler çalıştırılacaktır. Kimyasal açıdan sentetik ürünler yapma yerine, onları özel olarak bitkisel üretim sonucu elde etme yoluna gideceğimizi söylemektedir.

Kişi biyolojik öğelerin, makinelerde, sözgelimi bilgisayarlarda yer alabileceğini düşünmektedir. Tiselius bu konuda da şunları söylüyor: «Bilgisayarların şimdiki durumlarıyla, insan beyninin çok kötü birer takliti oldukları apaçık görülmektedir. İnsan beyninin nasıl çalıştığını iyice öğrendikten sonra bir çe-

şit biyolojik bilgisayar yapamazsak şaşarım... Böyle bir bilgisayarda, gerçek beyindeki biyolojik öğelerin modelleri olan elektronik öğeler bulunabilir. Daha sonraki bir aşamada da biyolojik öğeler, makinenin parçaları durumuna gelebilirler.» Böylesine düşünceler Fransız iktisatçısı ve plancısı Jean Fourastie'yi, «İnsanoğlu, fiziksel mekanizmaların süreçlerini yaşayan dokularla bütünlenmeye doğru yol almaktadır. Yakın bir gelecekte hem madeni, hem de canlı öğelerden oluşan makinelere sahip olacağız,» demeye zorlamaktadırlar. İktisatçı Fourastie bunların ışığı altında insan vücudunun yeni bir anlam kazanacağını söylemektedir.

ÖNCE DEN BİÇİMLENDİRİLEN GÖVDE

Gezeğenin coğrafi durumu gibi insan vücudu da şimdiye dek insanlık deneyi içinde değişmez bir noktayı, bir 'veri'yi temsil ediyordu. Günümüzdeyse, insan vücudunun değişmez sayılamayacağı yere doğru hızla ilerliyoruz. Yakın bir gelecekte insanoğlu yalnızca bir gövdeyi değil, tüm insan ırkını önceden biçimleme yeteneğine kavuşacaktır.

Dr. J. D. Watson ve Dr. F. H. C. Crick 1962 yılında DNA (1) molekülünü tanımladıkları için Nobel Ödülünü aldılar. O zamandan bu yana genetikte ilerlemeler hızla birbirini izledi. Moleküler biyoloji büyük bir patlama içinde. Genetik bilgileri, insan kalıtımıyla uğraşma, yeni bir insan yaratmak için genleri düzenleme olanağını bize vermektedir.

Kişiyeye düş gibi gelen olasılıklardan biri de, insanın kendi biyolojik kopyalarını yapma olanağına sahip olacağıdır. **Kloning** (Cloning) (2) diye tanımlanan süreçle, bir yetişkinin hücreşindeki çekirdekten (nükleus), hücreyi veren kişiyle aynı genetik özelliklere sahip yeni bir organizma üretmek mümkün olacak-

(1) De oksiribonükleik asit Yalnızca kromozomlarda bulunan bir nükleik asit. Kalıtını etkileyen temel madde olduğu sanılıyor. (Ç. N.)

(2) Cinselliğe dayanmadan yavru üretme yöntemi.

tır. Ortaya çıkan insan **kopyası**, hücreyi verenle aynı genetik özellikleri taşıyacaktır. Ancak kültürel farklılaşmalar **kopyanın** kişiliğini ya da fiziksel gelişmesini değiştirebilir.

Kloning, insanların kendilerini yeniden doğmuş görmeleri, dünyayı ikizleriyle doldurmaları olanağını da birlikte getirmektedir. Bu yöntem, öteden beri süregelen, 'doğa - yetiştirme' ya da 'kalıtım - çevre' tartışmalarını bir sonuca vardiyecektir. Herkesin oynayacağı rolün önceden belirlenmesi insan aklının gelişiminde bir dönüm noktası olacaktır. Kütüphaneler dolusu düşünsel spekülasyon, tek bir dokunuşla konu dışı kalacaktır. 'Doğa mı, yetiştirme mi' ya da 'kalıtım mı, çevre mi' sorunlarının çözülmesi psikolojide büyük gelişmeler sağlayacaktır.

Buna karşılık **Kloning** yöntemi düşünemeyecek büyük karışıklıklar da yaratacaktır. Albert Einstein'ların kopyalarını yapmak düşüncesi insanın hoşuna gidiyor. ama Adolf Hitler'ler'ne olacaktır? **Kloning**'i düzenleyen yasalar yapılacak mıdır? Sosyal sorumluluğun bilincinde olan Nobel Ödülü sahibi Joshua Lederberg, kendilerinin kopyasını yaptıracakların narsisistik (kendini sevme) duyguları yoğun kişilerden çıkacağı kanısındadır. Böylece üretilen kopyalar da narsisist olacaklardır.

Narsisizm (kendini sevme) biyolojik değil de kültürel olarak birinden diğerine geçiyor olsa da, başka zorluklar çıkacaktır. İnsanlarda **kloning**'e izin verilirse, yarar sağlanıp sağlanmayacağı Lederberg'in aklına takılmaktadır. «Önemli olan aynı genetik özellikleri taşıyan kişiler arasında iletişimin daha kolay olup olmayacağıdır. Sinir yapısındaki benzerlik, kopyalardan oluşan insan kuşaklarının biriken bilgileri birbirlerine aktarmalarını kolaylaştırabilir.»

Kloning olayı ne zaman gerçekleşebilir? «Amfibya'da (hem karada, hem de suda yaşayan canlılar) **kloning** şimdiden gerçekleşmiştir,» diye karşılıyor bu soruyu Lederberg. «Biri şu anda o işi memeliler üzerinde deniyor olabilir. Bugünlerde sonuçlar açıklanırsa hiç şaşmam. Birisi çıkıp da bu işi insanlar üzerinde ne zaman denemeye cesaret eder, diye sorarsanız, hiçbir fikrim olmadığını söylerim. Yalnız şu andan itibaren süreyi sıfırla on beş arasında kestirebilirim. Bu on beş yıllık süre

içinde insanlar üzerinde **kloning** gerçekleştirilecektir.»

Söz konusu on beş yıl içerisinde, bilimadamları organların nasıl oluştuğunu öğrenecekler. Bu oluşumu değiştirmeye çalışacaklar. «Beyinin büyüklüğü, beyinin duyu nitelikleri doğrudan denetim altına alınabilir,» demekte Lederberg. «Sanırım, bu çok yakında gerçekleşecek.»

Lederberg'in biyoloji devrimi üzerine duyduğu kaygılar birçok meslektaşı tarafından da paylaşılmaktadır. Yeni biyolojinin ortaya koyduğu töresel, ahlaki ve siyasal sorular akilları karıştırmaktadır. Kim ölecek, kim yaşayacak? İnsan nedir? Bu alanlardaki araştırmaları kim denetleyecek? Yeni bulgular nasıl uygulanacak? İnsanın hazır bulunmadığı korkunçlukların meydana gelmesi olasılığı nedir? Onda gelen bilimadamları biyolojik bir Hiroşima olayına doğru yol aldığımız kanısındadırlar.

Sözgelişi, biyolojik çalışmaların 'doğum teknolojisi' diye adlandırılan sonuçlarını düşünün. Uluslararası üne kavuşmuş olan biyolog Dr. E. S. Hafez (Washington Üniversitesi), kendisinin yaptığı üretim çalışmalarına dayanarak, on ya da on beş yıl içinde bir kadının küçük, dondurulmuş bir dölüt (embriyo) satın alabileceğini; bunu doktoruna götürüp rahmine yerleştirdikten dokuz ay sonra doğum yapabileceğini belirtmektedir. Dölüt (embriyo) hiçbir genetik eksikliği olmadığı konusunda garanti verilerek satılacaktır. Alıcı, önceden bebeğin göz ve saç rengini, cinsiyetini, büyüdüğü zaman erişeceği boyu bosu ve zekâ düzeyini (IQ) önceden öğrenecektir.

Bir noktada dışının rahmine de gerek kalmayacaktır. Bebekler insan vücudu dışında gelişeceklerdir. Birkaç yıl önce Bologna'da Daniele Petrucci'nin ve ABD'de, Rusya'da diğer bilimadamlarının başlattıkları çalışmalar, gebelik derdine girmeden çocuk yapma olanağını kadınlara sağlayacaktır.

Böylesine buluşların ortaya çıkması kişiye Yeni Dünya adlı yapıtı ve kurgu bilim dergilerini hatırlatmaktadır. Dr. Hafez'e göre, başka gezegenlere yerleşmede insan yumurtasının yapay olarak aşılabilmesi büyük olanaklar sağlayacaktır. Mars gezegenine büyükleri göndereceğimize, bir ayakkabı kutusu hücre gönderip, koca bir kent dolusu insan üretebiliriz. «Her

fazla kilo ağırlığı füze rampasından fırlatabilmek için gerekli yakıt masrafı gözönüne alınırsa, yetişkin kadın ve erkeklerin gönderilmesindeki sakınca ortaya çıkar,» diyor Dr. Hafez. «Yetenekli biyologların denetiminde küçük dölütlerin gönderilmesi daha tutarlıdır... Uzay araçlarının öğelerini küçültürken, yolcuları niye küçültmeyelim?»

Böylesine gelişmeler uzayda olmadan önce yeni doğum teknolojisi, yeryüzünde cinsellikle ilgili geleneksel düşünceleri, annelik, sevgi, çocuk yetiştirme ve öğrenim gibi kavramları parçalayacaktır. Ailenin geleceği konusunda doğum kontrol hapı üzerine yapılan tartışmalar, biyolojik cadıların şimdi laboratuvarlarda kaydattığı kazanların yanında hiç kalır. Önümüzdeki yıllarda yüz yüze geleceğimiz ahlaki ve duygusal seçenekler çarpıcı olacaktır.

Şimdiden gelecek kuşakların iyileştirilmesiyle (islahı) ilgili sorunlar ve törebilimsel (etik) görüşler üzerine tartışmalar başlamıştır. Daha iyi bir ırk yetiştirme çabasına girmeli miyiz? 'Daha iyi' ne demektir? Buna kim karar verecektir? Bu sorular tümüyle yeni değildir. Ancak yakında kullanılma olanağına kavuşturulacak teknikler, tartışmanın geleneksel boyutlarını aşacaktır. Çünkü insan ırkını, bilinmeyen renkler, biçimlerle üretmeyi yeniden amaçlayan sanatçı bir yaklaşımın eşliğindeyiz.

Kentucky eyaletinin Hazard kasabasının dışında ve 80 nolu yolun yakınında Troublesome Creek Vadisi diye anılan güzel manzaralı bir yer vardır. Bu küçük yerleşim bölgesinde, belirgin özelliğini kuşaktan kuşağı geçiren bir aile yaşar. Ailenin bütün bireyleri mavi derilidir. Kentucky Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Dr. Madison Cawein mavi derililerin geçmişini incelemiş ve derilerinin rengi dışında her şeylerinin olağan olduğunu görmüştür. Olağandışı deri renginin nedeni, çok az rastlanılan bir enzim yetersizliğidir ve kuşaktan kuşağa geçmektedir.

Hızla biriken genetik bilgileri sonucu mavi, yeşil, pembe ya da portakal rengi yeni ırklar türetebileceğiz. Hâlâ ırkçılık gibi ahlaki bir sakatlığın etkisinde olan dünyamızda bunun ya-

ratacağı sorunları da düşünmek gerekecektir. Tüm insanların aynı deri rengini taşıdığı bir dünya için mi yaşamak istiyoruz? İsteklerimiz bu yönde olursa, kuşkusuz böyle bir isteği sağlayabilecek teknik olanaklara da sahip olacağız. Yoksa şimdiden daha geniş türlelendirmeye doğru mu yöneleceğiz? O zaman ırk kavramı, fiziksel güzellik kavramı ve üstünlük, aşağılık kavramları ne olacak?

Hem üstün, hem de aşağı ırklar türetebileceğimiz bir geleceğe doğru savrulmaktayız. Theodor J. Gordon *Gelecek* adlı kitabında, «İrki çeki düzene sokma olanağına kavuştuğumuzda, tüm insanları 'eşit yaratmayı' mı çabalarız, yoksa bir *apartheid* (1) mi oluştururuz? Beni düşündüren bu. Geleceğin ırkları şöyle ayrılabilir: Üstün topluluk, DNA denetçileri; alçakgönüllü uşaklar; oyunlar için özel atletler; küçük gövdeli, 200 IQ'lu araştırmacı bilimadamlar...» diye yazmaktadır. Kuş beyinli insanlar ya da matematik bilginleri yetiştirme gücü elimizde olacaktır.

Ayrıca olağanüstü görme ya da işitme, değişen kokuları seçme yeteneğine ya da olağanüstü kas becerisine, müzik yeteneğine sahip bebekler türetmek de elimizde olacaktır. Cinsel açıdan bütün yeteneğe sahip kişiler, üstün memeli (belki memesayısı ikiden az ya da çok olabilecektir) kadınlar yaratacağız; insanoğlunu biçimden biçime sokacağız.

Sorunlar bilimsel ya da teknik değildir, törebilimsel ve siyasaldır. Seçme —ya da seçmede kullanılan ölçü— önem kazanacaktır. Kurgubilim yazarlarından William Tenn bir ara genetik üzerinde oynaması ve seçim zorlukları üzerine eğilmişti. «Büyük bir umutla gelecek kuşaklarla ilgili genetik seçmeyi, bir diktatör, gücünü kendinden alan bir planlama kurulu ya da Tanrısal bir bilgisayar yapmayacak diyelim; peki kim yapacak? Ana babalar değil kuşkusuz...

Bana öyle geliyor ki, genetik mimarisinde de birbirleriyle çatışan birtakım okullar (ekoller) kurulacak. İşlevciler

(1) Güney Afrika Cumhuriyeti'nde uygulanan, ırksal toplulukları birbirinden ayırma sistemi. (Ç. N.)

(fonsiyonalist) bebeklerinin, toplumun şimdiki isteklerine göre üretilmesi konusunda ana babayı inandırmaya çabalayacaklar. Gelecekçiler (fütürist) çocukların yirmi yıl sonrasına göre koşullandırılmalarını önerecekler. Romantikler her çocuğun en az bir üstün yeteneğe sahip olması konusunda direnecekler. Doğalcılar (naturalist) genetik açıdan, tümüyle eşit olabilecek bir biçimde üretilmelerini öğütleyecekler... İnsanların vücut biçimleri, giysileri gibi genetik modacılar tarafından çizilecek ve moda ya da modası geçmiş diye tanımlanacak.

Bu olayların ardında, ciddi gerçekler yatmaktadır. Bazılarını Hierohymus Bosch'un tablolarında üzerimize sıçrayacak kadar canlıdır. Solungaçlı insanlar türetmek ya da insanlara ameliyatla solungaç takmakla ilgili görüşlerden daha önce söz edilmişti. Dünya biyologlarının Londra'da yaptıkları bir toplantıda J.B.S. Haldane, uzay yolculuklarında kullanılacak yeni insan biçimlerinin yaratılmasından sözetti. «Uzaydaki en belirgin olağandışı çevre-özelliklerini, yerçekimi, ısı, hava basıncı, hava bileşimi ve radyasyon farklarında görmekteyiz.» diyordu Haldane. «Bilindiği gibi, **gibbon** maymunu düşük yerçekimindeki yaşama daha hazırlıklıdır. Sarılan kuyruklu maymunlar da aynı yeteneğe sahiptirler. **Gen** yoluyla bu özelliklerin insan yapısına geçirilmesi olanaklar içinde bulunabilir.»

Toplantıda bilimadamları, dikkatlerini genellikle biyolojik devrimin ahlaki sonuçlarına ve tehlikelerine verdiklerinden, Haldane'in bir gün istersek insanların kuyruklu bile olabilecekleri varsayımına kimse karşı çıkmadı. Lederberg'e göre, **genetik** olmayan yollardan da aynı sonuca daha kolayca varılabilir. «İnsanı fizyolojik ve embriyolojik değiştirmelerle ve parçalarının yerine makineler koyarak başkalaştıracacağız.» diyor Lederberg. «Bacaksız bir insan istiyorsak, üretmeye gerek yok; bacaklarını kesebiliriz. Kuyruklu bir insan istiyorsak, ona kuyruk takmanın bir yolunu bulacağız.»

Bilimadamlarının ve akademisyenlerin yaptığı başka bir toplantıda biyofizikçi Dr. Robert Sinssheimer sorunu bütün açıklığıyla ortaya koydu.

«Doğanın, insan için çizdiği yapıya ne biçimde karışmak niyetindeyiz? Yavrunuzun cinsiyetini kendiniz mi seçmek is-

tiyorsunuz? İstedığınız olacak. Oğlunuzun 1.80, 1.90 ya da 2.00 metre boyunda olmasını mı istiyorsunuz? Sizi düşündüren ne? Alerji mi, şişmanlık mı, mafsals ağrısı mı? Kolayca yoluna konulabilecek. Kansere, şeker hastalığına genetik çözüm getirecek. Uygun DNA uygun dozda sağlanacak. Virüslü ve mikrobik hastalıklarla kolayca başedebilecek. Büyüme, olgunlaşma ve yaşlanma bizim planlamalarımıza bağlı olacak. Yaşam süresi üzerine belirli sınırlar konmayacak. Ne kadar yaşamak istersiniz?»

Dinleyenler tarafından yanlış anlaşılmamak için Sinsheimer soru sorarak konuşmasını sürdürdü. «Söylediklerim size, LSD almış bir kişinin düşleri ya da çarpık bir aynadan yansıyan görüşler gibi mi görünüyor? Hiç kimse, şu anda bildiklerimizin gizilgücünü görüşleriyle aşamaz. Bunlar umduğumuz biçimde gelişmeyebilir, ama yakında uygulanabilir, gerçekleştirilebilir duruma geleceklerdir.»

Gerçekleşebilir demekten çok, **gerçekleşecek** demek daha doğru olacaktır. Tüm törebilimsel sorulara rağmen, bilimsel merakın itici gücü bu oluşumu hızlandıracaktır. Rockefeller Enstitüsünden Dr. Rollin D. Hotchkiss'in sözlerine kulak verelim. «Kişiyi kişi yapan, dışımızda oluşmuş, iyice dengelenmiş sistemlerle oynama yönelişine karşı, çoğumuz köklü tepki ve direnmeler göstermekteyiz. Ancak yine de söz konusu sistemlere karışma eylemlerinin gerçekleşeceğine inanıyorum. Bu eylemler fedakârlık, kişisel çıkar ve bilgisizlik karışımından oluşacaktır.» Sıralanan listeye siyasal çatışmalar da eklenebilirdi. Sovyet Bilimler Akademisi Biyoloji Enstitüsü araştırma laboratuvarı başkanı Dr. Neyfakh, silahlanma yarışmasına eşit, bir genetik yarışmasının başlayacağından söz etmektedir. Görüşünü, kapitalist güçlerin 'beyinler üzerine bir çalışmaya' girmiş olmaları düşüncesine dayandırmaktadır. Beyin göçünün sonuçlarını yoketmek amacıyla hükümetler, yetenekli kişilerin yeteneklerini arttırmak için genetik çalışmalarına girişeceklerdir. Böylece uluslararası bir genetik yarışı başlayacaktır. Sovyetler Birliği bu yarışta geri kalmayacaktır kuşkusuz.

Böylesine bir yarışa girmekteki aşırı isteğinden ötürü Sovyet düşünürü A. Petropavlovsky tarafından eleştirilen Neyfakh,

yenî biyolojinin hemen uygulamasına geçilmesi sonucu bazı korkunçlukların ortaya çıkacağı düşüncesine omuz silmekte, bilimin duraklamaması gerektiğini savunmaktadır. Neyfakh'ın siyasal mantığı sonucu, genetiğin soğuk savaşa alet edilmesi korkutucudur.

Kısaca, karşı önlemler alınmadıkça, birisi bir yerde yapılabilecek olanı yapacaktır. Yapılabilecek ve yapılacak olan, insanın şu andaki psikolojik ve ahlaki açıdan içinde bulunduğu durumu aşmaktır.

GEÇİCİ ORGAN

Gerçeklerle yüz yüze gelmekten kaçınılmaktayız. Değişim hızına gözümüzü kapayarak gerçeklerden kaçınılmaktayız. Geleceği gözden uzak tutmak bizi rahatlatmaktadır. Bilimsel araştırmaların hemen yanibaşında olanlar bile gerçeklere çok az inanmaktadırlar. Onlar bile, geleceğin kıyılarına büyük bir hızla vurduğu gerçeğini umursamaz görmektedirler. 1967 Ocak ayında, organ nakli üzerine çalışan uzmanların düzenledikleri bir toplantıda, Dr. Richard J. Cleveland insanda kalp naklinin «beş yıl içinde» gerçekleşeceğini söylemişti. Oysa aynı yıl içinde Christian Barnard, Louis Washkansky adındaki elli beş yaşındaki bir bakkala kalp taktı. Olay bütün dünyada büyük ilgi gördü. Böbrek naklinde de başarı yüzdesi artıyor. Karaciğer, pankreas ve yumurtalık nakilleri yapıldığı da bildiriliyor.

Tıp alanındaki böylesine hızlı gelişmeler, düşünce biçimimizi ve hastalara karşı ilgimizi değiştirmektedir. Yeni yasal, törebilimsel, düşünsel sorunlar doğurmaktadır. Sözcelişi ölüm nedir? Geleneksel olarak bildiğimiz gibi ölüm kalbin durduğu anda mı gerçekleşir? Yoksa beyin işlevini yitirdiği an mı ölüm başlar? Hastaneler, ileri tıbbî tekniklerle canlı tutulan, ancak bitkisel yaşam sürdüren hastalarla ilgili olaylara sık sık tanık olmaktadır. Böyle bir insanın ölüme bırakılıp, sağlam bir organının daha iyi durumdaki bir kişiye takılması, törebilimsel açıdan nasıl değerlendirilmelidir?

Ahlaki ve yasal sorular içinde çabalamaktayız. Korkunç

dedikodular tıp çevrelerinde kol gezmektedir. **The New York Times** ve **Komsomolkaya Pravda** gazeteleri 'gelecekte' hastalarına doğal yollardan kalp, pankreas ya da karaciğer bekleme-yeye niyetli olmayan operatörler için karaborsadan sağlıklı organ sağlayacak «cinayet şebekeleri» üzerine spekülasyonlar yapmaktadırlar. Russell Sage Vakfı tarafından desteklenen Ulusal Bilimler Akademisi (Washington), yaşam bilimlerindeki ilerlemeler sonucu ortaya çıkan sosyal politika konuları üzerine bir araştırmaya başlamıştır. Stanford'da, yine Russell Sage tarafından para desteği gören bir sempozyum, organ bankalarının kuruluşuyla ilgili yöntemleri, bir organ pazarının ekonomisini, organ bulmakta sınıf ve ırksal ayrımları incelemektedir.

Canlı bedenlerin ya da cesetlerin, organ peşine düşenlerce saldırıya uğraması olasılığı, yapay organ yapımına hız verecektir. Kalp ya da karaciğerin yerini plastik ya da elektronik, gereçlerin almasına çalışılacaktır. (Kertenkelenin kuyruk büyütmesi gibi biz de zarar görmüş organları, kopmuş kolları, bacakları yeniden büyütmeyi öğrendiğimizde bütün bunlara gerek kalmayacaktır.)

Yedek insan parçası geliştirme çabası, istek arttıkça yoğunlaşacaktır. Profesör Lederberg, çok pahalı olmayan yapay bir kalbe «birkaç geçici başarısızlıktan sonra» ulaşılacağını bildirmektedir. Glasgow'daki Strathclyde Üniversitesi, biyo-mühendisler topluluğu üyesi Prof. R. M. Kenedi, «1984'de dokuların ve organların yerini alabilecek aygıtlara her yerde rastlanabilecektir,» diyor. Bazı organlar için bu süre daha da kısadır. ABD'de 13.000 kalp hastası — aralarında bir de Yüksek Mahkeme yargıcı var — göğüslerine dikilmiş olan küçük birer 'hız ayarlayıcısı' sayesinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu aygıt kalbi çalıştırmak için elektrik dalgaları göndermektedir. (1)

1) ABD'nin Ortabatı yöresindeki bir hastanenin acil servisine, geçenlerde gece yarısı bir hasta geldi. Dakikada altmış kez hıçkırıyordu. Hastanın 'hız ayarlayıcısı' takılmış kişilerden biri olduğu anlaşıldı. Nöbetçi doktor durumu şöyle açıkladı: Hız ayarlayıcısının kalbi uyaran tellerinden teki yerinden kurtulmuş, diyaframa yerleşmişti. Verdiği elektrik

Yine on bin hasta şimdiden dakron dokusundan yapılmış kalp kapakçılarını taşımaktadırlar. Kulak içine yerleştirilen duyma aygıtları, yapay böbrekler, atar damarlar, kalça eklemle-ri, akciğerler, göz oyukları ve diğer bölümler gelişmeyi gösteren ilk aşamalardır. Otuz, kırk yıl içinde aspirin büyüklüğünde gereçleri vücudumuza yerleştirterek kan basıncını, nabız atışını, solunumu ve diğer organların çalışmalarını düzenleyebileceğiz. Vücudumuzdaki bozuklukları anında haber verebilen küçük vericilere de sahip olacağız. Vücudumuzdaki bu küçük vericinin ileteceği sinyaller, geleceğin tıbbının temel dayanağı, teşhis görevini yüklenen dev bilgisayar merkezlerine verilecek. Bazılarımız belkemiğimize iliştirilmiş küçük bir platin tabaka ve elli kuruş büyüklüğünde bir 'uyarıcı' taşıyacaktır. Küçük bir düğmeyi çevirerek uyarıcıyı çalıştırmak ve ağrıları kesmek olanağı sağlanacak. Ağrıyı kontrol altına alan mekanizma üzerine yapılan ilk çalışmalar Case Teknoloji Enstitüsünde sürdürülmektedir. Düğmeye başılarak çalıştırılan acı kesici aygıtlar, şimdiden bazı kalp hastalarınınca kullanılmaktadır.

Böylesine gelişmeler, yeni biyo - mühendislik sanayinin, tıbbi - elektronik onarım istasyonlarının, yeni teknik mesleklerin oluşmasına ve sağlık sisteminin yeniden düzenlenmesine yol açmaktadır. Bu gelişmeler, yaşam sürelerinin uzamasını, sigorta şirketlerinin yaşam tablolarının, insanın dış görünüşünün değişmesini sağlayacaklardır. Ameliyat, insanlar için daha az korkutucu olacaktır. Vücuda bir aygıt yerleştirmeyse olağan sayılacaktır. İnsan gövdesi modüler özellikler kazancaktır. Modüler kuralların — bütünü koruyup geçici öğeleri yenileriyle sistematik biçimde değiştirme yöntemi — uygulanması sonucu ortalama yaşam süresine, yirmi ya da otuz yıl eklenebilir. Ancak beyin üzerine daha fazla şey öğrenemedikçe,

akını hiçkırığa neden oluyordu. Çabucak eyleme geçen doktor, hastanın göğsüne hız ayarlayıcısının yakınına doğru bir iğne soktu. İğneye iştirirdiği bir teli de hastane borularından birine bağladı. Hiçkırık durdu.. Doktorlar ameliyat yapıp kusurlu teli yerleştirme olanağını böylece buldular. Ne dersiniz, geleceğin tıbbını gösteren bir örnek mi?

bu gelişme tarihin en büyük çelişkilerinden birisini yaratacaktır. Oxford tıp profesörlerinden Sir George Pickering, «Bunalar yeryüzündeki yaşayanların önemli bir bölümünü oluşturacaklar. Bu gelişmeyi korkunç bir olasılık biçiminde değerlendiriyorum,» demektedir. Söz konusu korkunç olasılık bizi beyin üzerine daha çok araştırma yapmaya itecek, toplumda köklü değişimlerin kaynağı olacaktır.

Bugün yapay kalp kapakçıkları yapma çabası içindeyiz. Bir çok organın, aynı görevi üstlenecek benzerlerini ortaya koymaya çalışıyoruz. Temel sorunların üstesinden geldik mi, yalnızca plastik atardamarlar yerleştirmekle kalmayacağız. Aslında daha iyi iş gören, özel olarak biçimlendirilmiş parçalar yerleştireceğiz. Ardından, kullanana eskisine oranla daha geniş, olanaklar sağlayan parçaları yerleştirmeye başlayacağız. Nasıl genetik mühendisliği 'üstün insanlar' yaratma savını taşıyorsa, organ teknolojisi de yıldızları olağandışı yeteneklere sahip akciğer ya da kalplerle gezebilmekten, dokunma duyusunu arttıran gereçler kullanan âşıklardan söz etmektedir. Kısacası, hayat kurtarmaktan öte onu zenginleştirme yolunda girişimler olacaktır.

Bu koşullar altında, bizim eski 'insanlık' tanımına ne olacak? Bir bölümü protoplazma, bir bölümü transistörden oluşmak insan özerinde nasıl etki yapacaktır? Ne gibi olasılıklara yol açacaktır? Entellektüel ya da estetik yapısına neler olacaktır? İnsan ve makine birleşimi —**Cyborg** diye adlandırılıyor— sanıldığından daha yakınken bu sorulara verilecek karşılıkların fazla gecikmesi beklenemez.

ARAMIZDAKİ CYBORG'LAR (1)

Günümüzde hız ayarlayıcı ya da plastik kan damarı taşı-

(1) Cyborg yarı makine, yarı insan olduğu varsayılan canlılar. (Ç. N.)

yanlar insanlıklarından bir şey yitirmiş değillerdir. Kişiliği ve bilinci açısından, gövdesindeki takma parça önem taşımaz. Oysa makine öğelerin oranı artarsa, kendisiyle ilgili bilincine ve iç yapısına neler olacaktır? Beynin, bilincin bulunduğu yer olduğunu ve vücudun başka hiçbir yerinin kişiliği ve zekâyı etkilemediğini varsayalım, o zaman tek başına beyin —kolsuz, bacaksız, omuriliksiz vb.— kişiliği ve bilinci temsil etmesi gerekir. Belki de insan beynini yapay alıcılarla desteklemek ve telle, plastiklerden oluşan karmaşıklığa da insan demek zorunda kalabiliriz.

Tüm bunlar ortaçağların, «bir iğne başı üzerinde bir sürü melekle ayak ucuna basarak durabilir,» spekülasyonuna benziyorlar; oysa insan makine biçimlerinin birleşmesine doğru ilk adımlar atılmıştır. Ayrıca bu adımlar, yalnız başına çalışan kaçık bir bilimadaminin değil, iyi eğitilmiş binlerce mühendisin, matematikçinin, biyologun, operatörün, kimyacının, ruh doktorunun ve iletişim uzmanının attığı adımlardır.

Dr. W. G. Walter'in 'mekanik kaplumbağaları' psikolojik açıdan şartlandırılmış gibi davranmaktadırlar. Bu kaplumbağalar, öğrenebilen (hatta genelleme yapabilen), bir alanı araştırabilen, belleğinde alanın bir görüntüsünü yaratabilen, bazı düşsel ve spekülatif eylemleri gerçekleştirebilen, 'gezginci' adlı robota kadar uzanan bir dizi robotun ilk örnekleridir. Ross Asbby, H. D. Block, Frank Rosenblatt ve diğerleri gerçekleştirdikleri deneylerle, makinelerin yaptıkları yanlışlar sonucu öğrendiklerini, performanslarını geliştirdiklerini, bazı sınırlı öğrenme biçimlerinde insan öğrencilerden daha başarılı olduklarını ortaya koymuşlardır. Cornell Üniversitesi Uygulamalı Matematik profesörü Block şunları söylüyor: «Kural olarak, makinenin yapamayacağı bir görev olduğunu sanmıyorum. Eğer bir görevi tanımlayabiliyorsanız ve o görevi insan yapabiliyorsa, makine de o görevi, hiç olmazsa kuramsal olarak, yapabilir. Bu yaklaşımın tersiyse doğru değildir.» Görüldüğü kadarıyla akıl ve yetenek insanın tekelinde bulunuyor.

Zorluklara ve bazı bocalamalara rağmen robotçular ilerlemektedir. Geçenlerde robotçular kendilerini eleştirenlerin önünde gelenlerinden olan RAND Şirketinin eski bilgisayar uzmanı

nı Hubert L. Dreyfus'a epeyce güldüler. Bilgisayarların hiçbir zaman insan aklına erişemeyeceğini ileri süren Dreyfus, kendisine karşı çıkanlara saldıran uzun bir yazı yayınlamıştı. Başka görüşler arasında, «Hiçbir satranççı robotun sıradan bir oyuncuyla bile başa çıkamayacağı,» görüşünü ileri sürüyordu. Aslında böyle bir olayın gerçekleşmeyeceğini söylemek istiyordu. İki yıl sonra MIT'den mezun bir öğrenci Richard Greenblatt, bilgisayar için bir satranç programı hazırladı ve Dreyfus'u maça çağırdı. Bilgisayarın Dreyfus'u yenmesi 'yapay akıl' araştırmacılarının gösterilerine yol açtı.

Robot - bilimin başka bir alanında da ilerleme olmaktadır. Disneyland'daki teknisyenler, kollarını, bacaklarını kimildatan, gülümseyen, korkan, sevinen ve diğer duygularını belirten, bilgisayarlarla denetlenen insan benzeri robotlar yapmışlardır. Gazetelerden birine göre, plastikten yapılmış bu robotlardan yalnızca kan akmamaktadır. **Bunun dışında kızları kovalamakta, müzik aletleri çalmakta, tabancayla ateş etmektedirler.** İnsana öylesine benzemektedirler ki, ziyaretçiler onlara bir insanla karşılaşmış gibi davranmaktadırlar. Bu robotların kullanılma amaçları saçma görülebilir. Oysa dayandıkları teknoloji oldukça ileridir. Uzay programlarından elde edilen bilgilere dayanmakta ve söz konusu bilgiler hızla birikmektedir.

Şimdiki ilkel robotlardan yola çıkıp, zamanında insan gibi hata yapan, çeşitli davranışları sergileyen insan benzeri (humanoid) makineler yapmamamız için bir neden yoktur. İş buraya gelince, havayolları bürosundaki gülümseyerek bilet kesen insan benzeri robotun, güzel bir kız mı, yoksa özenle yapılmış bir robot mu olduğunu anlamak zorlaşacaktır. (1)

Bu arada kızın, hem robot, hem de insan olabileceğini akıldan çıkarmamalı.

Makinelerle iletişim olanaklarımız arttıkça, insan maki-

(1) Bu durum, insanlarla makineler arasında duygu ve seks ilişkilerini de içeren yarı gülünç, yarı ciddi sorunların tartışılmasına yol açar. Prof. Block insanlarla makineler arasındaki seks ilişkilerinin yanında gerçekleşebileceğini ileri sürüyor. İnsanların, kullandıkları makinelere

ne birleşimini gerçekleştirecek biçimlere doğru yöneliş yoğunlaşıyor. İnsanla bilgisayarlar arasındaki etkileşmeyi belirleyen çalışmalar yapılıyor. Rus ve Amerikalı bilimadamları kopmuş (ya da kesilmiş) kol ve bacaklardaki sinir uçlarına, sinirlerden gelen sinyalleri alacak aygıtlar koyma çabası içindedirler. Sinyalleri büyütecek, takma kol ya da bacağı eyleme geçirecek, insanın sinir sistemiyle uyarılabilecek bir makinenin yapılabileceği kanısındadırlar. Böylece insan isteklerini düşünmek zorunda kalmayacak, isteyerek yapılmayan davranışlar bile iletilebilecektir. Kişinin eli, gözü ya da ayağıyla yaptığı davranışlar gibi, makinenin tepkileri de otomatik olacaktır.

Romancı, ozan ve öncü bir havacı olan Antoine de Saint-Exupery, II. Dünya Savaşında kendini bir avcı uçağının koltuğuna kayışla bağlayışını **Gece Uçuşu** adlı kitabında şöyle anlatıyor: «Oksijen tüpleri, ısıtma donanımı, haberleşmeye yarayan borular bir karmaşıklıkla dile getiriyorlardı. Sonra solunum yapmama yarayan maske. Uçağa, göbek başına benzer lastik bir boruyla bağlanmıştım. Varlığıma bazı organlar eklenmişti, sanki benimle yüreğim arasına giriyorlardı...» O günlerden bu yana çok yol aldık. Uzay biyolojisi, astronotları uzay kapsüllerine kayışla bağlanan kişi olmanın ötesinde, kapsülün bir bileşimi olmalarını sağlayacak gelişmelere doğru yönelmektedir.

İlk olarak uzay aracının, yosun büyüterek yiyecek sağlayan, gövde artıklarından suyu ayırıştırın, havayı temizleyen, kendi kendine yeterli bir evren olması amaçlanmıştır. Böylece kendini tümüyle yenileyen kapalı bir dünyada, insanoğlu, uzayın sonsuzluğunu dolaşan, mikro-ekolojik bir sürecin bütünlüğüne bir parçası olacaktır. Önde gelen bir uzay kitabında şunları yazıyor: «Astronotla takılan makinelerle ona yaşam desteği sağlamak belki daha kolay olabilir. Basınçlı bir tankta

duygusal bağılıklar gösterdiklerini belirten profesör bu konuda bazı 'töre-bilimsel' (ethical) sorunlar çıkabileceğine dikkati çekmektedir. Konuyla ilgili ciddi yaklaşımlar, Roland Puccetti'nin **Journal of The Philosophy of Science** (1967) adlı İngiliz dergisinde yayınlanan bir yazısında bulunabilir. (S. 39 - 51).

depolanan sıvı yiyeceğin kana verilmesiyle beslenebilir. Vücudun dışarı attığı sıvı artıkların işlenmesi ve suya dönüştürülmesi uzay gemisine takılmış yeni tip yapay bir böbrekle sağlanabilir. Belki uyku elektronik bir biçimde, metabolizma hızı düşürülerek gerçekleştirilebilir, vb.» İnsanın vücut işlevleri, uzay aracının makine işlevlerine dayanacak ve onun bir parçası olacak.

Bütün çalışmaların yayılma alanlarının uzayda oluşması gerekmiyor. Bu uygulamalar dünyamızda günlük yaşamın bir parçası haline gelebilirler. Söz konusu olan, insan beyniyle —dayanak olan fiziksel yapılarından arınmış insan beyniyle— bilgisayar arasında bağlantı kurulmasıdır. Belki de geleceğin üstün bilgisayarlarının biyolojik öğelerini insan beyinleri oluşturacaktır. İnsan (ve makine) aklının organik yollardan birbirine bağlanması öylesine coşturucu olanaklar sağlamaktadır ki, Washington'daki Deniz Araştırma Laboratuvarı müdürü Dr. R.M. Page, insan düşüncelerinin, makine kararlarının oluşturulması için bir bilgisayara programlanması yöntemini kamuoyu önünde tartışmaktadır. RAND Şirketinin yıllar önce yaptığı bir araştırmaya katılanlara, bu gelişmenin ne zaman olabileceği sorulmuştur. Verilen cevaplar 1990 ile 'hiçbir zaman' arasında değişmektedir. Genel yöneliş 2020 yılını göstermektedir. Günümüz gençlerinin yaşam süresi içine girmektedir.

Bu arada sayısız araştırma insan - makine bileşimine doğru gidişi hızlandırmaktadır. En korkutucu ve çarpıcı deney Prof. Robert White tarafından gerçekleştirilmiştir. Cleveland'daki Metropolitan Genel Hastanesinde sinir cerrahisi başhekimisi olan Prof. White, beynin gövdeden yalıtılabileceğini (tecrit edilebileceğini) ve geri kalan organizmanın ölümünden sonra da yaşayabileceğini kanıtlamıştır. Oriana Fallaci tarafından kalemeye alınan deneyde, sinir cerrahları bir maymunun beynini gövdesinden ayırıp, beynin şahdamarlarını başka bir maymuna bağlamışlardır. Yeniden kanla beslenmeye başlayan beyin yaşamını sürdürmüştür.

Deneyde görev alan sinir cerrahlarından Dr. Leo Massopust şunları anlatıyor: «Gövdeden ayrılan bir beyin daha ça-

lışkan oluyor... Bundan hiç kuşku yok. Hatta duyulara bağırlı olmadan, daha hızlı düşünebileceğini sanıyorum. Ama bunun ne tür bir düşünme olacağını bilmiyorum. Sanıyorum, beyin öncelikle bir bellek, bir bilgi deposu görevini yapıyor, vücut içinde oldukça. Yaşantıyla beslenmediğinden gelişemeyecek. Ancak bu da yeni bir deney olacak.»

Çıkarılan beyin beş saat yaşadı. Araştırmanın amaçlarına yardım etmesi söz konusu olmasaydı, daha da yaşayabilirdi. Prof. White'in, canlı maymun kullanmadan, makineyle kan sağlayarak günlerce yaşattığı beyinler oldu. Prof. White, «İnsanları robota, söz dinleyen koyunlara çevirebileceğimiz düzeye eriştiğimiz kanısında değilim,» diye anlatıyor Bayan Fallaci'ye. «Ancak... bütün bunlar gerçekleşebilir, olanak dışı değil. Bir adamın başını başkasının gövdesine takabileceğimiz, insanın beynini vücudu dışında yaşatabileceğimiz düşünülürse... Bence kurgubilimle (science - fiction) bilim arasında artık büyük bir uzaklık kalmamıştır... Biz Einstein'in beynini canlı olarak saklayabilir, eskisi gibi de işlemlerini sağlayabiliriz.»

Prof. White, 'eldeki tekniklerle' insan başlarının değişik tokuş edilebileceğini, insan beyninin vücut dışında yaşatılabileceğini belirtiyor. «İnsan kafasını vücudundan ayrı yaşatabilen ilk bilimadamları Japonlar olacaklardır. Ben bu işi yapamayacağım; çünkü şu ikilemi çözebilmiş değilim: Doğru mu, yanlış mı?» Dinine bağlı bir Katolik olan White, işinin düşünsel ve ahlaki yönleriyle ilgili çıkmazlar içindedir.

Beyin cerrahlarının, sinir uzmanlarının, biyo - mühendislerin, matematikçilerin, iletişim uzmanlarının ve robot yapımcılarının çabaları karmaşık bir biçim alıp geliştikçe, insan makine bileşimine doğru yöneliş artmaktadır. Çalışmalar bir noktada birleşmektedir. En şaşırtıcı olan, organ nakli, insan - makine bileşimi ya da sualtı mühendisliği değildir. Ne teknoloji, ne de bilim o kadar çarpıcı değildir.

En büyük ve tehlikeli gerçek, insan ırkının hız gerçeğiyle yüz yüze gelmekteki isteksizliğidir. Bilinmeyen bir evrene, tümüyle yeni eko - teknolojik bir gelişim aşamasına doğru yol alan insan, 'insan yapısının sonsuz' olduğuna ya da 'yerleşik dü-

zenin geri geleceğine' inandırılmıştır. İnsanlık tarihinin 'en çarpıcı devrimi içine giren insanoğlu dünyaya hâlâ ünlü, miyop bir sosyologun «çağdaşlaşma süreci... aşağı yukarı tamamlanmıştır,» saçmalarıyla bakmakta, geleceği hayal etmeyi reddetmektedir.

DEĞİŞİMİ YADSIMAK

1865 yılında bir gazetenin başyazarı, okurlarına, «Bilgili kişiler seslerin tellerden geçirilemeyeceğini bilirler. Geçirilebile uygulamada bunun bir yararı olmayacaktır,» diye sesleniyordu. On yıl sonra Bay Bell'in laboratuvarından telefon çıktı ve dünyayı değiştirdi.

Wright kardeşlerin uçtukları gün, gazeteler olayı yazmamakta diremişlerdi. Çünkü ayakları yere basan bu sayın yazarlar olanlara inanmıyorlardı. Kaldı ki, Amerikalı ünlü gökbilimci Simon Newcomb, «Bilinen hiçbir madde ve makine bileşimi insanın uzun süre uçuşmasını sağlayamaz,» buyurmamış mıydı?

Bu olaydan bir süre sonra başka bir uzman kişi, «Ancak aptallar, atsız araba üzerine yapılan çalışmalardan bir sonuç çıkabileceğine inanabilirler,» diyerek mangalda kül bırakmamıştı. Oysa altı yıl sonra bir milyonuncu Ford, üretim hattından çıkacaktı. Atomu bulan büyük Rutherford 1933'de atom çekirdeği içindeki enerjinin hiçbir zaman koyverilmeyeceğini ileri sürüyordu. Dokuz yıl sonra ilk zincirleme reaksiyon sağlandı.

Tartışılan tüm bilimsel ve teknolojik gelişmelerin gerçekleşmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemek istemiyoruz. Tümünün yüzyılın sonuna kadar gerçekleşeceğini de ileri sürmüyoruz. Kuşkusuz bazıları doğarken ölecek. Bazıları çıkmaz sokakları gösterecek. Diğerlerinin bir bölümü laboratuvarlarda başarı sağlayacak, ancak çeşitli nedenlerle uygulama alanına konulamayacak. Gerçekte bütün bunlar bir önem taşımaz. Bu gelişmeler olmasa da, beklenmeyen başka gelişmeler olacaktır.

Bilgisayar devrimine ve oluşturacağı yan etkilere çok az değinebildik. Ancak yaşamımızı tümüyle değiştirmesi beklenen uzay çalışmalarından gereğince söz edemedik. (Bir astronot ya da bir uzay aracı, hızla çoğalan, ölüm saçan bir mikro-organizmayla yeryüzüne dönerse ne olur?) Lazer ışınından, kişi ve kitle haberleşmesinin güçlü gereçlerinden, holograftan, yeni suç ve casusluk teknolojilerinden, yeni ulaşım ve yapım biçimlerinden, kimyasal ve bakteriyolojik savaşın korkunç gelişmelerinden, güneş enerjisinin sağlayacağı olanaklardan, bir deney tüpündeki yaşamdan, öğrenimde kullanılacak yeni gereç ve tekniklerden ve değişimi etkileyen birçok diğer alandan söz edemedik.

Gelecek yıllarda, bütün bu alanlarda sağlanacak ilerlemeler, bizi geçmişten yeni bir topluma taşıyacak roketler olarak atışılacak. Yeni enerji akımı altında sürekli hareket edecek, acı çekecek, titreyecektir bu toplum. Zamanını yaşamak isteyen kişi için, üstün sanayi devrimi, değişimden dönüşün bir belirtisi değildir. Bildik geçmişe dönmek söz konusu olamaz. Üstün sanayi devrimi kişiye geçicilik ve yenilikten oluşmuş patlayıcı bir karışım sunmaktadır.

Toplumun dokusuna zerkedilen hız ve yenilik, bizi yalnızca bildik durumlara, olaylara ve ahlaki çıkmazlara ayak uydurmamız için zorlamayacak, bilinmeyen, 'ilk kez karşılaşılan' yabansı, düzensiz, önceden kestirilemeyen durumların baş döndürücü hızıyla da karşı karşıya bırakacaktır.

Bu gelişme, her toplumda günlük yaşamı oluşturan bilinenele bilinmeyen öğelerle, günlük olanla olmayan, önceden kestirilenle kestirilemeyen arasındaki dengeyi önemli biçimde değiştirecektir. İki ayrı başlık altında sıralanan bu günlük yaşam öğeleri arasındaki ilişkiyi 'yenilik oranı' olarak tanımlayabiliriz. Yenilik düzeyi yükseldikçe, yaşam, bizim için bildik görünümünü yitirecektir. Yorgunluk duygumuz, karamsarlığımız gittikçe artacak, kendimize güvenimiz azalacaktır. Çevre bizim için bir kargaşayı simgeleyecek, insan denetiminin kalktığı karnasına kapılacağız.

Böylece iki büyük sosyal güç birleşiyor: Yenilik oranının artmasıyla geçiciliğe doğru hareket güçlenmekte, daha tehli-

keli bir görünüm almaktadır. Sonraki bölümde göreceğimiz gibi yenilik, yalnızca geleceğin toplumunu oluşturan teknolojik düzenlemelerde bulunmaz. Sosyal düzenlemelerde de önceden kestirilemeyi, bilinmeyi ve yabansı olanı görebiliriz.

BÖLÜM ON

YAŞANTI ÜRETEMLER

Düşünürsek, 2000 yılı zaman içinde geçmişteki büyük ekonomik bunalımdan bize daha yakındır; oysa tarihsel yıkımın etkisiyle çarpılan iktisatçılar hâlâ geçmiş dönemin davranışları içindedirler. Devrimin diliyle konuşanlarını da içine kaptatacağımız tüm iktisatçılar tutucu yaratıklardır. Eğer beyinlerine bir göz atma olanağını bulsak, 2025 yılının ekonomisi için sundukları toplu görünümün 1970'lerden farklı olmadığı ortaya çıkacaktır.

Düz çizgilerle düşünmeye alışmış iktisatçılar, komünizm ve kapitalizm dışında çözüm yolları bulmakta zorluk çekmektedirler. Geniş kapsamlı örgütün büyümesinde, eskimiş bürokrasinin, doğrusal uzantısından başka bir özellik görememektelerdir. Teknolojik ilerlemeyi bilinenin olağan, basit bir uzantısı olarak değerlendirmektedirler. Kıtlık içine doğmuş, sınırlı kaynaklar üzerine düşünmeye alıştırılmış kişiler olarak, insanın temel isteklerinin doyurulduğu bir toplumu pek düşleyememektedirler.

Hayal gücünden yoksun olmalarının bir nedeni, teknolojik ilerleme konusunda düşündüklerinde, yalnızca ekonomik eylemi oluşturan araçlar üzerine eğilmeleridir. Oysa üstün sanayi devrimi ortaya konan sonuçlara kafa tutmaktadır. Üretimin

'nasıl' yapıldığından başka 'niçin' yapıldığını da araştırıp değiştirmek amacındadır. Kısacası, ekonomik eylemin amaçlarını değiştirecektir.

Böyle bir girişim karşısında, günümüz iktisatçılarının gereçleri çaresiz kalır. Girdi çıktı (Input output) tabloları, ekonometrik modeller — iktisatçılarca kullanılan, sosyal, siyasal ve törebilimsel dış güçlerle ilişki kuramayan tüm çözümleme yöntemleri — geleceğin ekonomisine çözüm bulmaktan uzaktır. Ruhsal ya da zihinsel doyuma en üst değeri veren bir toplumda 'verimlilik' ya da 'yeterli olma' ne anlam ifade eder? Mal, mülk kavramının anlamını yitirdiği (olacağı da budur) bir ekonomiye neler olur? İleri sibernetik teknolojisine dayalı büyük ulusal planlama, vergilendirme ve düzenleme bölümlerinin ya da 'küçük sanayiye' bir çeşit diyalektik dönüşün oluşmasından ekonomiler nasıl etkileneceklerdir? En önemli, 'büyümenin' yerini 'büyümeme' aldığı anda, GSMH (gayri safi milli hasıla) kutsal bir ölçü olma özelliğini yitirdiğinde ne olacaktır?

Ancak, tutucu ekonomik düşünce çerçevesinin dışına çıkıp bu olasılıkları incelersek yarınlar hazırlanma olanağını buluruz. Bunların arasında üstün sanayi devrimine eşlik eden değerlerin değişmesi olayı kadar merkezi olanı yoktur.

Kıtlık içindeki insanlar, önceliği olan maddi ihtiyaçlarını karşılamak için bir çabaya girişeceklerdir. Günümüzün bolluğu simgeleyen koşulları altında, ekonomiyi insan ihtiyaçlarının yeni düzeyine uygun olarak yeniden düzenlememiz gerekir. Maddi tatmini amaçlayan bir sistemden ruhsal ve zihinsel doyumu sağlayacak bir ekonomiyi yaratma çabası içindeyiz. Bu süreç içinde üstün sanayi devriminin ana konuları, iktisatçıların gözünden kaçmaktadır. Yine de gelişme yeni, şaşırtıcı bir ekonomi biçiminde sonuçlanacaktır. Yeni ekonominin ortaya koyacağı konular, kapitalizmle komünizm arasındaki çatışmayı azaltacaktır. İnsan organizmasının düşünle gerçeği ayırma yeteneğini sergileyeceklerdir.

PASTA KARIŞIMININ RUHSAL ETKİSİ

Bir zamanların ileri teknoloji toplumunun, sanayi gelişmesinin belirli bir aşamasında, enerjisini mal üretimi yerine hizmet üretimine yöneltmeye başladığının saptanması büyük coşku yarattı. Birçok uzman, hizmetlerde geleceğin dalgalarını seziyor. Yapımın, tüm sanayi ülkelerinde kısa bir süre sonra hizmet çalışmalarını izleyeceğini söylüyorlar. Söz konusu görüş, gerçekleşme yolundadır. İktisatçılar bazı soruları kendilerine sormuyorlar. Ekonomi bundan sonra nereye gidecek? Hizmetten sonra gelen ne?

İleri teknolojiye dayalı toplumlar, gelecek yıllarda geniş kaynaklarını çevre iyileştirmesine, 'yaşamın niteliğini' geliştirmeye yöneltmelidirler. Hava kirlenmesi, kalabalık, gürültü ve kirlenmiş savaş büyük enerji gerektirmektedir. Bu kamu ihtiyaçlarının sağlanmasından başka, özel kullanıma tabi ürünlerin özelliklerinde de bazı değişiklikler bekleyebiliriz.

Hızla büyüyen hizmet kesimi nedeniyle oluşan coşku hem mal, hem de hizmetleri gelecekte etkileyecek bir değişimi profesyonel gözlerden kaçırmaktadır. Ekonominin bir sonraki devinimini sağlayacak yeni kesim, 'deney sanayi' diyebileceğimiz bir olguya dayanmaktadır. Çünkü hizmet sonrası ekonominin özelliği, yapıyla birlikte tüm üretimin ruhsalselleştirilmesine dayanmaktadır.

Tüm ileri teknoloji toplumlarda, özellikle ABD'de günümüzdeki üretim, alıcıya psikolojik 'fazlalar' verecek biçimde düzenlenmektedir. Üretici, temel ürününe 'ruhsal ağırlık' eklemekte ve alıcı da elle tutulmayan bu yararı parayla almaktadır.

Bu durumun bilinen bir örneği, hiçbir gereği olmamasına rağmen yapımcısının otomobile düğmeler, göstergeler, çeşitli kollar koymasındadır. Yapımcı, artan sayıdaki gereçlerin kullananda karmaşık bir makineyi denetleyebildiği kanısını yarattığını, ona üstünlük sağladığını öğrenmiştir. Bu psikolojik yöneliş, ürünün yapısı içine sokulmuştur.

Alıcıyı, varolan psikolojik yararlardan yoksun bırakma-

mak gerekir. Büyün bir gıda firması, yalnız su katılarak yapılabilen hazır pasta karışımını piyasaya sürdü. Kadınlar daha fazla zahmet gerektiren karışımları yeni mala tercih edince şirket şaşkına döndü. Öbür karışımlar suyla birlikte yumurtanın da katılmasını gerektiriyordu. Fabrikada karışıma toz yumurta katın şirket ev kadınlarının pasta pişirme eylemine etkin bir biçimde katılmalarını engellemiş oluyordu. Toz yumurta hemen aradan çıkarıldı. Kadınlar pastalarına katacakları yumurtaları kırma mutluluğuna eriştiler. Ürün bir kez daha, ruhsal yarar sağlamak amacıyla değiştirilmiş oluyordu.

Sabün ve sigaradan bulaşık yıkama makinesi üreten sanayi kollarına dek uzanan bir kesim içinde, böylesi örnekler sıralanabilir. General Electric, Caltex ve IBM gibi müşterileri olan araştırmacı bir şirketin genel müdürü Dr. Emanuel Demby görüşünü şöyle açıklıyor: «Psikolojik öğelerin üretilen mallara yerleşmesi konusu geleceğin üretiminde büyük önem kazandıdır. Bu önem yalnızca tüketim mallarında değil, sanayi mallarında da kendini gösterecektir.

«Günümüzde bile vinç ve toprak kazıcılar bu kurala göre yapılmaktadır. Sürücü yerleri XXI. yüzyılın havasını getirir bir biçimde özenle çizilmekte, yapılmaktadır. Caterpillar, International Harvester, Ferguson hepsi bu yöneliş içindedir. Niye? Bu makine canavarların, görünüşleri estetik açıdan geliştirildiğinden ötürü kazma güçleri artmış değildir. Alıcı böylesini daha çok beğenmektedir. İçinde çalışan kişi daha çok hoşnut olmaktadır. Malı alanın işini gördüğü müşteri de bundan zevk duymaktadır. Toprak kazın araçları yapanlar bile somut yarar sağlamayan psikolojik öğelere önem vermektedirler.»

Demby'ye göre, üreticiler bazı mallar üzerindeki ek kaygıları azaltma çabası içindedirler. Sözgeleşti hijyenik kadın bağı yapan firmalar, kadınların bu bağları atıklarında tuvaletleri tıkamaktan korktuklarını bilmektedirler. «Yeni bir ürün geliştirildi,» diyor Demby. «Suyla temas eder etmez eriyor. Temel görevini yapması açısından başka bir yenilik getirmiyor. Oysa mal üzerindeki bazı kaygıları yok ediyor. Eğer varsa, psikolojik mühendislik bu olmalı!»

Zengin alıcılar, böyle rahatlıklar için, fazla para ödemeye hazırdırlar. Elden çıkarılabilen gelir arttıkça, bu kişiler fiyatla daha az ilgilenmeye başlamaktadırlar. Onlar için 'nitelik' önem kazanmaktadır. Birçok üründe nitelik hâlâ işçilik, dayanıklılık ve kullanılan malzeme gibi geleneksel değerlerle ölçülmektedir. Oysa hızla gelişen bir sınıf ürün için böyle ayrılıkları araştırmak olanağı yoktur. Gözleri bağlı alıcı A Markasından B markasını ayırt edemez. Yine de birinin diğerine üstün olduğunu savunur durur.

Üretimin ruhsal öğeleri işe karıştı mı bu çelişki de ortadan kalkar. Çünkü tümüyle birbirlerinin eşi olsalar bile bir ürünle diğeri arasında belirli psikolojik ayırımlar olacaktır. Reklamcılar her ürüne kendine özgü bir görüntü vermeye çalışırlar. Bu görüntüler şu işlevi taşır: Alıcı açısından bir gereksinmeyi, karşılarlar. Gereksinme, somut bir yarardan çok psikolojik bir yönelişle ilgilidir. 'Nitelik' sözcüğünün, gittikçe malın havasına (ambiyans), ürünün sağladığı psikolojik etkiye dayandığı görülmektedir.

Tüketicinin temel gereksinimleri gittikçe artan bir biçimde gerçekleştirildikçe, daha çok ekonomik enerjinin tüketicideki güzellik, saygınlık (prestij) vb. gibi kişisel gereksinmelere doğru yöneleceği görülmektedir. Üretim kesimi, psikolojik ayırımları ve zevkleri belirleyen çizim ve biçimlendirmelere daha çok kaynak ayıracaktır. Mal üretimindeki ruhsal öğelerin önemi gittikçe artacaktır.

GÖKTE «HİZMET EDEN KIZLAR»

Ekonominin ruhsalselleştirilmesinde yalnızca ilk adımdır bu atılan. Sonraki adım, hizmetle ilgili ruhsal öğelerin genişletilmesi olacaktır.

Hava ulaşımına bir göz atarsak, bu yöndeki gelişmelerin başladığını görürüz. Bir zamanlar uçmak, bir yerden diğerine gitmekti yalnızca. Bir süre sonra havayolu şirketleri, güzel hostesler, yiyecek, gözalıcı döşemeler ve yolculuk sırasında gösterilen filmler aracılığıyla rekabete başladılar. TWA şimdi bu

rekabeti bir adım daha ileri götürdü, önemli Amerikan kentleri arasında 'yabancı deryiş' (1) adını verdiği uçuşlar düzenlenmeye başladı.

Şimdi bir TWA yolcusu, yiyeceği, müziği, dergileri, filmle-ri, hosteslerinin giyimiyle Fransız olan bir jette yolculuk etmek isteyebilir. 'Roma' uçuşuna katılırsa kendisine toga giymiş hostesler hizmet edecektir. 'Manhattan Çatıkati' uçuşuna da katılabilir. 'Eski İngiltere' uçuşunu seçerse bir İngiliz pub'ının dekörü içinde 'hizmet eden kızlar' kendisini ağırlayacaklardır.

Açıkça görüldüğü gibi TWA, artık eskisi gibi yalnızca ulaşım değil, özenle hazırlanmış psikolojik bir ambalaj da satmaktadır. Yakında uçak şirketlerinin ışık oyunlarını kullanarak yolculara tiyatroya yakın geçici deneyler sağlanması beklenebilir.

İnsan deneyi, gerçekte tiyatroyu aşıyor. BOAC geçenlerde geleceğe doğru bir adım atarak bekâr erkek yolcularına 'bilimsel yollarla' Londra'da birlikte olabilecekleri kızlar bulacağını duyurdu. Eğer bilgisayarın seçtiği kız görünmezse, yedeği sağlanacaktı. Ayrıca «her iki cinsten, Londralıların» bulunacağı bir parti düzenlenecek, diskotekleri ve restoranları gezme olanağı da sağlanacak olan yolcu böylece hiç yalnızlık çekmeyecekti. Devletin elinde bulunan şirket Parlamento'da eleştirilince, 'Londra'nın Güzel Bekârları' adlı program hemen kaldırıldı. Kuşkusuz hizmet alanında bu çeşit yaklaşımlara sık sık rastlayacağız.

California'nın Newport Beach kentindeki yeni alışveriş merkezi olan Newport Center'i gezenler, çizimciler ve düzenleyiciler tarafından özenle kotarılmış estetik ve psikolojik öğeleri görmezlikten gelemeyiz. Uzun beyaz kolonlar, heykeller, özenle tasarlanmış ışıklandırma, pop - sanatla süslenmiş oyun alanı, alışveriş yapanlar üzerinde değişik bir hava yaratıyor. Yalnızca çevrenin zenginliği değil, programlı sevimliliği de

(1) Foreign accent «Yabancı aksan,» «yabancı vurgu» olarak dileimize aktarılabilir.

alışveriş yapanların belleğine kazılıyor. Geleceğin dükkânlarında böylesine değişiklikleri kişi umabilir. Görevin ve amacın sınırları dışına taşarak, alışveriş, yemek yeme, saç kestirme gibi hizmetleri **önceden üretilmiş deneyler** biçimine dönüştüreceğiz.

Saçımız kesilirken film seyredeceğiz ya da oda müziği dinleyeceğiz. Kuaförde kadının başına geçirilen kurutucu, saç kurutmanın ötesinde başka işler de görebilecek. Belki kadının beynine elektrik dalgaları vererek düş kurmasını sağlayabilecek.

Bankerler, komisyoncular, emlakçılar ve sigorta şirketleri özenle seçilmiş dekor içinde, müzik yayınlayarak, kapalı devre televizyon, zevke uygun kokular bulundurarak müşterilerini ağırlayacaklardır. Müşterinin ruhsal durumu, bir grup davranış mühendisince çözümlenmedikçe, ona önemli bir hizmet sunulmayacaktır.

DENEYE DAYALI SANAYİLER

Günümüzdeki karmaşıklığın ötesine ulaşırsak, çıktısı (output) üretilmiş mal ya da hizmet olmayan, yalnızca önceden programlanmış 'deneyler' satan belirli bir sanayinin devrimsel gelişmesine tanık olacağız. **Deney** sanayi, üstün sanayinin temel taşlarından biri, hizmet sonrası ekonominin dayanağı durumuna gelebilir.

Artık zenginlik ve geçicilik, eski sahip olma güdüsünü yektemektedir. Tüketiciler, bilinçli ve tutkulu bir biçimde, eskiden nesnelere topladıkları gibi şimdi **deneyleri** toplamaktadırlar. Günümüzde, havayolları örneğinde görülebileceği gibi deney de geleneksel hizmetlere bir ek olarak satılmaktadır. Deney, pastanın üzerine sürülen krema gibidir. Geleceğe doğru ilerledikçe, varlıklar gibi, deneyler de satılmaya başlayacaktır.

Gerçekte bu yöneliş, oluşmaya başlamıştır. Büyük gelişme hızına erişmiş belirli sanayiler, kendileri için deneyler üretme çabası içindedirler. Sanat bu konuda iyi bir örnektir. 'Kültür Sanayinin' çoğu özel psikolojik deneylerin sergilenmesine ya

da yaratılmasına bağlıdır. Günümüzde sanata dayalı 'deney sanayi' ileri teknoloji toplumlarda hızla oluşmaktadır. Zamanı eğlenerek değerlendirme, kitle eğlencesi, öğrenim, belirli psikiyatrik hizmetler ve deneye dayalı üretim için de aynı durum geçerlidir.

Club Méditerranée genç bir Fransız sekreterine Tahiti ya da İsrail'de güneşli ve seks dolu bir, iki haftalık tatil paketini satarken, genç kıza, deneylerini de sunmaktadır. İlanlar konunun altını çizmektedir. **The New York Times Magazine**'de çıkan iki sayfalık ilanda şunlar yazılı: «Üç yüz erkek ve kadını alın. Egzotik bir adaya koyun. Bütün sosyal baskılardan sıyrın.» Fransa'da üstlenmiş olan Club Méditerranée'in dünyanın her bucağında otuz dört tatil köyü vardır.

California, Big Sur'deki Esalen Enstitüsünde, sözsüz iletişim 'vücuttan ya da vücudumuzdan haberdar olma' seminerlerinde, yapılan hizmetle yalnızca öğrenime değil, LSD ya da seks gibi yeni kişisel deneylere de ortam sağlandığı umulduğundan girişime ilgi fazla olmuştu. Grup tedavisi ve duyarlık eğitimi oturumları, paketlenmiş deneylerdir. Belirli sınıf çalışmaları da öyledir. Son dansları öğrenmek amacıyla Arthur Murray ya da Fred Astaire stüdyolarına gitmek, zevk vereceği gibi, yeni dansları öğrenmek bekârlar için ileriye dönük yararlar sağlayabilmektedir. Müşteri için öğrenme deneyi bile başlı başına bir gösterebilir.

Bütün bunlar yine de geleceğin psikolojik şirketlerinin yapısını ya da onlara buyuracak psiko-yöneticileri tanımlamaktan uzaktır.

BENZERİ YAPILAN ÇEVRELER

Deneye dayalı önemli ürünlerden biri de, yaşamını ve ününü tehlikeye atmadan, müşteriye, serüven, tehlike tadı veren, cinsel ve diğer zevkleri sağlayan çevrelerin benzerlerini yeniden yaratmaktır. Böylece bilgisayar uzmanları, robotçular,

çizimciler, tarihçiler, müzeciler el ele verip eski Roma'nın ihtişamını, Kraliçe Elizabeth'in sarayındaki havayı, XVIII. yüzyıl Japon geysa evindeki zevki, teknolojinin izin verdiği ölçüde yaratacaklardır. Zevk kubbeleri içine giren müşteriler günlük giysilerinden (ve tasalarından) sıyrılacaklar, kendilerini başka bir evrende bulacaklardır. Geçmişte ve belki de gelecekte yaşamaya çağrılacaklardır.

Böyle deneylerin üretilmesi, (yapımı) tahminimizden daha yakındır. Sanata öncülük eden tekniklerde, izleri apaçık görülmektedir. Seyircilerin de katıldığı 'Happenings,' geleceğin benzerine doğru atılmış bir adımdır. Aynı durum daha biçimsel çalışmalar için de geçerlidir. **Dionysus 69** adlı tiyatro oyunu New York'ta sahneye konduğunda, bir eleştirmen oyunun yazarı Richard Schechner'in tiyatro anlayışını şöyle açıklıyordu: «Geleneksel olarak tiyatro seyirciye, 'otur da sana bir öykü anlatayım' der. Aynı zamanda niye, 'Kalk da bir oyun oynatalım, demesin?» Yer yer Euripides'in temel alındığı oyunda Schechner, gerçekten bunu demektedir. Seyirci kutlama danslarına, törenlerine oyun içinde katılıyordu.

Sanatçılar, seyircinin içinde yürüyebileceği, olayların oluşabileceği, bütünlüğe sahip 'çevreler' yaratmaya başladılar. İsveç'teki **Moderna Museet**'de ziyaretçilerin, içine cinsel organından girdikleri, sıkıştırılmış kâğıttan yapılmış kocaman bir kadın heykeli var. İçeride rampalar, merdivenler, parıldayan ışıklar, yabansı sesler ve 'şişe kıran makine' çevreyi oluşturuyorlar. ABD ve Avrupa'daki bir düzine müze ve galeri, ziyaretçileri için böylesine 'çevreler' oluşturmaktadırlar. **Time** dergisi eleştirmenine göre, bu yerlerin amacı, ziyaretçiyi yabansı görüntülerin ve gürültülerin bombardımanı altında tutarak olağandışı sınırlar (halüsinasyon) görmelerini sağlamak. Bu 'çevreleri' üreten sanatçılar, gerçekte birer deneyci mühendislerdir.

Aşağı Manhattan'ın fabrikaları ve depoları arasındaki bir caddede yer alan **Cerebrum** adlı stüdyoyu ziyaret ettim. Bir saatlik ücret karşılığında konuklar, yüksek tavanlı, etkileyici biçimde her yanı beyaz bir salona alınıyorlar. Orada soyunan konuklar, yarı saydam giysiler giyiyorlar; yumuşak eşyalarla döşenmiş tabana rahatça seriliyorlar. Yine yarı saydam giysi-

leri içinde çıplak olan, çekici erkek ve dişi 'kılavuzlar' her konuya stereo kulaklık, görüşü engellemeyen bir maske ve zaman zaman da balonlar, kaleidoskoplar, tefler, plastik yastıklar, aynalar, kristal parçaları, şekerlemeler, slayt projektörleri vermektedirler. Folk ve rock müziği, kesik kesik televizyon reklamları, sokak sesleri, Marshall McLuhan'ın yaptığı ya da onu anlatan konuşmalar kulakları dolduruyor. Müziğin coşkusunu arttıkça konuklar ve kılavuzlar platformlarda ve beyaz halılar üstünde dans etmeye başlıyorlar. Tavandaki makinelerden kabarcıklar savruluyor. Ev sahibi genç kızlar çevrede dolaşarak havaya çeşitli kokular sıkıyorlar. Işıkları renk değiştiriyor, rasgele görüntüler duvarları, konukları ve kılavuzları sarıp sarmalıyor. Topluluğun havası önce soğuktan sıcağa, sonra arkadaşlığa ve birazcık erotizme yöneliyor.

Sanatsal ve teknolojik açıdan ilkel sayılan **Cerebrum**, bir gün gerçekleşeceği söylenen 25.000.000 dolarlık Çevresel Eğlence Topluluğu adlı girişimin sönük bir öncüsüdür. Bugünün genç sanatçıları ve çevresel girişimcileri, geleceğin psiko-yöneticileri için araştırmalar yapmaktadırlar.

CANLI ÇEVRELER

Bu araştırmalardan elde edilen bilgiler, büyük benzer çevrelerin yapımına olanak sağlayacaktır. Ancak müşteriye belirli tehlike ve ödüllerle de karşı karşıya bırakacaktır. Günümüzde Afrika'da ava çıkmak, renksiz bir örnektir. Geleceğin deney yapımcıları, sözgelimi parayla değil de benzeri nesnelere oynanan kumar gazinoları yaratacaklardır. Sözgelimi, kazanırsa güzel ve arzu dolu bir kadınla birlikte olacak, kaybederse bir gün kendi kendisini hapsedecektir. Ödül arttıkça düşsel (hayali) ödemeler ve cezalar da artacaktır.

Kaybeden, 'köle' olarak birkaç gün, kazanan birine hizmet edebilir. (Önceden yapılan gönüllü anlaşmayla). Kazanan, beynine on dakika süreyle parasız verilen elektronik zevk uyarısıyla ödüllendirilebilir. Bir oyuncu, kamçılanmayı ya da eşitlenmiş psikolojik saldırıyı (bağrılıp çağrılma, küçük düşürülme,

düşmanlık gösterileri gibi) göze alabilir.

Büyük oynayanlar, gerektiğinde kullanılmak üzere parasız kalp veya akciğer nakli olanağı kazanabilir. Kaybedenler bir böbrekten vazgeçmek zorunda kalabilirler. Böylesine ödeme biçimiyle ve cezayla ilgili örnekler çeşitli biçimlerde çoğaltılabilir. Bu konuda çalışacaklar, yeni düşünceler kapmak için Krafft-Ebing'in ve Marquis de Sade'in sayfalarını karıştıracaklardır. Olasılıkları, yalnızca hayal gücü, teknolojik yeterlilik ve ahlak kavramı sınırlayabilir. Disneyland, Dünya Fuarı, Cape Kennedy, Mayo Kliniği gibi yerlerin özelliklerini birleştirecek olan, deneme amacıyla kurulacak kumar kentleri Las Vegas'ı ya da Deauville'i gölgede bırakacaklardır (1)

Günümüzdeki gelişmeler yine geleceğin habercileri durumundadırlar. **Buluşma Oyunu** gibi bazı Amerikan televizyon programları oyunculara deneysel ödüller vermektedir. Bu yarışma programı İsveç Parlamentosu'nda tartışmalara yol açmıştır. Yarışmada, pornografik bir dergi, okuyucularından birine, «göğsü açık modellerinden biriyle Majorca'da bir hafta tatil» ödülü vermiştir. Tutucu bir milletvekili Parlamento'da böyle işlerin uygunsuzluğundan söz etmiştir. Ancak Maliye Bakanı Gunnar Sträng söz konusu işin vergiye tabi olduğunu söyleyince milletvekili rahatlamıştır.

Gerçekten aktarılan, gerçeğe benzetilen ya da benzetilmeyen deneyler, insanoğlunun gerçeği kavramasını zorlaştıracak bir biçimde birleştirileceklerdir. Ray Bradbury'nin **Fahrenheit: 451** adlı başarılı yapıtındaki karı koca üç duvarlı ya da dört duvarlı bir video gereci alıp, bir çeşit psiko-drama içine girebilmek için canla başla para biriktirirler. Sonra haftalarca veya aylarca süren hafif televizyon programlarında, oyuncu olarak yer alma olanağını bulurlar. Onların bu öykülere katılımı oldukça belirgindir. Gerçekte biz ileri iletişim teknolojisinin

(1) Deneysel kumar ve onun hayali sorunlarıyla ilgili başarılı görüşler için, Arjantinli düşünür — yazar Jorge Louis Borges'in **Babil'de Piyan-go** (The Lottery in Babylon) adlı yapıtına başvurabiliriz. Bu kısa çalışma yazarın **Labirentler** (Labyrinths) adlı kitabında bulunmaktadır.

yardımıyla, böyle filmlerin gelişmesine doğru adımlar atmaktayız. Benzerlerle 'gerçeklerin' birleşmesi deneysel ürünlerin çeşitliğini ve sayısını arttırmaktadır.

Oysa geleceğin büyük psiko-şirketleri yalnızca bireysel, soyut deneyler satmayacaklardır. Deneyin akışını öylesine düzenleyecekler ki, yan yana bulunduğu canlılarda olmayan renk, uyum ya da karşıtlığı yaşatacaklardır. Güzellik, coşku, tehlike, tatlı cinsel duygular birbirlerini zenginleştirecek biçimde programlanacaktır. Böylesine deneysel akışları ya da zincirleri sunan psiko-şirketler (bunlar kuşkusuz, sağlık merkezleriyle yakın işbirliği içinde çalışacaklardır) yaşamları karışık ve düzensiz olanlara da hizmet edeceklerdir. Sözgelisi, «Bırakın yaşamınızın bir bölümünü biz tasarlayalım,» diyeceklerdir. Yarının geçici, değişim dolu dünyasında bu öneri birçok liği eklenecektir.

Gelecekte sunulacak paketlenmiş deneyler, sıradan müşterinin hayal gücünün ötesine taşacak, çevreyi sonu gelmez yeniliklerle dolduracaktır. Şirketler en yabansı, en çarpıcı, en doyurucu deneyleri yaratabilmek için, birbirleriyle yarış edeceklerdir. Böylece deneylerin bazıları, göğüsleri açık İsveçli modellerle yapılan tatiller gibi, geleceğin genişlemiş sosyal kabul kavramlarının da ötesine taşacaktır. Bu türden olanlar büyük bir olasılıkla izinsiz yeraltı psiko-şirketlerince halka aktarılacaktır. Böylece deneye, bir de yasalara aykırı olmasının çekici liği ekleyecektir.

Geleneksel çalışmasını üstü örtülü sürdüren çok eski deneysel bir sanayi de fahişeliktir. Birçok yasadışı çalışma da deney sanayinin içindedir. Bunlardaki hayal gücü yoksunluğuna ve teknik kaynak yokluğuna gelecekte çare bulunacaktır. 2000 yılında robotlar, gelişmiş bilgisayarlar, kişilik değiştiren ilaçlar, beyni uyatarak zevk veren gereçler ve benzeri teknolojik cicilerle dolu toplumda ortaya çıkabilecek yasadışı olayların yanına da şimdikiler gülünç kalır.

Müşteriye sunulan yeni deneylerin türlendirilmesi işini, toplumdaki en yaratıcı insanlardan oluşan deney-çizimcileri gerçekleştireceklerdir. Bu mesleğin çalışma sloganı şöyle ola-

çaktır: «Gerçeğini sunamıyorsan, yerine temsil edebilecek olanı koy. Eğer becerikliysen müşteri aradaki ayrımı bilemeyecektir!» Böylesine bir yaklaşım, gerçekte gerçektışı arasındaki çizginin belirsizleşmesine, toplumun önemli sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olacak, ancak 'ruhsal hizmet sanayinin' ve 'psiko-şirketlerin' yavaş yavaş belirmesine engel olmayacaktır. Büyük örgütler, kapsamı, çeşitliliği ve duygusal gücü tarafımızdan düşünmeyecek üstün Disneyland'lar yaratacaklardır.

Böylece üstün sanayi ekonomisinin, hizmet sonrası ekonominin yapısını aşağı yukarı belirleyebiliriz. Tarım ve üretim sanayi gittikçe daha az insanın çalıştığı kesimler haline gelecektir. İleri otomasyon sayesinde, ürünlerin yapılması iyice kolaylaşacaktır. Yeni malların biçimlendirilmesi, duygu dolu psikolojik hizmet içermeleri gereği, yarının en iyi yetenekli girişimcilerini bile uğraştıracaktır.

Hizmet kesimi, bugün tanımlandığı gibi çok genişleyecek, psikolojik ödüllerin hazırlanması, şirketin zaman, enerji ve parasını artan bir biçimde kullanacaktır. Yatırım hizmetleri, coşkuyu arttırmak amacıyla deneysel kumarı işin içine sokacaktır. Sigorta şirketleri, yalnızca ölüm tazminatı ödemekle kalmayacak, dul kişiyi, hemşireler, psikologlar vb. aracılığıyla birkaç ay avutacaklardır. Müşterileri üzerine elde bulundukları geniş bilgilere dayanarak dula yeni bir eş bulma hizmetini de sunabileceklerdir. Kısacası hizmetler, çok çeşitli olabilir. Ürünün ulaştığı her aşama ve yapısındaki psikolojik hava, özenle incelenecektir.

Deneysel alanlarda şirketlerin büyüdüklerini şimdiden gözleyebileceğiz. Sanatlar genişleyecek, Ruskin ya da Morris' in dediği gibi sanayinin hizmetçisi olacaklar. Psiko-şirketler ve diğer işletmeler aktörleri, yönetmenleri, müzikçileri ve çizimcileri işe alacak. Boş zamanların bütün yapısı, deneysel yaklaşımlarla tanımlanınca eğlendirici sanayiler büyüyecekler. Şimdiden patlayıcı boyutlara erişmekte olan öğrenim, bilgiyi ve değerleri öğrencilere geçirmede deneysel teknikler kullanmaya başlayacak ve deney sanayinin anahtarlarından biri durumuna gelecektir. İletişim ve bilgisayar sanayileri, deneysel

üretimde büyük bir pazar bulacaklardır kendilerine. Bu sanayiler bir yolunu bulup davranış teknolojisiyle bir ilişki kuracaklardır. Deney yapımcıları, temel bir kesimini oluşturacaklardır ekonominin. **Ruhbilimselleştirme** süreci tamamlanacaktır böylece.

SAĞDUYULU EKONOMİ

Stanford Araştırma Enstitüsünün uzun süreli planlama bölümünce hazırlanan bir raporda, geleceğin ekonomisindeki temel amacın bireylerin ve toplulukların maddi ihtiyaçlarına olduğu kadar manevi ihtiyaçlarına da önem vermek olacağı belirtiliyordu. Enstitüye göre, bu yeni olgu, yalnızca tüketicinin istekleri nedeniyle doğmuyor, yaşamını sürdürmek zorunda olan ekonominin bir gereksinmesi olarak ortaya çıkıyor: «Bir ülkede bütün gerekli maddelere duyulan ihtiyaçlar üretim kapasitesinin dörtte üçü, hatta yarısıyla karşılanabiliyorsa, ekonomiyi sağlıklı tutabilmek için temel bir düzenlemeye gerek vardır.»

Bu birleşen baskılar —tüketicilerden ve ekonomiyi sürekli büyütmek isteyenlerden gelen baskılar— ileri teknoloji toplumu geleceğin deney üretimine zorlayacaktır.

Bu yöndeki hareket gecikebilir. Dünya yüzündeki bir avuç tuzu kuru, psikolojik bir alışkanlığa yönelirken, yoksulluktan kıvranan kitleler suspus olup bu gelişimi seyretmeyebilirler. İnsanlığın çoğunluğu, açlık içinde yaşarken bir topluluğun psikolojik doygunluğa ulaşmak için yeni, az bulunur zevklerin arkasından koşması ahlaki açıdan tiksindiricidir. İleri teknoloji toplumlar **deneyselciliğin** gelişimini geciktirmeli, bir süre daha bildik ekonomik yöntemlerle geleneksel üretimi en yüksek düzeyde tutmalı, kaynaklarını çevre niteliklerini denetlemeye yöneltilip yoksulluğa karşı savaş açmalıdırlar.

Fazla verimi dışarı vererek, fabrikaların çalışmaları sürdürülebilir, tarımsal ürün fazlalıkları kullanılabilir. Toplum çabasını maddi ihtiyaçların giderilmesinde yoğunlaştırmaya devam edebilir. Açlığı yeryüzünden kaldırmaya yönelik elli yıllık

bir program, ileri teknoloji toplumlara ahlaki açıdan rahatlatacağı gibi, geleceğin ekonomisine geçmede de kolaylık sağlar.

Böyle bir duraklama, deney üretiminin düşünsel ve psikolojik etkileri üzerine düşünmemize de olanak verir. Eğer tüketici, gerçekle benzeri arasındaki ayrımı açıkça yapamazsa, eğer kişinin yaşamı ticari yaklaşımla programlanırsa, bir dizi karmaşık psiko-ekonomik soruların içine girebiliriz. Bu sorular, yalnızca demokrasi ya da ekonomi değil, akılcılık ve sağduyu konusundaki temel inançlarımıza da kafa tutmaktadırlar.

Zamanımızın sorulmayan büyük sorusu, gerçek ve gerçek benzeri deneylerin yaşamımızda kurduğu dengeye ilgilidir. Önceki kuşaklar, bizlerin ve çocuklarımızın geçirdikleri gerçek benzeri deneylerin onda birine bile konu olmamışlardır. Kimse bu anısal değişimin kişilik üzerindeki etkisini gözönüne almamaktadır. Çocuklarımız fiziksel olarak bize oranla daha hızlı olgunlaşmaktadırlar. İlk âdet görme yaşı her on yılda bir, dört ya da altı ay küçülmekte. Yeni kuşakların boyları, daha uzun. Televizyonun ve anında elde edilebilen okyanuslar dolusu bilginin etkisiyle, gençlerimizin çoğunun aydın kişiler oldukları açıkça ortaya çıkıyor. Peki, gerçek benzeri deneylerin 'gerçek' deneylere oranı arttıkça, duygusal gelişme nasıl etkilenecek? Gerçeğin yerini alan benzeri deneylerin çoğalması, duygusal olgunluğa nasıl bir etkide bulunacaktır? Olumlu mu olumsuz mu? Yoksa bu süreci köstekleyici etkiler mi yapacaktır?

Yeni bir amaç aramak niyetiyle ve kendini kurtarmak için ekonomi ciddi bir biçimde deney üretimine girip, gerçekle gerçek benzeri arasındaki ayrımı yozlaştırmaya başlayınca ne olacaktır? Sağduyunun tanımlanan özelliklerinden birisi, gerçekle gerçek olmayana ayırt edebilme yeteneğidir. Yeni bir tanım bulma gereği mi doğacaktır?

Hizmet, sanayi üretimi ve deney üretimi de hizmet üzerinde egemenlik kuruncaya dek, bu sorunların çözümüne eğilmemiz gerekir. Deney kesiminin büyümesi, zenginliğin kaçınılmaz bir sonucu olabilir. Çünkü insanoğlunun temel maddi ihtiyaçlarının karşılanması, yeni hoşnutluklara doğru yönelmesine

yol açmaktadır. 'Mide' ekonomisinden 'ruhsal' ekonomiye doğru yol almaktayız.

Bunun ötesinde, nesnelere, varlıkların, fiziksel yapıların gittikçe geçici olduğu bir topluma hızla yöneliyoruz. Belki de kişinin elinden alınamayacak, jilet ya da şişe gibi atılamayacak tek ürün, deneyler olacaktır.

Eski Japon için, her çiçek, her sunulan kâse, gerçeğini aşan bir anlam taşırdı; her biri şifrelenmiş simgeyle yüklüydü. Üretilen malların **ruhbilimselleştirilmesi** girişimi, bizi bu yöne doğru itmektedir; oysa geçiciliğe doğru oluşan güçlü dürtü nesnelere kendilerini yok olabilir yapmaktadır. Mallardan çok hizmetlere simgesel önemler yüklemek kolay olacaktır. Sonunda hizmet ekonomisinin ve günümüz iktisatçılarının kafasında oluşan (ya da oluşamayan) düşlerin ötesine geçeceğiz. Yüksek teknolojiyi en geçici başka bir deyişle de en kalıcı ürünün yapımında kullanan kişiler olacağız. İnsan deneyi olacaktır bu ürünün adı.

BÖLÜM ON BİR

PARÇALANAN AİLE

Üzerimizde patlayan yenilik dalgaları, üniversitelerden, araştırma merkezlerinden fabrikalara, bürolardan, pazaryerinden ve kitle ortamından sosyal ilişkilerimize, içinde yaşadığımız topluluktan evimize ulaşacaktır. Özel yaşamımızın derinlerine giren bu akımlar aile üzerinde umulmayan gerginlikler yaratacaktır.

Aile, toplumun 'dev bir şok emicisi' olarak tanımlanmakta. Aile, dış dünyaya karşı amansız bir savaş veren bireyin, ezilmiş ve kırılmış bir biçimde döndüğü, sürekli değişen çevrede tek kalıcı, yerleşik bir yapıdır. Olağanüstü sanayi devrimi belirlendikçe, bu 'şok emici' yapının kendisi sarsıntılar geçirmeye başlayacaktır.

Toplum eleştiricileri aile üzerine sürekli tartışmaktadırlar. **Yaklaşmakta Olan Dünya Değişimi** adlı yapıtında Ferdinand Lundberg, «Aile yokolma noktasına yaklaşmıştır,» diyor. Ruhbilimci William Wolf'a göre, «Aile, çocuk yetiştirmenin ilk yılları dışında ölü sayılır.» Bu da gelecekte ailenin 'tek işlevi' olacaktır. Karamsarlar sık sık ailenin yokolmak üzere olduğunu söylemekte, ancak yerini neyin alacağını belirtmemektedirler.

Buna karşın, aileden yana iyimser olanlar, şimdiye kadar sürdüğünden bundan böyle de süreceğine inanmaktadırlar.

Bazıları daha ileri giderek, ailenin altın bir çağ yaşadığını öne sürmektedirler. Boş zamanlar arttıkça, aile bireylerinin daha çok birlikte olacakları kanısındadırlar. «Birlikte oynayan aile, birlikte kalır,» kanısı yaygındır.

Bir başka görüşe göre yarının karmaşası, insanları ailelerine bağlayacaktır. Albert Einstein Tıp Okulu psikiyatri profesörü Dr. Irwin M. Greenberg, «İnsanlar yerleşik bir yapıya sahip olmak için evlenirler,» demektedir. Bu görüşe göre, değişim fırtınasına karşı aile kişiyi korumakta, onun 'taşınabilir kökleri' gibi görev yapmaktadır. Kısacası, çevre daha geçici ve yenilik dolu oldukça, aile de o denli güçlenecektir.

Bu tartışmada her iki taraf da yanılıyor olabilir. Çünkü gelecek, görüldüğünden daha açıktır. Aile ne yok olur, ne de Altın Çağı'na girer. Yeni bir biçimde biraraya gelmek üzere kırılabilir, parçalanabilir.

ANALIĞIN GİZEMCİLİĞİ (MİSTİKLİĞİ)

Önümüzdeki yıllarda aileye en büyük darbe yeni doğum teknolojisinden gelecektir. Kişi, bebeğinin cinsiyetini, akıl düzeyini, görünümünü, kişiliğini önceden saptayabilme yeteneğine kavuşacaktır. Dölüt (embriyo) yerleştirme, bebekleri tüplerde büyütme, bir hap yutarak üçüz doğurabilme, dölüt satın alabilme olanakları sağlanacaktır. Tüm bunlar önceki insan deneylerinin ulaşamadığı yerler olduğu için kişi, geleceğe bir sosyologun ya da geleneksel bir düşünürün gözleriyle değil, bir ozanın ya da ressamın gözleriyle bakmalıdır.

Bu konuların tartışılması bilim dışı ve hatta saçma sayılmakta. Oysa bilimde, teknolojide ya da üreme biyolojisinde kısa zamanda sağlanan gelişmeler, aile ve onun yükümlülükleriyle ilgili bütün tutucu düşünceleri parçalamıştır. Bebekler laboratuvarlardaki kavanozlarda büyümeye başlayınca, analık kavramı ne olacaktır? İnsan soyunun başlangıcından bu yana, temel görevinin ırkın üremesini sürdürmek olduğu söylenen kadının toplum içindeki görüntüsü hangi biçime dönüşecektir?

Çok az sosyal bilimci bu soruların üzerine eğilmeye başla-

mıştır. Bunlardan birisi New York'taki Poliklinik Hastanesi. Nöropsikiyatri Bölümü başkanı Hyman G. Weitzen'dir. Weitzen'e göre, «Doğum, kadında başlıca yaratma gereksinmesini karşılamaktadır. Kadınların çoğu doğurma yeteneklerinden ötürü gurur duyarlar... Gebe kadındaki parlak görünüm, Doğu ve Batı sanatında, edebiyatında işlenmiştir.»

Weitzen şu soruyu sormaktadır: «Çocuğun k'endinden değil de, başka bir kadından alınıp rahmine konan genetik 'üstünlüğe' sahip bir yumurtadan olacağını kadın bildiğinde, analık geleneğine ne olacaktır?» Kadın önemini yalnızca bebek doğurmakla koruyamaz. En azından analığın gizemciliğini öldürmek üzereyiz.

Yalnızca analık değil, ana babalık kavramı da köklü bir değişim içindedir. Gün gelecek bir çocuğun ikiden çok ana babası olacaktır. Philadelphia'daki Araştırma Enstitüsü biyologu Dr. Beatrice Mintz, ikiden fazla ana babası olan yavru fareler oluşturmaktadır. İki gebe farenin dölütleri alınmakta, bir laboratuvar tabağında büyüyen tek bir kitle haline gelinceye dek özenle denetlenmektedir. Tek kitle haline gelen dölüt sonra üçüncü bir dişi farenin rahmine konulmaktadır. Doğan yavru, dölütlerin alındığı farelerin genetik özelliklerini sergilemektedir. Böyle üretilen yedi yüz farenin de otuz beşi yavru olmuştur. İnsanların bu deneylere konu olmasına daha çok var mıdır acaba?

Bu koşullar altında ana baba kim ya da ne olacaktır? Bir kadının rahminde oluşmuş dölütü, başka bir kadın doğurursa, anne kim olacaktır? Baba kim olacaktır?

Çiftler gerçekten dölüt satın alabilirse, ana babalık biyolojik değil, hukuki bir görünüm kazanır. Konu iyice denetlenmezse garip durumlar ortaya çıkabilir. Kavanozda büyütme için dölüt alan bir çiftin, bu kez de büyüyen dölütün adına ileride büyütülmek üzere bir dölüt daha aldıklarını düşünelim. Bu durumda satın almayı yapan çift, ilk çocuk büyümeden 'dede' ve 'nine' unvanına kavuşacaklardır. Akrabalık ilişkilerini tanımlayabilmek için yeni sözcüklere gerek duyulabilir.

Dahası var; dölütler satılıksa herhangi bir şirket bir tane alamaz mı? On bin tane alamaz mı? Onları yeniden satamaz mı?

Bir şirket olmasın; ticari olmayan bir araştırma laboratuvarına ne demeli? Eğer canlı dölütler alıp satmaya başlarsak, yeni bir kölelik biçimine dönmüş olmaz mıyız? Böylesine çarpıcı sorular yakında tartışılmaya başlanacaktır. Aileyi bildik çizgiler içinde düşünmek akla karşı gelmek olur.

Artan sosyal değişim, bilimsel devrimin etkileri üstün. Sanayi insanını yeni aile biçimlerine denemeye itiyor. Yenilikçi. azınlıklar çeşitli ve renkli aile biçimleri düzenleyebilir. İşe, şimdi varolan biçimleri inceleyerek başlanacaktır.

ÇAĞA UYDURULMUŞ AİLE

Basit yaklaşımlardan biri de aileyi çağa uydurmaktır. Sanayi öncesi ailede bir sürü çocuk dışında, büyükbabalar, büyükanneleler, amcalar, teyzeler ve kuzenler de bulunurdu. Böylesine genişlemiş aileler tarım toplumlarının yavaş yaşam hızına uyuyorlardı. Çünkü devingen (hareketli) değillerdi.

Sanayileşme, iş bulmak için topraktan kopmaya hazır işçi kitleleri ister. Gerektiğinde bu kişiler sürekli yer değiştirirler. Bu nedenle geniş aile fazla ağırlığını atıp, çekirdek aile diyebileceğimiz yalnızca anne baba ve çocukların oluşturduğu bir biçime bürünmüştür. Geçmişin geniş ailesinden daha çok hareket yeteneğine sahip olan yeni biçimdeki aile, sanayi ülkelerindeki standart modeli oluşturmuştur.

Eko-teknolojik gelişmenin bir sonraki aşaması olan üstün sanayileşme daha yüksek bir hareketliliğe gerek göstermektedir. Gelecekte birçok kişinin, aileyi iyice çağa uydurup çocuktan vazgeçmesi ve aileyi en temel öğeleri olan bir erkek ve kadınla sınırlaması umulabilir. Aynı mesleklere sahip iki kişiden oluşan bir aile, çağın isteklerine daha iyi cevap verebilir. İnsanbilimci (antropolog) Margaret Mead, «Ana babalığın asıl amacı çocuk büyütme olan az sayıdaki ailelerle sınırlanması ve geri kalan insanların birey olarak davranmakta özgür sayılmalarının öngörüldüğü bir sisteme» doğru yol almakta olduğumuz kanısında.

Uzlaşma, çocuksuzluktan çok, çocuğun geciktirilmesi biçimi-

minde sağlanabilir. Günümüz kadını ve erkeği meslekleriyle çocuklarına ayrı ayrı bağlanmanın sıkıntısını çekmektedir. Gelecekte birçok çift, çocuk yetiştirmeyi emekliliklerine bırakarak bu sorunu çözebilirler.

Söz konusu olasılık şimdinin insanlarına yabansı gelebilir. Oysa çocuk yapma, biyolojik temelinden kurtulunca, erken yaşlarda çocuk yapmanın zorunluğu da ortadan kalkmaktadır. Meslek yaşamımızın sonunu bekleyip dölütlerimizi o zaman almamızda ne sakınca var? Böylece çocuksuzluk, genç ve orta yaşlı çiftlerde yaygın olacaktır. Emeklilik sonrası aile, sosyal bir kurum olma özelliğini kazanacaktır.

BİYOLOJİK VE PROFESYONEL ANA BABALAR

Eğer az sayıda aile çocuk yetiştirirse, çocuklar niye kendilerinin olsun? Niçin 'profesyonel ana babalar' çocuk yetiştirme işini başkaları için yapmasınlar?

Çocuk yetiştirmek bir yerde evrensel bir beceridir. Herhangi bir kişiye beyin ameliyatı yaptıramayız, hisse senedi sattıramayız. En düşük düzeydeki kamu hizmetlisinin bile yeterli olup olmadığı sınavla değerlendirilebilir. Oysa akıl yetenekleri ve becerileri sınava sokulmadan, çocuk yetiştirme konusunda ana babalara yetki verilmektedir. Gittikçe artan karmaşıklığına rağmen ana babalık en önemli amatör uğraş olma özelliğini sürdürmektedir.

Yürürlükteki sistem çatırdar, üstün sanayi devrimi çığ gibi üzerimize çöker, binlerce genç evini terkeder ve üniversiteler sarsılırken, bu sürece bir çözüm getirme gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Gençliğin sorunlarını çözmek için daha iyi yollar vardı. Ancak profesyonel ana babalık mutlaka gündeme konmalıdır. Ayrıca böyle bir sosyal yeniliğe büyük bir gerek duyulacaktır. Şimdiden ana babalık sorumluluklarından vazgeçmekten mutluluk duyacak milyonlarca insan vardır. Bu davranışlarının nedeni sorumsuzluk ya da sevgisizlik değildir. Yalnızca bu görevi

yerine getirebilecek yeterlikte olmadıklarının bilincine varmışlardır. Çocuklarını yetkili profesyonel ana babaların eline sevk ederek teslim edecek olan biyolojik ana babaların davranışı, gerçekte kötü değil, sevgi dolu bir girişimdir.

Profesyonel ana babalar, çocuk yetiştirmekle görevlendirilmiş, iyi para kazanan aile birimleri olarak görev yapacaklarıdır. Böyle aileler geniş bir yapıda düşünülebilir. Sık sık yer değiştirmeleri de gerekmez.

Geleceğin gazetelerinde genç evli çiftler için şöyle ilanlar çıkabilir: «Ana babalık bağlarıyla niye bağlanmalı? Bırakın çocuğunuzu yarının başarılı büyüğü yapalım. A sınıfı profesyonel aile şunları soruyor: Baba yaş 39, anne yaş 36, büyükanne yaş 67, 30 yaşında ve yarım gün çalışan amca ve yenge. Dört çocuk biriminden yalnızca teki boş; yaş 6-8. Devlet ölçülerine uygun beslenme. Biyolojik ana babaların sık sık ziyaret etmesine izin verilir. Telefonla ilişki kurulabilir. Çocuk yaz tatilelerini biyolojik ana babalarıyla geçirebilir. Özel düzenlemelerle din, sanat ve müzikle ilgili yönelişleri desteklenir. En az beş yıllık anlaşma yapılır. Ayrıntılı bilgi için bize yazınız.»

Böyle bir gelişme gerçekleştiğinde dadıların, bakıcıların yaptığı işi, duygusal ve bilimsel açıdan sorunu bilen kişiler yükleneceklerdir. Toplum bir yandan değişik türlerde genetik tipler üretirken, yetiştirilmelerine de yerinde bir çözüm bulmuş olacaktır.

KOMÜNLER VE EŞCİNSEL BABALAR

Komün ailesi açısından değişik seçenekler söz konusudur. Geçicilik, toplumdaki yalnızlığı ve yabancılaşmayı arttırdıkça, grup evlilikleriyle ilgili deneylerin artmasını beklemeliyiz. Birçok büyüğü ve çocuğu tek aile biçiminde toplamak, yalnızlığa karşı bir güvence olmaktadır. Üyelerden biri ya da ikisi çekip gitse bile kalanlar birbirlerine yeteceklerdir. Ruhbilimci B. F. Skinner'in *Walden Two*, ve romancı Robert Rimmer'in *The Harrad Experiment* ve *Proposition 31* adlı kitaplarında ilk örnekleri anlatılan komünler, bunları örnek olarak çoğalmakta-

dırlar. Son çalışmasında Rimmer, üç ya da altı yetişkinin tek bir soyadıyla oluşturacakları ve birlikte yaşayıp çocuk yetiştirecekleri 'şirket ailelerin' yasalar içinde yer almasını önermiştir. Bu aileler yasal olarak bazı ekonomik ve vergiyle ilgili olanaklar da kazanabileceklerdir.

Gözlemcilere göre Amerika'da açık ya da gizli yüzlerce komün vardır. Tümü de, gençlerden ya da hipilerden oluşmaktadır. Bazıları, yeni yüksek öğrenim yaşamına hazırlanmak amacıyla kurulmuş, özel amaçlı topluluklardır. Amaçlar sosyal, dinsel, siyasal, hatta boş zamanları değerlendirme biçiminde çeşitlendirilmiş de olabilir. Yakın zamanda California ve Güney Fransa plajlarında sörfçülerin oluşturduğu komün aileleri görebiliriz. Siyasal öğretiler ve dinsel inançlara dayalı komünler de kurulmaktadır. Danimarka'da grup evliliklerini yasalara sokmak isteyen öneri **Folketing'e** (Parlamento) sunulmuştur. Geçme olanağı azsa da, sunulmuş olması bile değişimi belirleyen önemli bir simgedir.

Chicago'da, yeni ve hızlı büyüyen dinsel bir örgüt olan **Ecumenical Enstitüsü**, çatısı altında iki yüz elliyi aşkın yetişkini ve çocuğu barındırmaktadır. Üyeler aynı alanı paylaşmakta, birlikte pişirip birlikte yemekte, birlikte yıkanıp, çocuklarına birlikte bakmaktadırlar. Para gelirleri bir kasada toplanmaktadır. En azından altmış bin kişi **Ecumenical Enstitüsü** kurslarını izlemiştir. Benzeri komünler Atlanta, Boston, Los Angeles ve başka kentlerde belirmeye başlamıştır. **Ecumenical Enstitüsü'nün** önderi Prof. Joseph W. Mathews, «Yeni bir dünya doğuyor, oysa insanlar eskinin kurallarına göre yaşamlarını sürdürüyorlar. İnsanları yeniden eğitmeyi, onlara yeni toplumsal nitelikleri vermeyi amaçlıyoruz,» diyor.

Gelecekte oluşacak bir başka aile birimi de yaşlı kişilerin birbirleriyle evliliklerinden oluşacak yaşlılar komünüdür. Üretken ekonomiyle bağlarını koparmış bu kişiler bir yerde oturup gelirlerini birleştirecek, kendilerine gerekli yardımları sağlayarak son günlerini geçireceklerdir.

Komüncülük, üstün sanayileşmeye yönelik dürtü sonucu oluşan coğrafi ve toplumsal hareketin baskısına karşı çıkan

bir girişimdir. Yerleşik insanlara yönelik bir çabadır. Bu nedenle öncelikle sanayi disiplininin dışındaki topluluklarda yaygınlaşmaktadır. Teknoloji ve iletişim iyice gelişip de toplum işlevi evden eve bilgisayar iletişimiyle çözülmeye başladı mı, komüncülük geniş yayılma alanı bulacaktır.

Evli olmayan bir yetişkinle bir veya daha fazla çocuktan oluşan aileler de göreceğiz. Bu yetişkinlerin tümü kadın olacaktır. Şimdiden, evlenmemiş yetişkin erkeklerin çocuk edindikleri görülmektedir. Sözcüleri 1965 yılında Oregon'da otuzsekiz yaşındaki Tony Piazza adlı bir müzisyen bu eylemde belki de Amerika'da bebek edinmek hakkına sahip ilk bekâr erkek oldu. Mahkemeler çocukları boşanan babalara verebiliyor. Yirmi yaşında evlenip kısa sürede boşanan Michael adında Londralı bir fotoğrafçı, oğlunu yetiştirme hakkını kazandı. Genç adam başka çocuklar da edinmek isteğinde olduğunu belirtiyor. Yeniden evlenmek istemediğini ancak çocukları sevdiğini açıklayan Cooper şöyle diyor: «Keşke güzel kadınlardan bizim için çocuk yapmalarını isteyebilseydik. Sevdiğimiz, bir yanını beğendiğimiz kadın bu olanağı bize sağlayabilseydi, ne iyi olurdu. Değişik renk ve biçimlerde, koca bir ev dolusu çocuğum olsun isterdim.» Romantik mi? Erkeğe yakışmayan bir davranış mı sizce? Belki. Ancak böylesine tavırlara geleceğin erkeğinde rastlanacaktır.

İki yönden gelen baskı, eski kültürün alışkanlıklarını yumuşatmakta, erkeklerin çocuk yetiştirmeleri olasılığını gündeme getirmektedir. Bir kez bazı yerlerde evlat edinilmesindeki gerekli çocuk sayısı artmıştır. California'da hafif müzik sunan radyo spikerleri, «Her ırktan, her ulustan, ailenize mutluluk ve sevgi getirecek bir sürü bebeğimiz var... Los Angeles Evlat Edinme Bürosuna başvurun,» benzeri reklamlar okumaktadırlar.. Aynı zamanda kitle ortamı, çocuk yetiştiren erkeklere özel ilgi göstermektedir. Son yıllarda aşırı derecede ilgi gören televizyon programlarında, erkeklerin yerleri silip yemek pişirdikleri ve çocuk yetiştirdikleri görülmektedir. **Üç Oğlum, Tüfekli Adam,**

Bonanza, (Doludizgin), Bekâr Baba söz konusu programların en ilgi çekicileridir.

Eşcinsellik (homoseksüellik), toplumda daha çok kabul gördükçe çocuk edinen eşcinsel 'evliler' de artacaktır. Bu çocukların seks yaşamlarında hangi yolu seçecekleri bilinemez. Ancak ileri teknoloji toplumlarda eşcinselliğin saygı görmeye başlaması böyle bir gidişi belirlemektedir. Geçenlerde Hollanda'da iki eşcinseli 'evlendiren' Katolik rahip, «Onlara da yardım edilmesi gerekiyordu,» demişti. İngiltere yasalarında değişiklik yaptı: Yetişkinler arasındaki eşcinsel ilişkiler artık suç sayılmıyor. ABD'de din adamlarının yaptıkları bir toplantıda, bazı durumlarda eşcinselliğin 'iyi' olarak tanımlanabileceği kamuoyuna duyuruldu. Belki gün gelecek, iyi eğitilmiş eşcinsellerin, iyi ana baba olabilecekleri yasalarda da yer alacak.

Çok karılı (poligam) olmayı engelleyen kurallar da yavaş yavaş yumuşamaktadır. Toplumumuzda çok karılılığın gerekli olduğu görüşünü savunan Mormonları Utah'da ziyaret eden yazar Ben Merson, ABD'de otuz bin kişinin böyle bir aile yapısı içinde yaşadığını söylemektedir. Seksle ilgili tutumlarının değiştiği, mal mülk sahibi olmanın artan zenginlik nedeniyle önemini yitirdiği çağımızda, çok karılılığın gelişmesi çelişkili görülebilir. Erkeğin sürekli oradan oraya taşınması, bu gelişmede etkilidir kuşkusuz. Erkeğin düşlerindeki cennet böylece oluşmaktadır. Ancak geride, evde kalan kadınlar da evlilik dışı cinsel ilişkilerin kendilerine bir hak olarak verilmesini isteyeceklerdir. Yarının dünyası bu konuda değişik bir karara varabilir.

Oluşan başka bir aile biçimini, yeni bir çocuk yetiştirme birimini de 'toplu aile' olarak adlandırabiliriz. Bu aile, boşanan ve yeniden evlenen çiftler arasındaki ilişkilerle oluşmaktadır. Sosyologların olaya çok az özen göstermelerine karşın, **Amerikan Usulü Boşanma** adlı filmdeki ilginç bir sahne bu konudaki toplumsal gelişmeyi sergilemektedir. Önümüzdeki yıllarda bu çeşit ailelerin önem kazanması beklenebilir.

Çocuksuz evlilikler, profesyonel ana babalık, emeklilik sonrası çocuk yetiştirme, komünler, yaşlılar ailesi, eşcinsel aile birimleri, çok karılılık, bunların tümü, gelecekteki kuşakların azınlıkta kalan bir kesiminin deneyecekleri aile biçimlerinin

yalnızca küçük bir bölümüdür. Bazılarımızsa böylesine deneylerde yer almak isteğinde değil. Peki çoğunluk ne yapacak?

AŞK ÇIKMAZI

Azınlıklar yeni deneyler içine girerlerken, çoğunluklar geçmişin biçimlerine sıkı sıkıya yapışır. Çok sayıda kişinin, geleneksel evlilikten ya da bildik aile biçimlerinden vazgeçmeyeceği açıktır. Bu kişiler kuşkusuz mutluluğu eski biçimler içerisinde arayacaklar, ancak sonunda yine yeniyi bulmak zorunda kalacaklardır; çünkü, eskisinde başarı olasılığı çok düşüktür.

Bildik yaklaşım, iki genç kişi birbirini 'bulur' ve evlenir demektir. İki kişinin, karşılıklı olarak birbirlerinin psikolojik gereksinmelerini karşılayacakları ve bu işlevi sürdürecekleri varsayılmaktadır. Ve bunun ölüme kadar süreceği de belirtilmektedir.

Böylesine bekleyişler (umutlar) kültürümüzün derinliklerine ekilmiştir. Aşk olmadan, evlilik bağı kurmak artık saygıdeğer bir davranış olarak değerlendirilmemektedir. Aşk çevresel bir ilgi olmaktan çıkmış, ailenin temel gereği olmuştur. Aile yaşamında aşkı kovalamak, yaşamın amacıdır artık.

Aşk birlikte gelişme düşüncesiyle tanımlanmaktadır. Tamamlayıcı gereksinmelerin karşılıklı akımı, sevilen kişileri hoşnut etme, sıcaklık, sevecenlik ve bağlılığın güzel bir karışımıdır aşk. Mutsuz kocalar, sosyal, eğitimsel ya da entellektüel açıdan gelişebilmek için, karılarını arkada bıraktıklarını söylerler. Başarılı bir evliliğin ortaklarıysa 'birlikte gelişirler.'

Aşkla ilgili 'paralel gelişme' kuramına evlilik danışmanları, ruhbilimciler ve sosyologlar katılmaktadırlar. Aile üzerine uzman bir kişi olan sosyolog Nelson Foote'a göre, kocayla karı arasındaki ilişkinin niteliği, ayrıldıkları noktaları belirli bir gelişme içinde birleştirebilmelerine bağlıdır.

Eğer aşk, paylaşılan gelişmenin ürünüyse ve evlilikteki başarıyı, eşit gelişmenin düzeyine göre ölçmek gerekirse, geleceğe dönük olasılıkları sıralayabiliriz.

Yerleşik toplumlarda bile, herhangi bir çiftin söz konusu paralel gelişmeyi sağlayabilme olasılığı matematiksel açıdan çok azdır. Toplumdaki değişim hızı arttıkça, başarı oranı azalmaktadır. Birçok şeyin sürekli değiştiği; kocaların sosyal ve ekonomik açıdan bir aşağı bir yukarı inip çıktığı; ailenin sık sık evinden ve çevresinden koptuğu; bireylerin dinsel kökenlerini, geleneksel değerlerini, ailelerini terkettikleri; hızla hareket eden bir toplumda iki insanın herhangi bir şeyi eşit düzeyde geliştirebilmeleri mucize olur.

Aynı zamanda umulan ortalama yaşam süresinin elli yıldan, yetmiş yıla çıktığını düşünürsek beceriyle yürütülmesi gereken eşit gelişmenin süresi uzamakta ve başarı oranı iyice azalmaktadır. Nelson Foote sözlerine şunları ekliyor: «Çağdaş koşullar altında bir evliliğin yaşamın sonuna dek süreceğini ummak, çok şey ummak demektir.» Aşkınsa evliliğin sonuna dek süreceğini sanmak, daha da aşırı bir bekleyiştir. Geçicilik ve yenilik, aşkın en büyük düşmanlarıdır.

GEÇİCİ EVLİLİK

Aşka karşı oluşan gelişmeler, ileri teknoloji toplulukların çoğunda yüksek boşanma oranı ve ayrı yaşamlarla sonuçlanmaktadır. Değişim hızı arttıkça ve yaşam süresi uzadıkça, olumsuz karşı gelişmeler artmaktadır. Kuşkusuz bir şeyler olacaktır.

Gerçekte daha şimdiden bir şeyler olmaktadır. Kalıcılığı kovma savaşıdır verilmekte olan. Milyonlarca erkek ve kadın, akılcı fakat tutucu bir stratejiyi uygulamaktadırlar. Olağandışı aile biçimlerine yönelmektense, bildik bir biçimde evleniyorlar; evliliği yürütmeye çabalıyorlar; yolları ayrıldı mı ya boşanıyorlar ya da çekip gidiyorlar. Çoğu, gelişme düzeyi kendisinininkine uygun yeni ortaklar arıyor.

İnsan ilişkileri, giderek geçici ve modüler bir kimliğe büründükçe, aşkı kovalamak delice bir davranış olarak ortaya çıkmaktadır. Oysa geçici bekleyişler (umutlar) değişmektedir. Geleneksel evlilik, yaşam boyu sürececek bir aşkı sağlamada yeterli olmadığına göre, geçici evliliklerin sosyal kabul görmesini

umabiliriz. Evlilik kurumu, ölüme dek birlikte olmayı gerektiren bir birleşme yerine, kısa süreli bir ilişki olarak kabul edilebilir.

Koçayla karının yolları ayrılıp gelişme düzeyleri farklı oldu mu, korku, utanma ya da acı duymadan bu işi yürütmekten vazgeçebilirler. Fırsat çıktı mı da, tekrar tekrar evlenebilirler.

Bir dizi halinde evlenme —geçici evlilikte bir yöntem olarak— tüm insan ilişkilerinin süre olarak kısaldığı, çevreyle bağların yüzeyselleştiği Geçicilik Çağı'nda olağan sayılmalıdır. Otomobillerin kiralandığı, bebeklerin değiştirildiği, giysilerin bir kez kullanıldıktan sonra atıldığı bir toplumsal düzen için en uygunu da budur. Yarının temel evlilik biçimi bu olacaktır.

Dizi evlilikler, gerçekte ileri teknoloji toplumlarda yürürlükte sayılır. Ünlü aile sosyoloğu Profesör Jessie Bernard, «Çok sayıda evlilik, çok karılı evliliklere izin verildiği çağlardakine göre bugün daha yaygındır. En önemli ayrılık evliliklerin aynı zaman içinde değil de birbirini izleyerek, dizi halinde yapılmasıdır.» Yeniden evlenme olağan bir uygulama biçimi sayılır artık. Her dört kadından biri boşanıp yeniden evlenmektedir. IBM personel yöneticilerinden biri, başvurma dilekçesi dolduran boşanmış bir kadınla ilgili olayı anlatmaktadır. Kadın formun evlilik durumuyla ilgili bölümüne gelince bir süre duralamış, sonra «Yeniden evlenmedi,» diye yazmıştır.

Kişiler kalıcı ilişkiler için özlem duyarlarken, içlerinden bir ses bunun bir lüks olduğunu fısıldamaktadır.

Oylara, davalara sahip çıkmak, insanlarla yakından ilişki kurabilmek tutkusuyla dolu gençler bile, toplumu geçiciliğe doğru iten dürtünün gücünü duymaktadırlar. Irk ayrımı uğruna savaşmış, Amerikalı bir zenci kız, zaman ve evlilik üzerine görüşlerini şöyle sıralıyor:

«Beyazların dünyasında evlilik, her zaman bir 'son' olarak tanımlanır. Aynı Hollywood filmlerindeki gibi. Ben bu konuda değilim. Tüm yaşamımı bir kişiye adayabileceğimi sanmıyorum. Şimdi evlenmek isteyebilirim. Peki, gelecek yıl ne olacak? Bu, evlilik kurumuna karşı bir saygısızlık değildir. Tam tersine derin bir saygıdır sözünü ettiğim. Irk Eşitliği Hareketi içinde

geçici duygulara açıktır kişi. Geleneksel ilişkilerde zaman, bir tutukevi gibidir.»

Böylesine davranışlar, gençlerle, azınlıklar ya da siyasal eylem içinde olanlarla sınırlanamaz. Yenilik akımları, toplum içinde hareketlendikçe, söz konusu davranışlar da ülkeleri bir ucundan diğer ucuna saracaktır. Ardından geçici —dizi halindeki— evlilik dalgası sökün edecektir.

Svensk Damtidning adlı İsveç dergisinde, önde gelen ülke sosyologları, hukukçuları ve diğerleriyle kadın erkek ilişkilerinin geleceği üzerine yapılan görüşmelerde, konu az çok açığa çıkmıştır. Varılan sonuç beş fotoğrafla açıklanmaktadır. Fotoğraflarda güzel bir gelin beş kez kucakta evin kapısına doğru taşınmaktadır. Ancak her seferinde de ayrı damatlar tarafından kucaklanmaktadır.

EVLİLİK YÖRÜNGELERİ

Dizi evlilikler, olağan bir görünüm kazanınca, kişilerin özelliklerini o andaki evlilik statüleriyle değil, geçmiş oldukları evlilik 'yörüngesine' bakarak saptayacağız. Bu yörünge, yaşamlarının önemli anlarında aldıkları kararların belirlediği noktalardan oluşacaktır.

Çok kişi için bu oynak noktalara gençlikte, 'Deneme Evliliğine' girildiği zaman varılır. ABD'de ve Avrupa'da birçok genç, bu deneme evliliğinden geçmektedir. ABD üniversiteleri, kız erkek öğrencilerinin birlikte yaşamalarına taraftar görünmektedir. Deneme evliliği kavramı, bazı din düşünürlerince de kabul edilmektedir. Marburg Üniversitesinden Alman dinbilimcisi Siegfried Keil, evlilik öncesi ilişkilerin kabul görmesinden yanadır. Kanada'da Rahip Jacques Lazure üç ayla on sekiz ay arasında gerçekleştirebilecek 'Sınama Evliliğinden' söz etmektedir.

Geçmişte, sosyal baskı ve para yokluğu, deneme evliliğini sınırlıyordu. Gelecek, bu sınırlayıcı öğeleri kaldıracak, deneme evlilikleri, dizi evlilikler zincirinin ilk halkası olacaktır.

Geleceğin insanları için ikinci dönüm noktasını, deneme-

evliliğinden sonraki aşama getirecektir. Bu noktada çiftler, ilişkilerini resmîyete dökmeyi, sonraki aşamaya atlamayı seçebilirler. Ya da ilişkinin sonunu noktalayıp, yeni ortaklar aramaya kalkabilirler. Her iki durumda da, çeşitli seçenekler söz konusudur. İlişkilerini çocuksuz sürdürmeyi düşünebilirler. Çocuk yapmayı, evlat edinmeyi ya da satın almayı düşünmeleri de söz konusudur. Bu çocukları, kendileri yetiştirmeyi düşünebilecekleri gibi, onları profesyonel ana babalara da baktırabilirler. Böylesine kararlar, yirmiyle otuz yaşları arasında alınır. Bu yaşlar, ikinci evliliklerin gerçekleşebileceği yaşlardır.

Evlilikte üçüncü dönüm noktası çocukların evi terkettikleri andır. Ana babalığın sona ermesi, özellikle kadınlar için amaçların sona ermesi demektir. Süreklilikteki bu kopmaya uyum yapamayan birçok çift ayrılmaktadır.

Çocuklarını eskisi gibi onurlu bir biçimde yetiştirmeye kararlı olan, yarının bildik evli çiftleri için bu durum acı verici bir gerçek olarak özelliğini sürdürecektir. Ancak geleceğin çiftleri, bu gerçekle daha erken yüz yüze geleceklerdir. Günümüzün gençleri bir kuşak öncekilere göre evlerini daha erken terk etmektedirler. Gelecekte evde kalma süresi iyice kısalmaktadır. Gençler on dokuz yaşına varmadan, evlenseler de evlenmeseler de evlerini terkedeceklerdir. Böylece kırk yaşına doğru milyonlarca kişinin evlilik yaşımında bir dönüm noktası daha oluşacaktır. Birçoğu üçüncü evliliklerine başlayacaklardır.

Üçüncü evlilik, iki kişiyi en uzun süre birleştiren evlilik olarak önem kazanacaktır. Ortaklardan teki ölene kadar sürebilecektir. Kalıcı evlilik ilişkileri açısından bakıldığında, tek 'gerçek' evlilik üçüncüsü olacaktır. Bu süre içinde, psikolojik ihtiyaçları ve ilgileri birlikte gelişen iki olgun kişi olarak evliler uzun süreli ilişkiler oluşturmayı başaracaklardır.

Aileyi dördüncü bir dönüm noktası beklediği için bu evliliklerin tümünün ölüme dek sürmesi beklenemez. Bu dönüm noktasını çiftlerden tekinin ya da her ikisinin emekli olmaları belirler. Günlük yaşamın birden değişmesi, evli çiftleri büyük bir gerginliğe sürükler. Bazı çiftler gelecekte emeklilik sonrası çocuk yetiştirerek geçireceklerdir. Böylesine bir yöneliş, çiftlerin emeklilikten sonra yaşamlarında oluşacak boşluğu dol-

durabilir. (Günümüzde birçok kadın çocuk yetiştirme işi bittir mi bir işe giriyor; gelecekte bu durum tersine dönecektir. Önce çalışma, sonra çocuk yetiştirme.) Diğer çiftler emeklilik günlerindeki gerginliği yeni alışkanlıklar, ilgiler ve çalışma biçimleri oluşturarak yenmeye çalışacaklardır. Bir bölümü ise bu gerginliklerin üstesinden gelemeyecek, bekârlar ordusuna katılacaklardır.

Kuşkusuz bazıları, kişisel yetenekleri, zekâları ve talihleri sonucu tek evliliklerini uzunca bir zaman sürdürebilirler. Bazıları bir yaşam boyu için evlenip, kalıcı aşkı ve sevgiyi bulabilirler. Oysa geri kalanlar dizi evlilikleri bile uzun zaman sürdüremeyeceklerdir. Böylece bazıları evliliğin son aşamasında iki, hatta üç ortak bulmaya çalışacaklardır. Kişi başına düşen evlilik miktarı yavaş ve belirli bir biçimde artacaktır.

İnsanların çoğu, birbiri ardından geçici (ancak geleneksel) evlilikler yaparak yeni sürece ayak uyduracaklardır. Ancak toplumdaki deneyler, yürekli ya da umutsuz kişilerin, geleneksel yapının dışına çıkarak komün yaşamına karışmalarının ya da bir çocukla yaşamlarını sürdürmelerinin söz konusu olduğunu göstermektedir. İnsanların izleyebilecekleri evlilik yörüngelerinin çok sayıda ve yenilik olasılıklarıyla dolu olduğu görülecektir. Bazı yörünge biçimleri, diğerlerine göre daha kullanılabilir, nitelik taşır. Ancak geleceğin aile yaşamında geçici evlilik, temel ya da egemen özellik olarak yer alacaktır.

ÖZGÜRLÜK İSTEKLERİ

Bir dünyada evlilik kalıcı değil de geçiciyse, aile düzenlemeleri çeşitli ve değişken özellikler gösteriyorsa, eşcinseller, ana baba olarak kabul görüyor, emeklilikten sonra çocuk yetiştiriliyorsa, o dünya bizimkinden çok farklıdır demektir. Günümüzde tüm delikanlılar ve kızlar bir yaşam boyu sürece ortaklıklar kurma umundadırlar. Yarının dünyasında tek olmak, suç olmayacaktır. Çiftler günümüzdeki gibi kötü işleyen evliliklerinin tutsağı olmayacaklardır. Çocuklar güvence altına alındığı sürece, boşanma kolayca gerçekleşebilecektir. Gerçek-

te profesyonel ana babalığın oluşturulması, yetişkinler için boşanmayı kolaylaştıracak, onları nefret dolu evliliklerin kafesinden kurtaracaktır. Güçlü dış baskılar ortadan kalkınca, yalnızca evli kalmak isteyenler ve birbirlerine âşık olanlar bu ilişkiyi yürüteceklerdir.

Katı kurallardan kurtulmuş, çeşitlilik gösteren bu aile sisteminde, yaş eşitliği olmayan evliliklere çok sayıda rastlanacaktır. Artan bir biçimde yaşlı erkekler genç kızlarla ya da genç kızlar yaşlı erkeklerle evleneceklerdir. Burada geçerli olan kronolojik yaş değil, sahip olunan değerler, ilgiler ve tümünün üstünde kişisel gelişme düzeyidir. Başka bir deyişle, ortaklar birbirlerinin yaşlarıyla değil, içinde buldukları aşamayla ilgileyeceklerdir.

Üstün sanayi toplumunda çocuklar 'yarı kardeşlik' ilişkileriyle büyüyecekler. Bir sürü kız ve oğlan bir dizi ana babalar tarafından dünyaya getirilecek ya da yetiştirelecektir. Bu 'toplular' aileleri incelemek ilginç olacaktır. Yarı kardeşler arasındaki ilişkiler bugünün kuzenlerini andırabilir. Gerekliğinde birbirlerine yardım edeceklerdir. Öte yandan yeni sorunlar da getireceklerdir topluma. Sözcüğü, bu yarı kardeşler birbirleriyle evlenebilecekler midir?

Kuşkusuz, çocuğun aileyle olan ilişkileri köklü bir değişime uğrayacaktır. Komün topluluklarının dışındaki aileler, diğer ölçülerini genç kuşaklara geçirme olanağını kaybedeceklerdir. Bu durum, değişim hızını artıracak, onunla birlikte gelişen sorunları çoğaltacaktır.

Ortaya çıkacak önemli sonuçlar gereksiz bir biçimde bir yana atılmaktadır.. Toplumdaki düzenleyici temel öğelerden birinin **aile döngüsü** (family cycle) olduğu gerçeği çok ender gözönüne alınmaktadır.

Yola çocuk olarak çıkıyoruz; büyüyoruz; ana baba yuvasını terk ediyoruz; büyüyüp aynı döngüyü sürdüreceğiz çocuklarımız oluyor. Bu döngü, otomatik olarak uzun süredir yürürlüktedir. İnsanoğlu onun işlerliğini kabullenmiştir. İnsan varlığının bir parçasıdır bu döngü. Çocuk küçücükken bu büyük döngünün içindeki yerini farketmektedir. Aile döngüsü, kişide sü-

reklilik duygusunu uyaandırır. Bu döngü, insan varlığındaki sağduyunun temel dayanaklarından biridir.

Günümüzde söz konusu döngü hızlanmaktadır. Daha çabuk büyüyor, evi terk ediyor, evleniyor ve çocuk sahibi oluyoruz. Olaylar birbirine yakın oluyor; ana babalık dönemini daha çabuk kapatıyoruz. Chicago Üniversitesi aile gelişmesi uzmanı Dr. Bernice Neugarten, «Aile döngüsünde olayların ritminin arttığını gösterir eğilimler var,» demektedir.

Eğer sanayileşme, yaşamı hızlandırarak aile döngüsünü çabuklaştırdıysa, üstün sanayileşme de bu döngüyü tümüyle parçalayabilir. Doğum bilimcilerinin gerçeğe dönüştürdükleri düşler, profesyonel ana babalık gibi kurumlar, geçici ve dizi evlilikler aracılığıyla, yalnızca çabukluğu arttırmakla kalmayacağız, düzensizliği, umulmayanı da devreye sokacağız.

Dölüt satın almakla 'ana' olunabilen, dölütlerin rahimden rahime dolaştığı bir toplumda belki çocuk doğumu için gerekli dokuz ay bile tarihe karışacaktır. Çocuklar çok değişik bir çevreye doğacaklardır. Eski düzenin temel taşlarından biri daha, eski düzenin yıkıntıları arasından sökülüp çıkarılacaktır.

Önceki sayfalarda sözü edilen gelişmelerde kaçınılmaz olan bir durum yoktur. Değişime biçim vermek bizim elimizdedir. Bir gelecek yerine diğerini seçebiliriz. Buna karşın geçmiş koruyamayız. Ekonomide, bilimde, teknolojiye ve sosyal ilişkilerde de olduğu gibi yenilikle anlaşmak zorundayız.

Üstün sanayi devrimi, başka seçeneği olmayan, geçmişin ve şimdinin barbarlıklara dayanak olmuş aile yapısından insanı kurtaracaktır. Herkese şimdiye dek bilinmeyen özgürlükler sunacaktır. Ne var ki, bu özgürlüğün bedeli epeyce yüklü olacaktır.

Yarınlara doğru savruldukça, milyonlarca sıradan kadın ve erkek, bilmedikleri duygu dolu sunularla karşılaşacaklardır. Geçmiş deneyler çok az ipucu verecektir onlara. Yalnızca geçicilikle değil, yeniliğin getirdiği sorunlarla da boğuşmak zorunda kalacaklardır.

Toplum içi çatışmalarda, özel koşullarda günlük olan ya da olmayan, öngörülebilir ya da görülemeyen, bilinen ya da

bilinmeyen arasındaki denge deęiŖecektir. Artacaktır yenilik oranı.

Hızla deęiŖen ve yabancılaŖan böyle bir çevrede kişisel seçimlerimizi birçok tür arasından yapmaya zorlanacağız. Ŗimdi yarınların üzerine eğilmemiz gereken üçüncü temel özelliği, türleendirmedir. Çünkü bu üç öğenin —geçicilik, yenilik ve türleendirme— tarihsel uyum sağlama konusunda önemli etkileri vardır.

DÖRDÜNCÜ KESİM

Çeşitlilik

BÖLÜM ON İKİ

SEÇENEK BOLLUĞU

Üstün sanayi devrimi, demokrasi ve insanın seçme eğilimi konusunda çok az şey bildiğimizi ortaya koyacaktır.

Günümüzde, özgürlüğün geleceği üzerine ileri teknoloji toplumlarda düşünce birliği vardır. Kişisel seçme olanağının genişliği demokratik ülkü (ideal) olarak tanımlanmaktadır. Oysa yazarların büyük bir bölümü, bu ülküden gittikçe uzaklaştığımız kanısındadırlar. Geleceğin karanlık dünyasında, insanın akılsız bir tüketici varlık, standart mallarla çepeçevre sarılı, standart okullarda eğitim gören zavallı bir kişi olacağını ileri sürüyorlar.

Böylesine görüşlerin, gelecekte nefret eden, teknolojiden korkan kuşaklar yaratacağı varsayılabilir. Bu yazarlardan en aşırısı olan Fransız gizemcisi (mistiği) Jacques Ellul'un kitapları üniversite çevrelerinde ilgi uyandırmaktadır. Ellul'a göre «Seçmenin gerçek bir olasılık olduğu geçmişte, insan daha özgürdü.» Oysa bugün, «İnsanoğlu hiçbir açıdan seçme ögesi değildir.» Gelecekle ilgili görüşünü de belirlemektedir. «Gelecekte insan açıkça kayıt makinelerinin görevini yüklenecektir.» Seçme olanağını yitiren insan Ellul'a göre etkin (aktif) değildir, edilgen (pasif) olacaktır. Kadife eldivenli Gestapo tarafından yönetilen totaliter bir devletin gölgesi altında yaşayacaktır.

Aynı konu —seçme olasılığının yitirilmesi— Arnold Toynbee'nin çalışmalarında da işlenmektedir. Hipi öğretmenlerinden, Yüksek Mahkeme yargıçlarına, gazete yazarlarından varoluşçu düşünürlere dek herkes bu görüşün etkisi altındadır. Olaya basit bir yaklaşım yapan bu **Yitirilen Seçme Olasılığı Kuramı'** nin temelinde şöyle bir akıl yürütme yatmaktadır: Bilim ve teknoloji standartlaşmayı getirmiştir. Bilim ve teknoloji, geleceği şimdilere göre daha çok standartlaştıracaktır. Böylece insanoglu, seçme özgürlüğünü gittikçe yitirecektir.

Bu akıl yürütmeyi, körü körüne kabulleneceğimize, çözümlenmeye çalışırsak olağanüstü bir bulguya varırız. Çünkü söz konusu sav yalnızca mantık açısından değil, üstün sanayi devriminin doğal yapısı, anlamı ve yönelişi açısından da yanlıştır.

Gülünç gelecek ama geleceğin insanı, seçim yapma olanlığının yokluğu nedeniyle değil de çokluğu nedeniyle yakıncaktır. Geleceğin insanı, üstün sanayinin doğuracağı bir **seçenek bolluğu** çıkmazının kurbanı olabilir.

BİR MUSTANG'A BİÇİM VERMEK

Avrupa'da ya da Amerika'da yolculuk eden bir kişi, havaalanlarının ya da benzin istasyonlarının birbirine benzeyen mimarilerine şaşmadan edemez. Susayıp da bir şeyler içmeye kalksanız bir koka-kola şişesinin diğerinin tıpkısı olduğunu göreceksinizdir. Kitle üretimi teknikleri, maddi çevremizdeki belirgin tekdüzelik, aydın kesimini bunaltmaktadır. Bazıları otellerimizin **Hiltonlaştırılmasından** diğerleri insan ırkının **benzeştirilmesinden** yakınmaktadır.

Kuşkusuz, sanayileşmenin bir 'aynı düzeye getirme' etkisi yarattığı yadsınamaz. Milyonlarca eş birimi üretebilme yeteneği, sanayi çağının görkemli başarısıdır. Aydın kesim malların benzerliğinden, tekdüzeliklerinden söz etti mi, sanayileşmenin temel bir özelliğini belirlemektedirler.

Aynı zamanda üstün sanayileşmenin yapısı üzerine bir bilgileri olmadığı da açığa çıkmaktadır. Toplumun ne olduğu

üzerine eğildiklerinden, ne olacağı gerçeği gözlerinden kaçmaktadır. Çünkü görüşlerinin tersine, geleceğin toplumu sınırlandırılmış, standart mallar sunmayacak, standardize olmamış mal ve hizmetleri türlendirerek önümüze getirecektir. Madde standardizasyonunun sonu, şimdiden beliriyor. Bu yönde sağlanan ilerleme, sanayiden sanayiye, ülkeden ülkeye değişiyor. Avrupa'da standardizasyonun doruğuna daha ulaşamadı. (Do ruğa varılması için yirmi ya da otuz yıla gerek duyuluyor.) Oysa ABD'de bu tarihi dönemecin dönüldüğünü gösterir belirtiler var.

Sözgelişi, birkaç yıl önce Kenneth Schwartz adlı bir pazarlama uzmanı şaşırtıcı bir buluşu ortaya koydu. «Son beş tüketici pazarında devrimsel diyebileceğimiz bir değişim oldu,» diye yazıyor Schwartz. «Kitle pazarı, tekdüze bir birim olma özelliğini yitirdi; her biri, kendine özgü ihtiyaçları, zevkleri ve yaşama biçimleri olan bir dizi ayrılmış, parçalanmış pazarlar haline geldi.» Bu gerçek, Amerikan sanayisini olasılıkların ötesinde bir değişime doğru itiyor. Tüketicilere sunulan malların dağılımında, çarpıcı bir değişim oluşmakta.

Sözgelişi Philip Morris, yirmi bir yıl boyunca tek bir marka sigara yapıp sattı. Oysa 1954'den bu yana altı yeni marka sigarayı pazara sürdü. Bu markalar içinde de, büyüklüğe, filtreye ya da mentole göre ayrımlar yaratarak tüketiciye seçebilmesi amacıyla on altı çeşit sundu. Başka önemli üretim alanlarında uygulanamayacağı gerekçesiyle bu örnek geçerli bulunmayabilir. Oysa hiç de öyle değil. Benzin mi? Birkaç yıl öncesine dek Amerikalı otomobil sahipleri ya 'normal' ya da 'süper' benzin almak zorundaydılar. Oysa günümüzde Amerikalı bir Sunoco pompasına yanaştığı zaman sekiz benzin karışımı arasından seçme yapabilir. Bakkaliye mi? 1950 ile 1963 arasında bakkalarda satılan sabun ve deterjan çeşiti altmış beşten iki yüze; dondurulmuş yiyecek çeşidi yüz yirmi birden üç yüz elliyeye; pasta karışımları ve un çeşitleri seksen dörtten iki yüze çıkmışlardır. Evcil hayvanlara verilen yiyeceklerin çeşidinde bile elli sekizden seksen bire doğru bir artma olmuştur.

Büyük bir şirket olan Corn Products (Mısır Ürünleri) işletmesi Karo adında bir çeşit şurup yapmaktadır. Aynı ürü-

otomobil sanayinin merkezi) 'kitle tüketici' olarak tanımlan-
nı tüm ülkede pazarlaması gerekirken, yoğunluğu de-
ğişik iki ayrı şurup satmaktadır. Pennsylvania'luların şurubu da-
ha koyu sevdikleri bilindiği için onlarınki diğer Amerikalılara
oranla koyu üretilmektedir. Büro döşemeciliğinde de aynı sü-
reç yürürlüktedir. **General Fireproofing Company'nin** genel
müdürü John A. Saunders, «On yıl öncesine oranla on tane da-
ha değişik biçim ve renk sunabiliriz,» diyor. «Her dekoratör ken-
dine özgü bir yeşil tonunun peşinde oluyor.» Başka bir deyişle,
şirketler, tüketicilerdeki değişik istekleri görüyor, üretim çizgile-
rini ona uyduruyorlar. İki ekonomik öge bu eğilimi destekliyor:
Bir kez tüketici özel isteklerini yerine getirebilecek paraya sa-
hiptir; ikinci olarak ve daha önemlisi, **teknoloji daha karmaşık
bir görünüm kazandıkça, çeşit sunmanın maliyeti azalıyor.**

Toplum eleştirmecilerinin —ki çoğu teknolojik açıdan saf-
tılar— anlayamadıkları nokta budur: Standardizasyonu gerek-
li yapan ilkel teknolojidir. Oysa otomasyon tüm yolları, sonsuz,
köredici, şaşırtıcı bir türlendirmeye açmaktadır.

«Geleneksel kitle üretim fabrikalarımızın özelliği olan katı
aynılık (tekdüzelik) ve sürekli olarak eş mallar üretme yön-
temi önemini yitirmektedir,» diyor sanayi mühendisi Boris Ya-
vitz. «Sayısal olarak denetlenen makineler, basit bir program
değişikliğiyle, bir üretim modelinden ya da büyüklüğünden di-
ğerine geçebilmektedir... Kısa üretim süreleri daha ekonomik
olmaktadır.» Columbia Üniversitesi Lisansüstü İş Yönetimi
Okulu profesörü Van Court Hare, Jr.'a göre, «Otomatik gereç-
ler geniş türlerdeki kısa süreli üretimi, 'kitle üretimi' mali-
yetlerine yakın maliyetlerde sağlamamızı mümkün kılmakta-
dır.» Birçok mühendis ve iş uzmanı günün birinde türlendirme-
nin tekdüzelikten daha masraflı olmayacağını belirtmektedir-
ler.

Otomasyon öncesi teknolojinin standartlaşmaya yenik düş-
tüğünü gördükten ve ileri teknolojinin türlendirmeye olanak
sağladığını belirttikten sonra, bir Amerikan buluşu olan büyük
mağazaların (süpermarket) içinde buldukları duruma de-
ğinmek gerekmektedir. Benzin istasyonları, havaalanları gibi bü-
yük mağazalar da nerede olurlarsa olsunlar benzer görünüşte-

dirler. Binlerce küçük dükkânı ortadan kaldırarak mimari çevreye bir aynılık (tekdüzelik) sağlamıştır kuşkusuz. Ancak alıcıya sunduğu mallar köşebaşı dükkânlarından çok daha çeşitlidir. Böylece bir yandan mimari tekdüzeliği desteklerken, öteyandan yiyecek çeşitliğini pazarlamaktadırlar.

Bu çelişkinin nedeni açıktır: Yiyecek ve yiyecek paketlenme teknolojisi bina yapım tekniğinden çok daha ileridir. Gerçekte bina yapımı kitle üretimi düzeyine ucu ucuna yetişmektedir; büyük ölçüde sanayi öncesi bir üretim biçimi olarak kalmaktadır. Bölgesel yapı biçimleri ve tutucu sendikalar tarafından boğazlanan bu sanayinin teknolojik gelişmesi diğerlerinin çok altındadır. Teknoloji geliştikçe, üretimde türlendirmeye gitmenin bedeli azalmaktadır. Yapım sanayii teknolojik gelişmeyi yakaladığı an, benzin istasyonları, havaalanları ve oteller de aynı kalıba dökülmüş biçimlerinden kurtulacaklardır. Tekdüzelik, yerini çeşitliliğe bırakacaktır. (1)

Avrupa'nın bazı kesimlerinde ve Japonya'da hâlâ çok amaçlı mağazalar yapılırken, ABD şimdiden ikinci aşamaya sıçramıştır. Uzmanlaşmış büyük mağazaların yaratılması, tüketiciye sunulan malın çeşitliliğini (inanılmaz bir biçimde) arttırmaktadır. Washington DC'de suaygırı bifteği, timsah eti, yaban tavşanı ve otuz beş çeşit bal satan, yabancı yiyecekler üzerine uzmanlaşmış mağazalar vardır.

İlkel sanayi teknikleri tekdüzeliği, ileri otomasyon teknikleriye çeşitliliği getirir savı, otomobil sanayiindeki son değişimlerle de kanıtlanmaktadır. Avrupa ve Japon arabalarının 1950'lerin sonlarında Amerikan pazarlarına girmesi, alıcı için seçme olanaklarını yarım düzineden elliye doğru arttırmıştır. Günümüzde bu sayıda seçme olanağı bile dar ve sınırlı görülmektedir.

Yabancı rekabetle karşı karşıya kalan Detroit (Amerikan

(1) Süreç başlarken alınan sonuçlar çarpıcıdır. Sözgelisi Washington DC'de bilgisayarın çizdiği bir apartman —Watergate East— vardır; 240 dairesinin 167'si birbirinden farklıdır. Yapının hiçbir yerinde sürekli düz çizgiler yoktur.

otomobil sanayiinin merkezi) 'kitle tüketicisi' olarak tanımlanan alıcı topluluğuna daha değişik gözle bakmaya başladı. Bu yeni yaklaşım sonucu, karşısında tek ve aynı zevkleri paylaşanların oluşturduğu tek bir pazar yerine, geçici birçok küçük pazarla karşı karşıya olduğunu gördü. Ayrıca bir yazarın da belirttiği gibi, alıcıların ısmarlama havasını veren arabalara sahip olmak istediği ortaya çıktı. Eski bir teknolojiyle bu havayı ya da görüntüyü vermek olanaksızdı. Oysa bilgisayarların yönettiği parçaları birleştirme sistemleri yalnız görüntüyü vermekle kalmadı, istenileni de gerçeğe dönüştürdü.

Ford'un büyük başarı kazanan Mustang modeli, pazara «arabanıza istediğiniz biçimi verebilirsiniz.» sözleriyle sürüldü. Çünkü Reyner Banham'ın da dediği gibi «Değişmeyen, tekdüze bir Mustang modeli yoktur artık. Üç ayrı gövde, dört motor, üç transmisyon, dört yüksek performanslı motor güçlendirici diz, vb. arasından seçeceğiz değişik parçalarla arabanızı yaptırabilirsiniz.» Renk, aksesuar gibi seçime açık çeşitler bunun dışındadır.

Araba alıcıları gibi satıcılar da bu artan türlendirme karşısında şaşırırmaktadırlar. Alıcının seçme sorunu gittikçe karmaşık bir durum almaktadır. Her çeşit, daha fazla bilgi edinme zorunluluğunu da birlikte getirmektedir. Böylece araba almaya kalkanlar, çeşit ve marka bolluğu karşısında günlerce okumak, dolaşmak zorunda kalmaktadırlar. Kısacası, yakın bir gelecekte otomobil sanayii alıcının istediğinin üstünde bir türlendirme düzeyine ulaşacaktır.

Standartlaşmayı bırakmaya doğru yönelmiş kültürel bir devinimin daha başındayız. Marshall McLuhan'a göre, «Bugün bile ABD'deki otomobillerin çoğu, bir bakıma ısmarlama yapılıyor. Sözgelisi, çeşitli stiller, renklerin vb. birleşimini gözönüne alırsak yeni bir spor aile otomobilinin alıcıya büyüklü küçüklü 25.000.000 ayrı değişiklikte sunulabileceği bir bilgisayar uzmanınca ortaya konmuştur... Elektronik üretimin otomasyonu tümüyle sağladığında, milyonlarca farklı parçayı yapmak, aynı parçayı milyonlarca üretmek kadar ucuz olacaktır. Üretim ve tüke-

tim, ancak insanın düş gücüyle sınırlanabilir.» McLuhan'ın birçok görüşü tartışma götürür. Bu görüşüyse, tartışmasız kabul lenilebilir. Teknolojinin ilerlediği yön konusunda yanılmamaktadır. Geleceğin malları çok çeşitli olacak, ancak standartlaş tırılmayacaklardır. Gerçekte seçenek bolluğuna doğru yarış maktayız.

BİLGİSAYARLAR VE OKUL SINIFLARI

Bütün bunlar bir önem taşıyor mu? Bazı kişiler maddesel çevredeki türleştirmenin, kültürel ve ruhsal bütünlüğe gidilmesi nedeniyle önem taşımayacağını ileri sürmektedirler. «Önemli olan içeriktir,» diyor bu görüşü ileriye sürenler.

Söz konusu görüşü ileri sürenler, malların, insanlardaki kişisel farklılıkları belirleyen bir simge olduğunu gözden kaçırıyorlar. Ayrıca iç ve dış çevreler arasındaki bağlantı da, akılsızca, gözden irak tutuluyor. İnsanoğlunun standartlaşmasından korkanların, malların standartlaşmaması yönündeki bu eğilime arka çıkmaları gerekir. Çünkü insana sunulan mallardaki türleştirmeye, kişilerin yaşam biçimlerindeki farklılaşma olasılığını da arttırmış olacağız.

Ayrıca, kültürel bütünlüğe doğru yol aldığımız görüşünün de, iyice bakıldığında doğru olmadığı ortaya çıkar. Belki bu görüşe karşı çıkmak tutarlı bir davranış sayılmayacaktır, ama sanatta, öğrenimde ve kitle kültüründe de bölünmeler, türlendirilmeler görülmektedir.

Edebiyat kesiminde, kültürel türleştirmeyi deneyden geçirmek için bir milyon kişi başına yayınlanan çeşitli kitap sayısına bakabiliriz. Halkın zevkleri daha standartlaşmışsa, bir milyon kişi başına daha az kitap düşecektir. Zevklerde değişiklikler fazlaysa kitap yayını da o ölçüde artacaktır. Bu artma ve azalma zaman içinde incelediğinde, kültürel değişimin ne yönde olduğu konusunda bazı ipuçları ele geçirilebilecektir. UNESCO'nun, dünyadaki yayın eğilimleriyle ilgili çalışmasının nedeni budur. Bordeaux Üniversitesi Edebiyat Sosyolojisi Merkezi müdürü Robert Escarpit tarafından yönetilen bu çalışma,

kültürel standartlaşmama yönündeki uluslararası hareketle ilgili olarak önemli ipuçları sağlamaktadır.

1952 ile 1962 yılları arasında kitap yayınında başta gelen yirmi dokuz ülkeden yirmi birinde, türlendirmenin arttığı görülmektedir. Edebi türlendirmenin yüzde elliye vardığı ülkeler Kanada, ABD ve İsveç'tir. İngiltere, Fransa, Japonya ve Hollanda yüzde yirmiyle yirmi beş arasında değişen bir hızla o yöne doğru ilerlemektedir. Sekiz ülkeyse aksi yönde —edebi ürünlerin standartlaşması yönünde— ilerleme göstermektedir. Bunlar Hindistan, Meksika, Arjantin, İtalya, Yugoslavya, Belçika ve Avusturya'dır. Kısacası ileri teknolojiye sahip ülkeler bu konuda da türlendirmeye doğru yol almaktadırlar.

Resim sanatında da çoğulculuğa doğru bir eğilim vardır. Repräsentasyonizm, dışavurumculuk (ekspresyonizm), gerçeküstücülük (sürrealizm), soyut dışavurumculuk, pop, kinetik vb. yüzlerce yaklaşım birimi, aynı anda topluma pompalanmaktadır. Biri ya da bir diğeri geçici olarak resim galerilerinde baş köşeyi alabilir. Ancak evrensel standartlar ya da stiller söz konusu değildir. Ortada çoğulcu bir pazar vardır.

Sanat kabile içi, dinsel bir eylemken, ressam, tüm topluluk için resim yapardı. Sonraları küçük bir seçkinler kesimi için çalışmaya başladı. Sonunda yine, seyirciler birbirinden ayrılamayan (ya da farklı olmayan) kişilerden oluşmuş tek bir kitle görünümünü kazandılar. Günümüzde bu kitle alt topluluklara bölünmüştür. John McHale bu konudaki görüşlerini şöyle açıklıyor: «Tekdüzeliliği en yoğun olan kültürel yapılar, ilkel olanlardır. Çağdaş 'kitle' kültürümüzün en çarpıcı yanı, türlendirmeye konu olması ve çeşitli kültürel seçimler yapma olanağının bulunmasıdır... 'Kitle' en basit bir incelemede bile değişik 'seyirci' topluluklarına dönüşebilmektedir.»

Gerçekte sanatçılar da artık evrensel bir toplum için çalışmamaktadırlar. Böyle çalıştıklarını sandıkları anlarda bile, toplum içindeki bir ya da diğer alt topluluğun isteklerini yerine getirmektedirler. Otomobil, şurup vb. üreticileri gibi sanatçı da «küçük pazarlar» için çalışmaktadır. Pazarlar çoğalmakta ve türlenme artmaktadır.

Türlendirmeye doğru bu gidiş, öğrenimde önemli çatışma-

lara yol açmaktadır. Sanayileşmeden bu yana Batı'da, özellikle ABD'de öğrenim, temel olarak standartlaştırılmış öğrenim biçimlerinin kitle halinde üretilmesi amacıyla düzenlenmişti. Yeni teknolojinin de buna yatkın olduğu bir dönemde, alıcının daha çok türlendirme istekleriyle ortaya çıkıp üniversitelerin başkaldırması, olay çıkarması basit bir rastlantı değildir. Her ne kadar ilinti çok ender kuruluyorsa da, tüketici pazarıyla üniversiteler arasında özel bir ilişki vardır.

Öğrencilerin sızlanmasının temel nedeni birey olarak değil de, birbirinin benzeri kişilerden oluşmuş bir kitle olarak değerlendirilmeleridir. Onlara kişiliği olan bir varlık gözüyle bakılmakta ve standartlaşmış bir öğrenim biçimi, ayırım yapmadan sunulmaktadır. Mustang alıcısı gibi öğrenci de, alacağı eğitime kendisi biçim vermek eğilimindedir. Önemli ayrılık burada çıkmaktadır. Sanayi, tüketici isteklerini sürekli izleyip gözönüne alırken, öğrenim sistemi öğrenci isteklerine kayıtsız kalmaktadır. (Bir yandan «Müşteri daima haklıdır,» derken, öte yandan da, «Öğrenci daima haklıdır,» diyebilmeliyiz. Böylece öğrenci - müşteri, türlendirme isteklerini öğrenim sanayii gözönüne alsın diye savaşmak zorunda kalmamalıdır.)

Yüksek okul ve üniversitelerin çoğu, verdikleri derslerin çeşidini artırmalarına karşın, lisans ve lisansüstü derecelerden oluşmuş standart sisteme sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bu sistemler, öğrencilerin ilerlerken uymalarını gerekli kılan temel çizgilerdir. Eğitimciler, öğrencilerin izlemesi gerekli yolların sayısını arttırma çabası içindedirler. Ancak bu türlendirme, öğrenci için yeterli hıza ulaşmamaktadır. Genç insanların, verdiği dersler gerilla taktikleri ve borsa tekniklerinden, Zen Budizm ve «yeraltı tiyatrosuna» dek değişen yarı üniversiteler, deneysel yüksek okullar ve özgür üniversiteler kurmalarının nedeni budur.

2000 yılına ulaşmadan, derecelerden, notlardan oluşan, çağdışı üniversite yapısı yıkılacak, aynı eğitim çizgisinde yol alan iki kişi bulmak bile zorlaşacaktır. Çünkü standartlaşmayı bıraktırmak amacıyla öğrencilerin yüksek öğrenime yaptıkları baskı başarıya ulaşacak, eğitim üstün sanayinin getirdiği türlendirmeye uyacaktır.

Söz gelişi, Fransa'daki öğrenci boykotları, üniversite sisteminin merkezîyetçilikten ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Merkezîyetçilikten ayrılma, bölgesel olarak türlelendirmeyi sağlama, ders sistemini, öğrenci yönetmeliğini ve yönetim biçimini değiştirme olanağını o okuldaki yetkiliye vermektedir

Paralel bir gelişme de orta öğretimde oluşmaktadır. Bu gelişme, şimdiden şiddete dönüşmüştür. Berkeley'deki karışıklıkların tüm dünyada öğrenci ayaklanmalarına dönüşmesi gibi, söz konusu gelişme de başka bir bölgesel karışıklık görünümündedir.

Dokuz yüz devlet okulunu, eğitim yapısı içinde bulunduran ve Amerika'da okuyan her kırk çocuktan birinin sorumluluğunu taşıyan New York kentinde, tarihin en önemli öğretmen boykotu gerçekleşti. Konu, merkezîyetçilikle ilgiliydi. Öğretmenler gösteri yürüyüşleri yaptılar, ana babalar okulları boykot etti, bu davranışlar okulların günlük yaşamına girdi. Okulların ırk ayrımı yapılan yerler olduğundan yakının zenci ana babalar, toplumun bazı kesimlerinden de destek alarak, okul sisteminin, topluluklar tarafından yöneltilen küçük sistemlere bölünmesini istediler.

Gerçekte, irksal bütünleşme ve nitelikli eğitim sağlanamayan zenci nüfusu, kendi okul sistemlerini kurmak istiyorlardı. Zenci tarihiyle ilgili dersler verilmesinden yanaydılar. Ana babaların şimdiki büyük bürokratik sistemde kazanamadıkları etkinliği, yeni sistemde kazanmalarını savunuyorlardı. Kısacası başka, farklı olmak isteydiler.

Bir yerde, değişim zorunluluğu, ırk ayrımını da aşıyordu. Şimdiye dek ABD kentlerindeki okul sistemi tekdüzeliği destekleyici bir etkinlik içindeydi. Aynı eğitim yöntemlerini ölçüleri, ders kitaplarını ve programlarını kent çapında uygulatan bu sistem, okullarda tekdüzeliği güçlü bir biçimde uyguluyordu.

Merkezîyetçi sistemden ayrılmayı sağlayan baskı, günümüzde Detroit, Washington, Milwaukee ve diğer büyük kentlerde (bazı biçim değişiklikleriyle Avrupa'da da) etkisini göstermektedir. Değişim, yalnızca zencilerin eğitim olanaklarını iyileştirmekle kalmıyor, kent çapında uygulanan merkezîyetçi,

eđitim politikası dūřunçesini de yok ediyor. Okulların denetiminin bōlge yetkililerine verilmesi, eđitimde yerel deđiřiklikleri, çeřitlilikleri arttırıcı bir ođedir. Bir bakıma, XX. yūzyılda eđitimi tūrlendirme savařının bir bōlūmūnū oluřturmaktadır. Sōz konusu çabaların saldırgan bir sendikaca New York'ta engellenmiř olması, tarihsel geliřimi arkasına almıř, merkezietçiliđe karřı gūçlerin bařarisızlıđa uđrayacađı anlamına gelmez.

Eđitimi sistem içinde tūrlendirme çabalarının bařarisızlıđa uđraması, sistem dıřında birtakım seçeneklerin dođmasına yol açacaktır. İçlerinde Kenneth B. Clark ve Christopher Jencks'in de bulunduđu ūnlū eđitimciler, sosyologlar, devlet okulları sisteminin dıřında yeni bir okul sisteminin yaratılmasını önermektedirler. Clark bōlgesel gūçlerin, eyaletlerin, yūksek okulların, sendikaların, řirketlerin hatta askerī birliklerin okullar açmasından yanadır. Onca bu okullar, būyūk gerek duyulan eđitimde tūrlendirmeyi sađlayacaklardır. Őte yandan, řimdiki okul sistemini çok tekdūze bulan hipi komūnleri ve diđer topluluklar, bir çeřit «yarı okullar» kurmaktadırlar.

Gōrūldūđu gibi, toplumdaki en būyūk kūltūrel gūç —eđitim— ekonomi benzeri ūrūnlerini tūrlendirmeye zorlanmaktadır. Burada da yeni teknoloji, bizi standartlařmadan çok, ūstūn sanayinin tūrlendirme eđilimine dođru gōtūrmektedir.

Sōz geliři bilgisayarlar, būyūk bir okulun daha esnek bir biçimde iřlemesini sađlayabilirler. Okulun bađımsız çalıřmalarına, tūrlendirilmiř ders verme olanaklarına ve ders programı dıřı eylemlerine ayak uydurabilmesini kolaylařtırırlar. Daha ūnemlisi, bilgisayar yardımıyla yūrūtūlen eđitim, programlanmış dersler ve diđer benzeri teknikler, yaygın kanının tērsine sınıftaki tūrlendirme ortamını arttırıcı giriřimlerdir. Bōylesine giriřimler, her ūđrencinin kendi kiřisel hızıyla geliřmesine, ilerlemesine yardımcı olur. Geleneksel sanayi dōnemi sınıfının katı çizgisini ařarak, ūđrencinin kiřisel açıdan bilgiye giden en kısa yolu bulmasını da sađlar.

Geleceğin eđitim dūnyasında, kitle ūretiminin kutsallıđu, çalıřma dūzeninin merkezietçiliđu ūnemini kaybedecektir. Nasıl ekonomik kitle ūretimi, çok sayıda iřçiye gerek duyuyorsa,

eğitimsel kitle üretimi de çok sayıda öğrenciye gerek duymaktadır. Tekdüze bir disiplin, düzenli saatler, giriş-çıkış denetimi gibi uygulamalarla standartlaştırıcı bir güç oluşturmaktadır. Gelecekte ileri teknoloji, bunların çoğunu gereksiz kılacaktır. Eğitimin önemli bir bölümü; öğrencinin evindeki ya da yatakhanesindeki kendi odasında ve istediği saatlerde sağlanacaktır. Bilgisayar aracılığıyla öğrenciye ulaşan geniş kitaplıklar, öğrencinin elinin altındaki bantlar, video birimleri, dil laboratuvarları ve çalışması için yardımcı diğer elektronik gereçler, öğrenciyi sınırlayıcı, sevimsiz sınıflardan kurtaracaktır.

Yeni özgürlüklere temel olacak teknoloji, hiç kuşkusuz, önümüzdeki yıllarda IBM, RCA ve Xerox gibi büyük şirketlerin aracılığıyla okullara yayılacaktır. Otuz yıl içinde ABD'de ve birçok Batı Avrupa ülkesinde, geçmişin, kitle üretimi pedagojisini temel alan eğitim sistemi yıkılıcak, yerini yeni makinelerin özgürlük getiren gücüne dayalı, eğitimsel türlendirmeyi amaçlayan yeni sistem alacaktır.

Böylece malların üretiminde olduğu gibi, eğitimde de toplum standartlaşmamaya doğru yol almaktadır. Konu yalnızca otomobil, deterjan ve sigara üretimindeki çeşitlenme değildir. Türlendirmeye doğru oluşan dürtü ve kişisel seçme olanaklarının artması, maddesel çevremizi olduğu kadar kafa yapımızı da etkilemektedir.

O BİÇİM FİLMLER

Çağdaş kafa yapısını tekdüze düşünmeye zorlayan güçler arasında, kitle iletişim araçları (mass media) kadar sürekli ve acımasızca eleştirileni yoktur. ABD'deki ve Avrupa'daki aydınlar, konuşmayı, alışkanlıkları ve zevkleri standartlaştırdığı için özellikle televizyonu suçlamaktadırlar. Televizyonun, bölgesel ve yerel farklılıkları ve kültürel çeşitlilikleri bir çimen kesme makinesi gibi yokettiği kanısındadırlar. Aynı suçlamalar dergilere ve filmlere karşı da yapılmaktadır.

Bazı suçlamalarda gerçek payı olmasına karşın, çoğu, türlendirmeyi oluşturan karşı eğilimleri gözden geçiriyorlar.

Televizyon, yüksek yapım giderleri ve sınırlı yayın kanalları nedeniyle hâlâ geniş bir seyirci kitlesine bağımlıdır. Ancak diğer iletişim araçlarının kitlelere bağımlılığı gittikçe azalmaktadır. Her yerde «Pazar bölünmesi» süreci yürürlüktedir.

Bir kuşak önce Amerikalılar yalnızca Hollywood yapımı filmler görürlerdi. Günümüzde bu filmlere ek olarak, yabancı filmler, sanat filmleri, seks filmleri, yan pazarlar için yapılmış sörfçüler, motosikletçilerle ilgili filmler kentlerde kol gezmektedir. Piyasaya sürülen filmler öylesine çeşitlenmiştir ki, eşcinsellerin yönettiği bir sinemada özel olarak yapılmış o biçim filmler seyredebilirsiniz.

ABD'de ve Avrupa'da gittikçe artan küçük sinema yapma eğiliminin nedeni de budur. **Economist** dergisi bu konuda bakın ne diyor: «Dört bin kişilik **Trocadero** gibi sinemaların günleri artık geçmiştir. Her hafta bir kez sinemaya giden eski sinema seyircisi tarihe karışmıştır.» Bunun yerine belirli filmlere giden küçük seyirci toplulukları oluşmuştur. **Cinecenta**, Londra'nın bir bölgesinde yüz elli kişilik dört sinema açmayı yeğlemiştir. Diğer işletmeler de mini sinemalar açmayı tasarlamaktadırlar. Bir kez daha ileri teknoloji, tekdüzeliğe karşı çıkmaktadır. Uçakta sinema gösterme sisteminin gelişmesi, maliyeti düşük yeni bir 16 mm. projeksiyon sisteminin gelişmesine neden olmuştur. Bu sistemde makiniste gerek olmadığı gibi iki yerine tek makine kullanılmaktadır. **United Artists** şirketi bu 'sinotomatları' pazara sunmaktadır.

Radyo da hâlâ kitle pazarına yönelik olmasına karşın, bazı değişimler göstermektedir. Bazı Amerikan istasyonları yüksek gelirli, yüksek öğrenimli sınıfa yönelip klâsik müzik yayını yaparken, diğerleri haber ya da hafif müzik alanında uzmanlaşmaktadırlar. (Rock müziği çalan istasyonlar da hızla çeşitli sınıflara ayrılmaktadırlar. Bir bölümü on sekiz yaşın altındakiler, diğer bir bölümü de yaşlılar ya da zenciler için yayın yapmaktadırlar.) Radyo programlarını yalnızca tek mesleğe, sözgelişi doktorlara yöneltme çabaları vardır. Gelecekte yalnızca mühendis, muhasebeci ve avukat gibi belirli meslek sahiplerine yayın yapan radyoların kurulmasını umut edebiliriz. Daha sonraları yalnızca mesleklere göre değil, sosyo-eko-

nomik ve psiko - sosyal çizgilere göre de yayımlar olacaktır.

Televizyonun iyice yaygınlaşmasına dek ülkelerin çoğunda standartlaşmayı sağlayan başlıca araç, kitle dergileriydi. Aynı öyküyü, aynı yazıları, aynı reklamları binlerce, milyonlarca eve sokarak, modayı, siyasal görüşleri ve alışkanlıkları hızla yayıyorlardı. Radyocular ve sinemacılar gibi yayıncılar da en büyük, en evrensel kitleye ulaşmak eğilimindeydiler.

Televizyonun rekabeti **Colliers's ve Woman's Home Companion** gibi birçok Amerikan dergisini batırdı. Kitle pazarlarının bir bölümü televizyonla gelen sarsıntıdan belirli bölgelere uzanarak, özel baskılar yaparak kurtuldular. 1959'la 1969 arasında özel baskı yapan Amerikan dergileri, 126'dan 235'e yükseldi. ABD'deki büyük dergilerin her biri çeşitli yörelere ya da eyaletlere göre değişik baskılar yapar. Baskılar arasında yüze yakın değişiklik yapan yayıncılar vardır. Mesleki ve diğer topluluklara yönelik baskılar yapılır. **Time'a** abone olan seksen bin doktor, öğretmenlerinkine oranla daha değişik bir dergi alır eline. Öğrencilere giden dergi de diğerlerinden farklıdır. «Nüfus istatistiğine» göre yapılan bu yayınlar gittikçe işlenmekte, uzmanlaşmaktadır. Kısacası kitle dergisi yayımcıları da, otomobil yapımcıları gibi standartlaşmanın karşısında yerlerini almışlar, türlelendirmeye doğru bir gelişmenin içine girmişlerdir.

Ustelik yeni dergilerin hızla çoğaldığı görülüyor. Dergi Yayıncıları Derneğine göre geçen on yıl içinde kapanan her derginin yerini dört yeni dergi almıştır. Her hafta sörfçülerin, dalgıçların, kredi kartı kullananların, kayakçıların ya da jet yolcularının oluşturduğu küçük pazarlara yönelen yeni dergiler, gazete satıcılarında boy göstermektedir. On dokuz yaşından küçükler için bir sürü dergi yayınlanmaktadır. Son zamanlarda kimsenin ummadığı bir gelişme olmuştur: Yerel aylık dergiler. Phoenix, Philadelphia, San Diego ve Atlanta gibi Amerikan kentlerinde çok iyi baskılı, iyi desteklenen dergiler çıkmaktadır. Tümüyle yerel ve bölgesel sorunları dile getiren dergilerdir bunlar. Bu olanlar farklılıklardan oluşmuş bir çığ değildir. Eskisine oranla, dergiler arasında daha büyük bir seçme olanağına kavuşmuş olmaktayız. UNESCO araştırmasında gö-

rüldüğü gibi aynı durum, kitaplar için de söz konusudur.

Basılan değişik kitapların sayısı her yıl büyük bir hızla kabarmaktadır. (Bu sayı Amerika'da otuz bindir.) Kent dışındaki oturan bir bayan bu konuda şöyle yakınıyor: «Sizinle aynı kitabı okumuş bir kişi bulmak oldukça zor. Okumayla ilgili bir konuşmayı nasıl yürütebilirsiniz?» Yakınan bayan belki olayı abartıyor, ama kitap kulüplerinin aylık seçmelerini yapabilmeleri, okurların çeşitliliği yüzünden gittikçe zorlaşıyor.

Ortam farklılaşmasıyla ilgili süreç, yalnızca ticari yayınları ilgilendirmiyor. Ticari amaçlar gütmeyen edebiyat dergileri de hızla çoğalıyor. **The New York Times Book Review** adlı dergi, «Amerikan tarihinde bu kadar çok dergi yayınlandığı görülmemiştir,» diyor. «Yeraltı gazeteleri» Amerika ve Avrupa'da yerden biter gibi düzinelerle çıkıyor. ABD'de en az iki yüz tane böyle gazete var. Büyük plak şirketlerinin reklamlarıyla besleniyorlar. Genellikle hipiler, üniversitedeki radikallere ve rock dinleyicisine yönelen bu gazeteler, gençler arasında görüşlerin oluşturulması bakımından elle tutulur bir güç durumundadırlar. Londra'da çıkan **IT** adlı gazeteden, New York'ta çıkan **East Village Other**, Jackson'da çıkan **Kudzu**'ya dek hepsi bol resimli, sık sık da renkli basılmaktadır. Buluşma hizmetleri bile sunmaktadır bu gazeteler. Yeraltı gazetelerinin liselerde bile basıldığını görebilirsiniz. Bu yayınların nasıl genişlediğini görüp de hâlâ «kitle kültüründen» ya da standartlaşmadan söz etmek, kişinin gerçeklere karşı kör olması demektir.

Ortam türlendirmesine doğru oluşan bu dürtünün temelinde yatan, yalnızca zenginlik değil, yeni teknolojidir. O teknoloji ki, makineleriyle bizim farklılıklarımızı kırıp parçalayacağı ve bizi tekdüzeliğe tutsak edeceği varsayımına dayandırılmaktadır. Ofset baskı ve kserografideki ilerlemeler kısa süreli baskı masraflarını düşürmüş, liselerde bile öğrencilerin cep harçlıklarıyla kendi gazetelerini çıkarmaları olanağını yaratmıştır. Büro fotokopi makinelerinin bazıları şimdi otuz dolara satılmaktadır. McLuhan'ın dediği gibi, artık herkes, kendi kendisinin yayıncısı olabilir. Masalara yığılan yayınların çokluğu ve çeşitliliği basımın kolaylaştığını gösteren bir kanıttır.

Öte yandan elde taşınabilen film çekiciler ve yeni video

bant gereçleri sinemanın temel dayanağını değiştirmektedir. Yeni teknoloji kamerayla filmi binlerce öğrencinin, amatörün ve yeraltı filmcisinin eline vermiştir. Açık saçık, değişik, olağandışı olmak gibi öğeleri taşıyan yeraltı filmciliği, yeraltı yayıncılığını da geçmiştir.

Bu teknolojik gelişmeler radyo yayıncılığı için de söz konusudur. Banta kayıt yapan gereçler herkesin kendi radyo istasyonuna sahip olması olanağını getirmektedir. **Radio-Television Française**'nin Doğu Avrupa uzmanı olan André Moosmann, Rusya ve Polonya'da ünü yaygın pop şarkıcılarının, radyo ve televizyona çıkmadan, bant kayıtları aracılığıyla ünlerini yaydıklarını söylemektedir. Sözgelisi Bulat Okudzava'nın bantları elden ele dolaşmakta, her dinleyici şarkıları kendi bantına almaktadır. Diktacı yönetimlerin bile önleyemeyecekleri bir süreçtir bu.

Radikaller sık sık iletişim araçlarının küçük bir azınlığın tekelinde olduğundan yakınmaktadırlar. Yanılmıyorsam sosyolog C. Wright Mills daha da ileri giderek kültür işçilerini, iletişim araçlarına el koymaya çağırmıştı. Buna gerek kalacağını sanmıyorum. İletişim teknolojisindeki gelişme, tek bir silah patlatmadan sessiz ve çabuk bir biçimde iletişim araçlarındaki tekele son vermektedir. Sonuçta, kültürel çıktılarının (output) standartlaşması engellenecektir.

Televizyonsa zevklerimizizi eş düzeyde tutmaya devam ediyor. Oysa diğer kitle iletişim araçları standardizasyonun gerekli olduğu teknolojik durumun ötesine geçtiler. Teknik çıkışlar, daha çok kanal, yapım giderlerinde düşme gibi ekonomik kolaylıklar getirince, televizyonun da çıkışını bölümlere, parçalara ayırması, türlendirmeye yönelmesi beklenebilir. Böylesine değişiklikler pek uzakta değildir. Elektronik video kayıt sisteminin bulunması, kablolu televizyonun yayılması, uydulardan doğrudan kablolu sisteme yayın yapabilme olanağı, program çeşitliliğini artırıcı öğelerdir. Çünkü tekdüzeliğe doğru yönelişlerin, teknolojik gelişmenin yalnızca bir aşamasını temsil ettiği artık açığa çıkmıştır. Diyalektik bir süreç yürürlüktedir. Kültürel türlendirmeye doğru yapacağımız bir sıçramanın eşiğinde bulunuyoruz.

Kitapların, dergilerin, gazetelerin, filmlerin ve diğer kitle araçlarının **Mustang** gibi ısmarlanacağı günler uzak değildir. Daha 1960'ların ortalarında Pittsburgh Üniversitesinde matematikçi ve bilgisayar uzmanı olan Joseph Naughton, hizmetten yararlanmak isteyen müşterilerin özelliklerini —mesleği ve ilgi duyduğu konular— merkezi bir bilgisayarda depolayan bir sistem önermişti. Bilgisayar gazeteleri, dergileri, video bantları, filmleri ve diğer kitle iletişim araçlarını gözden geçirerek, onu ilgilendirebilecek konuları hemen iletenecekti. Sistem kopya (facsimile) makinelerine ya da televizyon vericilerine bağlanacak ve müşterilerinin oturma odasına kadar ulaşacaktı. 1969'da Japon gazetesi **Asahi Shimbun** evde gazete basabilecek, düşük maliyetli bir 'Telehaber' sistemini halka sergiliyordu. Yine Osaka'daki Matsushita Sanayileri TV Fax (H) adı verilen benzer bir sistemi halka duyuruyordu. Tüm bunlar geleceğin gazetesine doğru atılan adımlardır. Geleceğin gazetesi öyle bir gazetedir ki, iki kişi bile aynı sayıyı okuyamayacak ya da göremeyecektir.

Tüm bunlardan sonra, geleceğin makinelerinin bizi robotlara çevireceği, kişiliğimizi ve kültürel türlendirmeyi yokedeceği görüşünde direnmek saçma olur. Çünkü ilkel kitle üretiminin ortaya koyduğu tekdüzeliklerin, üstün sanayi makineleriyle de sürdürüleceğini söylemek doğru olmaz. Geleceğin tüm yönetilişi standartlaşmıyadan yana olacaktır. İnsanlar tekdüzemallardan, aynılığı yansıtan sanattan, kitle üretimi eğitimden ve 'kitle' kültüründen uzaklaşacaktır. Toplumun teknolojik gelişmesinde diyalektik bir dönüm noktasına ulaşmış bulunuyoruz. Kişiliğimizi sınırlamaktan uzak olan teknoloji, seçim olanaklarımızı —ve özgürlüğümüzü— çoğaltmaktadır.

İnsanın artan seçme olanaklarına ve kültürel mallara ayak uydurabilmek için hazır olup olmadığı tümüyle ayrı bir sorudur. Çünkü zaman gelecek, seçme olanağı o denli karmaşık, zor ve masraflı olacaktır ki, kişiyi özgür kılmaktan çok, tutsak edecektir. Seçme, aşırı seçenek bolluğuna dönüştüğünde, özgürlük de tutsaklığa dönüşecektir.

Nedenini anlamak için incelememizde maddesel ve kültürel seçmenin ötesine gitmek gerek. Sosyal seçmeye ve ne olduğuna da bir göz atmamız zorunludur.

BÖLÜM ON ÜÇ

ALT KÜLTÜRLERİN YAYGINLAŞMASI

New York'un kırk beş kilometre kuzeyinde, kentin yüksekliğinin ve **gürültüsünün** kolayca ulaştığı bir yerde; eskiden asker olan genç bir taksi sürücüsü yaşar. Gövdesinde tam yedi yüz tane ameliyat dikişi vardır. Bu dikişler ne savaş yaraları sonucu, ne de bir otomobil kazası nedeniyle atılmıştır. Boş zamanlarını değerlendirirken yaptığı bir uğraş sonucu oluşmuşlardır: Rodeo biniciliği.

Bir taksi sürücüsünün sıradan geliriyle bu adam yılda bin iki yüz dolardan çok para harcayarak bir at beslemektedir. Zaman zaman otomobilin arkasına atının romörkünü takmakta ve Philadelphia'nın dışındaki 'Inek Kasabasına' doğru yola çıkmaktadır. Orada kendisi gibi kişilerle birlikte, buzağı yakalama, boğaya binme ve benzeri yarışlara katılmakta, bir hastanenin acil servisini ziyaret etmek onun için baş ödül yerine geçmektedir.

Bütün yakınlığına karşın, New York kenti bu genç adam için çekici değildir. Kendisine rastladığımda yirmi üç yaşındaydı, kente yalnızca iki kez gitmişti. Tüm ilgisi rodeo yarışları üzerinde yoğunlaşmıştı. Rodeo fanatiklerinden oluşmuş bir topluluğun üyesiydi. Bu spordan ekmeğini kazanan kimse yoktur Amerika'da. Söz konusu kişiler, kovboy çizmeleri, şapkaları ya

da kemerleriyle de ilgilenmezler. İleri teknolojinin egemen olduğu bir dünyanın karmaşıklığı ve büyüklüğü içinde yitip gitmiş yabansı, küçük bir alt kültürün üyeleridir bunlar.

Bu topluluk, taksi sürücüsünün tutkusuna konu olmakla kalmıyor, onun zamanını ve parasını da alıyor. Ailesini, dostlarını ve düşüncelerini etkiliyor. Kendini karşılaştırabileceği ölçüler getiriyor. Kısacası ona hepimizin bulmakta zorluk çektiğimiz bir kimliği, bir kişiliği sağlıyor.

Bütünleşmekten, türdeş olmaktan uzak olan ileri teknoloji toplulukları, renkli topluluklarla arı kovanı gibi kaynarlar: Hipiler, teosofistler, uçan daire meraklıları, eşcinseller, dalgıçlar, paraşütçüler, bilgisayar meraklıları, yalnızca sebze yiyenler, vücut geliştirme meraklıları, zenci Müslümanlar toplum içinde kol gezler.

Günümüzde üstün sanayi devriminin güçlü etkileri toplumu dağıtmaktadır. Oluşan sosyal topluluklar, kabileler ve küçük mezhepler hızla çoğalmaktadırlar. Kişisel seçme olanaklarını artıran aynı güçler, sosyal yapımızın standartlaşmamasını da sağlıyorlar. Bir gün içinde, yeni yeni alt kültürlerin ortaya çıkmasının nedeni budur. Gerçekte bir 'alt kültür' patlaması' içinde yaşıyoruz.

Durumun önemi küçümsenemez. Çünkü hepimizin kimliği, bilinçli ya da bilinçsiz seçtiğimiz alt kültürler tarafından oluşturulur. Bizi çeken bir katılma içgüdüsüdür. Bir hipiyi ya da kendini «bulabilmek» amacıyla kişiliğini deneye zorlayan ve bu yüzden yedi yüz dikiş yiyen genç adamı alaya almak kolaydır. Oysa bir bakıma tümümüz **rodeo** binicisi ya da hipiyiz. Hepimiz bir kimlik bulabilme amacıyla kendimizi çeşitli topluluklara bağlarıyoruz. Seçme olasılıkları arttıkça araştırma zorlaşıyor.

BİLİMADAMLARI VE BORSA SİMSARLARI

Bu tür toplulukların çoğalışı en belirgin bir biçimde iş dünyasında görülüyor. Belirli uzmanlık alanlarında, alt kültürler yerden biter gibi çoğalıyorlar. Toplum daha yoğun uzmanlaşmaya doğru gittikçe, alt kültürel çeşitlilikler de artıyor.

Söz gelişi, bilimsel topluluklar gittikçe daha küçük parçalara ayrılmaktadır. Bu gelişme, uzmanlara yönelen dergiler yayınlayan, toplantılar düzenleyen resmi örgütlerin ve derneklerin dışında oluşmaktadır. Oysa konulara göre 'açık' olarak beliren ayrılıklar, 'saklı' ayrılıklarla da birleşmektedir. Söz konusu olan bir kanser araştırmasının, bir gökbilimciye göre ayrı çalışmalar yapması değildir yalnızca. Bunun dışında alt kültür oluşturan topluluğa üye kişiler değişik dillerle konuşmakta, değişik kişisel özellikler göstermekte, değişik düşünmekte ve değişik giyinip, değişik yaşamaktadırlar. (Bu ayrılıklar, zaman zaman kişiler arası ilişkileri etkilemektedir. Bir bayan bilimci, «Kocam mikrobiyolog, bense teorik fizikçiyim. Bazen biz gerçekten birlikte yaşıyor muyuz diye kuşkuya düşüyorum,» diyor.)

Belirli bir uzmanlaşma eğiliminde olan bilimadamları, aynı konuda çalışanlarla bir alt kültür oluşturmaktadırlar. Bu sıkıca kenetlenmiş topluluk içinde, kişiler kabul görme ve prestij aradıkları gibi, giyim, siyasal görüşler ve yaşam biçimleri konusunda da bu topluluğa bağlanmaktadırlar.

Bilim genişledikçe ve bilimle uğraşan nüfus büyüdükçe, yeni uzmanlık konuları oluşacak, bu 'saklı' ve gayriresmi düzeydeki türendirme daha da artacaktır. Kısacası, uzmanlaşma alt kültürleri oluşturmaktadır.

Bir meslek içindeki hücresel bölünme süreci, mali çevrelerde yaygındır. **Wall Street** bir zamanlar türdaş bir topluluktur. Parayla uğraşan bu adamları yakından izleyen bir sosyolog şunları söylüyordu: «Genellikle St. Paul Okulu çıkışlı olurlardı. Çok para kazanırlardı. **Racquet Club** üyesi olmaları ortak bir özellikti. North Shore'da bir gayrimenkul edinirlerdi. Kızlarıysa kesinkes **sosyete**ye sunulmuş olurlardı. Tüm bunları eski sınıf arkadaşlarınıza hisse senedi satarak yapabiliyorsunuz.» Belki söylenenler size abartılmış gelebilir. Gerçekte **Wall Street**, beyazların oluşturduğu büyük bir Anglo Sakson Protestan alt kültürüdür. Üyeleri aynı okullara, aynı kulüplere gitme, aynı sporlar, (tenis, golf, squash) yapma, aynı kiliselere (Presbiteryan ve Episkopolyan) devam etme ve aynı partiye (Cumhuriyetçi Parti) oy verme eğilimindeydiler.

Wall Street'i hâlâ böyle sananlar, hızla değişen gerçeklerden değil de Auçincloss ya da Marquand'ın romanlarından esinleniyorlar demektir. Günümüzde **Wall Street** bölünmüştür; işe girecek bir genç adam birbiriyle rekabet eden birçok alt kültürden birini seçme durumundadır. Yatırım finansmanında eski, tutucu WASP (1) topluluğu etkenliğini sürdürmektedir. «Bir Yahudiye iş vereceğine, bir zenciyle ortaklık kurmayı yeğlerler,» diye tanımlanan ırkçı firmaların bazıları hâlâ ayakta dır. Ancak borsanın yeni özel bir kesiminde Yunan, Yahudi ve Çin adlarına sık sık rastlanmaktadır. Yıldızlaşan satıcıların bazıları zencidir. Burada yaşam biçimleri, değer yargıları değişiktir ve çalışanlar ayrı bir kabileyi oluştururlar.

Önde gelen bir maliyeci, «Artık herkes bir WASP olmak istemiyor,» diye yazıyor. Gerçekte kökenleri gereği bir WASP olan birçok genç ve saldırgan **Wall Street**'çi, bilinen Wall Street alt kültürüne karşı çıkmakta, **çoğulcu** sosyal topluluklardan birisi ya da birkaçıyla ilişki kurmaktadır.

Uzmanlaşma sürdükçe, araştırmalar yeni alanlara yayıldıkça, ekonomi yeni teknolojiler ve hizmetler yarattıkça, alt kültürler de hızla çoğalacaktır. Bir yandan 'kitle toplumuna' sövüp sayan, öte yandan gelecekteki 'aşırı uzmanlaşmadan' yakınan sosyal eleştirmenler, havanda su dövüyorlar demektir. Çünkü geleceğin teknolojisinin, derinine eğitilmiş uzmanlar ordusu olmadan işleyebileceğini gösterir bir belirti yoktur.

Gerek duyulan uzmanlıkların biçimini hızla değiştirmekteyiz. Katı ve 'tek yönlü' uzmanlar yerine 'çok yönlü' uzmanlara (bir konuda derinine bilgi sahibi olup, bir diğerinin üstesinden gelebilecek kişiler) gerek duymaktayız. Ancak toplumun teknik temeli iyice karmaşıklaştıkça, daha derinine bilen uzman kişiler yetiştirme eylemini sürdüreceğiz. Yalnızca bu nedenle bile, toplumdaki alt kültürlerin sayısı ve çeşidinin çoğalacağını söyleyebiliriz.

(1) Wall Street finansmancılarının tutucu seçkinlerden oluşan kesimine verilen bu ad Türkçe'de 'eşekarısı' anlamına gelir. (Ç. N.)

EĞLENCE UZMANLARI

Gelecekte teknoloji, milyonlarca insanın çalışmasına gerek bırakmayacaksa, oyun oynama özgürlüğüne kavuşmuş kişilerde de türlendirme eylemine doğru bir gidiş ortaya çıkacaktır. Çünkü daha şimdiden çok sayıda 'eğlence uzmanı' üretmekteyiz. Yalnızca iş biçimlerini değil, oyun biçimlerini de çoğaltıyoruz.

Zaman geçirten eğlentilerin, **Hobi**'lerin, oyun ve sporların sayısı gittikçe kabarıyor. Sözgelisi **sörf** (surf) sporcu çevresinde bir alt kültürün oluşmuş bulunması, boş zamanlarımızda yaptığımız işlerin bütün yaşam biçimimize bir temel olabileceğini göstermektedir. **Sörf** altkültürü, geleceği gösteren bir işaret levhasıdır.

Remi Nadeau, «Sörf sporu, şimdiden gizli bir dostluğu ve ya dinsel bir düzeni belirleyen simgeler oluşturmuştur,» diye yazıyor, «Kimliği belirleyen işaretler, boyuna asılı bir köpekbalığı dişi, St. Christopher madalyası ya da Malta haçıdır... Uzun bir süre üyeler arasında en çok kullanılan ulaşım aracı tahta kaplamalı **Ford steysin vagon**'du.» **Sörfçüler** dizlerinde ve ayaklarında morartılar, şişkinlikler taşırlar. Bunlar yaptıkları işi belirten gurur verici kanıtlardır. Güneşte yanmış ten, ortak özelliklerindedir. Saçlar belirgin bir biçimde taranır. Kabile üyeleri saatlerce J.J. Moon gibi topluluk içi kahramanların yiğitliğinden sözederek. İzleyicileri J.J. Moon gömlekleri, sörf kayakları satın alırlar.

Sörfçüler oyuna dayalı birçok altkültürden birini oluştururlar. Sözgelisi **gökdalğıcıları** (uzun süre paraşütlerini açmadan düşüş yapan, yere çok az kala paraşüt açan kişiler) J.J. Moon'dan ve sörfçülerin oluşturdukları geleneklerden habersizdirler. **Gökdalğıcıları** da, uçaktan paraşütsüz atlayıp havada bir şampiyon atlayıcıdan paraşüt alan; paraşütü havada giydikten sonra açarak sağsalim yere inen Rod Pack'in yiğitliğinden sözederek.

Derin su dalgıçları, motosikletçiler vb. gibi gökdalgıçlarının da kendilerine özgü bir dünyaları vardır. Bunların tümü, teknolojik bir alet çevresinde örgütlenmiş, boş zamanları değerlendirmeye dayalı bir altkültürü temsil etmektedir. Yeni teknoloji yeni sporlara olanak sağladığı an, değişik oyun topluluklarının ve kültürlerinin oluşmasını beklemeliyiz.

Boş zamanların değerlendirilmesi, kişiler arasındaki ayrılıkların temel nedeni olma durumundadır. Çünkü toplum iş kökenli yöneltilmelerden kurtulmakta, boş zamanları değerlendirmeye doğru yönelmektedir. Yüzyılın başından bu yana ABD'de, toplumdaki işe bağlanma oranı üçte bir gerilemiştir. Bu durum, toplumun zaman ve enerjisinin kitle halinde yeniden düzenlenmesi demektir. Eğer işe bağımlılık iyice azalır, karmaşık teknolojiye dayalı, soluk kesen bir eğlence uzmanlaşmasına girmemiz kaçınılmazdır.

Uzay çalışmaları, holografi, (1) akıl denetimi, derin deniz dalıcılığı, bilgisayar oyunculuğu ve benzeri konular çevresinde alt kültürlerin oluşması beklenebilir. Boş zamanların değerlendirilmesinde, sosyal yapıya karşı bazı toplulukların oluşması da kaçınılmazdır. Sıkıcı örgütlenmiş kişiler maddi kazançlar için değil de, yalnızca sistemi altedebilmek için toplumun işleyişini engelleyebilirler. **Duffy ve The Thomas Crown Affair** gibi filmler bu gelişmelerin bilgisayar programlarını kundaklayabilir, posta sistemini ya da radyo - televizyon yayınlarını bozabilir; tiyatroyarı karışıklıklar yaratabilir; borsayı, hatta soygunlar, suikastlar düzenleyebilir. **The Crying of Lot 49** adlı romanında Thomas Pynchon kendi özel posta sistemini düzenleyip bunu kuşaklar boyu sürdüren bir topluluktan söz etmektedir. Kurgu bilim yazarı Robert Sheckley, **The Seventh Victim** (Yedinci Kurban) adlı kısa öyküsünde, seçilmiş belirli 'oyuncular' arasında cinayeti yasal bir duruma sokan ve onlara birbirlerini avlama olanağını veren bir toplumu anlatmaktadır. Bu oyun, tehlikeli biçimde şiddet yanlısı olan kişilerin saldır-

(1) Bir kişinin kendi elyazısıyla yazdığı belgeleri inceleme yöntemi. (Ç. N.)

ganlıklarını, belirli bir çerçeve içinde sınırlayabilme amacını gütmektedir.

Yukarıda sözü edilen olasılıklar ne denli korkunç olursa olsun, boş zamanların değerlendirilmesi olayının, iş zamanlarına göre büyük ayrılıklar göstereceği kesindir. Burada hayal gücü özgürce at koşturur; insan akıl almaz çeşitlilikte 'eğlence' biçimlerini arar bulur. Yeterli zamanı, parayı ve teknik beceriyi buldukları an, insanlar, daha önce hayal edilmemiş oyunlar yaratacaklardır. Cinsel oyunlar vardır oynanacakların arasında. Akılla ilgili oyunlar vardır. Topluma ilişkin oyunlar oynanacaklardır. Bunları yaparken, belirli seçimler yapacaklar, kendilerini diğerlerinden ayıran altkültürler oluşturacaklardır.

GENÇLİK GETTOSU

Yaşla da ilgili olarak alt kültürler çoğalmaktadır. İş ve oyun uzmanları olduğu gibi 'yaş' uzmanlıkları da oluşmaktadır. İnsanların çocuk, genç ve yetişkin olarak adlandırıldığı zamanlar vardır. 1940'lara dek genç kavramı geniş anlamda kullanılırken, sonraları bu kavramın yerini on üçle on dokuz yaşındaki kesimi kesin çizgilerle belirleyen **teenager** deyişi aldı. (Gerçekte bu sözcük İkinci Dünya Savaşı sonrasında bile İngiltere'de bilinmiyordu.)

Günümüzde kaba çizgilerle belirlenen yaşla ilgili bölünmeler yeterli değildir. Ayrıntılı sınıflamalar yapma uğraşı içindeyiz. Şimdi de çocukluktan yetişkinliğe dek uzanan zaman **kesitini**, **Pretins (preteens)** (1) ya da **sabtins (subteens)** (2) gibi bölümlere ayırma çabası içindeyiz. Ayrıca **posttins (postteens)** (3), yeni evliler gibi deyişler duyulmaktadır. Bu sözcükler 'genç insanların' tümünün aynı kaba konulamayacağına, dil bilimi tarafından kabul görmesi anlamına gelir. Daha derin en-

(1) On üç yaş öncesi.

(2) On üçle on dokuz arası.

(3) On dokuz yaş sonrası.

geller, 'bir yaş topluluğunu, diğerinden artan bir hızla ayırmaktadır. Ayrılıklar öylesine belirgindir ki, Michigan Üniversitesi sosyologlarından John Lofland, bunların, «Güneylilerle kuzeyliler, kapitalistlerle işçiler, göçmenlerle yerliler, beyazlarla zenciler arasındaki çatışmaya eşit bir görünüm kazanacağı,» kanısındadır.

Lofland, yalnızca üniversite öğrencilerinde oluşan toplulukları, gençlik gettolarını örnek göstererek bu şaşırtıcı savına kanıt toplamaktadır. Zenci gettoları gibi, gençlik gettolarında da yoksulluk, kötü konut koşulları, yüksek devinim, huzursuzluk, polisle çatışma ve benzeri özellikler gösteren topluluklar yaşamaktadır; birçok altkültür getto sakinlerinin ilgisini çekebilmek için rekabet içindedir.

Yetişkin kahramanlardan ve aileleri dışında başka örneklerden yoksun kalan, tekdüze yetişmiş çocuklar, kendilerini diğer çocukların kucağına atmaktadırlar. Daha uzun süreler birbirleriyle olmaktadır. Amcalarını tanrılaştıracaklarına, Bob Dylan'ı, Donovan'ı ya da yaşam biçimi olarak örnek aldıkları başka kişileri tanrılaştırmaktadırlar. Bu nedenle, toplum olarak yalnızca üniversite öğrencilerinin toplandığı gettolar oluşturmakla kalmıyoruz, on dokuz yaşından küçüklerin kendi yabansı kabile özellikleriyle, kahraman ve kötü adamlarıyla, modalarıyla birlikte yaşadıkları bir yarı - getto yaratmaktayız.

Yetişkin nüfusu da yaş sınırlarına göre ayırıyoruz. Küçük çocukları olan genç evliler ya da on üç, on dokuz yaş arası çocukları olan orta yaşlı evliler ya da çocukları evden ayrılmış yaşlı çiftlerin çoğunlukta bulunduğu kent varoşları vardır. Özellikle emekliler için yapılmış «emeklilik yöreleri» oluşturuyoruz. Prof. Lofland, «Gün gelecek, bazı kentlerin siyasal dengesi, belirli yaş topluluklarının kurduğu gettoların oy gücüne göre belirlenecek ve bu durum ırksal bir görünüm kazanacak,» diyerek uyarıda bulunuyor.

Yaşa dayalı alt kültürlerin ortaya çıkışı, sosyal ayrılıkların temelindeki tarihsel bir değişimi göstermektedir. İnsanlar arasındaki ayrılıkların kaynağı olan uzaklıklar (mekân) önemi ni yitirirken, zaman bu konuda önem kazanmaktadır.

Illinois Üniversitesinden iletişim kuramcısı James W. Carey konuya şöyle yaklaşıyor: «İlkel toplumlar arasında ve Batı tarihin ilk aşamalarında mekândaki küçük kesintiler (uzaklıklar) büyük kültürel ayrılıklar olarak toplumlara yansıyor... Yalnız yüz altmış kilometreyle birbirinden ayrılmış kabileler, değişik anlatım biçimlerine, efsanelere ve dinsel törenlere sahip bulunuyorlardı.» Buna karşılık aynı toplumların içinde, «kuşaklar arasında büyük bir süreklilik vardır... Toplumlar arasında büyük ayrılıklar varken, belirli bir toplum içindeki kuşaklar arasında çok az ayrılık» görülmekteydi.

Yazara göre, günümüzde uzaklık (mekân) «farklılık yaratıcı bir öge olarak önemini yitirmektedir.» Carey, bölgesel ayrılıklarda bir azalmanın, topluluklar arasındaki ayrılıkların azalması anlamına gelmeyeceğini de belirtiyor. «Türlendirmenin eksenini mekânsal bir boyuttan zamansal ya da kuşaklararası bir boyuta kaymaktadır,» diyor Carey. Böylece kuşaklar arasındaki kopukluklar oluşmaktadır. Mario Savio şu devrimsel deyişle durumu özetliyor: «Otuz yaşın üstündeki kimseye güvenmeyin!» Geçmişte hiçbir toplumda benzeri bir deyiş böylesine kabul görmemişti.

Carey, ayrılıkların (farklılaşmaların) mekân boyutundan zaman boyutuna kayışını açıklarken; büyük uzaklıkları aşan, dolayısıyla mekâna egemen olan iletişim ve ulaşım teknolojisindeki gelişmelere dikkati çekmektedir. Yine de gözden kolayca kaçan bir başka öge de vardır: Değişimin hızı. Çünkü dış çevrede, değişimin hızı artarsa, gençle yaşlı arasındaki iç farklılaşma da belirgin duruma gelecektir. Gerçekte değişim hızı öyle kör edici bir düzeye ulaşmıştır ki, bireyin yaşam deneyi içinde bir iki yıl bile büyük farklılıklar yaratmaktadır. Aralarında üç ya da dört yaş fark bulunan kardeşlerin, kendilerini ayrı kuşakların üyeleri gibi hissetmelerinin nedeni budur. Columbia Üniversitesinde boykot yapan radikallerin arasındaki son sınıflar, birinci sınıflarla aralarındaki «kuşak ayrimından» söz ederken bu nedene dayanıyorlardı.

EVLİLİK İLİŞKİLERİYLE OLUŞAN KABİLELER

Meslek, boş zamanları değerlendirme, yaş sınırları gibi nedenlerle parçalanmış toplum, cinsel - ailesel çizgilerle de ayrılmaktadır. Evlilik düzenine (statüsüne) dayalı, yeni, belirgin alt topluluklar şimdiden oluşmaya başlamıştır. Bir zamanlar kişiler, bekâr, evli ya da dul diye sınıflandırılırlardı. Günümüzde bu üç sınıflı ayırım yetersiz kalmaktadır. İleri teknoloji toplumlarda boşanma oranı öylesine yüksektir ki, evli olmayanlar ya da iki evlilik arasında olanlar gibi yeni sosyal topluluklar oluşmaktadır. Bu konuda yetkili bir kişi olan Morton Hunt durumu «eskiden evli olanlar dünyası» sözcükleriyle tanımlıyor.

Hunt, «insanları biraraya getiren mekanizmasıyla; ayrılmış ya da boşanmış bir yaşama sürecine uyum yapma konusunda getirdiği yöntemlerle; sağladığı dostluk, sosyal yaşam ve aşk olanaklarıyla bu topluluk bir alt kültürdür,» diyor. **Topluluk üyeleri, evli** dostlarından uzaklaştıkça, yeni sosyal bağlantılar kurmaktadır. Kendilerine özgü toplantı yerleri, zamana göre ortak bir tavır oluşturmaktadırlar.

Güçlü eğilimler, bu özel sosyal sınıfın gelecekte serpilep büyüyeceğini göstermektedir. Bu gerçekleştiğinde geçmişte evlenmiş kişilerin dünyası, birçok başka topluluklara ve alt kültürlere bölünecektir.

Gelecekteki sosyal örgütlerle ilgili ilk belirti, çoğalan alt kültürlerse, ikinci belirti de dev büyümelerdir. Tüm bu aşırı standartlaşma baskılarına karşın türlemlenmeyle ilgili eğilimin nedeni, (genellikle incelendiği halde, büyüme kuralına uyması açısından gözden kaçırılan) 'kitle toplumdur.' Çünkü sosyal iletişim açısından kendi içinde getirdiği sınırlamalarla büyüme, örgütün türlendirilmesine yol açmaktadır. Çağdaş kentin nüfus fazlalığı oranında, alttopluluk ve kültürleri de çok olacaktır. Aynı biçimde, alttopluluk ve kültür büyükse, bölünüp türlenmesi olasıdır da o denli fazladır. Hipiler bu olgunun eksiksiz bir örneğini vermektedirler.

HİPİLİK ANONİM ŞİRKETİ

1950'lerin ortalarında birkaç yazar, sanatçı ve bunların çevresini oluşturanlar San Francisco, Carmel ve Big Sur'a yerleştiler. Çabucak **bits** (beats) ya da **bitniks** (beatniks) adı verilen bu topluluk, kendilerine özgü bir yaşam biçimi tutturdular.

En göze çarpan yanları, yoksulluklarını, çadır bezinden pantolonlarını, sandaletlerini ve kulübeciklerini, yaşamlarının en önemli ögesi yapmalarındı. Zenci cazına, Doğu gizemciliğine (misticizm) ve Fransız varoluşçuluğuna karşı büyük bir ilgi, teknolojiye dayalı topluma karşıysa genel bir düşmanlık besliyorlardı.

Basının kendilerine büyük ilgi göstermesine karşın bu küçük mezhep, teknolojik bir yenilik —LSD diye bilinen liserjik asit— ortaya çıkıncaya dek bir gelişme gösteremedi. Timothy Leary'nin, Allen Ginsberg'in ve Ken Kesey'in reklamları, solumsuz meraklıları aracılığıyla binlerce insana dağıtılması sonucu LSD Amerikan üniversitelerinde ve Avrupa'da hemen boy gösterdi. LSD ile kurulan ilişki hemen ardından **marijuana**'ya karşı bir ilgi yarattı. Bu iki kaynaktan 1950, **bit** alt kültürüyle 1960'ların 'asit' alt kültürü daha büyük bir topluluğu sonuca oluşturdu. **Bitlerin** mavi çadır bezinden blucin pantolonlarıyla **asitçi** kalabalığın boncuk ve bilezikleri karıştırılınca, **hipiler** Amerikan sahnesindeki en tanınmış alttopluluğu olup çıktılar.

Oysa kısa bir süre sonra büyüme baskıları arttı. On dokuz yaşından küçük binlerce genç bu topluluğa katıldı; milyonlarca genç çocuk televizyondan, dergilerden olup biteni öğrendi, hipiliğe yakınlık duydu. Hatta bazı yetişkinler bile hipiliğe öykündüler. Beklenen sonuç geldi. Hipi altkültürü —General Motors ya da General Electric gibi— bölümlere, yan kuruluşlara ayrılmak zorunda kaldı. Böylelikle hipi alt kültürü yeni alt kültürler doğurdu.

Gelişmeyi bilmeyenler için saçı uzun bütün gençler aynıdır. Oysa hareket içinde önemli alt birimler ortaya çıkmıştır. David Andrew Seeley'e göre, «Belirgin ayrılıklar gösteren bir dizi topluluklar oluşmuştur. Bunlar yalnızca giyimleriyle de-

ğil, ilgi gösterdikleri konular bakımından da birbirlerinden ayrılmaktadırlar.» Seeley bu toplulukların eylemlerinin, «bira partilerinden şiir toplantılarına, esrar çekmekten çağdaş dansa dek çeşitli görünümler kazandığını» söylemektedir. Genellikle biriyle uğraşan, diğerine ilgi duymamaktadır. Seeley, birbirlerinden ayrılan toplulukları, siyasal eylemci **bitnikler**, folk **bitnikleri** ve en sonunda gerçek hipiler biçiminde sıralamaktadır.

Alt kültürel kuruluşların üyeleri, yalnızca kendilerinin anlayabileceği işaretler taşıyorlardı. Sözcelişi folkçular, sandalet giyiyordu. Pantolonun darlığı bile alt kültüre göre değişiyordu.

Düşünce alanında, egemen kültürle ilgili ortak yakınmaları vardı. Oysa siyasal ve sosyal eylem konusunda, kesin ayrılıklar gösteriyorlardı. **Asitçi** hipi bilinçli olarak olayların dışında kalırken, tini - bapır, (teny-bopper) bilgisiz olduğundan ilgi duymuyordu. Yeni Sol'un izleyicileri eylemden, yoğun katılımdan yaıaydı. Bir bölümü, siyasetin saçmalığı üzerinde dururken, diğer bölümü gerilla tiyatrosuyla uğraşıyordu.

Sözün kısası, hipilik şirketi işlerini standart bir biçimde yürütmeyecek ölçüde büyümüştü. Türlenmesi, çeşitlenmesi gerekiyordu; öyle de yaptı. Bir dizi alt kültürel kuruluşlara ayrıldı.

KABİLEDE DÖNME ÇABUKLUĞU

Bölüme başlarken, hareketin, akımın kendisi de önemini yitirmeye başladı. Dünün LSD savunucuları «asidin kötü olduğunu» kabullendiler, yeraltı (underground) gazeteleri okurlarını bu konuda uyarmaya başladı. Hipi alt kültürünü gömmek için San Francisco'da bir cenaze töreni düzenlendi. Gerçek hareket dağılıp bölünürken, turistler bu alt kültürün önemli yöreleri olan Haight Ashbury ve East Village'ye akın akın gelmeye başladılar. O sırada, süreci yeniden başlatmak istercesine yeni bir alt topluluk, 'derikafalılar' sahneye çıktı. Derikafalıların özellikleri, çizme, kısa saç ve şiddetti.

Hipi hareketinin ölüp, yerini derikafalıların alması, geleceğin toplumundaki alt kültür yapısına yeni bir görünüm kazan-

dırmaktadır. Çünkü alt toplulukları yalnızca çoğaltmıyor, devir hızını da arttırıyoruz. Geçicilik kuralı, burada da yürürlüktedir. Değişim hızı, toplumun her kesiminde arttıkça, alt kültürler de geçici olma özelliğini kazanmaktadır.

1950'lerin şiddet yanlısı alt toplulukları olan sokak çetelerinin ortadan kaybolması, alt kültürlerin yaşam sürelerinin de kısaldığını gösteren bir başka kanıttır. On yıl boyunca New York caddeleri, bu çeteler yüzünden bir tür kent savaşlarına tanık olmuştur. Söz konusu kavgalarda bir sürü genç, zincirler, sustalılar, kırık şişelerle birbirlerine şaldırırlardı. Bunlar Londra ve Tokyo caddelerine de yayılmışlardı.

Aralarında doğrudan bir bağlantı olmamasına karşın, bu kavgalar rastlantı değildi. İyice örgütlenmiş çeteler tarafından askerî bir özenle tasarlanıyor ve uygulanıyordu. New York'daki çetelerin Kobralar, Korsan Lordlar, Apaçiler, Mısır Kralları gibi renkli adları vardı. Kendilerine 'yemlik' olarak seçtikleri belirli bir bölgede egemen olabilmek için birbirleriyle dövüşürlerdi.

Dal budak şaldıkları yıllarda yalnız New York'ta iki yüz çete vardı. Bir yıl içinde, 1958'de on bir cinayet işlemişlerdi. Polis yetkililerine göre 1966'da tümüyle ortadan kalktılar. Yalnızca tek bir çete kaldı New York'ta. **The New York Times** şunları yazıyordu: «Son savaşın, çöp döküntüleriyle dolu olan hangi sokakta yapıldığını kimse bilmiyor. Ancak dört ya da beş yıl önce yapıldığı biliniyor (bu tarih 1958 olaylarından iki ya da üç yıl sonrayı belirtiyor). Sonra on yıl tüm New York'u şiddetin eşiğine getiren, savaş çeteleri devri birden sona erdi.» Aynı duruma Washington, Newark, Philadelphia ve başka yerlerde rastlandı.

Sokak çetelerinin ortadan kaybolması, kuşkusuz, kente sakinliği getirmede. New York'taki yoksul Porto Riko'lu ve zenci gençleri birbirleriyle dövüşmeye iten tutkular, şimdi sosyal sistemin kendine yöneldi. Getto'da tümüyle yeni sosyal örgütler, alt kültürler, yaşam biçimleri nedeniyle oluşmuş topluluklar ortaya çıktı.

Alt kültürlerin artan hızla çoğaldığı, yeni ve daha çok alt kültüre yer açmak için ortadan kalktığı bir sürece tanık ol-

maktayız. Toplumun kan dolaşımı sisteminde yer alan metabolik bir süreçtir bu. Sosyal etkileşimin diğer yanları çabuklaştıkça, bu süreç de hızlanmaktadır.

Bu durum, birey için, seçim sorunlarını tümüyle yeni bir yoğunluk düzeyine çıkarmaktadır. Sorun, yalnızca kabile sayısının çoğalması değildir. Bu kabilelerin biçim ya da ilişkilerini hızla değiştirmeleri de fazla önem taşımaz. Birçoğu, bireyin akla yatkın bir soruşturmayı yapacağı süre içinde bile değişikliğe uğramaktadır.

Birey 'alt olma' duygusunu oluşturmak çabası içindedir; hızla değişen çevre içinde kendine bir kimlik kazandıracak ilişkileri kurabilmektir amacı. Bu amaca ulaşabilmenin yolu, sürekli devinen ve sayısı artan hedeflerden birini seçmek olacaktır. Oysa seçim yapabilmenin sorunları, aritmetik değil de geometrik olarak artmaktadır.

Birey mallar, eğitim, kültür, boş zamanı değerlendirme ve eğlenceyle ilgili seçim olanaklarıyla birlikte sosyal seçimlerle de karşı karşıya kalmaktadır. Nasıl araba alırken sunulacak seçim olanakları konusunda kişide bir istek sınırı varsa —belirli bir noktadan sonra eklenecek her seçim olanağı karar verme zorunluluğunu yaratacaktır— sosyal seçim konusunda da birey bir yerde aşırı seçim olanağına ulaşacaktır.

Kişilik bozuklukları, sinirlilik, psikolojik gerilimler, birçok bireyin şimdiden sağduyulu, bütünleşmiş, yerleşik bir kişilik biçimi oluşturmakta zorluk çektiğini göstermektedir. Öte yandan, mallara ve kültüre paralel olarak, sosyal türlendirmeye doğru bir dürtünün oluştuğunu gösteren belirtiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Öfkeli ve korkutucu bir özgürlük genişlemesiyle karşı karşıyayız.

SOYSUZ CANAVAR

Bir toplumda alt kültürel kümeleşmeler arttıkça kişisel özgürlük de genişler. Romantik efsanelerin tersine, sanayi öncesi insanın seçim olanaksızlığından acı çekmesinin nedeni budur.

Duygusal kişiler ilkel toplumların geniş olduğu varsayılan özgürlüklerine özlem duyarlarken, insanbilimciler ve tarihçiler tarafından toplanan kanıtlar bu varsayımla çelişmektedir. John Gardner, «İlkel kabile ya da sanayi öncesi toplum, çağdaş topluma oranla bireyin topluluğa daha kesin teslimiyetini ister,» diyor. Sierra Leone'deki **Temne** kabilesinin bir üyesi Avustralyalı bir sosyal bilimciye şunları söylemiş: «**Temne** kabilesinden bir kişi bir şey seçti mi, hepimizin bu kararı onaylaması gerekir; biz buna işbirliği deriz.»

Kuşkusuz biz buna 'uymak zorunluğu' (konformite) deriz. Sanayi öncesi insanının uyum yapma zorunluğu, yoldaşlarıyla iyi geçinme, onlarla birlikte yaşama gereğinden doğmaktadır. **Temne** kabilesi üyesinin içinde yaşadığı toplum, tek parçalıdır. Birçok özgür ögeye bölünmemiştir. Sosyologların deyişiyle farklılaşmamıştır.

Bir kurşunun geniş bir camı parçalaması gibi sanayileşme toplumları binlerce parçaya — okullar, şirketler, hükümet daireleri, kiliseler, ordular — bölmüştür; bunlar da alt birimlere ayrılırlar. Aynı bölünme, resmi olmayan düzeyde de oluşur: Rodeo binicileri, zenci Müslümanlar, motosikletliler, derikafalılar ve benzeri alt topluluklar ortaya çıkar.

Sosyal düzenin parçalanması, biyolojideki büyüme sürecine tıpatıp benzer. Dölütler geliştikçe, daha özel organlar oluştururlar. Evrimleşme olayı, virüsten insana dek süregelen bir farklılaşmanın en üstün düzeye doğru gelişmesidir. Yaşayan varlıklarda ve sosyal topluluklarda, az farklılaşmadan çok farklılaşmaya doğru, karşı konmaz bir devinim vardır.

Böylece ekonomide, sanatta, eğitimde ve kitle kültüründe, sosyal düzenin kendisinde türleştirmeye doğru oluşan paralel eğilim bir rastlantı değildir. Bu eğilimlerin tümü, geniş tarihsel sürecin bir parçasını oluşturmaktadırlar. Üstün sanayi devrimi, insan toplumunun bir sonraki yüksek farklılaşma düzeyine geçişi olarak görülebilir.

Toplumumuzun sık sık bağlantı yerinden çatlmasının nedeni budur. Her şey gittikçe karmaşık bir görünüm kazanmaktadır. Bir zamanlar bin örgütsel varlık söz konusuysen, bu

sayı şimdi on bine ulaşmıştır. Aralarındaki ilişkiler de gittikçe geçici çok az kalıcı alt kültür varken, şimdi birbirleriyle çarpışan, çoğalan, binlerce geçici alt kültür vardır. Sanayi toplumu bütünleştiren güçlü bağlar — yasal bağlar, ortak değerler, merkezileştirilmiş ve standartlaştırılmış eğitimsel, kültürel üretim — kopmaktadır.

Tüm bunlar birdenbire, kentlerin ve üniversitelerin 'yönetilemez' duruma gelişlerini açıklar. Tekdüzelik, basitlik ve kalıcılık gibi, bir toplumu bütünleştiren eski öğelere dayalı yöntemler artık yeterli değildirler. Yeni, daha iyi bölünmüş bir sosyal düzen —üstün sanayi düzeni— ortaya çıkmaktadır. Önceki sosyal sistemlere oranla daha çeşitli ve kısa süreli öğelere dayalı bir sistemdir. Ama bütünü nasıl oluşturacağımızı, aradaki bağları nasıl kuracağımızı henüz öğrenmiş değiliz.

Yeni bir farklılaşma düzeyine sıçraması, birey açısından korkutucu sonuçlar getirecektir. Oysa bunlar çoğu insanın karşılaşmaktan korktuğu sonuçlar değildir. Bireysel özgürlüklerin yok olduğu, acımasız bir tekdüzeliğe doğru gittiğimiz sık sık söylenmiştir. Bu nedenle aşırı bireyciliğin getirebileceği tehlikeleri düşünme olanağını (ya da gereğini) bulamamışızdır.

'Kitle toplumu' kuramcıları, hâlâ çağını geçirmiş bir gerçeğin etkisi altındadırlar. Kör bir tavırla teknolojiden nefret eden yeni zaman peygamberleri, sanayileşmenin koşullarına hâlâ ilkel tepkiler göstermektedirler. Oysa sistem şimdiden aşılımıştır.

Sanayi işçilerini tutsak eden bugünkü koşullara karşı çıkmak, erdemli bir davranıştır. Oysa bu koşulların geleceğe doğru izdüşümünü yapıp bireyciliğin, türlendirmenin ve seçim olasılığının öldüğünü ileri sürmek yararsız bir girişimdir.

Geçmişin ve şimdinin insanı görelî olarak seçim olanağı bulunmayan yaşam biçimlerine tutsak edilmiştir. Sayısı her gün artan geleceğin insanları, seçimle değil aşırı seçimle karşı karşıya kalacaklardır. Onları, özgürlük patlaması beklemektedir.

Bu özgürlük, yeni teknolojiye karşı değil, onunla birlikte gelmektedir. Çünkü insanı kafasız bir robot gibi tekdüze işleri yapmaya zorlayan ilkel sanayi teknolojidir. Yarının tekno-

lojisi, tekdüze görevleri kendi üzerine alacak, insana yalnızca karar verme, kişisel yetenekler ve hayal gücüyle ilgili işlevleri bırakacaktır. Üstün sanayileşme birbirinin benzeri 'kitle' insanları' değil; birbirinden farklı bireyler yaratacaktır.

İnsan ırkı, tekdüze uyum yapma zorunluğundan kurtularak, eskisine oranla sosyal açıdan daha türlendirilmiş olacaktır. Biçimlenmeye başlayan üstün sanayi toplumu, yeni yaşam biçimlerine güç verecektir.

BÖLÜM ON DÖRT

YAŞAM BİÇİMLERİNİN ÇEŞİTLİĞİ

İşadamları San Francisco'da, göğüsleri çıplak kızların hizmet ettiği restoranlarda yemek yerler. New York'taysa **avant-garde** parçalardan oluşan bir konser veren genç bir viyolon-selci kız, göğüsleri çıplak olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır. St. Louis'te bilimadamları, orgazm fizyolojisi üstüne yaptıkları çalışmaların bir parçası olarak bir kamera önünde çiftleşecek fahişeler, vb. kişiler kiralamaktadırlar. Oysa Ohio eyaletinin Columbus kentinde 'Little Brother' (Küçük Erkek Kardeş) diye adlandırılan bebeklerin, erkek cinsel organına benzemesi tartışmalara yol açmaktadır. Kansas City'de eşcinsellerin kurduğu örgütler, Pentagon'un eşcinseller üzerine koyduğu yasağı (Pentagon ihtiyatlı biçimde bu yasağı kaldırmaktadır) kaldırması için kampanya açmaktadırlar. Öte yandan Amerikan hapis-haneleri eşcinsellik suçundan tutuklanmış kişilerle doludur.

Cinsel değer yargıları üzerinde bu denli çelişkiye, hiçbir ülkede rastlanmaz. Oysa benzer çelişkiler, öteki değer yargıları için de söz konusudur. Amerika paraya, yasalara ve düzene, ırka, dine, Tanrıya, aileye ve kendine duyduğu kuşkuyla nede-niyle işkence çekmektedir. Bir çeşit değer yargısı kuşkusuyla acı çeken yalnızca ABD değildir. Tüm ileri teknoloji toplulukları aynı kuşkunun ağına düşmüşlerdir. Geçmişin değerlerindeki

çöküş, dikkati çekmeyecek gibi değildir. Her rahip, politikacı ve anababa, başlarını sallayarak kaygılarını belli etmektedirler. Oysa değerlerin değişimiyle ilgili tartışmalarda, iki önemli noktadan gözden kaçmaktadır. Bunların birincisi hızdır.

Değerlerin devir hızı tarihte hiç bu denli çabuk olmamıştı. Geçmişte kişi, bir toplumda yaşarken, yaşamı boyunca değer yargılarının değişmeyeceğini bekleyebilirdi. Cysa günümüzde sanayileşmemiş toplumlar dışında bu varsayım geçerli değildir.

Bu durum, halkın ve kişinin değer sistemlerinin yapısında geçiciliğin egemen olduğunu gösterir. Sanayi çağının koyduğu değerlerin yerini alacak olanlar, geçmiştekilere oranla daha kısa ömürlü olacaklardır. İleri teknoloji toplumdaki değer sistemlerinin 'değişmez durumlar'a dönüşeceğini gösterir bir belirti yoktur. Çünkü gelecek, daha hızlı değer değişimlerine gebe dir.

Bu eksen içinde ikinci ve güçlü bir eğilim daha belir maktadır. Toplumlardaki bölünmeler, değerlerin tür lenmesi sonucunu da birlikte getirmektedirler. Düşünce birliğinin bozulmasına tanık oluyoruz.

Geçmişteki toplumların çoğu, ortak olarak paylaşılan geniş bir merkezî değerler çekirdeğiyle işlemişti. Bu öz şimdi daralmaktadır. Önümüzdeki yıllarda, geniş bir düşünce birliğinin oluşmasını beklemek, hiç de akla yatkın bir davranış olmaz. Baskılar tekdüzeliğe değil, çeşitliliğe doğrudur.

İleri teknoloji toplumlarda kafaları dolduran düzensiz propagandanın temelinde yatan da bu olgudur. Ev, okul, şirket, kilise, arkadaş toplulukları ve kitle haberleşme araçlarının —ve alt kültürlerin tümü çeşitli değer dizilerini reklam etmektedirler. Birçok kimse için sonuç «nasıl olsa hepsinin alıcısı var» (ya da ne satarsan gidiyor) sözüdür. Gerçekte, bu da bir değer yargısıdır. **Newsweek**'e göre, «Toplumumuz düşünce birliğini yitirmiştir... Dil, davranış ve tavır konularında varılan, duyulan, görülen, üzerinde sağlanan ortak ölçüler kaybolup gitmiştir.»

Düşünce birliğinin yıkılmış olduğu konusundaki görüşler, **Rhode Island Hastanesi** sosyal bilimler araştırma koordinatörü **Walter Gruen**'in bulgularıyla da doğrulanmaktadır. Gruen

«Amerikan nüve kültürü» üzerine bir dizi istatistik araştırmalar düzenlenmiştir. Daha önceki araştırmacıların tersine, orta sınıfın tekdüze bir inançlar sistemine sahip olmadığını, inançlardaki çeşitliliğin şaşırtıcı düzeylere vardığını ortaya çıkarmıştır.

Gruen, özellikle zengin, eğitilmiş topluluklarda düşünce birliğinin yerini, bir bölük değerlerin aldığı kanısındadır. Alt kültürlerin sayıları ve çeşitleri arttıkça, değer bölükleri de çoğalacaktır.

Yeni tüketim mallarının, hizmetlerin, eğitimsel, mesleki ve boş zamanların değerlendirilmesine ilişkin seçme olanaklarının sersemletici geçit töreniyle, çarpışan değer sistemleriyle yüz yüze gelen geleceğin insanları, yeni seçme biçimlerine doğru sürükleneceklerdir. Seçme olanaklarının dar olduğu çağların insanları olağan ürünleri nasıl tükettiyse, geleceğin insanları da yaşam biçimlerini tüketeceklerdir.

MOTOSİKLETLİLER VE AYDINLAR

Kraliçe Elizabeth'in zamanında, 'centilmen' sözcüğü yalnızca doğumun değil de, tüm bir yaşam biçiminin kişiye kazandırdığı bir unvandı. Kişinin centilmen olabilmesi için belirli bir yaşam biçimine ulaşması gerekirdi: İyi eğitilmiş, nazik olmak zorundaydı; halka oranla çok iyi giyinmesi, boş zamanlarını belirli uğraşlarla değerlendirmesi gerekirdi; büyük ve iyi döşenmiş bir evde oturmalıydı; kısacası sınıfsal 'üstünlüğünü' oluşturan öğeleri sürekli olarak korumalıydı.

Tüccar ve köylü sınıflarının da, kendilerine özgü bir yaşam biçimleri vardı. Bu yaşam biçimleri de centilmenlerinki gibi, oturdukları yerden, işlerine, giyimlerine, tavırlarına ve dinlenmelerine varıncaya dek çeşitli öğelerden oluşurdu.

Günümüzde de yaşam biçimlerimizi öğelerden oluşturuyoruz. Ancak değişen çok şey var. Artık yaşam biçimleri, yalnızca sınıfsal konum (düzey) tarafından belirlenmiyor. Sınıflar bile küçük birimlere bölünmekte. Ekonomik öğeler, önemlerini yitiriyor. Günümüzde kişinin sınıfsal temeliyle, bir alt kültüre

bağlı olarak seçtiği yaşam biçimi farklıdır. Emekçi sınıftan bir hipiyle Exater'den ya da Eton'dan ayrılma bir hipinin yaşam biçimleri, aynı olmasına karşılık sınıfsal konumları ayırır.

Kişinin yaşam biçimini üyesi olduğu alt kültür ortaya koyduğuna göre, sayısal patlama içine girmiş olan alt kültürlerin yaşam biçimlerini de eşit sayıda çoğalttıklarını söyleyebiliriz. Amerikan, İngiliz, Japon ya da İsveç toplumuna girmiş bir yabancı, dört, beş tane sınıfsal temele dayalı yaşam biçimi yanında, yüzlerce çeşitte yaşama olasılığı arasından bir seçme yapmak zorunda kalacaktır. Yarın alt kültürler çoğaldıkça, yaşam biçimlerinin sayısı da artacaktır.

Yaşam biçimlerini nasıl seçtiğimiz, bu seçmenin bizim açımızdan önemi, yarının psikolojisinde temel konulardan biri olacağına benzemektedir. Çünkü yaşam biçiminin seçilmesi, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, kişinin geleceğine biçim vermektedir. Günlük yaşamımızla ilgili seçimler, bir düzen ya da değer yargısı getirerek, biçim verme sürecini yürürlüğe sokmaktır.

Böylesine seçmelerin nasıl yapıldığını incelersek, bu konu açıklığa kavuşur. Evini döşeyecek olan genç çift, yüzlerce değişik lambaya —İskandinav, Japon, Fransız, Tiffany tipi, Amerikan tipi gibi— bakabilir. Çeşitli lambaları taradıktan sonra Tiffany tipi lamba üzerinde karar kılabilir. Çok geniş olasılıkları gözden geçirdikten sonra, birinin üzerinde durmaktadırlar. Mobilya bölümünde, yine birçok seçim olanağını gözden geçirdikten sonra Viktorya tipi masayı beğenebilirler. Bu araştırma ve seçme işlemi halılarda, perdelerde, yemek masasının sandalyelerinde de sürdürülür. Gerçekte bu işlem yalnızca evin döşemesinde değil, düşüncelerin, dostların, hatta kullanılan sözcüklerle kabul edilen değer yargılarının edinilmesinde de geçerlidir.

Toplum, kişiyi düzensiz seçeneklerle bombardıman ederken, yapılan seçmeler birer rastlantıdan öteye geçemez. Hangi konuda (eşya seçimi veya düşünce seçimi) olursa olsun tüketici (alıcı) önceden saptanmış bir dizi zevkler ve tercihlerle gelmektedir. Üstelik hiçbir seçme tümüyle bağımsız olmayacaktır. Her biri daha önce yapılan seçmelerle koşullandırılmıştır. Çiftin masa

seçimleri, daha önceki lamba seçimiyle biçimlendirilmiştir. Binlinçli olarak ya da olmayarak, bütün eylemlerimizde, kişisel bir biçime varma çabası görülür.

Takma yaka ve diz boyu çorap giyen Amerikalı bir erkek, geniş burunlu ayakkabı giyip, James Bond çanta da taşıyabilir. Yakından bakarsak, o kişide bir işadaminin yüz ifadesini ve havasını bulmamız olasılığı fazladır. **Rock** müzisyeni Jimi Hendrix gibi saçlarını uzatması olasılığı çok düşüktür. Belirli giysiler, tavırlar, konuşma biçimleri, görüş ve davranışları birbirleriyle uyum içindelerken, bir bölümünün de bu uyumu yapmadığını, o da bizim gibi bilir. Tüm bunları belki hisseder, belki de 'sezer', -ancak toplumdan edindiği bu bilgi onun eylemlerini biçimler.

Çelik bir başlık ve kara bir ceket giyip, gamalı haçlı kolye takan motosikletli, giyimini çizmelerle tamamlar. Yürürken, konuşurken üzerinden kabadayılık akar. Çünkü o da tavır birliğine önem vermektedir. Yumuşaklığın ya da inceliğin, seçtiği yaşam biçimindeki bütünlüğü bozacağını bilir.

BİÇİM YAPIMCILARI VE MİNİ KAHRAMANLAR

Motosikletliler niye kara ceket giyerler? Niçin kahverengi ya da mavi giymezler? Amerikalı işadamı niye geleneksel evrak çantalarından taşımaz da James Bond çantasından taşır? Çünkü bir örneği, önlerine konmuş bir ilkeyi izlemektedirler.

Yaşam biçimi örneklerinin kökeni üzerinde, çok az bilgimiz var. Bildiğimiz, halkça bilinen kahramanların, ünlülerin, hatta uyduruk kişilerin (James Bond gibi) bu işde parmaklarının olduğudur.

Marlon Brando'nun, kara ceketıyla motosiklet üzerindeki kabadayı görünümü belki de bir yaşam biçimine örnek olmuştur. Aşk ve LSD üzerine gizemli (mistik) konuşmalar yapan Timothy Leary binlerce genç için bir örnek olmuştur. Sosyolog Orrin Klapp'a göre böylesine kahramanlar «bir sosyal tipin kristalize olmasına yardımcı olurlar.» **Rebel Without A Cause** (Âsi Gençlik) adlı filmde yabancılaşan gençliği sergileyen Ja-

mes Dean ve gitar tangırdatan **rock'n'rollcu** görüntüsünü ilk veren **Elvis Presley** böylesine kahramanlardır. Ardından uzun saçları, değişik üstleri ve başlarıyla **Beatles** gelmiştir. Buradan yola çıkan Klapp, «Halkın tuttuğu ünlülerin temel işlevleri, tipleri dolayısıyla yeni yaşam biçimlerini ve zevkleri görünür duruma getirmektedir,» diyor.

Yine de **biçim yapımcısının** kitle ortamınca oluşturulmuş bir **idol** (1) olması gerekmez. Ünü, belirli bir alt kültürün dışına çıkmamış olabilir. Columbia'da İngilizce profesörü olan Lionel Trilling, ABD'deki edebiyat ve bilim çevrelerinde çok iyi tanınan ve New York'lu bir alt kültürü olan **Batı Yakası Aydınları'nın** yıllar boyu **babası** olmuştur. Aynı topluluğa **analığı** da üne kavuşmadan önce Mary McCarthy yapmıştır.

Gençlik dergisi olan **Cheetah'da** çıkan bir yazısında John Speicher, 1960'larda gençlerin ilgisini çeken yaşam biçimlerini sıralamıştır. Tercihler Che Guevara'dan William Buckley'e, Bob Dylan ve Joan Baez'den Robert Kennedy'ye varıncaya dek uzanmaktadır. Speicher, «Amerikan gençliğinin çantası kahramanlarla dolu,» diyor. «Nerede kahraman varsa, izleyicileri olan mezhep üyeleri de var.»

Alt kültür üyesi için kahramanların sağladığı, «psikolojik kimliğin varoluş gereğidir.» Kuşkusuz bu, yeni bir eğilim değildir. Daha önceki kuşaklar kendilerini Charles Lindbergh'e ya da Theda Bara'ya benzetme çabası içindeydiler. Yeni ve önemli olan, bu kahramanların ve mini-kahramanların yerden biter gibi ortaya çıkmalarıdır. Alt kültürler çoğalıp, değerler türlendikçe, «kimliğin umutsuzca bölündüğünü» görmekteyiz. Speicher'e göre, birey açısından bu durum geniş seçme olanağı yaratmaktadır: «Aralarından seçme yapılabilecek geniş bir topluluklar, kültürler ve kahramanlar dizisi vardır. Karşılaştırarak bir alışveriş yapabilirsiniz.»

YAŞAM BİÇİMİ FABRİKALARI

Ünlü kişiler, biçim yapımçıları olarak ortaya çıkarken, bizim alt kültürler diye adlandırdığımız topluluklar da biçimleri oluşturup pazarlamaktadırlar. Kitle iletişim araçlarından alınan işlenmemiş simgelerle birleştiren parçalar, yabancı giysilere; düşüncelere dönüşmekte, bunun da adı **Yaşam biçimi örneği** .olmaktadır. Belirli bir örnek ortaya çıkınca alt kültürler de, diğer şirketler gibi mallarını pazarlayacaklardır. Sonuç olarak alıcı da bulurlar.

Bu süreçten kuşku duyanlar, uyuşturucu madde kullanımını teşvik ederek, güdüleyerek, hipi yaşam biçiminin oluşmasına önyak olan Allen Ginsberg'in, Timothy Lear'ye yazdığı mektupları okumalıdır.

Ozan Ginsberg şunları yazıyor: «Dün Norman Mailer ve Ashley Montagu'yla birlikte televizyona çıktım; iyi bir konuşma yaptım... herkese uçmayı (uyuşturucu madde almak) salık verdim... Uyuşturucu madde kullanmayan tüm özgürlükçü kişilerle ilişki kurdum, etkiyi yaygınlaştırmak için... **The New York Times**'deki dost Kenny Love'a şimdiki durumu özetleyen beş sayfalık bir yazı yazdım. Yazıdan bir öykü (haber-öykü) oluşturulabileceğini söyledi. Böylece daha üst düzeydeki bir dost tarafından ulusal televizyon ağına iletilir. Ayrıca yazımın birer kopyasını, **New York Post**'tan Al Aronowitz'e, **Time**'dan Rosalind Constable'a ve **Harper**'sden Bob Silvers'a verdim...»

LSD'nin ve hipi olayının böylesine yaygınlaşmasına şaşmamak gerekir. Kamuoyunu istediği biçimde oluşturduğu gerekçesiyle, hipilerin yamyassı etmekten mutluluk duyacakları Hill and Knowlton ya da benzeri halkla ilişkiler şirketlerinin iç yazışmalarını andıran yukarıdaki mektup, Ginsberg'in kitle araçlarıyla kurduğu başarılı ilişkiyi açıklamaktadır. Hipi yaşam biçiminin ileri teknoloji toplumlardaki gençlere başarılı satışı, çağımızın bildik (klâsik) pazarlama öykülerinden biridir.

Alt kültürlerin tümü bunca saldırgan ve yetenekli değildir, ama toplum içindeki toplam güçleri çok büyüktür. Bu güç

'ait olmak' konusunda duyduğumuz dayanılmaz istek sonucu oluşmaktadır. İkel kabile üyesi, kabilesine karşı güçlü bir bağlılık duyar. Ona 'ait olduğunu' bilir kendini .ondan ayrı düşünmesi olanaksızdır. İleri teknoloji toplulukların büyük ve karmaşıklığı kişi açısından öylesine anlaşılmalıdır ki, özdeşliğimiz ve bütünlé olan ilişkimizi ancak bir ya da birkaç alt topluluğa girerek kurabiliriz. Böyle bir ya da birkaç toplulukla özdeşleşmemek bizi yalnızlık, yabancılaşma ve etkin olamama durumuna iter. Kim olduğumuzu aramaya başlarız.

Öte yandan ait olma, bizden daha büyük sosyal bir hücrenin parçası olma duygusu, öylesine doyurucudur ki, çoğu kez direnmemize rağmen, topluluğun değerlerine, tutumlarına ve yaşam biçimine katılırız.

Oysa sağladığımız yararların karşılığını öderiz. Çünkü bir kez, alt kültürle psikolojik ilişki kuruldu mu, topluluk bize baskı yapmaya başlar. Toplulukla 'geçinebilmek' için ödün vermek gerektiğini anlarız. Yaşam biçimi örneğine uyduğumuz sürece sıcaklık, dostluk ve kabul görürüz. Ancak önerilen yaşam biçiminden saptığımız zaman alaya alınır ve diğer taktiklerle cezalandırılırız.

Önceden saptanmış yaşam biçimi örneklerini bize satarlar-ken, alt kültürler dikkatimizi çekmeye çalışırlar. Bunu yaparken en dayanıksız psikolojik malımız olan kişisel görüntümüze saldırırlar. «Bize katıl,» diye fısıldarlar. «Daha büyük, daha iyi, daha etkin, daha saygın ve daha az yalnızlık çeken biri ol.» Hızla çoğalan alt kültürler arasında bir seçme yaparken, kimliğimizin, vereceğimiz karar sonucu ortaya çıkacağına bilincine tam varmamış olabiliriz. Oysa ileri sürülen psikolojik ödüllerin etkisi altında, bir ileri bir geri devinmekteyizdir.

Aralarından bir seçme yapacağımız an durumumuz New Orleans'ın Bourbon Caddesinde dolaşan bir turisti andırır. Pavyonların önünden geçerken, kapıcılar insanı kollarından yakalayıp içeri çeker; platformda soyunan kadının çıplak etini şöyle bir görürsünüz. Alt kültürler bize doğru uzanır, en özel düşlerimize hitap ederek bizi ele geçirmeye çalışırlar.

Bize sundukları yalnızca çıplaklık, yeni bir sabun ya da deterjan değildir. Onlar bir ürün değil, **üstün ürün** sunarlar. İnsan

sıcaklığı, dostluk, saygınlık, bir topluluk olma duygusu sundukları doğrudur. Ancak deodorant ve bira reklamcıları da aynı şeyleri sunmaktadırlar. Alt kültürlerin üstünlüğü kişileri aşırı seçimin gerginliğinden korumalıdır. Çünkü onlar, tek bir ürün ya da düşünceyi değil, tüm ürünleri ve düşünceleri, tek bir malı değil tüm bir biçimi önermektedirler. Seçmenin artan karmaşıklığını kişi için katlanılabilir oranlara indirmektedirler.

Çoğumuz büyük bir istekle böylesine yol gösterici kolaylıkların peşindeyiz. Ahlak anlayışlarının çatıştığı, aşırı seçimin sorun haline geldiği bir dönemde, en yıpratıcı 'üstün ürün' kişinin yaşamını düzenleyecek bir kuraldır. İşte yaşam biçiminin sunduğu da budur.

BİÇİMİN GÜCÜ

Kuşkusuz, herhangi bir yaşam biçimi, bu işi görmeyecektir. Rekabet eden örneklerden oluşmuş bir Kahire çarşısı içindeyiz. Tüm bu psikolojik güçlerin arasında biz bir yol, varlığımızı düzene sokmak için bir biçim aramaktayız. Kahramanlar ya da mini-kahramanlar arayacağız, yerlerine geçebilmek için. Biçim arayan kişi, uygun bir giysi örneği bulabilmek amacıyla moda dergisini karıştıran bir hanımdan farklı bir durum içinde değildir. Moda dergisini karıştıran hanım birbiri ardından örnekleri inceledikten sonra birinin üzerinde duracak, o örneğe göre bir giysi yaratmaya karar verecektir. Derken gerekli malzemenin toplanması aşamasına gelinecektir: Kumaş, iplik, düğme vb. Yaşam biçimi yaratan kişi de, aynı yoldan gerekli girişimlerde bulunacaktır. Saçını uzatacaktır öncelikle. Yeni sanatı yansıtan afişler, Guevara'nın bir kitabını satın alacaktır. Marcuse ve Frantz Fanon üzerine tartışmayı öğrenecektir. Özellikle 'uygunluk' ve 'kurulu düzen' gibi sözcükleri kullanacaktır.

Tüm bunlar o kişinin siyasal eylemlerinin önemsiz ya da görüşlerinin yanlış veya aptalca olduğunu göstermez. Toplum üzerine ileri sürdüğü görüşler geçerli (ya da geçersiz) olabilir. Ancak onları iletmek konusunda seçtiği yol, onun kişisel biçim

arayışının bir parçasıdır.

Kadın kişi, giysisini dikerken aynaya bakar; üzerine tıpatıp uysun diye, orasından burasından düzeltir. Sonunda ortaya çıkan ürün ölçülere uygundur. Öte yandan aynı örneğe göre dikilmiş giysilere son derece benzer bir görünümü vardır. Biz de kendimize özgü bir yaşam biçimine aynı yoldan ulaşırız. Yine de kendimize özgü bu biçimin, daha önce bir alt kültür tarafından pazarlanmış bir biçime benzediği görülür.

Belirli bir yaşam biçimi örneğine bağlandığımızın çoğu kez bilincine varamayız. İşadami, Zenci Militanı ya da Batı Yakası Aydını olma konusundaki kararlara, çok ender olarak, akılcı bir çözümlenme sonucu varılır. Söz konusu kararlar bir anda, açık bir biçimde de alınmaz. Sözcü, sağlık nedeniyle sigarayı bırakıp pipo içmeye başlayan araştırmacı bilimadami, piponun seçmekte olduğu yaşam biçiminin bir parçası olduğu gerçeğini gözden kaçırmaktadır. Tiffany tipi lambayı seçen genç çift, yeni bir yaşam biçimi oluşturduklarının farkında değillerdir.

Çoğumuz, yaşamlarımıza, yaşam biçimleri açısından bakmayız. Bu yüzden de konu üzerinde nesnel (objektif) konuşmakta zorluk çekeriz. Yaşam biçimimizi oluşturan değer yargılarını açıkça anlatmaya çalıştığımız zaman daha büyük zorluklar içine gireriz. Böylesine bir iş kuşkusuz çok zordur, çünkü çoğumuz, bütünleşmiş tek bir biçim yerine, çeşitli örneklerden alınmış öğelerden oluşan bir biçim edinmişizdir. Hem **Hipinin**, hem de **Sörfçü'nün** yerine geçebiliriz. **Batı Yakası Aydını'yla İşadami'nin** birleştiren bir biçim seçmiş olabiliriz. (Nitekim New York'taki yayımcılar böylesine bir yaşam biçimini benimsemişlerdir.) Kişinin kişisel biçimi, oradan buradan aktarmayla dayandığı temel örneklerden kendini kurtarmakta sık sık zorluk çeker.

Kendimizi belirli bir örneğe bağladık mı, onu kurup sağlamlaştırmak için büyük bir uğraşa gireriz. Zamanında onu korumaya çalışırız. Çünkü biçim, bizim için büyük önem kazanmıştır. Bu durum, biçiminin bir tutku haline dönüşeceği, gelecekteki insanlar için de geçerlidir. Biçimine duyulan ilgi, edebi-

yat eleştirmenlerinin sözünü ettiği biçimcilikten (formalizm) ayırır. Söz konusu olan, dış görünüme duyulan ilgi değildir. Çünkü yaşam biçimi; yalnızca dış davranışla ilgili değildir; davranışları oluşturan değerler de önem kazanır; kişisel iç görüntüyü değiştirmeden kişinin yaşam biçimini değiştirmek olanaksızdır. Geleceğin insanları 'biçim bilinçli' değil, 'yaşam biçimi bilinçli' kişiler olacaklardır.

Küçük şeyler bu nedenle, onlar için büyük önem kazanır. Kişinin yaşamındaki küçük bir ayrıntı, zorluklarla oluşturulmuş bir yaşam biçimine meydan okuyabilir; eğer amacı biçimin bütünlüğünü bozmaksa, bunu yaparken de duygusal güçle yüklenir. Ethel Hala bize bir düğün armağanı verebilir. Bizim yaşama biçimimize yabancı olduğu için o armağan bizi üzebilir. «Ethel Hala'nın daha iyisini beceremeyeceğini,» bilmemize rağmen armağan bizi sinirlendirir, kızdırır. Çabucak, evin bir yerine tıkip gözden irak tutarız.

Ethel Hala'nın ekmek kızartacağı ya da yemek takımı kendi yapısı içinde bir önem taşımaz. Oysa değişik bir alt kültürel dünyadan gelen bir bildiridir o; kendi biçimimizle olan bağlarımız zayıfsa ya da biçimler arasında bir geçiş halindeyse, bu bildiri tehlikeli olabilir. Psikolog Leon Festinger, kişinin önceden oluşmuş kavramlarına meydan okuyan bilgileri geri çevirip yadsıması eğilimini 'kavranmış uyumsuzluk' sözcükleriyle tanımlamaktadır. Özenle işlenmiş inançlardan oluşan yapıyı bozacak **şeyler** duymak istemeyiz. Ethel Hala'nın armağanı da 'biçimsel uyumsuzluğun' bir ögesidir. Özenle kurulmuş yaşam biçimimize karşı bir tehdittir.

Yaşam biçimi, niye kendini korumak için böyle bir güce sahiptir? Ona bağlılığımızın kaynağı nedir? Yaşam biçimi, kendimizi dışa vurmamıza yarayan bir araçtır. Hangi alt kültüre ait olduğumuzu dünyaya açıklamanın yoludur. Oysa bizim için önemi, bu saydıklarımızla bitmiyor. Yaşam biçimlerinin böylesine önem kazanmasının —toplumdaki türlenme arttıkça kazandığı önem de artacaktır— gerçek nedeni, aşırı seçmenin artan baskılarına karşı sürdürdüğümüz özel savaşta, bir yaşam biçimi seçmenin, her şeyin üstünde, çetin bir strateji olmasıdır.

Bilinçli ya da bilinçsiz olarak, William Buckley ya da Joan Baez, Lionel Trilling ya da sörfçü J. J. Moon'a benzemeye karar vermek, bizi milyonlarca kısa süreli kararlar almaktan kurtaracaktır. Belirli biri biçime bağlandıktan sonra ona uymayan giyim, davranış ve düşüncelerle ilgili bir çok olasılığı seçim dışı bırakmış oluyoruz. Başkaldıran öğrenci örneğini seçen bir üniversitelinin, Wallace'a oy verip vermemek, James Bond çantası taşıyıp taşımamak ya da yapmak konusunda enerjisini harcamasına gerek kalmaz, (Çünkü yaşam biçimini seçtiği an, sağcı bir başkan adayına oy vermesi ya da kurulu düzenden yana davranışlar içine girmesi olasılığı kalmamaktadır.)

Belirli bir yaşam biçimi üzerinde karar kılmakla çok sayıda seçeneği saf dışı bırakıyoruz. Motosikletli örneğini seçen bir kişinin, yüzlerce eldiven içinde seçim yapması gereği ortadan kalkacaktır. Kendi yaşam biçimi örneğine uygun, birkaç eldiven arasından seçim yapacaktır. Çünkü benimsediği yaşam biçimi seçme olanaklarını sınırlamaktadır. Eldivenler için söylenenler, düşünceleri, sosyal ilişkileri açısından da geçerlidir.

Tek yaşam biçimine bağlanma isteği, verilmiş bir üstün karardır. Bu karar, günlük yaşam içinde alınan kararların üstünde yer alır. Seçeneklerin alanını daraltmakla ilgilidir. Seçtiğimiz biçime uygun çalışırsak, seçim yapmamız kolay olacaktır. Yol gösteren kurallar açık seçiktir. Ait olduğumuz alt kültür her soruya karşılık bulabilmemiz için bize yardımcı olacak, yol gösteren kuralları yerli yerinde koruyacaktır.

Oysa yaşam biçimimiz, birden saldırıya uğrarsa, dıştan bir olgu bizi bazı şeyleri kabule zorlarsa, yeniden üstün kararlar almak zorunda kalırız. Yalnız kendimizin değil, iç görüntümüzün değişmesi gereğiyle yüz yüze geliriz.

Acı verici bir olaydır bu; çünkü yaşam biçimini bırakmakla, onu oluşturan alt kültürle olan bağlarımızı da koparmaktayızdır. Artık 'ait olmak' söz konusu değildir. Daha kötüsü, temel kurallarımız da boşlukta kalır; belirli bir politikanın güvençesinden yoksun olarak bir dizi yeni kararlar almak zorundayızdır. Kısacası aşırı seçmenin ezici baskısıyla karşı karşıya kalırız.

KİŞİLİĞİN AŞIRI BOLLUĞU

«Yaşam biçimleri arasında» ya da «alt kültürler arasında» olmak bunalım getirir. Geleceğin insanları biçim arayışı içinde bulunacaklarından, geçmişin ya da şimdinin insanlarına oranla, bu tür bunalıma daha çok konu olacaklardır. Yoluna devam ederken, kimliğini değiştirecek olan üstün sanayi toplumunun insanı, çarpışan alt kültürler arasında kendine özgü bir yörüngeyi izleyecektir. Geleceğin sosyal devinimidir bu: Söz konusu olan, yalnızca ekonomik bir sınıftan diğer bir sınıfa değil, bir topluluktan diğerine doğru oluşan bir devinimdir. Bir alt kültürden diğerine yaptığı bu huzursuz devinim, yaşam çizgisini oluşturacaktır.

Bu huzursuzluğun birçok nedenleri vardır. Tek neden bireyin psikolojik gereksinmelerinin geçmişe oranla daha sık değişmesi değildir; çünkü alt kültürler de değişmektedir. Bu benzeri nedenlerden dolayı alt kültür üyeliği gittikçe geçici bir görünüm kazanacağından, önümüzdeki yıllarda kişisel bir biçim arama eylemleri artarak yoğunlaşacaktır. Tekrar tekrar sıkıntı ve hoşnutsuzluk üzerimize çökecek, «çevremizde olup bitenler» yaşam biçimimize uymaya başlayacaktır. O anda yeniden seçim olanaklarını düzenlemek amacıyla yeni kurallar aramaya başlayacağız. Böylece yeniden üstün karar aşamasına geleceğiz.

O sıralar, davranışlarımızı yakından inceleme olanağını bulabilen bir kişi, Geçicilik Endeksi diye anlandırabileceğimiz ani bir yükselişe tanık olacaktır. Varlıkların, yerlerin, insanların, örgütsel ilişkilerin yaşamımız içinde büyük bir devir hızına ulaştığı görülecektir. İpek giysisi ve boyunbağını, eski Tiffany tip lambayı, pençe ayaklı Viktorya tipi masayı, kısacası geçmişteki alt kültürle kurduğumuz ilişkilerin simgesi olan her şeyi yaşamımızdan atacağız. Yeni kimliğimize uygun yeni nesnelere ve ilişkileri teker teker yaşamımıza sokacağız. Aynı süreç, sosyal yaşamımızda da ortaya çıkacaktır. Önceleri savunduğumuz düşünceleri kafamızdan çıkarıp atacağız (ya da onları yeniden açıklamaya veya akla yatkın biçimlere sokmaya çalışacağız).

Alt kültürümüzün ya da yaşam biçimimizin oluşturduğu tüm zorlamalardan kurtulacağız. Geçicilik Endeksi, yaşamımızda en özgür, oysa en yitik olduğumuz anların duyarlı bir göstergesi olacak-

Bu aşamada yeni alt kültürlerin bildirilerine (mesajlarına), görüşlerine ve karşı görüşlerine direnmemiz zordur. Bir o yana, bir bu yana eğiliriz. Güçlü bir yeni arkadaş, yeni bir düşünce, yeni bir siyasal akım, kitle iletişim araçlarının getirdiği yeni bir kahraman, bizi önemli biçimde etkileyebilir. Dışa alabildiğine 'açık' ve kararsız bir durum içine girmişizdir. Bir kişinin ya da topluluğun bize ne yapmamız, nasıl davranmamız gerektiğini söylemesini bekleriz.

Kararlar —en küçükleri bile— zor oluşur. Bu rastlantısal değildir. Günlük yaşamın baskısına dayanabilmek için, belirli bir yaşam biçiminde bulunduğumuz zamana oranla daha çok konu üzerine bilgi sahibi olmak zorunda kalırız. Bu nedenle kaygılı oluruz; kendimizi baskı altında, yalnız hissederiz. Yeni bir alt kültürün çekim alanına gireriz ya da yeni bir alt kültürü seçeriz. Yeni bir biçim giyiniriz.

Üstün sanayileşmeye doğru yol alırken, insanların, önceki kuşakların başını döndürebilecek bir hızla yaşam biçimi ediniyor, sonra elden çıkarışlarına tanık olmaktayız. Çünkü yaşam biçimleri de «kullan-at» kavramına uymuştur.

Bu, sıradan bir olay değildir. Çağımızın özelliği olan, bağlanma, kendini adama eyleminin yitilmesiyle ilgilidir. İnsanlar bu alt kültürden öbürüne bir yaşam biçiminden diğerine doğru ilerledikçe, ayrılışların kaçınılmaz acılarına karşı, kendilerini koruyabilmek için koşullandırılmaktadırlar. Ayrılışın üzüntüsüne karşı, kendilerini korumayı öğrenmektedirler. Aşırı biçimde bağlanan bir kişi, Katolik inançlarını bırakıp, Yeni Sol eylemciliğine, onu da bırakıp başka bir harekete ya da alt kültüre katılırsa, bu işi sonuna dek sürdüremez. Grahām Greene'in deyişiyle «yanmış, yıkılmış» bir duruma gelir. Geçmişteki düş kırıklıklarından, kendini bir şeye fazla vermemesi, bağlanmaması gerektiğini öğrenmek zorundadır.

Böylece kişi, bir alt kültür ya da biçim edindi mi, kişiliğinin bir bölümünü bu çabasına katmaz, geri tutar. Topluluğun is-

teklerine uyar; onun verdiği aitlik duygusunu kullanır. Ancak bu 'aitlik,' eskisi gibi değildir; gizlice kendini güvenceye almıştır kişi; her an çekip gitmeye hazırdır. Bunun anlamı şudur: Topluluğun içine ne oranda girmiş olursa olsun, bir yandan da rekabet eden öteki toplulukların verdiği sinyallere kulağı açıktır.

Bu açıdan bakıldığında, topluluk içindeki üyeliği yüzeydedir. Kesin bir 'bağlanmaya' girmemiştir. Topluluğun değerlerine ve biçimlerine, güçlü olarak bağlanmadığından, aşırı seçmenin oluşturduğu ormanda yolunu bulabilmek için gerekli ölçüler dizisinden yoksundur.

Üstün sanayi devrimi, aşırı seçmeyle ilgili bütün sorunları, nitelikli yeni bir düzeye çıkmaları için zorlamaktadır. Yalnızca lambalar, lamba gölgelikleri değil, aynı zamanda yaşamlar arasından, yalnızca yaşam biçimi **öğeleri** de değil, tüm yaşam **biçimleri** arasından seçme yapmamızı zorunlu kılmaktadır.

Aşırı seçmeyle ilgili sorunların yoğunlaşması bizleri kendimizi incelemeye, ruhsal yapımızı araştırmaya ve içimize dönük olmaya itmektedir. Bizi, çağdaş hastalıkların en bilineni olan **kimlik bunalımıyla** yüz yüze getirmektedir. Daha önceleri insan kitleleri böylesine karmaşık seçme olasılıklarıyla karşılaşmamıştı. Kimlik arama çabaları, kitle toplumundaki seçme olanaklarının yokluğundan değil, seçme olanaklarının çokluğu ve karmaşıklığından ortaya çıkmıştır.

Üstün bir karar alıp biçim seçtiğimiz zamanlar, belirli bir alt kültürle ya da toplulukla ilişki kurmakta, iç görüntümüzde bazı değişiklikler yapmaktayız. Başka bir deyişle, değişik bir kişi olmakta, kendimizi değişik olarak tanımlamaktayız. Daha önceki yaşam biçimimizi bilen eski dostlar, bildik bir tavırla kaşlarını kaldıracaklardır. Bizi tanımakta gittikçe zorluk çekeceklerdir. Gerçekte biz de eski kimliğimizi sevmekte ya da tanımakta güçlüklerle karşılaşacağız.

Geçiş aşamalarını farketmeden bir hipi, astığı astık kestiği kestik bir işadamı olabileceği gibi, bir işadamı da biçiminin dış yapısını olduğu kadar temel tavırlarını da elden çıkarabilir. Günün birinde, «Geriye ne kaldı?» sorusunun bütün çıplaklığıyla önüne dikilmesi kaçınılmazdır. Kişiliğinden ya da 'kendinden' sürekli ve dayanıklı bir iç yapı olarak geriye ne kalmıştır? Ba-

zıları için karşılık yalındır. Çünkü onların artık 'kendim' kavramıyla ilişkileri kalmamıştır; bir dizi 'kendim' söz konusudur onlar için.

Üstün sanayi devrimi, insanın kendini kavraması konusunda temel değişiklikleri gerekli kılmaktadır. İnsan yaşamındaki süreklilikleri olduğu kadar, süreksizlikleri de göz önüne alan, yeni bir kişilik kuramı oluşturulmalıdır.

Üstün sanayi devrimi, yeni bir özgürlük kavramını da beraberinde getirmektedir. Sonuna dek zorlandığında, özgürlüğün kendini yadsıdığı gözden kaçınılmamalıdır. Toplumun, yeni bir farklılaşma düzeyine sıçraması, yeni olanakları da birlikte getirecektir. Yeni gelen teknoloji, geçici örgütsel biçimler, yeni bir insan türüne gereksinme duyacaklardır. Tüm boşluklara ve geçici geri dönüşlere rağmen, sosyal gelişmenin, bizi türlü insan tiplerine karşı duyulan geniş bir hoşgörüyü ve kabule doğru götürmesinin nedeni budur.

«İstediğini yap» görüşünün birden yaygınlaşması da bu tarihsel hareketin bir sonucudur. Toplum bölündükçe ya da farklılaştıkça, çeşitli yaşam biçimleri daha çok yaygınlaşacaktır. Toplum, sosyal açıdan kabul gören yaşam biçimlerini ortaya koydukça, herkèsin istediğini yaptığı bir düzeye ulaşacaktır.

Ellul, Fromm, Mumford ve Marcuse'in teknolojiye karşı yazdıklarına karşın, en ileri teknolojiyi içerecek olan üstün sanayi toplumu, özgürlük sınırlarını genişletecektir. Geleceğin insanları tarihte, kendini en iyi tanıma olanaklarına sahip kişiler olacaklardır.

Yeni toplum, dayanıklı dostluklara pek olanak sağlamayacaktır. Ancak daha çeşitli yaşam biçimleri, bunları kullanma ya da bırakmada daha geniş özgürlükler ve kendi biçimini yaratma konusunda da geniş olanaklar sağlayacaklardır. Yeni toplum için değişim bir sorun olmayacaktır. Toplum, değişimle birlikte gelişecek, büyüyecektir. Değişimle atbaşı gitmek, sörften, rodeodan, uyuşturucu maddeler almaktan daha coşku verici bir süreç olacaktır. Bu süreç kişiye, beceri ve üstün akıl gerektiren bir yarışma sunmaktadır. Üstün beceri ve akıl düzeyinde olan, üstün sanayiye ilişkin sosyal yapının hızla oluşmasına akıl erdirebilen, «doğru» yaşam hızını saptayıp, «doğru» alt

kültürlere zamanında giren ve zamanında gerekli yaşam biçimi örneklerini edinen kişi için başarı kaçınılmazdır.

Bu büyük sözlerin, insanların çoğunluğuna uygulanamayacağı bir gerçektir. Geçmişte ve şimdilerde çoğu insanın belirli yaşam biçimleri içinde sıkışıp kaldıkları bilinen gerçektir. Çoğu insan için seçme olanakları söz konusu değildir.

Bu tutsaklık ortadan kaldırılmalıdır, kaldırılacaktır. Ancak teknolojiye karşı çekilen söylevlerle kaldırılmayacaktır. Bu tutsaklık zincirleri pasif, gizemci ya da akıldışı yöntemlerle kırılmaz. Geleceğe doğru yaşamımızı sürdürürken, yapacağımız çözümler, akılcı çabalar sonucu kırılacaktır bu zincirler. Geçmişin ve şimdinin tutsaklarını yenme çabasında olan makineye saldırarak değil, onu geleceğin teknolojisine ulaşmada bir araç gibi kullanarak tutsaklıklara son vereceğiz. Bunu başarmak için önseziler ve «gizemci görüşler» yeterli olamaz. Uzmanca kullanılacak bilimsel yaklaşımlar gereklidir.

Seçme olanaklarının artırılması, özgürlüğe giden yol olarak görülmemelidir. Seçme olanaklarının aşırı seçmeye ve özgürlüğün tutsaklığa dönüşebileceği olasılığı da gözden ırak tutulmamalıdır.

ÖZGÜR TOPLUM

Tüm romantik yazıların tersine özgürlük ve bireysellik mutlak olamaz. Eğer herkes, birbirinden tümüyle ayrı olarak istediğini yaparsa, iki kişi arasında bile iletişim sağlayabilecek bir temel kurulamayacaktır. İşin ilginç yanı, insanların 'ilişki' kurmadığından bağıra bağıra yakınlar, daha geniş kapsamlı bireyciliği savunan kişilerdir. Sosyolog Karl Mannheim bu çelişkiyi şu sözleriyle ortaya koyuyor: «İnsanlar bireyselleştikçe, benliklerine ulaşmada daha çok zorluk çekerler.»

Tüm sonuçlarını —kısa ve kötü bir yaşam, daha çok hastalık, acı, açlık, korku, doğaüstüçülük, yabancı düşmanlığı (ksenofobia), gericilik vb.— göze alarak geri dönmeye karar vermedikçe ileri, daha farklı toplumlara doğru ilerleyeceğiz. Bu durum sosyal bütünleşmeyle ilgili önemli sorunlar doğura-

caktır. Eğitimi, siyaseti, kültürü nasıl bir biçime sokmalıyız ki, üstün sanayi düzeni işleyen bir bütün durumuna gelsin. Bu başarılabilir mi? Wayne State Üniversitesinden Bertram M. Gross, «Karşılıklı kabul edilen amaçlar olarak belirlenmesede, bu bütünleşme, belirli ortak değerlere ya da bir düzeye kadar sezilebilen bir iç dayanışmaya oturtulmalıdır,» diye yazıyor.

Değerler ve yaşam biçimleri düzeyinde hızla bölünen bir toplum, eski bütünleyici mekanizmanın tümüne kafa tutar ve yeniden yapılacak bir düzenlemeye açlık çeker. Bu düzenlemenin dayanacağı temeli, henüz bulmuş değiliz. Ancak sosyal bütünleşmenin rahatsız edici sorunlarıyla karşı karşıya kalacaksak, kişisel bütünleşmeyle ilgili olarak yüz yüze geleceğimiz sorunlar daha da üzücü olacaktır. Çünkü yaşam biçimlerinin çoğalması, 'benliği' birarada tutabilme yeteneğimizi zayıflatıcı etkiler yapacaktır.

Birçok benlikten hangisini seçeceğiz? Dizi halindeki benliklerin hangisi bizi tanımlayacak? Bu konuda aşırı seçme olasılığıyla başa çıkabilecek miyiz? Çeşitlilik, seçme ve özgürlüğe doğru tutturduğumuz bu koşuda, türlendirmenin korkutucu sonuçlarını daha inceleyebilmiş değiliz.

Çeşitlilik, geçicilik ve yenilikle birleştğinde, toplumu, uyum sağlama yeteneğiyle ilgili tarihsel bir bunalıma doğru itecektir. Milyonlarca insanın uyum yapma yeteneğini yok eden, geçici, yabancı ve karmaşık bir çevre yaratacağız. İşte bu bunalım gelecek korkusudur; daha başka bir değişle **gelecek şokudur**.

BEŞİNCİ KESİM

Uyum Sağlama Yeteneğinin

Sınırları

BÖLÜM ON BEŞ

GELECEK ŞOKU : FİZİKSEL BOYUT

Binlerce yıl önce çekilen denizler, yeni oluşan kıyılara, milyonlarca deniz yaratığını bırakmıştı. Tanıdık çevreyi yitiren bu canlılar, kısa zaman kesitleri içinde, soluk almaya çabalayarak can verdiler. Hem suda, hem karada yaşamaya elverişli yapıya sahip olan pek azı, değişim şokunu atlattılar. Günümüzde, Wisconsin Üniversitesinden sosyolog Lawrence Suhm, geçmişle bir paralellik kuruyor. «İnsanın atalarının deniz yaratıklarından kara yaratıklarına dönmesine benzer bir evrimden geçmekteyiz. Uyum yapabilen yaşayacak, yapamayan ya alt düzeyde yavaş bir gelişme içinde yaşamını sürdürecektir ya da çekilen denizin ardında kalan canlılar benzeri yok olacak.»

İnsanın uyum yapmasından söz etmek, kişiye yabansı gelebilir. İnsanın, yaşayan canlılar arasında uyum yeteneği en yüksek canlı türü olduğu kanıtlanmıştır. Ekvator yazlarıyla Atlantik kışlarında yaşamını sürdürmeyi becermiştir. Dachau ve Vorkuta'da yaşayabilmiştir. Ayın yüzeyinde yürümüştür. Bu başarılar, onun uyum yeteneğinin sınırsız olduğu kanısını uyandırmıştır. Ancak bu görüş yanıltıcıdır. Bugün kahramanlığına ve dayanıklılığına rağmen, insan biyolojik bir organizma, bir biyo-sistemdir. Böyle sistemlerin tümü, kesin sınırlar içinde iş görürler.

Isı, basınç, alınan kalori, oksijen ve karbondioksit düzeyi, insanın ötesine geçemeyeceği **mutlak** sınırlar koyarlar. Bu nedenle bir adamı uzaya attığımızda, bulunduğu araçta tüm bu öğeleri bulunduran **mikro** bir çevre yaratıyoruz. Ne gariptir ki, bir kişiyi geleceğe doğru fırlattığımızda, onu değişim şokundan korumak için hiçbir çabaya girmiyoruz. Bu durum bir yerde NASA'nın Armstrong'la Aldrin'i çıplak uzaya fırlatmaya kalkışmasına benzetilebilir.

Bu kitap insan organizmasının belirli sınırlar içindeki değişimi emebileceğini savunmaktadır. Bu sınırları saptamadan, hiç durmaksızın hızı artacak olan değişim süreci, kitle halindeki insanların dayanamayacakları bir düzeye varabilir. İnsanları, gelecek şoku diye adlandırdığımız çok özel bir durumun içine atabiliriz.

Gelecek şokunu, insan organizmasının fiziksel uyum sağlama sistemiyle karar verme süresinin aşırı yüklenmesi sonucu oluşan fiziksel ve ruhsal bir sıkıntı olarak tanımlayabiliriz. Daha basit bir yaklaşımla, gelecek şoku aşırı uyarıya karşı oluşan insan tepkisidir.

Değişik kişiler, gelecek şokuna karşı değişik tepkiler gösterirler. Bu belirtiler kaygı, yardımcı otoriteye karşı düşmanlık, amaçsız şiddet eylemleri, fiziksel rahatsızlık, bunalım, gevşeklik, duygusuzluk gibi değişik görünüşler kazanırlar. Şokun kurbanları ilgi ve yaşam biçimlerinde çeşitli değişimler gösterirler. Ardından sosyal, entellektüel ve duygusal uğraşlardan ellerini eteklerini çeker, kabuklarına çekilmeye çabalarlar. Sürekli olarak yorgun ve kaygılıdırlar. Almak zorunda oldukları kararların sayısını, umutsuzca azaltmaya savaşır.

Gelecek şoku olayını iyice kavrayabilmek için, insanın uyum yapma yeteneğiyle ilgili olarak, psikoloji, nöroloji, iletişim kuramı ve endokrinoloji (1) alanlarına dağılmış bilgileri toplamak zorundayız. Şimdilik uyum yapma yeteneğiyle ilgili bir bilim dalı

(1) İç salgı bezleri bilimi. (Ç.N.)

yoktur. Uyum yapmayla ilgili hastalıkların sistematik bir sıralanmasına da rastlayamazsınız. Yine de, çeşitli bilim dallarından aktarılan verileri kullanarak, kaba çizgilerle bir uyum yapma kuramını ortaya koymak, üstesinden geleceğimiz işlerdendir. Çünkü ayrı bilim dallarında araştırma yapanların birbirlerinin uğraşlarını izleyememeleri nedeniyle, gözden kaçırdıkları uyum noktalarını biz saptayabiliriz. Belirli bir biçim ortaya koyarak, gelecek şoku kavramına sağlam bir temel sağlanabilir.

YAŞAM DEĞİŞİMİ VE HASTALIK

Tekrar ve tekrar değişmelerini istediğimiz sürece insanlara neler olur? Soruya bir karşılık bulabilmek için öncelikle vücudu, fiziksel organizmayı incelememiz gerekir. Yaygınlaşmamış olmasına rağmen, değişimin fiziksel sağlıkla olan ilişkisi üzerine ışık tutan bir dizi çarpıcı deney yapılmıştır.

Bu deneylerin kökü, New York'taki Cornell Medical Center doktorlarından olan (ölmüştür) Harold G. Wolff'un çalışmalarına dayanır. Wolff sürekli olarak kişinin sağlığının, çevrenin ondan beklediği uyum yapma eylemiyle yakından ilgili olduğunu savunmuştur. Wolff'un izleyicilerinden Dr. Lawrence E. Hinkle, Jr., bu görüşe tıpta **insan ekolojisi** yaklaşımı adını verdi. Hastalığı doğuranın bir virüs ya da mikrop olamayacağını, sözü edilebilecek birçok öğeden birinin de vücudu saran çevre olabileceğini, büyük bir tutkuyla savundu. Hinkle yıllar boyu çevresel öğelerin tıptaki önemini belirlemeye çalıştı.

Günümüzde hava kirlenmesinin, su kirlenmesinin, kentlerin kalabalıklığının ve benzeri öğelerin gittikçe yaygınlaşmasıyla sağlık yetkileri, ekolojik yaklaşıma önem vermeye başladılar. Onlar da insanı tüm sistemin bir parçası olarak görmeye, sağlığının birçok dış öğeye bağlı olduğunu kabul etmeye başladılar.

Yine Wolff'un meslekdaşlarından bir diğeri, Dr. Thomas H. Holmes, değişimin —şu ya da bu biçimde gösterilebilecek belli bir değişim değil de, değişimin bir insanın yaşamındaki hızının— tek başına çevresel öğelerin en önemlisi olabileceği

görüşüyle ortaya çıktı. Washington Üniversitesi Tıp Fakültesinde Ricard Rahe adlı bir ruhbilimcinin de yardımıyla Yaşam-Değişim Birimleri Ölçüsü diye tanımlanan bir araştırma gereci yarattı Dr. Holmes. Söz konusu gereç, belirli bir zaman kesiti içinde kişinin ne kadar değişim geçirdiğini ölçüyordu. Kişinin yaşamındaki değişim hızını kabataslak da olsa ölçen bir gerecin geliştirilmesi yöntembilim (metodoloji) açısından büyük önem taşımaktadır.

Ayrı biçimdeki yaşam değişimlerinin, bizde farklı etkiler yaptığı sonucuna varan Holmes ve Rahe, çeşitli değişimleri saptamaktadırlar. Boşanma, evlenme yeni bir eve taşınma gibi olaylar, bizleri farklı biçimlerde etkiler. Ayrıca bazıları diğerlerine oranla daha çarpıcıdırlar. Sözceliği bir tatil yolculuğu günlük yaşamı değiştiren bir olaydır. Ancak ana ya da babanın ölümü sonucu oluşan çarpıcı etkiyle karşılaştırılmaz.

Holmes ve Rahe yaşam değişimlerini sıralama çabalarını, ABD ve Japonya'daki binlerce erkek ve kadını kapsayacak biçimde yaygınlaştırdılar. Her kişiden, kendilerini etkileyen değişimleri, çoktan aza doğru sıralamaları istendi. En çok hangi değişimlere ayak uydurmak gereklidir? Önemli olan değişimler hangileridir?

Holmes ve Rahe, değişimlerin önem sırası konusunda insanların aynı kanıları paylaştıklarını şaşırarak gördüler. İşin ilginç yanı, bu ortak kanının, ulusal ya da dille ilgili sınırları bile tanımamasıydı (1). İnsanlar en çarpıcı etkileri yapan değişimleri **biliyor** ve bu konuda **ortak kanıya** sahip bulunuyorlardı.

Holmes ve Rahe bu bilgileri toplayınca, her yaşam değişimine sayısal bir ağırlık verdiler. Böylece yaptıkları sıralamada, her değişim ağırlığına göre, yer ve sayısal değer aldı. Örneğin, kişinin eşinin ölmesi yüz puanla değerlendirilirken, yeni bir eve taşınması yirmi, tatile çıkması on üç puan olarak değerlendirildi. (Eşin ölmesi evrensel olarak, kişinin yaşamı

(1) ABD ve Japonya'ya ek olarak aynı araştırmalar Fransa, Belçika ve Hollanda'da da yapılmaktadır.

boyunca karşılaştığı en çarpıcı etkiye sahip değişim biçiminde tanımlanmaktadır.)

Böylece Holmes ve Rahe bir sonraki aşama için hazır durumdaydılar. Yaşam-Değişim Birimleri Ölçüsü gerecini gerçekleştirdikten sonra, kişileri izledikleri yaşam çizgisi üzerine sorguya çekmeye başladılar. Eldeki ölçü, bir kişiyle diğerinin yaşamlarındaki **değişkenliği** karşılaştırmaya olanak sağlıyordu. Bir kişinin yaşamındaki değişim miktarını öğrenerek, değişimin sağlık üzerindeki etkisi konusunda bilgi edinebilir miydik?

Bu soruya karşılık bulabilmek için Holmes, Rahe ve diğer araştırmacılar binlerce kişinin «yaşam-değişim değerlendirmelerini» topladılar. Eldeki değerlendirmeleri aynı kişilerin tıbbi geçmişleriyle (geçirdikleri hastalıkların kronolojik sıralaması) karşılaştırmaya başladılar. Daha önceleri, değişimle sağlık arasında bir karşılaştırmaya gidilmemiş, kişisel yaşamlardaki değişimle ilgili olarak böylesine ayrıntılı bilgi o zamana dek toplanmamıştı. Ayrıca çok az deneyin sonuçları, böylesine az kuşku uyandırıcı olabilirdi. ABD’de ve Japonya’da siviller, devlet görevlileri, gebe kadınlar, kan kanseri hastalarının yakınları, atletler, emekliler arasında yapılan soruşturmalar çarpıcı bir gerçeği ortaya koydu: Yaşam-Değişim Değerlemesi, diğerlerine göre yüksek olan kişilerin, ertesi yıl hastalanma eğilimleri de yüksek oluyordu. İlk kez olarak, kişi yaşamındaki değişim hızının, yaşama hızının sağlığıyla yakından ilgili olduğu ortaya konuluyordu.

«Sonuçlar öylesine çarpıcı ve etkiliydi ki, başlangıçta yayımlamaktan kaçındık,» diyor Dr. Holmes. «İlk bulgularımızı 1967’ye dek açıklamadık.»

O zamandan bu yana Yaşam-Değişim Birimleri Ölçüsü ve Yaşam-Değişim Soruşturması, Watts’daki işsiz Zencilerden deniz subaylarına varıncaya dek çeşitli topluluklara uygulandı. Her araştırmada değişimle hastalığın ilişkisi ortaya kondu. Önemli biçimde uyum isteyen «yaşam biçimi değişiklikleri,» kişinin denetiminde olsun ya da olmasın, istensin ya da istenmesin, hastalığa yol açıyorlardı. Ayrıca yaşam değişiminin derecesi yükseldikçe, hastalığın ciddiyeti konusundaki tehlike de artı-

yordu. Buradan yola çıkılarak, yaşam-değişim değerlenmelerini inceleyip, çeşitli toplulukların erişeceği hastalık düzeylerinin önceden bildirilebileceği düşünöldü.

Ağustos 1967'de San Diego'daki ABD Deniz Kuvvetleri Tıbbi Nöropsikiyatri Araştırma Birimi başkanı binbaşı Ransom J. Arthur ve Richard Rahe üç bin denizci üzerinde çalışmaya başladılar. Arthur ve Rahe, San Diego limanında, üç kruvazörün denizcilerine Yaşam-Değişim Soruşturma kâğıtlarını dağıttılar. Gemiler denize açılmak üzereydiler. Her biri yaklaşık olarak altı ay denizde kalacaktı. Bu süre içinde her denizcinin sağlık kayıtlarını eksiksiz olarak tutma olanağı vardı. Acaba kişinin yaşam-değişim çizgisi yolculuk boyunca hasta olup olmayacağını bize önceden bildirebilir miydi?

Her denizciden, yolculuğa çıkacağı ana dek bir yıllık süre içinde yaşamlarında oluşan değişimleri belirtmeleri istenmişti. Soru kâğıdındaki konuların sayısı alabildiğine geniş tutulmuştu. Geçmiş on iki aylık süre içinde, kişinin üstleriyle başının ne türlü belaya girdiği soruluyordu. Yeme ve uyuma alışkanlıklarındaki değişimlerin belirlenmesi isteniyordu. Arkadaş çevresinde giyiminde, boş zamanları değerlendirme biçiminde değişimler olmuş muydu? Sosyal eylemlerinde, aile ilişkilerinde, para durumlarında bir değişiklik var mıydı? Akrabalarıyla çatışmaya girip girmedikleri öğrenilmek isteniyordu. Karlılarıyla aralarındaki tartışmalar artmış mı, yoksa azalmış mıydı? Çocuğunu doğum sonucu mu elde etmişti? Yoksa evlat mı edinmişti? Karısı, bir dostu ya da akrabası ölmüş müydü?

Söz konusu kişinin kaç kez ev değiştirdiği bile öğrenilmek istenmişti. Trafik suçu ya da diğer küçük nedenlerden ötürü başı yasalarla derde girmiş miydi? İş ya da evlilikte ortaya çıkan zorluklar nedeniyle, uzun süreler karısından ayrı kalmış mıydı? Kaç kez iş değiştirmişti? Ödül almış ya da onu yükselten başarılar kazanmış mıydı? Evin yeniden düzenlenmesi ya da oturdukları yörenin kötüleşmesi nedeniyle yaşama koşullarında bir değişim olmuş muydu? Karısı çalışmaya mı başlamıştı? Yoksa işten mi çıkmıştı? Borç almış mıydı? İpotek yaptırmış mıydı? Kaç kez tatile çıkmıştı? Ölüm, boşanma ya da evlilik vb. nedenlerle ana babasıyla olan ilişkilerinde önemli bir deği-

şim olmuş muydu?

Kısaca soruşturma kâğıdı olağan yaşamın bir parçası olan değişimleri kapsama çabası içindeydi. Değişimleri 'iyi' ya da 'kötü' diye ayırma sokmuyor, yalnızca olup olmadıklarını saptamaya çalışıyordu.

Altı ay boyunca kruvazörler denizde kaldı. Tam dönecekleri sırada Arthur ve Rahe yeni araştırmacıları, uçakla gemilere gönderdiler. Bu araştırmacılar gemilerin tıbbi kayıtlarını inceleyeceklerdi. Kimler hasta olmuştu? Ne gibi hastalıklar geçirmişlerdi? Ne kadar hasta yatmışlardı?

Bilgisayarlar son işlemleri de yapınca, değişimle hastalık arasındaki ilişki kesin bir biçimde anlaşılmış oldu. Yüzde ondan yukarı değişim geçirenler —bunlar bir önceki yıl birçok değişime ayak uydurmak zorunda kalmışlardı— yüzde onun altında kalanlara oranla, bir buçukla iki kez arasında daha fazla hasta olmuşlardı. Ayrıca yaşam-değişim değerlemesi, sayısal olarak ne oranda yüksekse, hastalık da öylesine şiddetli olmuştu. Yaşam-değişim çizgilerinin —çevresel bir öge olarak değişimin— araştırılması, çeşitli topluluklardaki hastalıkları önceden saptama konusunda büyük yararlar sağladığı ortaya çıkmıştı.

Dr. Arthur yaşam-değişim araştırmasını överken şunları söylüyor: «İlk kez bir değişim endeksi elde ettik. Kısa süre içinde yaşamımızda büyük değişimler olursa, bunun vücudumuza önemli etkiler yaptığını saptadık... Kısa süre içinde, çok sayıda değişim, vücudun uyum yapma mekanizmasını çalışmaz duruma getirmektedir.

«Toplumun değişim istekleriyle, vücudun savunması arasında bir ilişki olduğu apaçık ortadadır. Sürekli devinen bir denge içindeyiz... İçten ve dıştan, çeşitli 'zararlı' öğeler bir hastalığa yol açmak üzere hazır beklemektedirler. Söz gelişi belirli virüsler vücudumuzda yaşarlar ve savunmamız zayıfladığı an bizi hasta ederler. Sinir ve salgı bezleri sistemi aracılığıyla gelen değişim istekleriyle karşılaştığında, yetersiz kalan genel bir vücut savunma sistemimiz bulunabilir.»

Yaşam-değişim araştırmasında olasılıkların yalnızca hastalık bakımından değil, ölüm bakımından da yüksek olması..

vücuda yüklenen uyum isteklerinin güçlülüğüne bağlanabilir. Arthur, Rahe ve meslekdaşları Dr. Joseph D. McKean, Jr.'ün birlikte hazırladıkları bir rapor Somerset Maugham'ın **The Summing Up** adlı otobiyografisinden aktarılan alıntılarla başlıyor:

«Babam Paris'e gitti ve İngiliz Büyükelçiliğinin hukuk danışmanı oldu... Annemin ölümünden sonra bana hizmetçisi baktı... Sanırım babam romantik bir adamdı. Yazları oturacağı bir ev yaptırma düşüncesini kafasına koymuştu. Suresnes'te, bir tepenin üstünde yer satın aldı... Beyaz bir ev yapıldı, pancurları kırmızıya boyandı. Bahçe düzenlendi. Odalar döşendi, sonra babam öldü.»

Yazarlar yukardaki alıntıyı şöyle açıklıyorlar: «İlk bakışta Somerset Maugham'un babasının ölümü beklenmeyen, birdenbire ortaya çıkan bir olay olarak görülüyor. Oysa babanın ölümünden önceki bir ya da iki yıl içinde, mesleği, oturduğu yer, kişisel alışkanlıkları; para durumu ve aile topluluğu değişiklikler göstermiştir.» Yazarlara göre bu değişimler ölüm olayını hazırlamışlardır.

Eşin ölümünden sonraki bir yıl içinde, dullardaki ölüm oranı, olağandan daha yüksektir. İngilizlerin yaptığı bir dizi çalışma kadınlarda dulluğun yarattığı şokuñ, hastalıklara karşı dayanıklılığı zayıflattığını ve yaşlanmayı hızlandırdığını açığa çıkarmaktadır. Durum erkekler için de aynıdır. Londra'da, 4486 dul erkeği konu alan çalışmalarla, ilk altı aydaki ölümlerin fazlalığı ortaya konmuştur.

Bütün bunlar niçin doğru olsun? Üzüntünün, hastalıklara yol açtığı tartışılmaktadır. Belki de bu sorunun karşılığı üzüntü değildi. Eşin ölümünden sonra geride kalan kişinin, büyük yaşam değişikliklerine zorlanması ölüm nedeni olabilir.

Hinkle, Holmes, Rahe, Arthur, McKean ve diğerlerinin değişimle hastalık arasında ilişki kurma çabaları daha yenidir. Ancak kesin bir gerçek vardır ortada: Değişimin psikolojik bir bedeli vardır. Değişim ne kadar köklüyse, bedeli de o denli yüküldür.

YENİLİĞE TEPKİ

«Yaşam,» diyor Dr. Hinkle. «Organizmayla çevre arasında sürekli bir etkileşim sağlar.» Boşanma, ailede ölüm, iş değiştirme, hatta tatil benzeri değişimlerden sözediyorsak, büyük yaşam olaylarından konuşuyoruz demektir. Bilindiği gibi, yaşam, sürekli akıp giden küçük olaylardan oluşur. Büyük bir yaşam değişimini büyük yapan bizi birçok küçük değişim yapmaya da zorluyor olmasıdır. Hızla devinen bir toplumda, yaşamın anlamını kavrayabilmek için 'küçük değişimler' düzeyinde de neler olup bittiğini anlamamız gerekir.

Çevremizde bir şey değiştiğinde ne olur? Hepimiz, çevremizin görüntü, söz vb. gibi öğelerden oluşturduğu bir sinyaller yağmuru altındayız. Bunların çoğunluğu alışlagelmiş kendini kendini tekrarlayan biçimlerde oluşur. Duyularımızın eriştiği alan içinde bir değişim oldu mu, duyu kanallarımız aracılığıyla sinir sistemimize iletilen sinyallerin biçiminde farklılaşma başlar. Alışlagelmiş kendini tekrarlayan biçimler, kesintiye uğrar. İşte bu kesintiye karşı bizim gösterdiğimiz tepki çok belirgindir.

Bir dizi yeni uyarı aldığımızda, vücut ve beyin anında onların yeni olduklarını anlarlar. Değişim, gözücüyle algılanan bir renk parlıtısı olabilir. Parmaklarıyla bizi okşayan bir sevgilinin bir anlık duraklamasında bir fiziksel makine işe karışmaktadır.

Köpek yabancı bir ses duydu mu, kulaklarını diğer başını çevirir. Biz de aşağı yukarı aynı davranışı göstermekteyiz. Uyarıdaki değişim, deneyci ruhbilimcilerin «yönelme tepkisi» (orientation response) dedikleri bir olguyu başlatmaktadır. Yönelme tepkisi ya da (kısaca) YT karmaşık, tüm gövdeyi etkileyen bir olgudur. Gözbebekleri sulanır. **Retina**'da fotokimyasal değişimler oluşur. Duyuma yeteneğimiz keskinleşir. İstemeyerek kaslarımızı oynatır, duyu organlarımızı gelen uyarının yönüne çeviririz. Sözgelışı, sesin geldiği yana eğiliriz, daha iyi görebilmek için gözlerimizi kısıyarız. Kaslarımızın gücü genel olarak artar. Beyin dalgalarımızın biçimlerinde değişimler olur. Damarların daralması sonucu, parmaklarımız ve topuklarımız soğur. Avuç içlerimiz terler. Kan, kafamıza doğru yürür.

Soluk almamız ve yürek atışımız hızlanır.

Çevrede herhangi bir yenilikle karşılaştığımız an, biz farkına bile varmadan, sözü edilen değişimler olur.

Bunun nedeni, sinirbilimcilerin dikkatini yakın zamanlarda çeken, beynimizde bulunan ve yenilikleri saptayan özel bir donanımdır (apparatüs). Yöneltilme tepkisi konusunda en açık anlatımı getiren Sovyet bilimadamı E. N. Sokolov, beyindeki sinir hücrelerinin, gelen uyarının yoğunluğu, süresi, niteliğiyle ilgili olarak bilgi topladıklarını ileri sürmektedir. Yeni bir uyarı geldiğinde 'sinirsel örneklerle' karşılaştırılmaktadır. Eğer uyarı yeniyse, eldeki sinirsel örneklerle uymamakta ve YT (yöneltilmiş tepki) başlamaktadır. Öte yandan karşılaştırma süreci, uyarının önceki örneklerin aynısı olduğu biçiminde sonuçlanırsa, eylemi başlatan ağ sistemi sinyalle uyarılarak, tepkinin başlaması engellenmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, çevremizdeki yenilik düzeyi, doğrudan birtakım fiziksel sonuçlar oluşturur. Ayrıca YT'nin olağandışı bir süreç olmadığını bilmek gerekir. Çevremizde çeşitli değişimler oluştuğunda, YT olayı günde binlerce kez yapıımızda yer alır. YT'nin karmaşık makinesi uykumuzda bile işler.

İnsanın uyku mekanizması üzerine uzman olan ruhbilimci Ardie Lubin, «YT büyük bir olgu!» diyor. «Bütün vücut işe karışıyor. Çevredeki yeniliği arttırdınız mı —bunun anlamı birçok değişim demektir— sürekli YT'lerin oluştuğunu gözleyebilirsiniz. Bu durum çok gerginlik verici olmalıdır. Kuşkusuz gövdeye büyük yük bindirmektedir.

«Belirli bir çevreye yenilikle yüklenirseniz, kaygılı sinir hastaları yaratabilirsiniz. Bu kişilerin sistemleri sürekli adrenalin yapacak, yürekleri hızlı atacak, eller soğuyacak, kas güçleri artacaktır. Kısacası YT'nin bütün özelliklerini sergileyeceklerdir.»

Yöneltilme tepkisi bir rastlantı değildir. Doğanın insana verdiği temel bir uyum yapma mekanizmasıdır. YT insanı daha duyarlı kılarak olağanın dışında bilgi toplamaya, sözgelişi daha iyi duyup görmeye doğru yöneltilmektedir. Gerektiğinde ani

bir devinime karşı kasları hazırlamaktadır. Kısacası, dövüşmeye ya da kaçmaya yatkın bir duruma getirmektedir. Ancak Lubin'in belirttiği gibi, her YT vücutta bir yıpranmaya ve yorulmaya yol açmaktadır. Çünkü YT'nin oluşması, belirli bir enerji harcamasını gerektirmektedir.

YT'nin doğurduğu sonuçlardan biri gövdeye yaydığı enerjidir. Depolanmış enerji, kaslar ve ter bezlerinde bulunmaktadır. Sinir sistemi yeniliğe karşı tepki göstermeye başlayınca, adrenalin salgılanmakta, bunun sonucu olarak da depolanmış enerji harekete geçirilmektedir. Böylece YT yalnızca sınırlı, hızlı enerji kaynaklarını kullanmakla kalmamakta, bu kaynakları harekete geçiren salgıların sınırlı olanaklarının bir bölümünü de harcamaktadır.

Şunu iyice belirtmekte yarar vardır: YT duyulardan gelen olağan uyarılara tepkiden ötürü oluşmaz. Yalnızca yeni düşünce ya da bilgilerle, görüntü ya da seslerle karşılaştığımız zaman oluşur. Yeni bir dedikodu, birleştirici bir kavram, yeni bir fıkra ya da değişik bir deyiş, bu oluşumu başlatabilir.

Yeni bir olay ya da kişinin tüm dünya görüşüne gerçeğin kafa tuttuğu durumlarda, YT özellikle gerginlik yaratıcı bir özelliğe bürünür. Katolik dinciliği, Marksçılık gibi öğretilerde, yeni bir uyarı olmalarına karşılık tanıdık öğeler bulabilirsek rahatlarız. Gerçekte öğretiler yeni bilgileri kapmaya hazır boş çekmeceleri olan dosya dolaplarına benzerler. Bu nedenle öğretiler YT'nin yoğunluğunu ve sıklığını azaltıcı bir görev yaparlar.

Yeni bir gerçek, uyum yapmadığı, dosyalanmamakta didiği zaman, YT oluşur. Tanrı'nın iyiliğini duyarak, ona inanarak yetiştikten sonra, kötülüğün etkinliğiyle karşılaşan dindar kişinin bildik örneğini burada verebiliriz. Yeni gerçeklerle uzlaşmıca ya da dünya görüşü değişinceye dek sıkıntı ve kaygıdan kurtulamayacaktır.

YT öylesine gerginlik yaratıcı bir oluşumdur ki, sona erdiğinde neşeleniriz. Düşünce ya da bilgiyle ilgili konularda, bize karmaşık geleni çözdüğümüz zaman 'a-hah!' tepkisini gösteririz. 'A-hah' tepkisini çok ender farkederez; oysa YT'ler ve 'a-hah'lar hiç durmaksızın bilinçaltında oluşmaktadırlar.

Böylelikle yeniliğin —algılanabilen herhangi bir yenilik— özellikle sinir sisteminde patlayıcı bir eylemi doğurduğu anlaşılıyor. Dışımızda olan yeniliklerin hızına uygun olarak YT'ler içimizde flaş benzeri patlamaktadır. İnsan ve çevresi sürekli bir oyunu yürütmektedirler.

UYUMSAL TEPKİ

Çevredeki yenilik, YT'nin oluşum çabukluğunu artırırken ya da azaltırken, bazı yeni koşullar daha güçlü tepkiler gerektirirler. Tekdüze uzayıp giden bir yolda arabınızı sürdürdüğünüzü varsayın. Radyo dinleyip kendinizce düşler kuruyorsunuz. Birden bir araba hızla geliyor, sizi yoldan çıkmak zorunda bırakıyor. O andaki tepkiniz otomatik olacak, YT de oluşacaktır. Yüreğimizin çarptığını, ellerimizin titrediğini duyacağız. Gerilim geçinceye dek bir süre devam edecek bunlar.

Peki, gerilim geçmezse ne olacaktır? Bir dizi, karmaşık fiziksel ve psikolojik tepkileri gerektiren bir ortama yerleştirilirse ve baskı üstümüzden hiç kalkmazsa ne olacaktır? Söz gelişi patron her gün ensemizde olursa ya da çocuklarımızdan biri ağır hastalanırsa ne olacaktır? Tutkuyla beklenen bir buluşma ya da önemli bir iş anlaşması öncesi durumumuz ne olacaktır?

Böyle durumlarda YT'nin sağladığı bir anlık enerji çözüm getirmez; böylesine durumlar için «uyumsal tepki» (adaptive reaction) diyebileceğimiz bir olgu vardır. Söz konusu tepki biçimi, YT ile yakından ilişkilidir. Gerçekte iki süreç öylesine iç içedir ki, YT'ye uyumsal tepkinin bir parçası ya da başlangıç aşaması olarak bakılabilir. Ancak YT, öncelikle sinir sistemine dayalıyken, uyumsal tepki, salgı bezlerine ve onların kana aktıktıkları salgılara dayalıdır. Savunmanın ilk hattı sinirsel, ikinci hattıysa salgısal (hormonal) bir yapıya sahiptir.

Kişiler yeniliklere uyum yapmaya zorlandıklarında ve özellikle çatışma, belirsizlik gösteren durumlara uymak zorunda kaldıklarında, nohut büyüklüğündeki hipofiz bezi birtakım salgıları kana verir. Bunlardan biri, ACTH böbreküstü bezle-

rine (adrenal) gider. Bu uyarının sonucu olarak böbreküstü bezleri **kostikosteroid** denilen kimyasal sıvılar yapar. Söz konusu sıvılar salgılandığında, vücut metabolizması hızlanır, kan basıncı artar. Salgılar eğer varsa yaralarda oluşan iltihapları engelleyici etkiler yaparlar. Yağları ve proteinleri kullanılabılır enerjiye dönüştürmeye başlarlar ve böylece vücudun yedek enerji tankını doldururlar. Uyumsal tepki, YT'ye oranla daha çok enerji sağlar.

Yöneltme tepkisi gibi uyumsal tepki de az oluşan bir olgu değildir. Oluşması gibi sona ermesi de zaman alır; ancak bir gün içinde fiziksel ve sosyal çevremizdeki değişimlere tepki olarak birçok kez oluşur. Uyumsal tepki bazen, 'bunalım' diyebileceğimiz düzeyde gerçekleşir. Kaygı, sinirlilik, çatışma, kuşku, hatta mutlu bir bekleyiş, sevinç ve neşe, ACTH ögesini işletebilir. Değişim umudu da uyumsal tepkiyi başlatabilir. Bunun dışında, kişinin yaşam biçimini değiştirmesi, eskisi yerine yeni bir işi seçmesi, sosyal baskı, statü değişikliği, kısacası bizi bilinmeyenlerle yüz yüze gelmeye zorlayan tüm olasılıklar, uyumsal tepkinin oluşmasına yol açabilir.

Stockholm, Karolinska Hastanesi Clinical Stress Laboratuvarı yöneticisi Dr. Lennart Levi, duygusal ortamdaki ve kişiler arası ilişkilerdeki çok küçük değişikliklerde bile, vücut kimyasının başkalaşmalar gösterdiğini saptadı. Gerilim, kortikosteroid ve katekolaminlerin kanda ve idrardaki miktarlarına göre ölçülebilmekteydi. Levi bir dizi deneylerde duygusal ortamı oluşturabilmek için filmler gösterdi ve kimyasal değişimleri ortaya koydu.

İsveçli erkek tıp öğrencilerinden oluşan bir topluluğa, adam öldürme, dövüş, işkence, idam ve hayvanlara eziyetle ilgili film bölümleri gösterildi. Önce ve sonra yapılan ölçmelerde, idrarlarındaki adrenalin bileşimlerinin ortalama %70 arttığı görüldü. Ardından büro memuru olan genç bayanlara, dört gecede dört değişik film gösterildi. İlki bir gezi filmiydi. Genç bayanlar filmin kendilerini sakinleştirdiğini belirttiler; salgıladıkları katekolamin düşüktü. İkinci gece Stanley Kubrick'in **Paths of Glory** adlı filmini izlediler. Yoğun bir coşku ve kızgınlık belirtileri görüldü. Adrenalin salgısı arttı. Üçüncü gece **Charley's Aunt** ad-

İ filmi seyrettiler. Güldürü, onları yerlere yatırdı. Hoşça duygular, oluşturmalarına saldırı ve şiddete tanık olmamalarına rağmen katekolamin oranı yine yükseldi. Dördüncü gece **The Devil's Mask** filmi görüldü. Onları çılgık çılgına bağirtti bu korku filmi. Umulduğu gibi katekolamin oranı arttı. Deneyler, duygusal tepkinin, nasıl olursa olsun adrenalin salgısını arttırdığını ortaya çıkarmış oluyordu.

Benzeri bulgular, çeşitli deneyler sonucu elde edilmektedir. Su altında mayın patlatma işlerinde çalışan denizciler, Antartika'nın sessizliklerinde görev yapan insanlar, astronomlar, fabrika işçileri, yöneticiler, dış çevrede oluşan değişimlere karşı tümüyle aynı tepkileri gösterdiler.

Bunların sonuçları zar zor alınırken, uyumsuz tepkiye ard arda yapılan uyarıların yıpratıcı olduğu saptandı. Salgılaşma sisteminin fazla uyarılması yıpratıcı ve yorucu etkiler yapıyordu. **Man Adapting** adlı kitabın yazarı Dr. René Dubos bizi şöyle uyarıyor: «Değişime dönük koşullarda rekabet durumları, kalabalık bir çevrede çalışma, hormonların salgılanmasını etkiler. Karmaşık insan durumuyla ilişki kurmak tüm salgı sistemini hemen devreye sokmak demektir.»

Sonuç ne olacak?

«Salgı sisteminin aşırı biçimde uyarılması olanaklar içindedir,» diyor Dubos. «Ve bu durum, organların yaşamı boyunca sürecek fizyolojik sonuçlar yaratır.»

Yıllarca önce, vücudun uyumsuz tepkilerini araştıran öncü kişi Dr. Hans Selye şunları yazıyordu: «Yoğun ve uzun süreli bir gerilim altına giren hayvanlarda cinsel düzensizlikler görülür... Klinik çalışmaları, gerilim içinde bulunan kişilerin, tepkileriyle, deney hayvanlarına benzediklerini doğrulamaktadır. Kadınlarda aybaşı süreleri düzensizleşiyor ya da tümüyle duruyor. Süt azalıyor, bebeğe yetmemeye başlıyor. Erkeklerde cinsel istek ve sperm hücresi oluşumu azalıyor.»

O zamandan bu yana nüfus uzmanları ve çevre bilimlileri, gerilim içinde bulunan fare ve geyik —ve insan— topluluklarında döllenme düzeyinin düştüğünü gösmetedirler. Örneğin, kalabalıklaşma, insanlar arası etkileşimlerde üstün bir düzey tut-

turmaktadır; buna karşın kişide sık sık uyumsuz tepkiye neden olduğu için üremeyi azaltıcı etkiler yapmaktadır.

YT'nin ve uyumsuz tepkinin, sınırlar ve salgısal sistemleri aşırı yükleyerek, sürekli patlamalar yapması başka hastalıklara ve fiziksel sorunlara da neden olur. Çevredeki hızlı değişimler, vücuttaki enerji gereğini artırır. Böylece yağ metabolizması hızlanır. Sonuç olarak bazı şeker hastalarında büyük zorluklar yaratır. Bildiğimiz nezlenin bile çevredeki değişim hızından etkilendiği saptanmıştır. Dr. Hinkle'ın New Yorklu çalışan hanımlar üzerine yaptığı araştırmada «duygusal değişimlerin, çevredeki insanlarla değişen ilişkilerin, karşılaştıkları olayların, kadınların daha çok nezle olmaları sonucunu yarattığı ortaya çıkmıştır.»

Kısacası, değişim ve yeniliğe uyum yapmanın doğurduğu biyolojik olaylar zincirini iyice kavrarsak, sağlıklı değişim arasındaki bağlantıyı anlamaya başlarız. Holmes, Rahe, Arthur ve diğerlerinin yaşam-değişim araştırmalarına konu olan bulgularıyla, salgı bezlerini inceleyen bilim dalı (endokrinoloji) ve deneysel psikoloji alanında yapılan araştırmalar, atbaşı gitmektedir. İnsanların vücut kimyasında önemli değişikliklere neden olmadan toplumdaki değişim ve yenilik hızını arttırmanın ya da yenilik oranını yükseltmenin olanaksızlığı artık anlaşılmıştır. Bilimsel, teknolojik ve sosyal değişimin hızını arttırarak insan ırkının kimyasal ve biyolojik dengesiyle oynamaktayız.

Bunun, kötü bir davranış olmadığı ileri sürülebilir. Dr. Holmes, «Hastalıktan da kötü yıkımlar vardır,» diyor. Dr. Selve de, «Kişilerin gerilime girmeden yaşamaları olanaksızdır,» diyerek görüşünü belirliyor. YT'yi ve uyumsuz tepkiyi ortadan kaldırmak, insanın büyümeyi de içeren, gelişme, olgunlaşma gibi olgularını yoketmek demektir. Değişim, yaşam için yalnızca gerekli bir olgu değildir; yaşamın kendisidir.

Öte yandan, uyum yapma yeteneğinin de sınırları vardır. Yaşam biçimimizi değiştirirken; nesnelere, yerlere ya da insanlarla ilişkiler kurarken, bozarken; toplumun örgütsel bölünmeleri içinde oradan oraya devinirken; yeni bilgiler, düşünceler öğrenirken uyum yaparız, yaşamımızı sürdürürüz. Yine de bu

konuda belirli sınırlar vardır. Sonsuz bir esnekliğe sahip değiliz. Her yöneltme tepkisinin, her uyumsal tepkinin bir bedeli olacaktır. Adım adım oluşan bir yıpranma, vücut makinesini yiyip bitirecek, süreç, dokuların zarar görmesiyle sonuçlanacaktır.

Böylece insan sonunda, başladığı yere dönmektedir: Değişim karşısında yeteneği sınırlı olan bir **biyo-sistemdir insan**. Bu yetenek sınırı aşıldı mı, sonuç **gelecek şoku**dur.

BÖLÜM ON ALTI

GELECEK ŞOKU : PSİKOLOJİK BOYUT

Gelecek şoku, yalnızca fiziksel bir hastalık olsaydı, korunmak ve iyileşmek daha kolay olabilirdi. Oysa gelecek şoku, ruhsal yapıya da saldırıyor. Vücut çevreden gelen aşırı uyarıların yarattığı gerginliğin etkisiyle çatırdarken, «us» (1) ve onun karar süreçleri, aşırı yüklenme nedeniyle yanlış sonuçlara varır. Değişim makinelerini tam yolla çalıştırarak, uyum yetenekleri az olanların yalnızca sağlıklarını bozmakla kalmıyoruz, kendi açılardan akılcı davranışlarını da engelliyoruz.

Çevremizde gördüğümüz şaşırtıcı çöküş belirtilerini —uyuşturucu maddelerin kullanılmasındaki yaygınlaşma, gizemciliğin (misticizm) üç kazanması, şiddet ve barbarlığın belirginleşmesi, nihilizm ve milyonların gevşekliği, duygusuzluğu—, gelecek şokuyla olan ilişkileri kurulduğunda anlamak kolaylaşacaktır. Bu akıldışı toplumsal sapmalar, çevreden gelen aşırı uyarıların, kişisel karar verme sürecinde bazı bozukluklara yol açması sonucunu oluşturmaktadırlar.

Değişimin çeşitli organizmalar üzerinde yaptığı etkileri araştıran psikofizyologlar, başarılı uyumların, uyarı düzeylerinin —çevredeki yenilik ve değişim miktarı— ne alçak, ne de

(1) Ruhsal yapıların ve süreçlerin, bilincin, bilinçaltının düzenlenmiş bütünlüğüne karşılık olarak kullanılmıştır. (Ç. N.)

yüksek olmadığı durumlarda gerçekleştiğini saptamışlardır. Toronto Üniversitesinden Prof. Dr. Berlyne, «Evrimsellemenin üst düzeyindeki bir hayvanın merkezî sinir sistemi,» diyor, «belirli hızda uyarı üreten bir çevreye ayak uydurabilecek biçimde düzenlenmiştir... Aşırı gerilim ya da yüklenmeye yol açan çevrelerde, doğal olarak bu sistem iyi çalışmıyor,» Berlyne'ye göre düşük düzeyde uyarı oluşturan çevreler için de aynı durum söz konusudur. Geyik, köpek, fare ve insanlar üzerinde yapılan deneyler, sonunda en alt ve en üst düzeyde sınırlı bir 'uyum yapma alanı' bulunduğu, bir alan dışında kişinin uyum yapma yeteneğinin işlemez duruma geldiği saptanmıştır.

Gelecek şoku, aşırı uyarıya karşı bir tepkidir. Kişi uyum yapma alanının dışında çalışmaya zorlandığı zaman, gelecek şoku oluşur. Yetersiz değişim ve yeniliğin insan yapısının işlemesi üzerinde nasıl etki yaptığı birçok araştırmaya konu olmaktadır. Dış dünyayla ilişkileri kesilmiş olan Antarktik bölgelerinde yaşayan kişiler üzerinde yapılan araştırmalar zihinsel ve fiziksel yeteneklerin, uyarı azlığı karşısında düştüğünü göstermektedir. Aşırı uyarının etkileri üzerine doğrudan edindiğimiz bilgi azdır ama oldukça güçlü ve çarpıcı kanıtlardır.

AŞIRI BİÇİMDE UYARILAN BİREY

Savaşta askerler kendilerini sık sık hızla değişen, yabancı, önceden kestirilemeyen çevrelerin tuzağına düşmüş bulurlar. Her yanda top mermileri patlar. Kurşunlar vızıldayarak geçer. Gökyüzü şavkıyı şavkıyiverir. Bağırtilar, iniltiler ve patlamalar kulakları doldurur. Koşullar bir andan bir ana değişir. Böylesine aşırı uyarı yayan çevrelerde, asker uyum yapma yeteneğinin en üst düzeylerinde etkinlik göstermektedir.

Bazen uyum yapabilme yeteneğinin sınırları dışına itilir. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Burma'daki Japon hatlarının gerisinde, General Wingate kuvvetlerinde dövüşen sakallı bir asker, çevresine yağmur gibi yağın makineli tüfek kurşun-

ları arasında uyuyakalmıştı. Yapılan soruşturmada, askerin fiziksel bir yorgunluk sonucu değil, kapıldığı uyuşukluk, gevşeklik duygusunun bir sonucu olarak uyuyakaldığı anlaşıldı.

Ölümü buyur eden bitkinlik hali, düşman hatlarının gerilerine sarkan gerilla birliklerinde çok görülür. İngiliz askeri doktorları, bu duruma bir de ad takmışlardır: Uzun Mesafelere Sızma Gerilimi derler. Onların deyimiyle bu rahatsızlığa yakalananlar, «kendileri için en ufak bir çabayı gösteremezler, kafa yetenekleri bir çocuğunkini andırır.» Bu öldürücü uyuşukluk, yalnızca gerilla birlikleri için söz konusu değildir. Uyuyan asker olayından bir yıl sonra benzeri belirtiler Normandiya'ya çıkan Müttefik birliklerinde görüldü. İngiliz araştırmacılar, beş bin Amerikan ve İngiliz yaralıyla görüştükten sonra bu garip uyuşukluğun psikolojik çöküşle ilgili karmaşık bir sürecin son aşaması olduğunu saptadılar.

Akil bozukluğu sık sık yorgunlukla başlar. Bunu psikolojik karışıklık ve sinirsel tutarsızlık izler. Kişi çevresindeki en küçük uyarıya karşı bile aşırı duyarlık gösterir. En küçük kıskırtma sonunda 'başı belaya girebilir.' Şaşkınlık belirtileri gösterir. Düşman ateşini diğer seslerden ayıramaz olur. Gergin, kaygılı, aşırı sinirlidir. Arkadaşları ipin ucunu ne zaman kaçıracağını kestiremezler.

Derken duygusal tükenmenin son aşaması gelir. Asker yaşama isteğini yitirmiştir. Kendini kurtarma, savaştan akılcı bir biçimde sağ çıkma uğraşını bırakmıştır. Araştırmayı yürüten İngiliz doktorun deyişiyle, «Sönük ve kayıtsızdır... zihinsel ve fiziksel açıdan geri kalmış bir kişi görünümündedir.» R.L. Swank, yüzün de ifade-siz, duyar-sız bir görünüm aldığından sözediyor. Uyum yapma savaşı, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ger çekilme başlamıştır.

Kişiler aynı akıldışı davranışları yangın, sel, zelzele ve benzeri felaketlerde de göstermektedirler. Fiziksel açıdan bir zarar görmeyen akli başında kişiler bile uyum yapamaz duruma gelmektedirler. En olağan, temel ve akla yatkın kararları alma yeteneğinden bile yoksundurlar sanki.

Hortum fırtınalarına karşı Teksas'daki tepkileri inceleyen H.B. Moore şunları yazıyor: «İlk tepki şaşkınlık, inanamama,

gerçeği kabul etmeme biçiminde oluşur. Bu durum, bize 1953'deki Waco olayında kişilerin ve toplulukların gösterdikleri tepkileri iyice anlayabilme olanağını vermektedir. O olayda bir kızın plakçı dükkânına kırık pencereden girip, sakin bir tavırla plâk satın almasını ve yapıda kıyametler koparken giriş kapısından çıkıp gidişini bu gerçeğe bağlıyorlar.»

Udall'da meydana gelen bir hortumla ilgili olarak bir ev kadını şunları söylüyor: «Her şey olup bittikten sonra, kocamla birlikte kalktık ve pencereden atladığımız gibi koşmaya başladık. Nereye koştuğumuzu bilmiyordum ama... umurumda da değildi. Yalnızca koşmak istiyordum.» Bu felaketlerde çekilen her resimde kollarında yaralı ya da ölü çocuğunu taşıyan annelere rastlanır. Çevrelerindeki gerçeği artık anlayamıyormuşçasına boş gözlerle bakarlar. Bazen de kucaklarında yapma bir bebekle bir yana oturur, onu yavaşça sallarlar.

Felakete uğrayan, savaşta olan insanlar, psikolojik açıdan büyük bir baskı altında kalmaktadırlar. Yine bu olgunun kaynağı, çevresel uyarının yüksek düzeyde olmasına dayanır. Felaket kurbanları, kendilerini birden hızla değişen nesne ve ilişkilerin ortasında bulurlar. Bir süre evlerinin bulunduğu yerde dumanlar tütebilir. Çevre, değişim ve yenilikle dolmuştur. Bir kez daha tepki, şaşkınlık, kaygı, kızgınlık ve uyuşukluk biçiminde ortaya çıkar.

Bir yolcunun, yeterli düzeyde hazırlanmadan yabancı bir kültüre dalması sonucu oluşan kültür şoku, uyum yapmama konusunda üçüncü örnektir. Ortam tümüyle barışçıl ve tehlikesiz olabilir. Yine de durum yeni koşullara uyulmasını gerektirir. Ruhbilimci Sven Lundstedt'e göre kültür şoku, «yeni çevreye ve insanlara uyum yapma çabasının, başarısızlıkla sonuçlanması üzerine oluşan kişisel bir uyumsuzluk biçimidir.»

Kültür şokuna uğramış kişi, asker ve felaket kurbanı gibi, yabancı, önceden kestirilemeyen olayları, ilişkileri ve nesnelere kavramaya zorlanır. Alışık olduğu iş yapma biçimleri —hatta bir telefon etmek bile— yeni ortamda geçerli değildir. Belki bu yabancı toplumun kendisi çok yavaş değişiyordur, ancak şoka uğrayan kişi için her şey yenidir. İşaretler, sesler ve diğer psikolojik ipuçları, yabancı, kavramaya olanak bulamadan geçip

gitmektedir. Tüm yaşam gerçeküstü bir havaya bürünür. Her sözcük, her eylem bir belirsizliği simgeler.

Böyle bir çevrede yorgunluk alışıldığından daha çabuk gelir. Yorgunlukla birlikte Lundstedt'in tanımladığı, «yitiklik, yalnızlık ve yalıtılmışlık duygusu» kişiye gelir çöker.

Yenilik sonucu oluşan, önceden kestirilememe olgusu, kişinin gerçeklik duygusunu işletme durumuna getirir. Prof. Ludstedt'in deyişiyle, «kişi önceden kestirilebilen, belirgin psikolojik, fiziksel gereksinmelerinin doyurulduğu bir çevrenin özlemini duymaya başlar. Kaygılı, şaşkın ve uyuşuk bir görünüm içine girer.» Lundstedt sözlerini şöyle tamamlıyor: «Kültür şoku, duygusal ve entellektüel bir çekilme sonucu oluşan, gerileme tepkisi olarak tanımlanabilir.»

Benzerliklerinin bilincine varmadan, çeşitli gerilimler altında ortaya çıkan davranış çöküşü sonucu bunları okumak zordur. Savaşan asker, felaket kurbanı ve kültürel şoka uğramış yolcu arasında kuşkusuz önemli ayrımlar vardır ama üçü de hızlı değişim, yüksek yenilik düzeyiyle ya da her ikisiyle de karşılaşma durumundadır. Üçü de önceden kestirilemeyen uyarılara, hızla ve sık sık uyum yapmak zorundadır. Bu nedenle her üçünün aşırı uyarıya gösterecekleri tepkilerde dikkati çeken benzerlikler olacaktır.

Önce şaşırma, yön sapması, gerçeğin çarpıtılması gibi ortak belirtiler görürüz. Ardından aynı biçimde yorgunluk, kaygı, gerginlik ya da aşırı kızgınlık belirtileri ortaya çıkar. Sonunda duygusal çekilme, uyuşukluk kesin olarak yerleşir; dönüşü olmayan noktadır orası.

Kısacası, aşırı uyarının garip ve uyumsuz davranışlara yol açtığına oldukça güçlü belirtileri vardır.

DUYULARIN BOMBARDIMANI

Aşırı uyarının, uyumsuz davranışları yarattığı olgusunu yeterli bir biçimde açıklama olanağımız ve bu konuda bilgimiz çok azdır. Ancak aşırı uyarmanın üç düzeyde gerçekleştiğini gösterir kanıtlar vardır. Bu üç düzey duygusal, kavramsal

ve kararsal olarak sıralanabilir. (1).

En kolayca anlaşılır olanı, duyuusal düzeydir. Yapılan deneylerde aldığı uyarılardan yalıtılan kişinin, yeni duyuusal uyarılar alamadığı için şaşkınlığa uğradığı, zihinsel işlevlerinin azaldığı görülmüştür. Öte yandan, çok sayıdaki düzensiz, karmaşık uyarıların aynı etkiyi yaptıkları da saptanmıştır. Bu nedenle siyasal ya da dinsel beyin yıkayıcılar, yalnızca duyuusal etkinliği köreltmekle (tek başına tutşaklık sözgelışı) kalmıyorlar, parıldayan ışıklar, hızla değişen renkler ve karmaşık sesler kullanarak, duyuları bombardımana tutuyorlar.

Bazı hipilerde görülen dinsel bağlılık ve yabansı davranışlar yalnızca uyuşturuıcı ilaçların kullanılması sonucu oluşmuyor. Topluluk halinde yaptıkları duyuusal etkinliği köreltme, duyuusal bombardıman deneyleri bu konuda etkili oluyor. Söylenen tekdüze şarkılar, bireyin dikkatini içe dönüştürme çabaları, dıştan gelen uyarıları algılamama çabası, yabansı ve bazen de sanrısız (halüsinasyonel) etkiler yaratmaktadır. Burada, çevreden gelen uyarılar sıfıra doğru düşmektedir.

Öte yandan, kocaman ışıl ışıl salonda anlamsız yüzlerle danseden gençler, parçalı perdeli film gösterileri, kulak parçalayan çığlıklar, bağırtılar, iniltiler, gösterişli giysiler, boyalı gövdeler, aşırı yeniliklerle yüklü bir çevreyi oluşturmaktadır.

Bir organizmanın duyuusal girdiye (input) ayak uydurabilme yeteneği, onun fizyolojik yapısına bağlıdır. Duyu organlarının yapısı, uyarıların sinir sisteminde ulaşacakları hız, bu sistemin kabul edebileceği duyuusal bilginin niceliği konusunda biyolojik sınırlar koyar. Çeşitli organizmalardaki sinyal iletişiminin hızını incelersek, evrimleşme düzeyi alçaldıkça bu hızın da düştüğünü görürüz. Sözgelışı, bir deniz keşanesi yumurtasında, belirgin bir sinir sistemi olmadığından, sinyaller saatte bir

(1) Bunlar arasındaki çizgiler, ruhbilimciler için de tümüyle açık seçik değildir. Ancak biz burada duyuusal düzeyi algılamayla, kavramsal düşünmeyle ve kararsal karar vermeyle eşitlersek fazlaca yanlış bir iş yapmamış oluruz.

santimetreye ulaşan hızla ve bir zar aracılığıyla iletilir. Açıkça görüldüğü gibi, böyle bir hızda, organizma çevresinin yalnızca sınırlı bir bölümüne tepki gösterecektir. Evrimleşme düzeyinde bir basamak yukarı çıkıp, ilkel bir sinir sistemi bulunan deniz anasına baktığımızda, sinyallerin otuz altı bin kez daha hızlı yol aldığını görürüz: Bu hız saniyede on santimetredir. Solucanda bu hız saniyede yüz santimetreye ulaşmaktadır. Böceklerde ve kabuklu hayvanlarda sinirsel sinyaller saniyede bin santimetrelilik bir hız yapmaktadırlar. İnsanimsılarda (insan benzeri maymunlar vb. gibi) bu hız, saniyede on bin santimetreye varır. Sözüünü ettiğimiz sayılar, tartışmasız bir biçimde insanın uyum yapma yeteneği en çok gelişmiş yaratık olduğunu ortaya koymaktadır.

Oysa insanda bile, sinirsel ulaşım hızı saniyede otuz bin santimetre dolaylarındadır ve sistemin sınırları burada ortaya çıkmaktadır. (Öte yandan bir bilgisayardaki elektrik sinyali milyonlarca kez daha hızlı yol almaktadır.) Duyu ve sinir organlarındaki sınırlar, çevremizdeki olayların çoğunun izleyemeyeceğimiz kadar hızlı olduğu anlamına gelir. Bu nedenle, örnekleme yöntemini kullanırız. Bize gelen sinyaller düzeni ve birbirini tekrarlayan biçimlere sahip oldukça, bu örnekleme süreci, bize gerçeğin zihinsel bir görüntüsünü iletebilir. Oysa gelen sinyaller düzensiz, yeni ve kestirilemez özelliklere sahipse, bizim oluşturduğumuz görüntüdeki gerçeklik oranı azalır. Gerçeğin bizdeki görüntüsü bozulur. Bu durum, duyuusal açıdan aşırı uyarıyla karşılaştığımızda şaşkınlığa düşmemiz ve gerçekle düş arasındaki ayırımı yitirmemize yol açar.

AŞIRI BİLGİ YÜKLEMESİ

Eğer duyuusal düzeyde, aşırı uyarılma, gerçeğin çarpıtılmasını doğuruyorsa, kavramsal düzeyde aşırı uyarılma da 'düşünme' yeteneğini etkilemektedir. İnsanın yeniliğe karşı gösterdiği tepkilerin bazıları istemeyerek olurken, bazılarıysa bilinçli düşünme sonucu olur. Bu olgu bizim bilgiyi kavrama, işleme, değerlendirme ve akılda tutma yeteneğimize dayalıdır.

Özellikle akılcı davranış, çevreden sürekli gelen bilgi akımına dayanır; bireyin kendi davranışları sonucu oluşarak, durumları önceden kestirebilme gücüne dayalıdır. Bunu yapabilmek için, çevrenin kendi eylemlerine nasıl tepki göstereceğini kestirebilmesi gerekir. Çevreden gelen bilgilerin ışığında kişinin yakın geleceğini kestirebilmesi sağduyuyu gösterir.

Birey, hızlı ve düzensiz biçimde değişen bir duruma ya da yenilikle yüklü bir eksene girdiğinde, geleceğe dönük değerlendirmelerindeki doğruluk payı da azalır. Akılcı davranışın dayalı olduğu, akla yatkın doğru değerlendirmeleri yapamaz olur.

Bu boşluğu doldurup, değerlendirmelerdeki doğruluk derecesini yeniden olağan düzeyine getirebilmek için, daha çok bilginin toplanması ve süreçlenmesi gerekir. Bunun da çok yüksek hızda yapılması zorunludur. Kısacası, çevre hızlı bir değişim ve yenilik içinde oldukça, birey de etkili, akılcı kararlar alabilmek için daha çok bilgi işlemek zorunda kalacaktır.

Oysa bilgi işleme yeteneğimiz de, duyuşal giriş kabul etme yeteneğimiz gibi sınırlıdır. Rockefeller Üniversitesi ruhbilimcilerinden George A. Miller, bu konuda «alacağımız, işleyebileceğimiz ve anımsayabileceğimiz bilgiler konusunda kesin sınırlamalar içindeyiz,» diyor. Bilgiyi çeşitli yollardan sınıflar, numaralar ve **şifrelerken**, biz bu sınırları genişletme olanağını buluyoruz. Ancak yine de kanıtlar bu konudaki yeteneklerimizin sonsuz olmadığını gösteriyor.

Dış sınırları bulabilmek amacıyla, ruhbilimciler ve iletişim kuramcıları, insan organizmasının 'kanal yeterliğini' sınamaya başlamışlardır. Bu deneylerde insanı bir iletişim 'kanalı' olarak ele almaktadırlar. Bilgi dışardan girmekte, işlenmekte ve doğruluk oranı, girdi (input) bilgilerin hızının, çıktı (output) hız ve doğruluk oranıyla karşılaştırılması sonucu ölçülebilmektedir.

Bilgi teknik olarak tanımlanmış ve bit (1) denilen birimler aracılığıyla ölçülmüştür. Deneyler sonucu okumadan, daktilo

(1) Bit, ilk eşit ve benzer seçenek arasında bir karara varabilmek için gerekli bilgi miktarıdır. Seçenekler bir katı olarak arttıkça, gerekli bit'lerin sayısı birer birer artar.

yazmaya, piyano çalmaya, göstergeleri kullanıp kafadan aritmetik yapmaya varıncaya dek çeşitli konuda ulaşılan bilgi işleme hızları şimdiden saptanmaya başlamıştır. Elde edilen sayılar konusunda düşünce birliğine varamayan araştırmacılar, iki temel kuralda birleşmektedirler: Bunlardan birincisi, insan yeteneğinin sınırlılığı; ikincisi de sistemin aşırı yüklenmesinin, etkinliği ciddi biçimde azaltacağıdır.

Çocuklar için, oyuncak bloklar yapan bir fabrikada çalışan bir işçiyi düşünün. Görevi, önündeki taşıyıcı kayıştan kırmızı blokların her geçişinde bir düğmeye basmaktır. Taşıyıcı kayış uygun bir hızla yürüdüğü sürece, fazla zorluk çekmeyecektir. Çalışması yüzde yüzlük bir doğruluğa yaklaşacaktır. Taşıyıcının hızı çok az olursa, dikkati dağılacak, çalışma verimliliği düşecektir. Hız çok artarsa bu kez yanlış yapacak, yetişemeyecek, kafası karışacak ve uyum bozulacaktır. Büyük bir olasılıkla sınırları gerilecek, kızgınlık duymaya başlayacaktır. Belki de o kızgınlıkla kalkıp makineye vuracaktır. Bir yerde de, hıza uymaktan vazgeçecektir.

Daha karmaşık bir görevi ortaya koyalım. Şimdi, geçen bloklar birçok renge boyalı olsun. İşçinin görevi, belirli renk dizileri oluştuğunda düğmeye basmak olacaktır. Sözgelisi, bir sarı bloku iki kırmızı ve bir yeşil blok izlediğinde düğmeye basılacaktır. Bu görevde işçi düğmeye basıp basmamaya karar verebilmek için daha çok bilgi alacak ve işleyecektir. Taşıyıcının hızı arttıkça, diğer veriler aynı kalsa da, yetismekte zorluk çekecektir.

Daha karmaşık bir görevde, işçiyi yalnızca düğmeye basıp basmamakla ilgili değil, birçok düğmeden hangisine basması gerektiğiyle ilgili olarak da karar vermeye zorlayabiliriz. Her düğmeye kaç kez basılacağı konusunda da değişiklikler yapabiliriz. İşçiye şöyle bir görev verilebilir: Sarı - kırmızı kırmızı - yeşil biçimindeki renk dizilerinde iki nolu düğmeye iki kez; yeşil - mavi sarı yeşil biçimindeki renk dizilerinde altı nolu düğmeye üç kez basılacaktır vb. Böyle görevler, işçinin daha fazla bilgi işlemlerini gerektirir. Taşıyıcının hızını bu durumda arttırmak, yapılan işin doğruluk oranını daha da azaltacaktır.

Benzeri deneyler insanı korkutacak düzeyde karmaşık biçimlere sokulmuştur. Yanan lambalar, müzik tonları, harfler,

simgeler, söylenen sözcükler ve değişik gereçlerle donatılmış deneyler vardır. Deneye konu olan kişilerden parmak uçlarıyla davul çalması, bir dizi sözcükler söylemesi, bilmeceler çözmesi ve benzeri işler yapması istenir.

Sonuçlar, görev ne olursa olsun daha üstünde iş görülemeyen, yani aşılamayan bir hızın varlığı ortaya çıkmıştır. Konu, kasların yetersizliği değildir. Üst hızı, kasların yetersizliği değil zihinsel yetersizlik sınırlamaktadır. Seçenekler arttıkça, kişinin karara varışının ve eyleme geçişinin daha uzun zaman aldığı deneyler göstermektedir.

Bu bulguların, belirli psikolojik karışıklıkları anlamamız konusunda bize yardımcı olacakları açıktır. Yöneticiler hızlı ve karmaşık kararlar almak zorundadırlar; öğrenciler gerçekler arasında boğulmaktadırlar; ev kadınları ağlayan çocukların, çalan telefonun, bozulan bulaşık makinesinin, büyük çocuğunun odasından gelen gürültülü müziğin, oturma odasındaki televizyonun vızıltısının etkisi altındadırlar. Bu kişiler, duyularına saldıran bilgi dalgalarının eksilttiği düşünme ve yapma yeteneklerini kullanırlarken zorluk çekerler. Savaş gerilimine girmiş asker, felaket kurbanı ve kültür şokuna uğramış yolcudaki belirtilerin, böylesine bilgi yüklemesi altında kalan kişide de görülmesi beklenir.

Bilgi araştırmalarında öncülük eden, Michigan Üniversitesi Akıl Sağlığı Araştırma Enstitüsü müdürü Dr. James G. Miller, «Kişiye işleyebileceğinden çok bilgi yüklemek huzursuzluğun nedeni olur,» diyor. Doktor aşırı bilgi yüklemenin çeşitli akıl hastalıklarıyla ilişkisi olduğu kanısındadır.

Sözgelişi, şizofreninin çarpıcı özelliklerinden birisi, hastanın kafasında birleşmesi ya da birleşmemesi gereken düşünce ve sözcüklerin, işlevlerini yerine getiremeyişidir. Hasta çok kişisel ve aklına estiği biçimde düşünmektedir. Sağlıklı bir kişi çeşitli bloklarla — üçgen, küp, koni vb. — karşılaştığında onları geometrik biçimlerine göre sınıflamayı düşünür. Şizofrenik hastadan onları sınıflaması istendiğinde ya, «Onların tümü askerdir,» ya da, «Onlar beni mutsuz ediyor,» diyecektir.

Miller, **Disorders of Communication** (İletişim Bozuklukları) adlı kitabında sağlıklı kişilerle şizofrenik hastaları karşılaşt-

tırmak amacıyla yaptığı deneylerden söz etmektedir. Sağlıklı kişiler ikiye ayrılmış, onlardan çeşitli sözcüklerin, hangi sözcük ve kavramları çağrıştırdığı sorulmuştur. Deneye katılanların bir bölümü zaman kısıtlaması çalışmış, diğer bölümüyse çalışmasını zaman baskısı altında (daha hızlı bilgi girdisi (input) almak gibi) sürdürmüştür. Zaman baskısı altında çalışanlar, kendi zamanlarını kendileri ayarlayanlara oranla şizofrenik hastalara benzer tepkiler göstermişlerdir.

Zorlama bir hızla, yüksek hızdaki bilgi «girdisiyle» çalışan kişilerin ne gibi yanırlar yaptıklarını gözlemek amacıyla G. Usdansky ve L. J. Chapman adlı ruhbilimciler de benzer deneyler yaptılar. Onlar da tepkilerdeki hız artışının sağlıklı kişilerin şizofrenik özellikler göstermelerine yol açtığını saptadılar.

Miller bu konudaki görüşlerini şöyle açıklıyor: «Şizofreninin kavramsal bilgiyle ilgili kanalların yeterliğini azalttığı ileri sürülebilir. Şizofrenikler de, sağlıklı kişilerin olağan hızdaki bilgi alış biçimlerine ayak uydurmakta güçlük çekmektedirler. Sonuç olarak, sağlıklı kişilerin arttırılmış hızda yaptıkları yanırları, şizofrenikler olağan hızda yapmaktadırlar.»

Kısacası Miller, ağır bilgi yüklemesi sonucu insanın iş görme yeteneğinde oluşan gerilemenin, şimdilik bilmediğimiz bir biçimde psikopatolojiyle ilişkili olabileceği kanısındadır. Oysa köklü etkisini bilmeden, toplumdaki değişim hızını sürekli arttırma yolundayız. İnsanları yeni yaşam hızına, yeni durumlara uymaya zorluyor, kısa süreler içinde bu koşulların üstesinden gelmelerini istiyoruz. Onları hızla çoğalan sunular arasında seçme yapmaya zorluyoruz. Yavaş gelişen toplumlara oranla, onlardan daha çok bilgi işlemelerini bekliyoruz. Bazılarını kavramsal bir aşırı uyarılmayla karşı karşıya bıraktığımız gerçektir. İleri teknoloji toplumlarda bu durumun akıl sağlığı açısından ne gibi sonuçlar doğuracağı daha ortaya konulmamıştır

KARAR VERME GERİLİMİ

İnsan kitlelerine, bilgi yüksek de yüklemesek de, üçüncü bir aşırı uyarma biçimiyle onların davranışlarını olumsuz yön-

de etkilemekteyiz: Buna karar verme gerilimi diyoruz. Yavaş değişen, durgun çevrelerde birçok kişi daha hızlı ve karmaşık kararlar verebilecekleri yeni işler ya da mevkiler bulmak çabası içindedirler. Oysa geleceğın insanları için, sorun değişik yönlüdür. Bir görevden diğereine kaygılı bir tavırla koştururlarken, «Kararlar, kararlar...» diye dert yanarlar. Kendilerini sürekli koşturur ve sinirli görmelerinin nedeni, geçicilik, yenilik ve çeşitlilik gibi öğelerin onlardan çelişkili isteklerde bulunması ve onları kısıkvrak bağlamasıdır.

Hız dürtüsü ve onun psikolojik kopyası olan geçicilik, bizi özel ve kamusal konularda daha hızlı kararlar almaya zorlamaktadır. Yeni gereksinmeler, yeni gerekler ve sorunlar hızlı tepkileri zorunlu kılmaktadır.

Oysa koşulların çok yeni olması, karar vermenin yapısı açısından, devrimsel değişimleri gerektirmektedir. Çevreye hızla yenilik sunulması, örgütlerimizde ve özel yaşamımızda yer alan 'programlı' ve 'programsız' kararlar arasındaki ince dengeyi bozmaktadır.

Programlı karar alışlagelmiş, sık sık verilen kolay bir karar biçimidir. Sözgeleş yıllardan bu yana banliyö treniyle işine giden bir kişi çok önceleri 8,05 trenine binmeye karar vermiştir. Bu nedenle trene biniş önceden programlanmış bir karardır. Adamın trene biniş karardan çok bir refleksi sergilemektedir. Kararın dayandığı ölçü basit ve açıktır. (O saatteki trenin kendisi için en uygunu olması gibi.) Tüm koşullar da bildik olduğuna göre, düşünmesine gerek yoktur. Fazla bilgi işlemesine de gerek yoktur. Ruhsal açıdan, programlı kararların maliyetinin düşük olduğu görülmektedir.

Bu karar verme biçiminin tersini, trene binen kişi kente doğru yol alırken kafasında oluşturmaktadır. X Şirketinin kendine önerdiği yeni işi kabul etmeli midir? Yeni bir ev mi satın almalıdır? Sekreteriyle arasındaki ilişkileri ileri götürmeli mi? Yeni reklam kampanyasıyla ilgili önerilerini kabul etmesi için yönetim kurulunu zorlamalı mı? Böylesine sorular, alışlagelmiş karşılıklarla geçiştirilemez. Yeni alışkanlıklar ve davranış bi-

çimleri oluşturacak olan yeni kararlar almak durumundadır. Birçok ögenin araştırılması ve tartılması gereklidir. Geniş sayıda bilgi işlenmelidir. Böylesine kararlar, programlanmamışlardır. Bunların ruhsal maliyetleri yüksektir.

Hepimiz için yaşam, 'her iki karar biçiminin bir karışımı' dır. Karışımında programlı kararlar fazlaysa zorlanmayız; yaşamı biraz sıkıcı ve basit buluruz. Hatta bilincimiz dışında, yaşamamıza yenilik katacak, dolayısıyla karışımı değiştirecek girişimlerde bulunuruz. Oysa karışımında, programsız kararların payı büyükse, programlanması olanaksız bir sürü yeni durumla karşılaşılıyorsa, yaşam bizim için düzensiz, boğucu ve kaygı dolu bir biçime bürünür. Daha aşırılığa itildiğinde psikozlar oluşur.

Örgüt kuramcısı Bertram M. Gross, «Akılcı davranış her zaman alışılmış olanla yaratıcı olanı birlikte içerir. Alışılmış (rutin) gereklidir, yaklaşımın akılcı olmadığı yerde alışılmış olan yaratıcı enerjiyi yeni sorunlarla uğraşabilmesi için özgür bırakır,» diye yazıyor.

Yaşamımızı böyle düzenleyemediğimiz zaman üzülürüz. William James, bir zamanlar, «Her sigarayı yakışta, her bardağı içişte, her parça işi yapıştta yeniden karar almak zorunda kalan kişi kadar mutsuz insan olmaz,» diye yazmıştı. Çünkü davranışımızı yoğun bir biçimde programlarsak, çok büyük ölçüde bilgi işleme yeteneğini boşa harcamış oluruz.

Alışkanlıklarımızı bu nedenle ediniriz. Bir komitenin yemek arasından sonra toplantı odasına dönüşünü izleyin. Herkes daha önce oturduğu yeri arayacaktır. Bazı antropologlar bu davranışı «bölgeselcilik» kuramıyla açıklıyorlar. Bu kuramla insanoğlunun sürekli olarak kendisi için kutsal bir yer oluşturmak istediği öne sürülmektedir. Daha basit bir açıklama, aynı yeri seçmenin bizi araştırma ve diğer olasılıkları değerlendirme zorunluğundan kurtarması biçiminde yapılabilir.

Aynı şekilde yaşamımızla ilgili birçok sorunu alçak maliyetli, programlanmış kararlarla çözebiliriz. Değişim ve yenilik, karar vermenin ruhsal maliyetini arttırmaktadır. Sözgelisi, yeni bir çevreye taşındığımızda eski ilişkileri değiştirmeye, yeni alışkanlıklar edinmeye zorlanırız. Önceden programlanmamış ka-

rarlar almadan yeni alışkanlıklar edinmek olanaksızdır. Gerçekte bizden, yeniden programlanmamız istenmektedir.

Aynı durum, yabancı bir kültüre giren hazırlıksız ziyaretçi için de söz konusudur. Kendi toplumu içinde yaşamasına rağmen, önceden uyarılmadan geleceğe doğru fırlatılan kişi için de durum farklı değildir. Geleceğin yenilik ve değişim biçiminde gelmesi, onun zorlukla biraraya getirdiği davranış alışkanlıklarını kullanılmaz hale getirmektedir. Eski alışkanlıklarının sorunları yoğunlaştırmaktan başka bir işe yaramadığını birden ve korkuyla görecektir. Ondan yeni ve şimdilik programlanamayacak kararlar istenmektedir. Kısacası yenilik, karar karışımının dengesini bozmakta, zor ve masraflı, (ruhsal açıdan) karar verme biçimlerinin çoğalmasına yol açmaktadır.

Bazı kişilerin diğerlerine oranla yeniliği daha hoşgörülü karşıladıkları doğrudur. En iyi karar karışımı, kişiden kişiye değişir. Ancak bizden istenen karar sayısı ve biçimleri, bizim denetimimiz altında değildir. Temel olarak, kararların karışımını ve hızını toplum oluşturur. Günümüzde yaşamımız, hız baskısıyla yenilik arasındaki gizli bir çatışmaya sahne olmaktadır. Birisi daha hızlı kararlar almaya bizi zorlarken, diğeri de en zor, en az zaman alıcı kararlar almamızı istemektedir.

Genişleyen çeşitlilik, bu çatışmadan doğan kaygıyı yoğunlaştırmaktadır. Seçme olanaklarının sayısı arttıkça, kişi için işlenmesi gerekli bilgi sayısı da artmaktadır. İnsanlar ve hayvanlar üzerine yapılan laboratuvar incelemeleriyle seçme olanakları arttıkça, tepki zamanının da yavaşladığı kanıtlanmıştır.

Bu üç uzlaşmaz isteğin çarpışması, ileri teknoloji toplumlarda karar alma bunalımlarını doğuracaktır. Birlikte alındığında, bu baskılar «karar vermekteki aşırı uyarı» (decisional overstimulation) tanımını doğrulamakta, toplumda kişilerin niye kaygılı, telaşlı ve özel geleceklerini kuramaz durumda olduklarını açıklamaktadır. İşin sıçan yarışına döndüğü, denetimden çıktığı yolundaki inançlar, bu çarpışan güçlerin ortaya koyduğu kaçınılmaz sonuçlardır. Çünkü bilimsel, teknolojik ve sosyal değişimin denetim dışı hızı, bireyin geleneğiyle ilgili olarak uzmanca, sağduyulu kararlar almasını olanaksız kılmaktadır.

GELECEK ŞOKUNUN KURBANLARI

Karar vermedeki gerilimle, duygusal ve kavramsal aşırı yüklemenin etkilerini birleştirdik mi, kişisel uyumsuzluğun birçok ortak biçimini üretmiş oluyoruz. Sözgelişi, hızlı değişime karşı yaygın tepkilerden biri, tümüyle yadsımadır, **yadsıyan kişinin** (inkârcının) yöntemi, gelişinden hoşnut olmadığı gerçeği engellemektir. Karar alma istekleri yoğunlaşınca, o yeni bilgiler edinmeye karşı çıkar. Yüzünde inanamayan bir ifadeyle donup kalan felaket kurbanı gibi, **yadsıyan kişi** de, duyularının ortaya koyduğu kanıtları kabul edemez. Böylece o, her şeyin aynı olduğu, değişim belirtilerinin gerçeği yansıtmadığı inancını korur. «Gençler hep başkaldırırlar zaten,» veya «Yeryüzünde yeni bir şey yoktur,» ya da «Varlıklar ve nesnelere daha çok değiştikçe, daha çok aynı kalırlar,» gibi çağdışı tekerlemelerle kendini avutmaya çalışır.

Gelecek şokunun bilinçsiz kurbanı olan **yadsıyan kişi** kişisel yıkımını kendisi hazırlar. Uyguladığı yöntem çözülebilir, kesintili sorunların oluşmasına ortam yaratmadığı için, değişim onun yaşamına birikmiş güçlü bir bunalım biçiminde girer.

Gelecek şoku kurbanının ikinci yöntemi, uzmanlaşmadır. **Uzman kişi** (Specialist) tüm yeni düşünceleri ya da bilgileri engellemez. Tersine büyük bir çabayla değişimi izlemeye çalışır. Ancak bu izleyiş, yaşamın çok dar ve belirli bir kesitini kapsar. Mesleğiyle ilgili her gelişmeyi izleyen, ancak sosyal, siyasal ya da ekonomik yeniliklere katı bir biçimde kapalı kalan doktorlara, maliyecilere tanık olmaktadır. Daha çok üniversite başkaldırıp, daha çok getto alevine boyandıkça, o kişiler bu konularda daha az şey bilmek isterler. Dünyaya bakış açıları gittikçe daralır.

Uzman kişi, yapay bir uyum içerisindedir. Karşısındaki olasılıklar çoğalmaktadır. Bir sabah uyanacak ve uzmanlığının sona erdiğini görecek ya da kendi görüş açısının dışında gerçekleşen olaylar sonucu, aklının alamayacağı bir değişime uğrayacaktır.

Gelecek şokuna karşı üçüncü tepki, şimdi uygun ve geçerli olmayan, bir zamanların başarılı uyumcu alışkanlıklarına dönme tutkusudur. **Geriyeye dönük kişi.** (Reversionist) önceden programlaşmış kararlara ve alışkanlıklara tutucu bir biçimde bağlanır. Değişimin tehdidi arttıkça, o daha büyük bir özenle eski eylem biçimlerine sarılır. Sosyal görüşü geriyeye dönüktür. Geleceğin kendisine erişmekte olduğunu görerek korkuya kapılan bu kişi, geçmişteki düzene isterik bir destek sağlamaya çalışır ya da örtülü bir biçimde geçmişin zaferlerine dönmeye çabalar.

Bu dünyanın Barry Goldwater'ları ve George Wallace'ları geçmişe özlem siyasetini yürüterek bu kişilere çanak tutmaya çalışırlar. «Geçmişte düzeni polis sağlamıştır; öyleyse düzeni sağlamak için daha çok polisimiz olmalı. Çocuklara otoriter davranılması hoşgörüdür,» gibi görüşlerin çığırkanlığını yapmaktadırlar. Orta yaşlı, sağ kanattan olan **geriyeye dönük kişi** küçük kasabaların basit, düzenli toplumunun özlemine çeker. Böylesine yavaş gelişen sosyal bir çevrede eski alışkanlıkları geçerlidir. Yeniye uyum yapmaktansa, gerçekten her an biraz daha uzaklaşarak eski çözümleri uygulamayı sürdürür.

Geriyeye dönme yanlısı olan yaşlı kişi, geçmişin küçük kasabasını kurmanın düşleri içindeyken, genç sağcı daha eski sosyal bir sistemi yeniden canlandırmayı düşler. Romantizm dolu hipi şiirleri ve afişleri, kentleşme öncesi yaşama duyulan özlem, bilime ve teknolojiye karşı abartılan nefretin kökeninde hep bu düşler yatar. Değişime karşı duydukları tüm isteğe rağmen, solun bazı kesimleri, Wallace'cılar ve Goldwater'cılar gibi geçmişe büyük bir özlem duyarlar.

Kafalarına taktıkları kızıl derili bantları, Edward Çağı şapkalar, giydikleri avcı çizmeleri, altın çerçeveli gözlükler geçmişe özelemlerini ve geçmişle ilgili düşüncelerini yansıtır. Yüzyıl başında görülen olaylar, kargaşa yeniden moda olmuştur. Geriyeye dönüş devrim diye yutturulmak istenmektedir.

Sonunda karşımıza **aşırı basite indirgeyen kişi** (super simplifier) çıkıyor. Eski kahramanlar ve kurumlar çökerken, grevler, kargaşalıklar onu rahatsız ederken, çevresini saran karmaşık yenilikleri açıklayabilecek bir denklemin peşindedir. Şu ya

da bu düşünceye yanlış bir yaklaşımla sarılarak, geçici bir inançlı kişi olup çıkar.

Bu durum, aydınlar arasında giyim modasını yaya bırakan bir hızla değişen düşünce modalarını açıklar, McLuhan? Elektrik çağının peygamberi! Levi-Strauss? Korkunç! Marcuse? Şimdi her şeyi anlıyorum! Maharişi Bilmem Kim? Fantastik! Astroloji? Çağları anlatıyor!

Söz konusu kişi her düşünceyi kapıp, her düşünceye yatırım yapar. Oysa yazar bile yazdığına öylesine sahip çıkmıyor. Ne yazık ki, ne benim düşüncem, ne sizin düşünceniz tümüyle geçerli değildir. **Basite indirgeyen kişi** için genellemeler geçerlidir. Kârların maksimizasyonu, Amerika'yı anlatır. İrksal kargaşalıkların nedeni komünist kıskırtmacılığıdır. Demokratik katılma, sorunun çözümüdür. Çocukları özgür bırakmak. (ya da Dr. Spock) tüm kötülüklerin başıdır.

Entellektüel düzende bir çözüm bütünlüğü aranması, eylemde de paralellikler göstermektedir. Askêrlık durumu belirsiz olan, ana babasının baskısını duyan şaşkın, kaygılı öğrenci, geçerliğini her gün yitiren eğitim sistemine burun kıvrıp, yeni bir yaşam biçimini seçmekte, varlığını kolaylaştırmaya kalkışmaktadır. LSD, Metedrin ya da eroin içmeye başlayarak mutsuzluğunu azaltma yoluna gitmektedir. Böyle bir davranışla acı veren çözümsüz görülen sorunlarını bir tek sorun haline getirmekte, geçici de olsa, köklü bir biçimde varlığını basitleştirmektedir.

Üst üste binen günlük gerilimlerle başa çıkamayan genç bir kız, dramatik bir davranışla gebeliği seçebilir. Gerçi uyuşturucu madde kullanmak gibi gebelik de onun yaşamını ilerde oldukça zorlaştıracaktır. Ancak tüm diğer sorunlar görece olarak önemlerini yitireceklerdir.

Şiddet de, seçme karmaşıklığı ve genel aşırı uyarı içinde 'kolay' bir çıkış yolu olarak görülmektedir. Yaşlı kuşaklar ve 'kurulu siyasal düzen açısından polis jöpları ve asker süngüleri, düşünce ayrılıklarını yok etmenin en temiz ve sağlıklı yoludur. Aşırı zenci öğeler ve beyaz ırkçılar, seçim olanaklarını azaltmak ve yaşamlarına daha anlaşılır bir biçim vermek amacıyla şiddet kullanmaktadırlar. Akılcı, anlaşılır tasarıları olma-

yan, kör edici değişimin yenilik ve karmaşıklığıyla başa çıkamayanlar için, terörizm, düşüncenin yerini almaktadır. Terörizm onlara göre belki rejimleri yıkmaz ama kuşukları kaldırır.

Çoğumuz bu davranış çizgilerini diğerlerinde —hatta kendimizde— çabucak saptarız; ancak nedenlerini anlayamayız. Bilimadamları, yadsımayı, uzmanlaşmayı, geri dönmeyi ve basite indirgemeyi, aşırı yüklemeye ayak uydurabilmek için uygulanan bildik teknikler olarak hemen farkedeceklerdir.

Bunların tümü, gerçeğin zengin karmaşıklığından tehlikeli kaçışlardır. Gerçeğin çarpıtılmış görüntülerini yayarlar. Bir şey daha çok yadsıdıkça, diğer ilgilerini körleterek uzmanlaştıkça, mekanik bir yaklaşımla geçmiş alışkanlıklara ve siyasetlere dönmeye çabaladıkça ve büyük bir tutkuyla basitliği, kolaylığı amaçladıkça, yaşamına giren yeniliklere ve seçme olanaklarına gösterdiği tepkiler ahmakça, anlamsız olacaktır. Bu yöntemlere dayandıkça davranışları tutarsız, yabansı sapmalar gösterecektir.

Bu yöntemleri uygulayan gelecek şoku kurbanlarında şaşkınlık ve güvensizlik duygusu derinleşmektedir. Çağıldayarak akan, değişime kapılmış, hızlı, önemli kararlar vermesi istenen birey yalnızca entellektüel şaşkınlığın içine düşmekle kalmamakta, kişisel değerler açısından da sapmalar yapmaktadır. Değişimin hızı artıkça, bu karışıklığa, benliğinden kuşkuya düşmek, kaygı ve korku da eklenmektedir. Gerginliği artmakta, kolayca yanılmaktadır. Hasta bile olabilir. Baskılar arttıkça gerilim yerini kızgınlığa, şiddete bırakır. Küçücük olaylar büyük tepkiler doğurur; buna karşılık büyük olaylara gösterilmesi gereken tepkilerse yetersizdir.

Yıllar önce köpekler üzerinde koşullandırılma deneylerini yürütürken Pavlov bu olayı «çelişkili evre» biçiminde tanımlamıştı. Sürdürülen araştırmalar insanların da aşırı uyarılma sonucu bu aşamadan geçtiğini saptamıştır. Bu olgu hiç gerek yokken başlayan karışıklıkları açıklayabilir. Amaçsız şiddetin tüm ileri teknoloji toplumlarda neden egemen olduğu ortaya

konabilir. **Japon Times** gazetesi şunları yazıyor: «Günümüzdeki psikopatik eylemleri daha önce hiç görmedik.»

Geçiciliğin, yeniliğin ve çeşitliliğin doğurduğu karıştırma ve belirsizlik durumu, genç, yaşlı milyonlarca kişiyi uyuşukluğa itmektedir. Söz konusu uyuşukluk, sağduyulu bir kişinin, sorunların üstesinden gelebilmek için gerekli gördüğü bir çekilme değildir. Belirsiz ve aşırı seçme koşullarında, karar vermenin gerilimi önünde tümünden bir teslimiyeti belirtir bu uyuşukluk.

Zenginlik, tarihte ilk kez insanların **geri çekilmelerine**, geri durmalarına olanak sağlıyor. Akşamları içkisini alıp televizyonun başına geçen bir aile babası, diğerlerinin de bağımlı oldukları sosyal bir işlevi yerine getirmektedir. Yaptığı kısa süreli bir çekilmedir. Oysa bazı hipiler, sörfçüler vb. için bu çekilme bütün ve süreklidir.

Girit adasının Matala köyündeki kırk ya da elli mağara, genç kadın ve erkeklerden oluşan Amerikalılarla doludur. Bu kişiler, yaşamın gittikçe artan karmaşıklığına dayanamadıkları için adaya sığınmışlardır. Burada kararlar az, zaman çoktur. Burada seçme olanakları sınırlıdır. Aşırı uyarı diye bir sorun yoktur. Anlamaya ya da hissetmeye gerek duyulmaz. 1968 yılında onları ziyaret eden bir gazeteci Robert F. Kennedy'nin ödürüldüğü haberini duyurdu. Tepkileri sessizlik oldu. «Ne şok, ne öfke, ne de gözyaşı. Bu yeni bir olay mıdır? Amerika'dan ve duygudan kaçış mıdır? Katılmamayı, bağlanmamayı anlayabilirim. Ancak tüm duygular nereye gitti?»

Yukarıdakileri yazan gazeteci, aşırı uyarının etkilerini felaket kurbanının yüzündeki ifadeyi, kültür şokuna uğramış kurbanın entellektüel ve duygusal çekilişini anlayabilseydi, duygunun da nereye gittiğini öğrenirdi. Çünkü —aklı karışmış, şiddet yanlısı ve uyuşuk— insanlar, şimdiden gelecek şokunun belirtilerini taşıyorlar. Onlar, gelecek şokunun ilk ve erken kurbanlarıdır.

GELECEK ŞOKUNA UĞRAYAN TOPLUM

Çok sayıda kişinin, gelecek şokuna uğraması, toplumun akılcılığını da tümüyle etkileyecektir. Beyaz Saray'ın kentleşme sorunları başdanışmanı Daniel P. Moynihan'a göre günümüzde ABD, «sinir krizi geçirmekte olan bir adama benzemektedir.» Duyusal, kavramsal ya da kararsal aşırı uyarıların (bunlara sinirsel ve salgısal aşırı yüklemenin etkilerini katmıyoruz) toplumda hastalıklara yol açtığı görülmektedir.

Bu hastalık, kültürümüze, düşünce yaşamımıza ve gerçeğe karşı takındığımız tutuma büyüyerek yansımaktadır. Birçok kişinin dünyayı «delilerevi» biçiminde tanımlaması ya da deliliğin sanatta, tiyatrodada, edebiyatta ve sinemada bir kaynak durumuna gelmesi bir rastlantı değildir. Peter Weiss'in **Marat-Sade** adlı oyunu, Charenton Delilerevi'ndeki akıl hastalarının dünyaya bakış açısını sergiler. **Morgan** gibi filmlerde, akıl hastalarının bulunduğu bir kilinikteki yaşamın dış dünyaya oranla daha üstün olduğu anlatılır. **Blow-Up** adlı filmde doruk noktasına, kahramanın olmayan bir topla tenis oynayanların arasına katılmasıyla varılır. Bu yaklaşım gerçek ve akıldışı olanın, simgesel olarak kabulüdür. Filmin kahramanı artık düşünle gerçeği birbirinden ayıramamaktadır. O an binlerce seyirci, kendini kahramanın yerine koymaktadır.

«Dünyanın delirdiği,» savları, «gerçek, bir koltuk değneğidir» biçimindeki deyişler, sanrı oluşturan ilaçlara duyulan ilgi, astroloji ve büyüye yöneliş, **doğruyu** duygusalda arama çabaları, öznelciliğe (sübjektivizm) doğru aşırı eğilim, bilime saldırı, mantığın insanı başarısızlığa götürdüğü inancı, değişime ayak uydurmayan insan kitlelerinin günlük deneylerini yansıtır.

Milyonlarca kişi, havayı saran hastalığı sezmektedir ama kökünü bulup çıkaramamaktadır. Bu kökler, şu ya da bu siyasal öğretiyle serpilip gelişmemektedir. Nedenleri bilim, teknoloji ya da sosyal değişim istekleri de değildir. Söz konusu kökler, denetimden yoksun olarak geleceğe doğru uzanmaktadır. Üstün sanayiye doğru yönelme başarısızlığımızın bir simgesidirler.

Sanatta, bilimde gösterdiği bunca başarıya karşın ABD binlerce gencin gerçeklerden kaçabilmek için ilaç kullandıkları bir ülkedir. Aynı ülkede milyonlarca ana baba da beyin yıkanan televizyonun ya da alkolik sersemliğin güvencesine sığınmıştır. Birçok yaşlı kişi, bitki benzeri yaşayıp yalnızlık içinde ölmektedir. Aileden ve mesleki sorumluluklardan kaçış, bir çıkış yolu olmuştur. Kitleler kaygılarını Miltown, Librium, Equanil ya da diğer uyuşturucu ilaçlarla bastırmaktadırlar. Bilse de, bilmese de böylesine bir ülke, gelecek şokuna uğramış demektir.

Vatandaşlıktan ayrılıp Türkiye'de yaşamını sürdüren Ronald Bierl adındaki bir genç, «Amerika'ya dönmeyeceğim,» diyor. «Kendi kafâ sağlığını kurarsanız başka kafa sağlığı için kaygılanmanıza gerek kalmaz. Bu nedenle birçok Amerikalı deliriyor.» Amerikan gerçeği üzerine birçok kişi bu görüşü paylaşıyor. Avrupalılar, Japonlar ya da Ruslar akıl sağlıklarının yerinde olduğu kanısındalar. Ancak benzer belirtilerin onlarda da görülüp görülmediğini sormak gerek. Amerikalılar bu konuda tek örnek mi, yoksa diğer ülkeleri de saracak olan bir saldırının ilk kurbanları mı?

Sosyal akılcılık, bireysel akılcılığı öngörür. Bu da yalnızca doğadan gelen bir donanıma değil de, çevredeki sürekliliğe, düzene bağlıdır. Hız, değişimin karmaşıklığı ve insanın karar verme yeteneği arasındaki ilişkiler bu konuda önem kazanır. Değişim hızını, yenilik düzeyini ve seçme olanaklarını kör bir yaklaşımla çoğaltıp yükselttikçe, akılcılığın çevresel koşullarıyla çatışmaktayız. Milyonlarca kişiyi, gelecek şokuna tutsak ediyoruz.

ALTINCI KESİM

Yaşamı Sürdürebilmenin Yöntemleri

BÖLÜM ON YEDİ

YARINLARA AYAK UYDURMAK

Güney Pasifik'in mavi boşluğu içinde, Yeni Gine'nin kuzeyine doğru Manus denilen bir ada vardır. Bir yıllık antropoloji öğrencilerinin tümünün bildiği gibi, burada yaşayan taş devri insanları, bir kuşağın yaşamı içinde XX. yüzyıla ulaşabilmişlerdir. Margaret Mead, *New Lives for Old* adlı kitabında bu mucize benzeri kültürel oyunun öyküsünü anlatır ve ilkel insanlar için Batı teknolojisine uyumu parça parça öğrenmenin, tüm bir yaşam biçimini kabullenmekten daha zor olduğunu ileri sürer.

«Her insan kültürü, her dil gibi bir bütündür,» diye yazıyor Mead. «Bu nedenle bireylerin ya da toplulukların değişmesi gerektiğinde... onların eski modeli tümüyle bırakıp yenisine geçmeleri büyük önem taşır.»

Yaklaşım doğrudur, çünkü kültürel öğelerdeki uyumsuzluk sonucu gerginlik doğmaktadır. Lağım sistemini, doğum kontrolünü, sıtmayı engelleyici önlemler getirmeden kentleşmeye kalkışmak, ortak kültürü parçalayacak, bireyleri çözülemeyecek sorunlarla karşı karşıya bırakacaktır.

Oysa bu işin bir yüzüdür; bireyin ya da toplulukların, belirli bir süre içinde emebileceği yeniliğin bir sınırı vardır. Manus ya da Rus, kim olursa olsun herkes için, sapma ya da buna-

lim göstermeden aşamayacağı bir uyum yapabilme sınırı söz konusudur. Ayrıca Güney Pasifik'teki bir deneye dayanarak genellemeye gitmek tehlikeli olabilir.

Manus olayı, ileri teknolojiye sahip ülkelerin zorluk çekmeden yeni bir gelişme aşamasına sıçrayabilecekleri konusunda bir kanıt olarak sık sık ileri sürülmektedir. Oysa üstün sanayi çağına doğru hızla ilerlerken, bizim durumumuzla adalaların arasında köklü ayrımlar bulunmaktadır.

Bizim onlar gibi, başka toplumda denenmiş, olgunlaşmış, bütünleşmiş bir kültürü toptan ithal etme olanağımız yoktur. Biz üstün sanayileşmeyi üretmek zorundayız. Önümüzdeki otuz, kırk yıl içinde tek bir değişim dalgasının geleceğini ummamalıyız; bir dizi çalkantılar ve sarsıntılarla karşı karşıya kalacağız. Yeni toplumun parçaları, sanıldığı gibi birbirine uymayacak; çarpıcı uyumsuzluk sonucu boşluklar, çelişkiler doğacaktır. Alıp uygulayabileceğimiz «bütünlüğe erişmiş model» yoktur.

Asıl önemlisi, geçicilik düzeyi yükselmiş, hız artmış, üzerimizdeki baskı güçlenmiştir. Bizden istenen, Manus gibi yeni bir kültür edinmek değil, bir dizi yeni, geçici kültürle haşır neşir olmamızdır. Uyum sağlama alanının, üst sınırlarına yaklaşmamızın nedeni de budur. Daha önceki hiçbir kuşak bu deneyden geçmemiştir.

Varılacak sonuç şudur: Kitle halinde gelecek şokunu hazırlayan gizilgüç, bizim yaşam süremiz içinde ve ileri teknoloji toplumlarda oluşmaktadır.

Ancak, bunu söylemek, önemli yanlış anlaşılmalara yol açabilir. Bir kez, sosyal sorunlara dikkatleri çeken bir yazar, ileri teknoloji toplumlara kaplayan karamsarlığı derinleştirme riskine giriyor demektir. Kişisel umutsuzluk, günümüzde satışı oldukça yüksek edebi bir maldır. Oysa umutsuzluk, yalnızca sorumsuzluğun sığınağı değil, aynı zamanda doğrulanmayan bir yaklaşımdır. Gelecek şokunu da içeren birçok sorun, yenilmez doğal güçlerin ürünü değildir; denetleyebileceğimiz insan yapısı ve süreçlerin getirdiği sorunlardır.

İkinci olarak, kurulu düzen savunucularının, gelecek şoku kavramını bir özür olarak ileri sürüp, değişimi geciktirme sa-

vıyla ortaya çıkmaları tehlikesi vardır. Böylesine bir gırtşım daha sarsıcı, çarpıcı, kanlı ve denetimden uzak değişimlere yol açabilir. Ote yandan, tüm insanlık ölçüleri gözününe alındığında, köklü sosyal değişimler şimdiden gecikmiş durumdadır. Gelecek şokunun karşılığı değişmezlik değil, başka biçimde bir değişimdir.

Üstün sanayi devrimi boyunca dengeyi sağlayabilmenin tek yolu, her buluşa, başka bir buluşla karşılık vererek, yeni kişisel ve sosyal bir değişim düzenleyicisi kurmaktır. Ne kör bir kabulleniş, ne de kör bir direnişten yana olmalıyız. Değişimi biçimlendirme, saptırma, hızlandırma ya da yavaşlatma konusunda yaratıcı yöntemler bulmalıyız. Birey yeni bir eğitim biçiminden geçerek yaşamını tasarlamak ve hızlandırmak için yeni kurallara gereksinme duymaktadır. Belki uyum yapmd yeteneğini arttırabilmek için, yeni teknolojik yardımlara da gereksinme duyabilir. Toplum da yeni kurumlar ve örgüt biçimleri istemektedir.

Tüm bunlar değişimi daha da hızlandıracaklardır kuşkusuz. Ancak hız dürtüsüne boyunduk vurma, ona yön verme olanağı bulunacaktır. Gerçekte bunu yapmak kolay değildir. Haritası çizilmemiş olan sosyal alana girerken, daha önce denenmiş teknikler, reçeteler olmayacaktır elimizde. Bu nedenle geniş alana yayılmış değişim - düzenleyici ölçüler kullanarak, onları üretip eskilerini atarak işlevimizi sürdürmeliyiz. Aşağıda yöntemlerden söz edilirken, konuya bu açıdan yaklaştığımız gözönünde tutulmalıdır. Yöntemlerin bazıları kişisel, diğerleri teknolojik ve sosyaldır. Çünkü değişimin denetim altına alınması uğraşı, aynı anda bütün düzeylerde yürütülmelidir.

Sorunlara daha açık bir görünüm kazandırarak, ana süreçleri daha akılcıca denetleyerek, bunalımı yeni olanaklara dönüştürebiliriz. İnsanlara yalnızca sağ kalma olanağını değil, değişim dalgalarına gem vurarak kendi yazgılarını yazma olanağını da verebiliriz.

DOĞRUDAN AYAK UYDURMAK

Savaşımıza, gelecek şokunu kişisel düzeyde engelleyerek başlayabiliriz. Bilsek de, bilmesek de açık bir gerçek vardır ortada: Günlük yaşamdaki davranışlarımızın çoğu gelecek şokunu savuşturmaya yönelik çabalardır. Uyum yapma yeteneğimizin alanı dışına doğru itildiğimizde, çeşitli yöntemlerle uyarı düzeylerini alçaltmaya çalışırız. Çoğu kez bu teknikler, bilinçsizce kullanılır. Kullanılımlarını bilinç düzeyine yükselterek bunların etkenliğini arttırabiliriz.

Sözgelişi zaman zaman, içe dönük bir yaklaşımla değişime karşı vücutça ve psikolojik olarak gösterdiğimiz tepkileri inceleyebiliriz. Kuşkusuz bu, öznel bir yaklaşım olmamalı, nesnel bir düzeyde yürütülmelidir.

Yürek çarpıntıları, titremeler, uyku uyuyamama ya da nedeni bulunamayan yorgunluk, kafa karışıklığı, olağandışı kızgınlık, bitkinlik, her şeyin denetim dışına çıktığı kanısına vararak korkuya kapılma gibi psikolojik belirtiler aşırı uyarılmayı ortaya koyar. Kendimizi gözleyerek, yakın geçmişimizdeki değişimlere göz atarak uyum yapma yeteneğimizin sınırları içinde olup olmadığımızı saptayabiliriz. Kısacası yaşam hızımızı bilinçli bir yaklaşımla değerleyebiliriz.

Bu şemadan sonra, bilinçli olarak hızımızı etkileyebiliriz —hızı arttırarak ya da azaltarak— önce küçük şeylere, mikro-çevreye göre etkileme işini yürütürüz; ardından, deneyin daha büyük yapısal özellikleri üzerine eğiliriz. İşin nasıl yürütüleceğini aşırı uyarıya karşı tepkilerimizi özenle inceleyerek öğrenebiliriz.

Sözgelişi genç oğlumuzun ya da kızımızın odasına girip kulak zarınızı tırmalayan müziğin kaynağını hırsla susturduğunuzda, uyarıya karşı bir yöntem uygulamış oluyorsunuz. Ses azaldığında genellikle rahatladığımızı belirten derin bir soluk alırız. Odanın perdelerini ışık geçirmeyecek biçimde sıkıca kapadığımızda ya da ıssız bir deniz kıyısında dinlenmeye kalkıştığımızda, duyuşsal bombardmanı azaltmayı amaçlamış oluyoruz.

Yeni duyuşsal girdileri (input) azaltmak amacıyla kapıları kapatır, güneş gözlükleri takar, kokulu yerlerden uzaklaşır ve yabancı nesnelere dokunmaktan kaçınırız. İşten eve dönerken, bildik yolları izlemekten amacımız da budur. Kısacası, uyum yapma yeteneğimizin üst sınırlarına yaklaştıklarında, duyuşsal uyarıları kesmek için binlerce davranış biçiminde kotarılmış «duyuşsal bir kalkın» oluştururuz.

Kavramsal uyarı düzeyini de, benzeri yöntemlerle denetiriz. En iyi öğrenciler bile zaman zaman pencereden dışarıları doğru dalar, kaynak olan öğretmenden akan yeni bilgilere aklını kapatır. Okuma hastası olanların, bir kitap veya dergiyi ellerine almaya bile dayanamadıkları zamanlar vardır.

Bir dost toplantısında, herkesin zorlanmasına rağmen topluluktan bir kişi yeni bir kâğıt oyununu öğrenmemekte niye direnir? Birçok öge işe karışır: Bireyin kendine olan saygısı, aptal görünme korkusu vb. Gözden kaçan bir nokta, o anda kişinin yaşamındaki kavramsal uyarıların yoğunluğunun oyun öğrenme isteğini yokedebileceğidir. «Beni yeni gerçeklerle rahatsız etmeyin!» deyişii sık sık dile getirilir, ancak çağü kez gerçeğı gizleyen bir şaka biçimine dönüşür.

Bu yaklaşım, boş zamanda okumak, sinemaya gitmek ya da televizyon seyretmek gibi uğraşlarımız için de geçerlidir. Bazen yenilik oranı yüksek, zengin bilgi akımı ararız. Diğer zamanlardaysa kavramsal uyarıya direnir, hafif eğlenceler isteriz. Yeniliklerden, önceden kestirilmeyen ilişkilerden oluşmamış bir ortamda, bir polisiye romanı ya da filmi izlemek, bize önceden kestirilemeyen bir dizi olay sağlar. Böylece eğlenceyi, uyarı düzeyini yükseltici ya da alçaltıcı bir gereç gibi kullanırız.

Sözü edilen yöntemleri daha bilinçli kullanarak, mikroçevremizi düzene sokabiliriz. Kavramsal yükümlülüklerimizi hafifleterek, istemeyen uyarıları azaltabiliriz. «Birçok şeyi hatırlamaya çalışmak psikolojik gerilimin temel kaynaklarından biridir,» diye yazıyor Selye. «Önem taşımayan bilgileri anında unutmak, önemli olanlarını aklıma yazmak için bilinçli bir çaba

harcarım. Entellektüel yaşamın karmaşıklığı içinde, kolaylık getiren bu teknik, herkese yardımcı olabilir.»

Karar akımını da düzenlemek için bir çaba harcarız. Kararlarla aşırı biçimde yüklendiğimiz zamanlar, kararları erteler ya da başkasına bırakırız. Bazen karar açısından, «donuk kaldığımız» olur. Oldukça kalabalık ve doyurucu bir mesleki toplantıdan yeni dönen bir kadın sosyolog görmüştüm. Yemek yemek için oturdukları restoranda kocası, «Ne yiyeceksin?» diye sorduğunda, «Sen karar ver,» karşılığını vermişti. Bir seçim yapmaya zorlandığında sinirlenmiş, karar verme «gücünü» yitirdiğini ileri sürmüştü.

Duyusal, kavramsal ve kararsal uyarıların akışını, aracılıklarıyla düzenlediğimiz böylesine yöntemler dışında, bilinmeyen, karmaşık başka yöntemler de kullanıyor olabiliriz. Ancak aşırı uyarı tehdidine karşı, güçlü uyum yapma yollarımız vardır. Geçiciliğin, yeniliğin ve çeşitliliğin hızını denetleme çabaları bunların içindedir.

KİŞİSEL DENGE BÖLGELERİ

Sözgeleşti, yaşamımızdaki devir hızı bilinçli kararlarla etki altında tutulabilir. Fiziksel çevremizdeki çeşitli öğelerle, bilinçli olarak uzun süreli ilişkiler kurabiliriz, böylece değişimi ve uyarıları azaltabiliriz. Örneğin, kullan-at ürünleri satın almayabiliriz. Bir yıl daha eski ceket giyebiliriz. Modayı izlememekte direnebiliriz. Otomobilimizi değiştirmemiz önerildiğinde kulak arkası edebiliriz. Böylesine bir yaklaşımla, çevremizdeki fiziksel nesnelere bağ kurmak ve koparmak eylemine duyulan ihtiyacı azaltabiliriz.

Aynı yöntemler, insanlar ve diğer deney boyutlarına karşı da kullanılabilir. En girişken kişilerin bile sosyal olmayan davranışlar içine girdikleri, toplantı çağrılarını geri çevirdikleri görülür. Bilinçli bir biçimde çevreyle olan ilişkilerimizi keseriz. Yolculukları azaltırız. Şirketimizdeki, kilisedeki, çevre topluluklarındaki, gereksiz yeniden örgütlenmelere karşı çıkabiliriz. Önemli kararlar alırken, yararlar karşısındaki gizli zararları da

bilinçli bir biçimde tartarız.

Bunların hiçbirisi, değişimin durdurulabileceği ya da durdurulması gerektiği savını taşımaz. Hiçbir söz, Cambridge Dükü'nün söyledikleri kadar akılcı olamaz: «Her koşul altında, her zaman ne gerekçeye dayalı olursa olsun değişim acıklı bir olaydır.» Uyum yapma yeteneğinin sınırlarıyla ilgili kuram, aşırı değişimin tehlikeleri yanında, belirli bir değişim düzeyinin de, fiziksel bedeline rağmen, sağlıklı olduğunu ileri sürmektedir.

Bazı kişiler, bilinmeyen nedenlerden dolayı, diğerlerine oranla uyarıya karşı daha büyük, aşırı değişim isteğiyle ortaya çıkmaktadırlar. Yeni bir ev, yeni bir araba, bir yolculuk daha, başka iş sorunları, eve daha çok konuk, ziyaretler, parasal serüvenler, başarısızlıklar; tüm bunları kolaylıkla, belirgin bir rahatsızlık duymadan kabullenebilmektedirler.

Bu kişiler yakından incelendiklerinde, yaşamlarında «denge bölgeleri» diyebileceğimiz alanların varlığı ortaya çıkar. Söz konusu bölge, çeşitli değişimlere rağmen varlığını sürdürebilen dayanıklı ilişkilerden oluşmuştur.

Tanıdığım kişilerden biri, kısa süre içinde aşk serüvenleri, bir boşanma ve evlilik yaşadı. Değişime aç bir kişiydi. Yolculuktan, yeni yiyeceklerden, yeni düşüncelerden, yeni tür film, oyun ve kitaplardan zevk alırdı. Akıllı bir kişiydi. Çabuk sıkılırdı; geleneklere karşı sabırsızdı. Yeniliğe karşı büyük bir istek duyardı. Bir çeşit ayaklı değişim örneği idi.

Yakından inceleyince, on yıldır aynı işde çalıştığını gördük. Yedi yıllık eski bir arabayı kullanıyordu hâlâ. Üzerindeki giysiler yıllarca öncesinin modasını yansıtıyordu. En yakın dostları, yıllarca birlikte çalıştığı iş arkadaşları ve üniversitede birlikte okuduğu birkaç kişiydi.

İkinci örnek, korkunç bir hızla iş değiştiren bir adamı konu alıyor. On sekiz yıl içinde on üç kez ailesini bir yerden öteki yere taşıyıp durmuştu. Çok yolculuk eder, arabalar kiralar, kullan-at ürünler kullanır, çevrede yeni buluşları ilk deneyen kişi olarak övünürdü. Yaşamı geçicilik, yenilik ve çeşitliliğin bir karışımıydı. Oysa yakından bakıldığında karısıyla on sekiz yıl

boyunca iyi, sağlam ilişkiler sürdürdüğü ortaya çıkıyordu. Ana babasıyla olan ilişkilerini kesmemişti. Yeni tanışlarının arasına eski niversite arkadaşları serpilmişti.

Değişik bir denge bölgesi biçimi, kişi nereye giderse gitsin, diğer değişimler yaşamını nasıl değiştirirse değiştirsın, bir a-lişkanlık olarak onu izlemektedir. On yılda yedi kez yer değiş-tiren, sürekli olarak ABD, Güney Amerika, Avrupa ve Afrika'da yolculuk yapan, birbiri ardına iş değiştiren bir profesör ne-rede olursa olsun aynı günlük rejimi uygular. Sabah sekizle dokuz arası okur; öğle yemeği zamanı kırk beş dakika idman yapar. Yarım saat kestirdikten sonra saat 22.00'ye dek sürecek çalışmasına koyulur.

Sorun, değişimi önlemek (ki bunu başarabilmemiz olanak-sızdır) değil, onu yönetebilmektir. Yaşamın bazı kesimlerinde hızlı bir değişimle karşı karşıyaırsak, bilinçli olarak başka yer-lerde denge bölgeleri kurabiliriz. Sözgeleşi, iş değişiminin he-men ardından boşanma gelmemelidir. Aile içi kişişel bağları değiştirdiğine göre bir çocuğun doğumunu, ailenin dış bağları'nın devir hızını büyük ölçüde arttıran bir yer değişimi hemen izlememelidir. Bir süre önce dul kalan kdın, szgeleşi hemen evini satmaya kalkışmamalıdır.

Değişimi yönetebilmek için, onu ummak zorundayız. Kişi geleceği umabilir düşüncesi pek yaygın sayılmaz. Çoğu kişi geleceğin boş olduğuna inanır. Yine de, önümüzde bizi bekleyen bazı değişikliklere olasılıklar ekleyebileceğimiz doğrudur. Özel-likle büyük yapısal değişiklikleri önceden yöneltebiliriz. Bu bil-ginin kişişel denge bölgelerinin oluşturulmasında da yarar sağ-layacağı bellidir.

Sözgeleşi, lm gelinceye dek yaşlanacağımızı kesinlikle ileri sreabiliriz. Çocuklarımız, yakınlarımız ve dostlarımız da yaşlanacaklardır. Belirli bir noktadan sonra sağlığımız bozul-maya başlayacaktır. Bu basit yorum sonucu, gelecekteki beş ya da on yıllık yaşamımıza müdahale edebileceğimiz ortaya ık-maktadır.

Çok az kişi ya da aile, ileriye dönük sistemli planlamalar yapar. Yaptıklarında bunlar genellikle bütçeyle ilgilidir. Zaman ve duygu harcamalarımızı para gibi önceden kestirmeli ve y-

neltmeliyiz. Kişinin geleceği üzerine bazı ipuçları yakalayıp önündeki değişim düzeyini kabataslak planlayarak Zaman ve Duygu Kestirimi diye adlandırabileceğimiz çalışmalar yapılabilir. Yaşamın önem taşıyan çeşitli kesimlerine yatırılan zamansal ve duygusal enerjinin yüzdesi, değerlendirme girişimi, böylece gerçekleşmiş olur.

Kişi, insan için önemli olan yaşam kesimlerini şöyle sıralayabilir: Sağlık, İş, Boş zaman, Evlilik İlişkileri, Ana-Babalık İlişkileri, Evlatlık İlişkileri vb. Karşılıklarına, o kesime şu anda ayırdığımız zamanı «yaklaşık olarak» yazabiliriz. Diyelim ki, dokuzla on yedi arası işe gidiyoruz, yol yarım saat alıyor. Kişi böyle bir hesaplama ile tatilleri de katarak zamanının yüzde yirmi beşini işe ayırdığını bulacaktır. Çok daha zor olmakla birlikte kişi, işe yatırdığı duygusal enerjisini de öznel olarak değerlendirebilir. Eğer güvencesi tamsa, fazla bir yatırım yapmıyor demektir. Bağlanan zamanla, yatırılan duygu arasında bir oranlama gerekli değildir.

Eğer kişi bu çalışmayı tüm yaşam kesimleri için yaparsa, şaşırtıcı sonuçlara varacaktır. Çünkü zamanını ve duygusal enerjisini dağıtış biçimi, onun değer sistemini ve kişiliğini ortaya koyan bir ipucudur.

Böylesine bir işe kalkışmanın yararı, kişi dürüst bir yaklaşımla ve ayrıntılı olarak işinin, evliliğinin, çocukları ve ana babasıyla ilişkilerinin geleceği üzerine düşünmeye ve sorular sormaya başladığı zaman ortaya çıkacaktır.

Sözgelişi, iki oğlu, ana babası ve ülseri olan kırk yaşlarındaki bir yöneticiyi ele alalım. Beş yıl içinde oğulları üniversiteye gitmiş ya da para kazanmaya başlamış olacaklar. Onlara ayırdığı zaman belli bir oranda azalacak. Aynı biçimde, babalık görevi açısından duygusal enerji yatırımlarında da bir azalma bekleyebilir. Öte yandan kendi ana ve babası yaşlandıkları için, evlatlık sorumlulukları büyüyecektir. Eğer hastaysalar büyük bir zamanını ve duygusal enerjisini onlara ayıracaktır. İstatistik olarak, belirli bir süre içinde ölmeleri bekleniyorsa, bu gerçeği göğüslemesi gerekecektir. Öte yandan kendi sağlığı daha iyiye gidecek değildir. İş açısından da, yükselme, yeni-

den örgütlenme gibi olasılıkları, yer değiştirme, yeniden eğitim gibi değişimleri düşünebilir.

Tüm bunlar zordur ve gelecek üzerine açıklık getirmemekte, yalnızca gelecek ile ilgili bazı varsayımları ortaya sermesine yardım etmektedirler. Şimdiki yılı, gelecek yılı, beşinci ya da onuncu yılı doldurarak, ileri doğru hareket ederken değişim biçimleri ortaya çıkmaya başlayacaktır. Bazı yıllarda diğerlerine oranla daha büyük değişiklikler olduğunu görecektir. Bazı yıllar değişimler alabildiğine yoğun olacaktır. Sistematik varsayımların gücüne güvenerek, şimdilerdeki önemli kararları nasıl ele alması gerektiğini saptayacaktır.

Aile gelecek yıl taşınacak mı? Yoksa taşınma olmadan da yeterince karışıklık ve değişim olacak mı? İşini mi terkedecek? Yeni bir araba mı alacak? Pahalı bir tatile mi çıkacak? Babasını bir huzurevine mi yerleştirecek? Başından bir aşk serüveni geçecek mi? Evliliğini yıkmayı ya da işini değiştirmeyi göze alabilecek mi? Belirli bağlantılarını değiştirmeden sürdürme çabasını gösterebilecek mi?

Kişisel planlama açısından bunlar oldukça ilkel yöntemleri yansıtır. Ruhbilimciler ve sosyal ruhbilimciler, daha etkili, bu ayrımlara karşı daha duyarlı değerlendiriciler geliştirebilirler. Kesinlikten çok ipuçları aramayı yeğlersek, bu ilkel yöntemler bile yaşamımızdaki değişim akışının yöneltmesine yardımcı olabilirler. Hızlı değişimin egemen olduğu yaşam kesimlerimizi bulmamıza yardımcı olacakları için, bir denge bölgesi oluşturmamıza önayak olurlar. Değişimin denetim altına alınabilmesini kolaylaştırırlar.

Bu girişim, değişimi bastırmayı ya da sınırlamayı amaçlayan olumsuz bir süreç değildir. Hızlı değişime ayak uydurmaya kalkışan birey için önemli olan, uyum yapma yeteneğinin sınırları içinde kalmayı sağlamaktır. Jackson Laboratuvarı araştırmacılarından Dr. John L. Fuller deneysel aşırı yüklenmenin etkisi üzerine deneyler yapmıştır. Şunları söylüyor: «Bazı kişiler karışıklığın tam ortasında olmalarına karşın, soğukkanlılıklarını bozmazlar. Bu onların duygusuzluklarından değil, yaşamları boyunca 'uygun' miktarda değişimle karşılaşmış ol-

malarındandır.» En iyi değişim düzeyinin aranması 'mutluluk' peşinde koşulması gibi bir olaydır.

Evrimleşmenin bize verdiği sınırlı sinir ve salgı sistemiyle, geçici olarak tuzağa düşmüş durumdayız. Uyarıyı düzenlemeye yarayacak yeni yöntemler geliştirmek zorundayız.

DURUMSAL SINIFLAMA

İşin kötü yanı, böyle kişisel yöntemler, her geçen gün etkinliğini yitirmektedir. Değişim hızı tırmandıkça, bireylerin kendileri için gerekli kişisel denge bölgelerini kurmaları zorlaşmaktadır. Değişmezliğin bedeli yükselmektedir.

Çevremizdeki evlerin değiştiğini görebilmek için, eski evimizde oturabiliriz. Onarım masraflarının gittikçe artması için eski arabayı elden çıkarmayabiliriz. İşimizden çıkmak uğruna yeni bir yere atanmayı kabul etmeyebiliriz. Kişisel yaşamımızda değişim etkisini azaltacak adımları atarken, gerçek sorun bizim dışımızda yer almaktadır.

Değişimin, kişiyi boğmadan, canlı ve güçlü yapacağı bir çevreyi yaratabilmek için kişisel taktiklerin yanında, sosyal yöntemler de uygulamalıdır. İnsanları hız aşamasından geçireceksek, üstün sanayi toplumunun dokusuna «gelecek şoku emicileri» (future shock absorbers) yerleştirmeye başlamalıdır. Bu da, yaşamımızdaki değişme ve değişmezlik konusunda yeni bir düşünce biçimi gerektirir. Hatta insanları bile değişik biçimde sınıflama gereği ortaya çıkar.

Günümüzde kişileri geçirmekte oldukları değişime göre değil de, değişimler arasındaki statü ya da konumlara göre sınıflara ayırıyoruz. Bir sendikacıyı, zamanında sendikaya girmiş ve daha ayrılmamış bir kişi olarak görüyoruz. Bizim tanımımız giriş ya da çıkışa değil de, iki olay arasındaki «değişmezliğe» ilişkindir. Üniversite öğrencisi, **Metodist**, yönetici benzeri tanımlar kişilerin değişimler arasındaki durumlarını ya da konumlarını) belirlemektedirler.

Oysa kişilere daha köklü bakış biçimleri vardır. Sözgelisi, «yeni bir yere taşınan kişi» tanımına her gün yüz bin Amerika-

lı uyar. Yine de onları bir topluluk olarak çok ender düşünürüz. «İşini değiştiren kişi,» ya da «bir kiliseye üye olan kişi,» ya da «boşanan kişi» tanımları geçici, değişen koşullara dayalı sınıflamalardır.

Kişilerin ne «oldukları» değil de, ne «olacakları» biçimindeki düşünceler, uyum yapma yeteneğine yeni yaklaşım yolları açmaktadır.

Bu yolların en basit ve yaratıcı olanını, **Human Resources Research Organization** adlı kuruluşun ruhbilimcilerinden Dr. Herbert Gerjuoy ortaya koydu. Gerjuoy, bu yaklaşıma «durumsal sınıflama» (situational grouping) demektedir. Her iyi düşünce gibi, ilk bakışta yararı açığa çıkmaktadır. Yine de sistematik olarak kullanılmış değildir. Durumsal sınıflama, geleceğin temel sosyal hizmetlerinden biri olabilir.

Dr. Gerjuoy, aynı anda benzer yaşam değişimlerinden geçen kişiler için geçici örgütler —durumsal topluluklar— kurmamız gerektiğini ileri sürmektedir. Gerjuoy görüşlerini şöyle sıralıyor: «Böylesine durumsal topluluklar, taşınmakta, yer değiştirmekte olan aileler; boşanmak üzere olan kadın ve erkekler; arabasını ya da eşini kaydeden kişiler; yeni bir işe geçmek üzere olan ana babalar; emeklilik durumuna gelmiş kişiler; kısacası yaşamında önemli değişimlerle karşılaşan herkes için kurulmalıdır.

Topluluk içindeki üyelik geçici olarak, kişiye değişim zorlukları için gerekli yardım bitinceye kadar sürecektir. Bazı topluluklar birkaç ay sürerken, diğerleri bir toplantıda sona erecektir.»

«Ortak uyumsal deneyi paylaşan ya da paylaşacak olan insanları biraraya getirmekle onları değişimle başa çıkabilecek düzeye yükseltmiş oluyoruz,» diyor Dr. Gerjuoy. «Yeni bir yaşam biçimine uyması istenen kişi kendine saygısının bazı temel öğelerini yitirir. Kendi yeteneklerinden kuşku duymaya başlar. Aynı deneyden geçen kişilerle, kendi yerine koyabileceği ve saygı duyabileceği insanlarla biraraya getirirsek, onu güçlendirmiş oluruz. Topluluk üyeleri, kısa süre içinde de olsa bir özdeşlik duygusu içinde olacaklardır. Sorunlarına daha gerçekçi açıdan yaklaşacaklardır. Yararlı düşünce ve duygu alışve-

rişinde bulunacaklardır. En önemlisi, birbirlerine geleceğe dönük seçenekler önereceklerdir.»

Gerjuoy'a göre, gelecekte durum, büyük önem kazanacaktır. Grup tedavisinin tersine, durumsal toplulukların toplantıları geçmiş üzerine konuşmalara, ruhsal arayışa ya da kişinin kendisini açıklamasına değil de, kişisel amaçlarını, yeni yaşam biçimindeki yöntemlerini planlamaya dönük olmalıdır. Üyeler aynı sorunlarla boğuşan benzer toplulukların filmlerini izleyebilirler. Geçiş döneminde, daha çok yol almış kişilerden yararlanabilirler. Kısacası, değişim üzerlerine çökmeden kişisel deneylerini, düşüncelerini biriktirme olanağını bulurlar.

Gerçekte bu yaklaşımda, yeni bir öge yoktur. Şimdi bile bazı örgütler durumsal kurallar üzerine dayandırılmışlardır. Denizaşırı görevlere hazırlanan Barış Gönüllüleri böyle durumsal gruplamalardan geçmektedirler. Birçok Amerikan kasabasında, yeni gelenleri sosyal çevreyle kaynaştırma sorunlarını çözme amacını taşıyan «Yeni Gelenler Derneği» kurulmuştur. Belki bir de «Tanışıp Gidenler Derneği» kurmak gerekecektir.

BUNALIMA KARŞI ÖĞÜT

Kişiyeye bütün yardımların topluluklardan gelmesi gerekmez. Bir olayda, değişimin ezdiği kişinin, uyum yapma bunalımı sırasında en çok aradığı, özlediği davranış, bir kişiyle karşılıklı konuşabilmektir. Bunalım, herhangi önemli bir geçiş aşamasında oluşabilir; «büyük yaşam değişikliğine» eş anlamda kullanabiliriz.

Günümüzde geçiş bunalımında olanlar kişisel öğütler alabilmek için çeşitli uzmanlara —doktorlar, evlilik danışmanları, ruhbilimciler, eğitim uzmanları vb.— başvurumaktadırlar. Yine de, birçok çeşit bunalım için uygun uzmanlar yoktur. Beş yıl içinde üçüncü kez yeni bir kente taşınmak üzere olan bir aileye ya da bireye kim yardım edecektir? Bir kulüpte ya da kamuya yararlı bir örgütte, yeniden düzenlemeye gidecek olan

bir öndere kim öğüt verecektir? Hızlı yazma yarışmasına girmiş bir sekretere kim akıl verecektir?

Böyle insanlar hasta değildir. Psikiyatrik bir yardıma da gerek duymazlar, ama bu kişilere gerekli öğüt verecek bir mekanizma yoktur.

Günümüzde öğüt verilerek yardım sağlanamayan birçok **yaşam geçiş biçimi** vardır. Ancak yeniliğin daha da yaygınlaşması, kişileri gelecekte çeşitli ve yeni kişisel bunalımlarla karşı karşıya bırakacaktır. Toplum, türlenmeye doğru yarıştıkça, sorunların çeşitliliği artacaktır. Yavaş değişen toplumlarda, bireylerin karşılaştıkları bunalımlar daha tekdüze ve öğütlerin kaynakları da daha belirgindir. Bunalıma giren kişi **rahibine, sihirbazına** ya da bölgesel öndere gider. Oysa ileri teknolojiye sahip ülkelerde, öğüt verme hizmeti öylesine uzmanlaşmıştır ki, öğüt alınacak kişiyi ya da yeri salık veren yeni akıl vericiler türemiştir.

Bu ara hizmetler yaz-çizi arttırmakta ve bireyin gereklilik duyduğu yardıma ulaşmasını geciktirmektedir. Yardım ona erişinceye dek birey, önemli karara, hem de çok kötü bir biçimde varmış olabilir. Öğütlerin daha uzman kişilerden gelmesini istediğimiz sürece zorluğun da artmasını beklemeliyiz. Hele uzmanlıkları insanların «ne olacakları» değil de; «ne oldukları» temeli üzerine dayandırırsak, birçok uyum yapma sorununu gözden kaçıırız. Geleneksel olan sosyal hizmet sistemleri değişime ayak uyduramayacaklardır.

Bunun çözümü, tam gün çalışan uzmanların yanında, yarım gün çalışan birçok uzman yetiştirmektir. Kişiyi uzman yapan, yalnızca biçimsel bir eğitimden geçmesi değildir. Aynı bunalımları geçiren bir kişi de, öğüt verme konusunda uzman bir kişi olabilir.

Milyonlarca kişiyi ilgilendiren zor bir geçiş olayında, toplumdaki meslektan olmayan kişilerden —işadamları, öğrenciler, öğretmenler, işçiler ve diğerleri— «bunalım öğretçüleri» olarak yardımcı yetiştirmek zorunda kalacağız. Yarının bunalım öğretçüsü, ruhbilim ya da sağlık gibi geleneksel uzmanlıklarından olmayacak, taşınma, iş değiştirme, boşanma ya da alt kültür değiştirme benzeri konulara eğilecektir. Başların-

dan geçmiş deneylerin, güçlü kıldığı bu kişiler, gönüllü ya da çok az paraya çalışacaklardır. Zamanlarının bir bölümünü başka insanların sorunlarını, tasarılarını dinlemeye ayıracaklardır. Karşılığında, aynı yardımı sağlayabilecek kişiler yetişmiş olacaktır.

Kişilerin birbirlerine danışıp akıl almalarında yeni bir öğe yoktur. Yeni olan, bilgisayarları kullanarak, durumsal topluluklar kurmak, bireyleri danışmanlarla ilişkilendirmek ve tüm bunları kişisel haklara saygı duyarak yapmaktır.

«Dinlenme» ve «bakım» hizmetlerinin yaygınlaşması, bu yöndeki gelişmeleri ortaya koymaktadır. Iowa, Davenport'ta yalnız kişi bir telefon numarası çevirerek kendini dinleyecek bir insan bulabilir. Gönüllü kişiler telefonun başında yirmi dört saat değişerek nöbet tutmaktadırlar. (1). New York'ta uygulanan Telefonla Bakım hizmetinde, belirli bir ücret karşılığında abone günde iki kez denetim amacıyla, telefonla aranmaktadır. Aboneler hizmeti gören kuruluşa, doktorlarının, bir komşularının, apartman yöneticilerinin ve yakın bir akrabasının telefon numarasını da önceden vermektedirler. Abone edilen, telefona karşılık vermezse yarım saat sonra yine aranmaktadır. Eğer telefon yine açılmazsa doktoru uyarılmakta, bir hemşire olay yerine gönderilmektedir. Telefonla Bakım hizmeti diğer kentlerde de yapılmaya başlanmıştır. Her iki hizmet biçimi de gelecekteki bunalım önleme sistemlerinin öncüleridir.

Bu sistem altındaki akıl alma ve verme biçimleri bürokratik anlamda bir «sosyal hizmet» olmayacaktır. Bireylerin değişimi, başlarına taç yapmalarına olanak sağlayacak kişisel bir süreç olacaktır. Öte yandan, tüm toplumu birbirine bağlayacak bir sevgi ağı da böyle örülecektir. «Senin bana ihtiyaç duyduğun kadar ben de sana duyuyorum,» kuralı üzerine dayanan bütünleyici bir sistem doğacaktır. Geleceğin belirsizliklerine doğru yol alırken, durumsal gruplama (sınıflama) ve kişi kişiye bunalıma karşı öğüt verme sistemleri, herkesin yaşamının önemli bir bölümünü dolduracaktır.

(1) İngiltere'de benzeri bir hizmet yürütülmektedir.

ALİŞTİRMA EVLERİ

Tümüyle değişik bir «gelecek şoku emicisi» olan «alıştırma evleri» (halfway houses) tutuklunun olağan yaşama dönüşünü kolaylaştırmak için şimdiden kullanılmaya başlanmıştır.

Kriminolog Daniel Glaser'e göre, gelecekteki ıslah kurumlarının en belirgin özelliği, «adım adım koyverme» düşüncesi olacaktır.

Kişiyi, tutukevinin uyarılara kapalı, katı yaşamadan çıkarıp birden hızla değişen topluma atmaktansa, onu gündüzleri çalışıp geceleri dönebileceği kurumlara koymak büyük yararlar sağlayacaktır. Kısıtlamalar adım adım kaldırılarak dış dünyaya uyum yapması kolaylaştırılır. Aynı kural, çeşitli akıl hastanelerince de uygulanmıştır.

Kırsal alanlardaki insanların, kentlere göçmeleri sonucu karşılaştıkları sorunlar, alıştırma evleri gibi bir yaklaşımla çözümlenerek, yeni bir yaşam biçimine kolayca uyum yapmaları sağlanabilir. Bu kuruma göre, kentlerin yapacağı, yeni gelenlere ayrı tesisler kurup, onları yeni yaşama hazırlamak olacaktır. Kente göç edenleri nefretle karşılayıp, kendi başlarına bırakmaktansa, uyum yapmalarına yardımcı olmak yararlı sonuçlar getirecektir.

Teknolojik açıdan gelişmemiş ülkelerin büyük kentlerindeki gecekondu bölgeleriyle ilgilenen uzmanlar, benzer görüşleri sürmektedirler. Sudan'ın Hartum kentinin çevresinde binlerce göçebe, çember biçiminde geniş yerleşme alanları oluşturmuşlardır. Kentin en uzak yerindeki bölgelerde, göçebeler göç öncesinde olduğu gibi çadırlarda yaşarlar. İkinci kuşaktaysa çamurla sıvalı duvarları ve çadırdan tavanı bulunan kulübeler görülür. Kente en yakın kuşaktaki çamur sıvalı kulübelerin tavanları da tenekedendir.

Polis, çadırları yıkmaya kalktığında kentleşme plancısı Constantions Doxiadis onları engelledi; oralara bazı belediye hizmetlerinin götürülmesini istedi. İç içe girmiş halkaları olumsuz açıdan değerlendirmeyen uzman, bu gecekondu, birey ve ailelerin adım adım kentleşmesine olanak sağlayan bir öğ-

retim makinesi biçiminde tanımladı.

Bu kural, yalnızca yoksula, akıl hastasına ya da suçluya uygulanmamalıdır.. Değişimi denetimli, belirli aşamalarla sağlama düşüncesi, hızlı sosyal ya da teknolojik patlamalara ayak uydurmak isteyen toplumlar için önem taşır. Kırsal yerleşme alanından gelen bir öğrenci, büyük bir kent üniversitesine girmeden önce, bir kaç hafta, orta büyüklükteki kentin okulunda eğitim görmelidir. Uzun süre hastanede kalan bir hasta, taburcu edilmeden önce birkaç kez evine götürülüp denenmelidir.

Sözünü ettiğimiz yöntemlerle şimdiden deneyler yapılmaktadır, ama daha başkalarını da uygulamak olanaklarımız içindedir. Sözgelisi, erkekler için emeklilik kadar kişiliği zedeleyici bir şey olamaz. Yavaş yavaş yapılması için hiçbir neden yoktur. Genç adamı, ailesinden koparıp alan askerlik hizmeti, aşamalar halinde gerçekleştirilebilir. Boşanmaya giden yolda bir alıştırma görevini yüklenen yasal ayrılma, yasal açıdan daha az karmaşık, psikolojik açıdan daha az üzücü bir duruma sokulabilir. Deneme evlilikleri desteklenebilir. Kısacası, değişimin girdiği yerlerde alıştırma yöntemlerinin kullanılması yarar sağlar.

GEÇMİŞİN KALINTILARI

Gelecek yılların getireceği karışıklıklar arasında yarışacak hiçbir toplum, değişimin yapay biçimde bastırıldığı özel merkezler kurmadan edemeyecektir. Başka bir deyişle, geçmişin kalıntıları durumunda olan ve devir hızının, yeniliğin ve seçim olanaklarının sınırlandığı ortamlara gereksinme duyacağız.

Buraları, tarihin donuk kaldığı Amish gibi köyler ya da geçmişin başarıyla kopya edildiği Williamsburg, Mystic gibi yerler olacaklardır. Oysa Williamsburg ya da Mystic'te olduğu gibi ziyaretçiler buraları, yalnızca görmeye gelmeyeceklerdir. Böylesine yerler, gelecek şokuna uğramış hastaların haftalar, aylar, hatta yıllar boyu aşırı uyarılardan korunmak için sığınacakları yerler olacaklardır.

Böyle yavaş yol alan topluluklarda, daha rahat yaşamak isteyen bireyler huzura kavuşacaklardır. Bu topluluklar, çevre-

deki toplumdan özenle yalıtılmalıdır. Taşıt sayısı sınırlanmalı, günlük değil de haftalık gazeteler çıkmalıdır. Eğer izin verilerse, radyo ve televizyon günde birkaç saat yayın yapmalıdır. Yalnızca acil hizmetler için (sağlık gibi) ileri teknolojinin kullanılmasına izin verilmelidir.

Söz konusu topluluklar, toplum tarafından bir çeşit sosyal güvence gibi korunmalı ve para açısından desteklenmelidir. Aşırı hızlara ulaşan değişim dönemlerinde, toplumun büyük yıkımlara neden olacak yanlışlıklar yapması olasılığı vardır. Söz gelişi, yiyeceklere eklenen ve yaygın kullanım alanı bulunan bir maddenin talidomid'e benzer etkiler yarattığını düşünün. Kişi, tüm insanları kısırlaştıran ya da öldüren değişimleri bile düşleyebilir.

Yaşayan müzeler durumunda olan geçmişin kalıntılarını çoğaltarak, kitle halindeki bir yıkımda, işi kaldığı yerden yürütmeye hazır kişilerin bulunması olasılığını arttırmış olacağız. Bu topluluklar, deneysel öğrenim makineleri olarak da hizmet edebilir. Böylece dış dünyada yaşayan çocuklar birkaç aylığına bir ortaçağ köyünde kalıp, yüzyıllar öncesinin çocukları gibi çalışabilir. Gençlerden, ilk sanayileşme çağından kalma kasabalarda yaşamaları ve fabrikalarında çalışmalarını bir süre için istenebilir. Böylesine canlı bir eğitimi, hiçbir tarih kitabı veremez. Söz konusu topluluklardaki, yavaş yaşamı isteyen erkek ve kadınlar. Shakespeare, Ben Franklin ya da Napolyon gibi olmayı düşünebilirler; böylece yalnız onları taklit etmekle kalmayıp onlar gibi yemek, yaşamak, eğlenmek olanağına sahip olurlar. «Tarihsel benzeşme» doğal yetenekleri olan birçok aktörü kendine çekecektir.

Kısacası her toplum, son modalardan, değişmelerden uzak kalmayı yeğleyen kişilerin oluşturduğu alt toplumlara gerek duyacaktır. Belki de en son malları ya da teknik olanakları kullanmayan kişilere, para vermek isteyeceğiz.

GELECEĞİN ÖRNEKLERİ

Nasıl bazı kişilerin, geçmişin yavaş gelişmesi içinde yaşa-

marına olanak sağlıyorsak, bazı kişilere de gelecekteki yaşamı deneme olanağını vermeliyiz. Bu nedenle, geleceğin örneklerini yaratmalıyız.

Sınırlı bir biçimde, bu olanağı şimdiden sağlıyoruz. Gelecekteki çevrelerinin benzerleri içinde eğittiğimiz astronotlar, pilotlar ve diğer uzmanlar bu olanağa kavuşmaktadırlar. Uçak komuta yerinin ya da bir uzay kapsülünün aynısını yaparak, gelecekteki çevrelerine bir düzeye kadar uyum yapmalarını sağlıyoruz. Polis, gizli ajanlar, komandolar ve diğer askeri uzmanlar, filmler izleyerek gelecekteki görevlerine hazırlanmaktadırlar. Bu yollarla, gelecekteki rastlantıların çeşitliliğine ayak uyduracak biçimde hazırlanmış olmaktadırlar.

Aynı kuralın genişletilmemesi için bir neden ileri sürülemez. Bir işgöreni yeni bir çevreye göndermeden önce kendisi ve ailesi filmler aracılığıyla ayrıntılı bir biçimde aydınlatılabilir. Yaşayacakları bölge, çocukların gidecekleri okul, alışveriş yapacakları dükkânlar, hatta öğretmenler, dükkân sahipleri ve komşular tanıtılabilirdir. Onları bu yolla, önceden, uyum yapabilecek düzeye getirirken, bilinmeyenle ilgili kaygılarını azaltabilir, onları karşılaşacakları sorunlarla başa çıkabilecek biçimde hazırlayabiliriz.

Yarın, deneysel benzetme teknolojisi ilerledikçe, daha geniş olanaklara sahip olacağız. Önceden hazırlanan kişi, ilerde içine gireceği çevreyi yalnızca duyup görmekle kalmayacak, onu koklama, tatma, ona dokunma olanağını elde edecektir. Geleceğindeki kişilerle ilişki kuracak, uyum yapma yeteneklerini artıracak, özenle düzenlenmiş deneyler geçirecektir.

Gelecekteki «ruhsal gönüllüler», önceden uyum yapmaya yardımcı araç gereçler açısından bereketli bir pazar bulacaklardır. Bütün aileler, çalış-öğren-oyna sisteminin geçerli olduğu örnek yerlere gideceklerdir. Geleceği sergileyen bu müzelerde, kişisel geleceklerine ayak uydurmaya kendilerini hazırlayacaklardır.

ULUSLARARASI UZAY GÖSTERİLERİ

John Gardner, **Self-Renewal** adlı kitabında şunları yazıyor: «Değişim düşüncesiyle böylesine büyülenmiş olan bizlerin, sürekliliğin insanlık tarihinde bir yana bırakılabilir öge olduğu düşüncesine karşı kendimizi korumamız gerekir. O, bireyin, örgütlerin ve toplumların yaşamının önemli bir harcıdır.»

Geçmişte dinsel törenler değişimi yumuşatan önemli bir etkendi. Antropologlar (insanbilimciler) belirli olarak tekrarlanan töresel biçimlerin —doğum, ölüm, erginlik, evlilik ve benzeri törenler— ilkel toplumlarda uyum gerektiren büyük bir olayın ardından, bireyler üzerinde dengeyi yeniden kurucu etkiler yaptığını söylemektedirler.

S. T. Kimball, «Laikleşmiş kentsel toplumlarda, dinsel törenlere ilişkin gereksinmelerin azaldığını gösterir kanıt yoktur,» diye yazıyor. Carleton Coon, «Büyüklikleri ve karmaşıklık düzeyleri ne olursa olsun tüm toplumlar, dengeyi sağlamak açısından bazı denetim biçimlerine gerek duyarlar. Denetimin birçok biçimi vardır. Bunlardan birisi de törendir,» diyor. Yazar günümüzde törenlerin devlet başkanlarının halk arasına çıkışlarında, dinsel inançlarda, iş dünyasında sürüp gittiğini belirliyor.

Gerçekte tüm bunlar, törensel buzdağının en üst noktasını temsil eder. Sözgelisi Batı toplumlarında, Noel kartlarının gönderilmesi, yalnızca yıllık bir törenin sürdürülmesini değil de, bireylerin geçici dostluklarının ya da tanışıklıklarının uzatılmasını sağlar. Yaş günlerinin, bayramların ya da yıldönümlerinin kutlanmasını da başka örnekler olarak ekleyebiliriz. Hızla gelişen kutlama kartı sanayi —yalnız ABD’de yılda 2.248.000.000 Noel kartı satılır— toplumun törene karşı duyduğu gereksinmenin ekonomik bir anıtıdır.

İşlevi ne olursa olsun, tekrarlanan davranış, yeniliğin biçimlendiği tekrarlanmayan olaylara arkalık ederek onların anlam kazanmalarına yardımcı olur. Sosyolog James Bossard ve Eleanor Boll yüz adet basılmış otobiyografiyi inceledikten son-

ra yetmiş üç tanesinde yazarların «içtenlikle aile törenleri olarak sınıflandırılabilir» davranışları anlattıklarını saptadılar. Bu törenler, «aile içindeki etkileşimin bazı basit ya da rastlantısal parçalarından doğmaktaydı. Çünkü bu törenler, aile üyelerine başarılı ya da doyuruçuydu; tekrarlanma sonucu, belirli biçimler olarak ortaya çıkıyordu.»

Değişimin hızı arttıkça, bu törenler çöker, doğal yapılarını yitirirler. Yine de onları yaşatmak için çabalarız. Dindar olmayan bir aile sofraya oturduğunda, Tanrı'ya yalvarmak yerine John Sebastian Bach ya da Martin Luther King gibi insanlığa yararı dokunmuş kişileri anarak töresel gereksinmelerini yerine getirebilmektedir. Kocalar ve eşleri «bizim şarkımız» dedikleri şarkılardan söz ederler, «ilk kez karşılaştığımız yer» dedikleri yerleri ziyaret ederler. Gelecekte aile yaşamını oluşturan çok çeşitli törenlerin ortaya çıkması beklenebilir.

Şimdi belirli ormanları, tarihi anıtları ya da kuş barınaklarını nasıl koruyorsak, ileride de değişimin hızı arttıkça bazı düzenleri saklamamız, korumamız gerekir. Belki tören üretme gereksinmesini bile duyacağız.

Artık karanlığa tutsak olmayan, değişmez fiziksel bir çevrenin içinde oturmayan insanoğlu, sosyal düzenlerden aldığı destekle kendini uzaya ve zamana doğru yöneltmektedir.

ABD kentlerinde baharın gelişi birden oluşan yeşilliklerle değil de —Manhattan'da yeşil çok azdır— beyzbol sezonunun açılmasıyla anlaşılır. İlk top Başkan ya da başka bir ünlü kişi tarafından atılır; ardından binlerce kişi bu kitle törenini günlerce yürütür. Yazın sonu da doğal bir simgeyle değil, Dünya Şampiyonası'yla damgalanır.

Sporla yakından uzaktan ilişkisi olmayanlar bile, bu olayların dışında kalamazlar. Radyo ve televizyon, beyzbolu her eve sokar. Gazeteler spor haberleriyle dolar taşar. Beyzbol görüntüleri bilincimizi doldurur. Borsaya, dünya siyasetine ve aile yaşamına ne olursa olsun, Amerikan Ligi ve Ulusal Lig beklenen biçimde sürer gider. Yalnızca maçların sonuçları değişir.

Kongre'nin ocak ayında açılması; yeni otomobil modellerinin sonbaharda sunulması; modadaki mevsimlik değişimler;

gelir vergisi ödemesinin son günü olan 15 Nisan; Noel'in gelişti; yılbaşı eğlenceleri; belirli ulusal bayramlar: Tüm bunlar ruh sağlığı için gerekli bazı geçici düzenleri yaşamımıza getirir.

Oysa değişimin baskısı, bunları takvimlerden silmeye, düzenlerini gevşetip bozmaya yöneliktir. Bu yönelişte ekonomik yararlar da vardır. Öte yandan günlük yaşamın sürekliliğini sağlayan belirli yerleşik noktaların yitirilmesi gizli bir bedelin oluşmasına yol açabilir. Tüm bunları elden çıkarmaktansa, olmayan yeni düzenleri oluşturmak isteyebiliriz. (Boks şampiyonluk maçları düzensiz, önceden belirgin olmayan zamanlarda yapılmaktadır. Törensel özelliklere çokça sahip olan bu maçlar, Olimpiyat Oyunları gibi belirli aralıklarla yapılabilir.)

Boş zamanların artması, yeni tatiller, gösterirler ve oyunlar gibi yerleşik noktaların ve törenlerin topluma sunulmasına olanak sağlamaktadır. Bu tür mekanizmalar günlük yaşamda sürekliliği sağladığı gibi, üstün sanayileşmenin parçalayıcı etkisine karşılık toplumların bütünleşmesine yardımcı olmaktadır. Sözgelisi, Galile, Mozart ya da Einstein onuruna tatiller yaratabiliriz. İnsanoğlunun uzayı ele geçirmesine ilişkin uluslararası bir gösteri sergileyebiliriz.

Birbiri ardından yapılan uzay yolculukları bir çeşit törensel bir görünüme bürünmektedir. Milyonlarca kişi olayları, soluklarını keserek izlemektedirler. Kısa bir an için bile olsa, insanlığın bütünlüğünü ve evren karşısındaki gizil gücünü kavramaktadırlar.

Böyle olayları belirli düzenlere sokarak, gösteriye ilişkin yapılarını zenginleştirerek, onları yeni toplumun ruh sağlığını koruyucu törensel dokusuna ekleyebiliriz. Astronot Armstrong'un insan için küçük, oysa insanlık için büyük adımını attığı Temmuz günü, insanlığın birliğinin kutlandığı bir gün olarak törenleşebilir.

Eski törenlere yenilerini katarak, değişimi önceden kestirilebilen bir olay biçiminde sunarak, sosyal patlamanın orta yerinde süreklilik öğelerini kurabiliriz.

Bizim karşılaştığımızın yanında, Manus Adasındaki kişilerin karşılaştığı kültürel değişim basit kalır. Bu değişim dalga-

sından, kişisel taktiklerin ötesinde, sosyal yöntemlere geçebilirsek sağ çıkabiliriz. Değişimin ezdiği kişiye yeni destekler sunmak, yarının uygarlığına sürekliliği ve değişimi yumuşatıcı öğeleri sağlamak zorundayız.

Tüm bunlardan amaç, hızlı değişim karşısında insanoğlunun göreceği zararları en aza indirmektir. Soruna eğilmenin başka bir yolu da vardır: İnsanın uyum yapma yeteneğini artırmak. Bu eğitim biçimi, üstün sanayi devrimi boyunca temel görev olacaktır.

BÖLÜM ON SEKİZ

GELECEK ZAMANDA EĞİTİM

İnsanları ve makineleri yeni gezegenlere kondurma yarışında, «yumuşak iniş» yapabilmek için, tüm kaynakları işe koşmak gerekir. Her alt sistemin iniş aracı, varış şokuna dayanacak biçimde yapılır. Mühendislerden, jeologlardan, fizikçilerden, metalürjistlerden ve diğer uzmanlardan oluşan ordular, iniş etkisi sorununu çözmek için yıllarca çalışırlar. Yere dokunduktan sonra herhangi bir alt sistemin işlevini yerine getirmemesi, insanların, milyonlarca liranın ve yıllarca biriken insan emeğinin yok olmasına yol açar.

Günümüzde, ileri teknolojiye erişmiş ülkelerde yaşayan bir milyar insan üstün sanayileşmeyle buluşma noktasına doğru hızla ilerlemektedir. Kitle halinde gelecek şokuna mı uğrayacağız? Yoksa «yumuşak iniş» yapmayı becerebilecek miyiz? Artan bir hızla, buluşma noktasına yaklaşıyoruz. Yarının sisleri arasından yeni toplumun görüntüsü kaba taslak seçiliyor. Yarınlara yaklaştıkça, büyük önem taşıyan alt sistemlerimizden birinin —eğitim— gerektiği gibi görev yapmadığı ortaya çıkıyor.

En iyi okullarımızda bile eğitim diye tezgâhlananlar, umutsuz bir tarihsel yanılıgyı yansıtmaktadır. Ana babalar çocuklarını, geleceğe hazırlansın diye eğitimin eline bırakmaktadırlar.

Öğretmenler, eğitim yokluğunun yarının dünyasında çocuğu sakat bir insana döndüreceğini belirtmektedirler. Hükümet yetkilileri, kiliseler ve kitle iletişim araçları, gençleri okullarda kalmaya zorlamakta, kişinin geleceğinin eğitime dayandığını ileri sürmektedirler.

Tüm bu söylenenlere karşın, okullarımız ileriye değil de geriye dönük bir sistemin savunuculuğunu yapmaktadırlar. Geniş olanakları, **Sanayi İnsanı**'nın yetiştirilmesine dönüktür. Oysa yetiştirdikleri insan tipi ölmeden, uyum yapması beklenen sistem yitip gitmiş olacaktır.

Gelecek şokunu saf dışı bırakabilmek için, üstün sanayi eğitim sistemini yaratmak zorundayız. Bunu sağlayabilmek için geçmişten çok, gelecekteki amaç ve yöntemlerimizi araştırmalıyız.

SANAYİ ÇAĞI OKULU

Her toplumun geçmişe, şimdiye ve geleceğe karşı kendine özgü bir tutumu vardır. Bu zamaşsal eğilim, değişim hızına gösterilen tepkiye göre oluşan, çoğunlukla gözden kaçan, ancak sosyal davranışın en güçlü belirleyicisi olan bir süreçtir. Söz konusu olgu, toplumun gençlerini yetiştirme biçiminde açıkça yansır.

Durgun toplumlarda geçmiş, şimdilere doğru erişir ve gelecekte kendisini tekrarlar. Böyle bir toplumda en akla uygun yöntem, çocuğu geçmişin becerileriyle donatmaktır. Çünkü aynı becerilere gelecekte de gerek duyulacaktır.

Böylece baba, tüm uygulanabilir teknikleri geleneksel değerlerle birlikte oğluna geçirirdi. Bilgi, okullardaki uzmanlar aracılığıyla değil, aile, dinsel kurumlar ve çıraklık kurumu aracılığıyla iletilirdi. Eğitilen ve eğitici tüm topluma dağılmış durumdaydı. Sistemin temeli, geçmişe olan tam bağlılıktı.

Makine çağı bu sistemin tümünü yıktı; çünkü sanayileşmeyi çeşit bir insana gerek duyuyordu. Ne ailenin, ne de kilisenin tek başına sağlayamayacağı becerilere gerek vardı. Sanayi çağı değerler sistemini değiştirmeye zorladı. Üstelik insandan yeni

bir zaman kavramı oluşturmasını istedi.

Kitle eğitimi, gerekli işgücünü elde edebilmek için sanayileşmenin oluşturduğu bir makineydi. Sorun oldukça karmaşıktı. Çocuklar bu yeni dünyaya nasıl uydurulacaklardı? Öyle bir dünya ki, duman, makine, kalabalıklaşan yaşam koşulları ve ortak kurallardan oluşuyordu. Zaman, artık güneşin ve ayın yörüngeleriyle değil de, fabrika düdüğu ve saatle saptanıyordu.

Çözüm, bu yeni dünyanın örneğini yaratacak olan eğitim sistemiydi. Bu sistem birden ortaya çıkmadı. Bugün bile sanayi öncesi toplumun izlerini taşır. Yine de öğrenci kitlelerini (hammadde) toplayıp okullarda (fabrikalar) eğitmek (işlemek), sanayi girişiminin kurnazca tezgâhladığı bir düşünceydi. Eğitimin tüm yönetim hiyerarşisi büyüdükçe, sanayi bürokrasisini kendine örnek aldı. Bilgi örgütü, kalıcı bilim dalları halinde sanayi varsayımları üzerine kuruldu. Çocuklar bir yerden diğerine yollandılar; kendileri için belirlenen yerlere oturdular. Ziller, zaman değişimlerini bildirdi.

Okulun iç yaşamı ileriye dönük bir ayna, sanayi toplumunun eksiksiz bir girişi olmuştu. Günümüz eğitiminin en eleştirilen yanları —ayırım, kişiselleştirme yoksunluğu, katı yerleşme sistemi, gruplama, sınıflama ve not sistemleri, öğretmenin otoriter rolü— gerçekte kitle eğitimini geçerli kılan, yere ve zamana uyumu sağlayan gereçlerdi.

Bu eğitimsel makineden geçen genç insanlar, iş yapıları, rolleri ve kurumları okulundakilere benzeyen yetişkinler toplumuna girmektedirler. Okul çocuğu yalnızca ileride kullanabileceği gerçekleri öğrenmekle kalmıyordu; öğrenirken bir yandan da gelecekte sürdüreceği yaşam biçiminin örneklerini yaşıyordu.

Sözgeleşi okullar, sanayileşme için önemli olan zamanı eğilimini yansıtıyorlardı. Daha önce görülmemiş koşullarla karşı karşıya kalan insan, şimdileri anlayabilmek için daha çok çaba harcamak zorundaydı. Böylece eğitimin bakış açısı da yavaşça geçmişten şimdiye doğru kaymaya başladı.

John Dewey ve arkadaşlarının Amerikan eğitimine «ile-rici» ölçüleri getirmek için harcadıkları tarihsel çabalar bir bakıma eski zamansal eğilimi değiştirmek yönündeydi. Dewey

geçmişe dönük geleneksel eğitime karşı savaş açmış, eğitimin bakış açısını değiştirmeyi denemişti. «Geçmiş sonmuş gibi gösteren bildik sistemlerden kopararak, geçmişin yardımıyla şimdiyi anlayacak araçlar oluşturmaliyiz,» diyordu.

Yine de yıllar sonra Jacques Maritain benzeri gelenekçiler ve Robert Hutchins gibi neo-Aristocular, eğitimindeki bu dengeyi şimdilerden yana değiştirmek isteyenlere karşı yoğun saldırılar yönelttiler. Chicago Üniversitesinin eski başkanı, sonra da Demokratik Kurumlar Araştırma Merkezinin yöneticisi olan Hutchins, öğrencilerine çağdaş toplumu öğretmeye çalışan öğretmenleri «şimdilik» mezhebinin üyeleri olmakla suçladı. İlericiler **şimdicilikle** suçlandılar.

Zaman eğilimi üzerindeki çatışmaların yankıları günümüzde de, sözgelisi Jacques Barzun'un yazılarında görülüyor: «Şimdiki zamana göre... öğrenim yapmak... saçmadır.» Böylece yeni bir devrim —üstün sanayi devrimi— öncesi eğitim sistemimizin daha tam olarak sanayi çağına bile uyum yapamadığı ortaya çıkmaktadır. Geçmişin ilericileri «şimdicilikle» suçlandıklarına göre, yarının eğitim yenilikçileri de «gelecekçilikle» suçlanacaklardır. Çünkü üstün sanayiye özgü eğitim, zaman eğilimimizi ileriye dönük bir biçimde değiştirdiğimiz sürece gerçekleşebilir.

YENİ EĞİTİM DEVRİMİ

Yarının teknolojik sistemleri içinde —hızlı, akıcı ve kendi kendini düzenleyen sistemler— makineler fiziksel maddelerin, insanlarsa bilgi ve kavramların akışıyla uğraşacaklardır. Makineler, **rutin** görevleri, insanlarsa akılcı ve yaratıcı görevleri yükleneceklerdir. Makineler ve insanlar, dev fabrikalarda ve fabrika kentlerinde toplanmak yerine tüm, yeryüzüne dağılacaklar, son derece duyarlı iletişim araçlarıyla birbirlerine bağlanacaklardır. İnsanın işi fabrikalardan, kalabalık bürolardan, topluluğa ve eve doğru kayacaktır.

Makineler —bazıları şimdiden gerçekleştiği gibi— sanienin milyonda birine göre ayarlanacak; öte yandan insan za-

manın baskısından kurtulacaktır. Fabrika düdükları duyulmaz olacaktır. Bir kuşak önce Lewis Mumford'un «çağdaş sanayi olgusunun temel makinesi» diye tanımladığı saat, insanoğlu üzerindeki gücünü yitirecektir. Aynı zamanda teknolojiyi denetlemesi gereken örgütler, bürokrasiden **aldhokrasî**'ye, kalıcılıktan geçiciliğe dönüşecek, tüm özenini, şimdiden çok, gelecek üzerine yoğunlaştıracaktır.

Böyle bir dünyada sanayi toplumunu oluşturan değerler, birer engel olarak ortaya çıkarlar. Yarının teknolojisi, biraz eğitim görmüş, tekdüze işlerde çalışmaya hazır milyonlarca insan istemez. Yarının teknolojisi, gözünü kırpmadan büyükleri yerine getiren, ekme parası için otoriteye mekanik bir biçimde boyun eğen kişileri istemez. Onun istediği, kritik kararlar alabilen, yeni çevrelerle başa çıkabilen, yeni ilişkileri anında saptayan kişilerdir. C. P. Snow'un deyişiyle, «geleceği iliklerinde duyan» kişilerdir onun istediği.

Hız dürtüsünü denetim altına alamadığımız sürece —alabileceğimizi gösteren çok az belirti vardır— yarının insanı günümüze oranla çok daha çabuk bir değişime ayak uydurmak zorunda kalacaktır. Eğitim sorunu açısından durum ortadadır: «Eğitimin temel amacı, kişinin uyum yapma yeteneğini (sürekli değişime, hızlı ve ekonomik olarak ayak uyduracak biçimde) arttırmak olacaktır. Değişim hızı arttıkça, gelecekteki olayların yapısını anlayabilmek için daha çok özen gösterilmesi gerekecektir.

Artık sokaktaki adam için, geçmişini anlamak yeterli değildir. Onun için şimdikiyi anlamak da yeterli değildir; çünkü şimdi, içinde bulunduğumuz çevre kısa bir süre sonra yitip gidebilir. Sokaktaki adam, değişimin yönünü ve hızını kestirmek zorundadır. Geleceğe dönük, yinelenen, uzun süreli varsayımlar oluşturmayı öğrenmelidir. Kuşkusuz aynı zorluk, onun öğretmenleri için de söz konusudur.

Öyleyse üstün sanayiye özgü eğitimi yaratmak için, geleceğin birbirini izleyen değişik görüntülerini üretmeliyiz. İşlerle, mesleklerle, iş eğitimiyle, aile biçimleriyle, insan ilişkileriyle ilgili varsayımları ortaya koymalıyız. Oluşabilecek töresel sorunları, çevremizi saracak teknolojinin çeşitlerini ve içinde

çalışacağımız örgüt yapılarını bulup çıkarmalıyız.

Ancak böylesine varsayımları tanımlayarak, tartışarak, sistemleştirerek ve sürekli olarak yenileyerek, yarının insanların hız dürtüsü karşısında, yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli kavramsal ve etkin becerilerin yapısına ulaşacağız.

ABD'de, devletin kurduğu iki tane «eğitim politikası araştırma merkezi» bulunmaktadır (birisı Syracuse Üniversitesinde; diğeriye Stanford Araştırma Enstitüsünde). Söz konusu merkezler birtakım varsayımlar yürütebilmek amacıyla bilimin ve zamanın ufuklarını araştırmaktadırlar. Paris'te OECD de bu amaçla bir bölüm kurmuştur. Öğrenci eylemlerinin içinde olan bir avuç kişi de, dikkatlerini geleceğe yöneltmeye başlamışlardır. Eğitimdeki zaman eğiliminin değiştirilmesindeki zorluklar düşünüldüğünde, bu çabaların devde kulak oldukları ortaya çıkar. Gerekli olan, geleceğe dönük kitle halinde bir devinimdir.

Her okulda ve yerleşme bölgesinde bir «Gelecek Kurulu» kurmalıyız. Kurulu oluşturan kadın ve erkekler, şimdinin yararı açısından geleceği kavramaya çabalamalıdır. Bu kurullar geleceğe dönük eğitimsel tepkilere ilişkin varsayımlar oluşturarak, kamuya yansıtılan bu varsayımların yaygın olarak tartışılmasını sağlayarak eğitim üzerinde güçlü bir etki yaratabilirler.

Yarınları kavrama konusunda hiçbir topluluk tekel kurmadığına göre, kurullar demokratik olmalıdır. Öğrenciler, başından itibaren bu kurulların içinde olmalıdırlar. Hem de yalnızca evet demek için değil. Geleceği kuracak ve yaşatacaklar gençler olduğuna göre «varsayılacak geleceklere» onların katkısının olmaması düşünülemez.

Gelecek Kurulu gibi girişimler, okullarımızın ve üniversitelerimizin içinde buldukları çıkırcaya bazı çıkış yolları getireceklerdir. Onları, yaşayan tarihsel yanılgılar biçimine sokan eğitim sistemine başkaldırmakta öğrenciler haklıdırlar. Ancak radikal öğrencilerin XIX. yüzyıl Marksçılığıyla, XX yüzyıl Freud'culuğuna dayalı sosyal programlar kurma çabaları, önceki kuşaklar gibi onları da geçmişe bağlamaktadır. Eğitimde gelece-

ğe yönelik, geleceği biçimleyici görev güçlerinin kurulması, gençlik devrimine daha devrimci bir görünüm kazandıracaktır.

Şimdiki sistemin çöktüğünün bilincine varıp da, sonraki adımı kestiremeyen eğitimciler için **kurul** girişimi, amaç ve güç sağlayıcı bir öge olacaktır. Eğitimci, öğrenciyi karşısına almaktan kurtulacak, onunla işbirliği yapacaktır. Topluluğun ve ana babanın katılımı sağlandığında, eğitimdeki üstün sanayi devrimi için geniş bir siyasal destek gerçekleştirilmiş olur.

Günümüz eğitiminin değişmediğini ileri sürmek yanıltıcıdır. Gerçekte eğitim hızlı bir değişim içindedir. Oysa bu değişimin önemli bir bölümü eldeki makineyi daha iyi işler duruma getirme çabalarından öteye gitmektedir. Geri kalanı yönsüz, kendi kendini yokedici bir gelişmedir. Eksik olan belirgin bir yön ve akılcı bir çıkış noktasıdır.

Kurul girişimi, bunların ikisini de sağlayabilir. Yön, üstün sanayileşmedir. Başlangıç noktasıysa gelecektir.

ÖRGÜTSEL SALDIRI

Böyle bir girişim, kendisi için üç amaç saptamalıdır: Eğitim sistemimizin örgütsel yapısını değiştirmek; öğrenim programını devrimci bir yaklaşımla yenilemek; bu programı geleceğe dönük bir yöneliş içine sokmak. İşe, yerleşik düzen (statüko) üzerine birtakım sorular sorularak başlanmalıdır.

Sözgelışı şimdiki okul sisteminin temel düzenlemesinin, fabrikaninkine paralel olduğunu biliyoruz. Kuşaklar boyu eğitim için en uygun yerin okul olduğu düşüncesinden yola çıkmıssızdır. Yeni eğitim, yarının toplumunun bir örneğini yansıta-caksa, okulda mı yapılmalıdır?

Eğitim düzeyi yükseldikçe, daha çok ana baba, okulun yüklendiği bazı sorumlulukları kendi omuzlarına almaktadırlar. RAND Şirketinin merkezinin bulunduğu California, Santa Monica yakınlarında, Massachusetts, Cambridge araştırma kuşağı içinde ya da Oak Ridge, Los Alamos, Huntsville gibi bilim kentlerinde ana babalar, belirli koşulları bölgesel okulların öğretmenlerinden daha iyi öğretebilecek yeteneklere sahiptirler.

Bilgiye dayalı sanayiye doğru ilerleyiş ve boş zamanların artması, iyi eğitilmiş ana babaları, çocuklarını belirli bir oranda eğitim sisteminin dışına çekmeye, onları evde eğitim vermeye yöneltebilir.

Bu eğilim, bilgisayara dayalı eğitimde, elektronik video-kayıt sistemlerinde, holografide ve diğer teknik alanlardaki gelişmelerle desteklenebilir. Ana babalar ve öğrenciler yakındaki okulla kısa süreli «öğrenim anlaşmaları» yapabilirler. Öğrenciler okula, sosyal ve bedensel çalışmalara katılmak ya da ana babalarının yardımını göremedikleri konuları öğrenmek için gidebilirler. Okul sistemindeki tarihsel yanılğı belirginleşip de, mahkemeler okula devam etme zorunluğuna karşı işlenen suçlarla dolup taşmaya başlayınca, bu yöndeki baskılar artacaktır. Evde eğitim uygulamasına doğru sınırlı, diyalektik bir kaymaya tanık olabiliriz.

Stanford'lu öğrenim kuramcısı Frederick J. McDonald, öğrenciyi sınıftan çıkararak, gözlem yapmanın ötesinde toplum yaşamına katılmaya zorlayan «devingen eğitimi» önermektedir.

New York'un Bedford-Stuyvesant bölgesindeki bir deneysel yüksek okulu, dükkân, büro ve evlerden oluşan kırk beş bloklu alana yayılacaktır; yüksek okulun nerde bitip yerleşme yoresinin nerede başlayacağını söylemek zordur. Öğrenci bazı becerileri okulda olduğu gibi topluluk içinde de öğrenecektir. Öğrenim programı profesyonel eğitimciler tarafından olduğu kadar, öğrenciler ve bölge toplulukları tarafından da biçimlendirilecektir. ABD'nin eski Eğitim Bakanı Harold Howe II, bu sürecin tersini de önermişti: Bölgesel topluluğun okulun içine sokulabileceği kanısındaydı. Dükkânlara, güzellik salonlarına, basımevlerine okulda parasız yer verilir, karşılığında işletme yöneticilerinin parasız ders vermesi istenebilirdi. Bu tasarı kent gettolarının okulları için düşünülmüştür. Kuruluşların yapısındaki değişik kavramlar okula getirebilir: Sözgelishi bilgisayar hizmet bürosu, mimari bürolar, tıp laboratuvarları, radyo-televizyon istasyonları ve reklam ajansları gibi.

Orta ve yüksek eğitim üzerine yapılan tartışmalara, halktan akılcı kişilerin de katılması sağlanmalıdır. Böyle kişiler yalnızca becerilerini aktarmazlar, ders kitaplarındaki soyutlama-

İnşaatın yaşama nasıl uygulandığını gösterirler. Muhasebeciler, doktorlar, mühendisler, işadamları, marangozlar, yapı ustaları, plancılar «dış fakültenin» birer parçası olurlar; bu kez de yeni bir çeşit çiraklık sistemine doğru kayılır.

Benzer birçok değişim yoldadır. Tüm bu değişimler, çağını yitirmiş fabrika örneği okulu hedef almaktadırlar.

Coğrafi ve sosyal alandaki bu dağılıma, zaman içindeki dağılıma eşlik etmektedir. Bilginin kısa süre içinde çağdışı kalması, öte yandan yaşam süresinin uzaması, gençlikte öğrenilen becerilerin yaşlılıkta aynı kalmayacağını açık seçik ortaya koymaktadır. Bu nedenle üstün sanayiye özgü eğitim, uzun yaşam süresini ve bilginin geçiciliğini gözönüne alarak işlevini yerine getirmelidir.

Eğer öğrenim tüm bir yaşam süresine yayılacaksa, çocukları tam gün okula göndermenin gereği ortadan kalkar. Gençler için yarım gün okula gidip, yarım gün de paralı, parasız az beceri gerektiren işlerde çalışmak daha eğitici ve doyurucu olur.

Böylesine yenilikler ders verme tekniği açısından da önemli değişiklikler getirir. Günümüzde derslerde verilen söylevler, sınıflarda egemen öğrenim araçlarıdır. Bu yöntem, sanayideki yukardan aşağı hiyerarşik yapının simgesidir. Sınırlı amaçlar için yararını hâlâ koruyan bu yöntem; yerini, oyun oynanan ve bilgisayarların kullanıldığı seminerlerden «deney düzenleme» girişimlerine dek, uzanan bir dizi yeni tekniklere bırakacaktır. Boş zamanların değerlendirilmesinden, eğlenceden ve sanayiden kotarılp, yarının ruhsal işletmelerince geliştirilen deneysel programlama yöntemleri, insan beynini limon gibi sıkı ders yöntemlerinin yerini alacaktır. Beslenmenin denetimi ve ilaçlar aracılığıyla IQ yükseltip öğrenme yetenekleri artırılabilir. Böylesine değişimler ve dayandıkları teknolojiler temel değişimleri gerçekleştireceklerdir.

Sanayi bürokrasisine dayalı şimdiki eğitimin yönetsel yapısı, sistemde tanımlanan karmaşıklığa ve değişim hızına ayak uyduramayacaktır. Az da olsa denetlemeye uyabilmek için, ad hoc örgüt biçimlerine yönelmek zorunda kalacaktır. Özellikle sınıf sisteminde birtakım örgütsel karışıklıklar

çıkacaktır.

Sosyal ve ekonomik düzen içinde kalıcı bir yer edinen okullar **Sanayi İnsanı'nı** makineyle biçimlendirmiştir. Üstün sanayi toplumundaki eğitim, insanı geçici örgütlerde, yarının ad-hokrasi'lerinde görev yapacak biçimde eğitmelidir.

Günümüzde okula giren çocuk kendisini değişmez örgütsel bir yapının parçası olarak görmektedir: Öğretmen tarafından güdülen bir sınıf. Bir büyük ve belirli sayıda küçükler; belirli düzende ve yerlerde yüzleri belirli bir alana dönük olarak otururlar. Adım adım üst sınıflara çıkarlarken, aynı örgütsel çerçeve içinde kalırlar. Diğer örgüt biçimleriyle ilgili olarak deneyler kazanmazlar ya da bir örgütsel biçimden diğer bir örgütsel biçime geçmedeki sorunlar konusunda bilgi sahibi olamazlar. Çok yönlü olabilmenin eğitimini görmezler.

Bundan daha uyumsuz bir yaklaşım olamaz. Geleceğin okullarında çocuk, çok değişik deneyler içinde bulunacaktır. Birçok öğretmenli ve tek öğrencili sınıflar, birçok öğretmen ve bir öğrenci topluluğundan oluşan sınıflar olacaktır. Öğrenciler geçici görev toplulukları, proje grupları olarak çalışacaklardır. Öğrenciler sürekli grup değiştirecek, zaman zaman bir başına çalışacaklardır. Tüm bunlardan amaç, çocuğu geleceğin kalıcı olmayan örgütlerine hazırlamaktır.

Gelecek Kurulları için amaçlar açıktır: Dağılım, merkeziyetçi olmama, toplum içine girme, ad-hokratik yönetim, programlama, gruplama gibi katı sistemlerin yıkılması. Bu amaçlara varıldığında, eğitimle sanayi çağı fabrikası arasında ortaya çıkacak örgütsel benzerlikler rastlantıdan öteye gidemez.

GÜNÜMÜZDE UYGULANAN DÜNÜN EĞİTİM PROGRAMI

Gelecek Kurulları, eğitim programlarına, «bize öğretilen her konunun bir öğretilme nedeni vardır» varsayımını bir yana bırakarak yaklaşacaklardır. Öte yandan geleceğe dönük olduğu saptanmadıkça, hiçbir konu ders programlarına girmeyecektir. Bundan çıkan anlam, resmi programın önemli bir bölümü-

nün eleneceğidir.

Bunlardan amaç, kültüre karşı bir tutum takınmak, geçmişin tümünü yoketmek değildir. Okuma, yazma ve matematik gibi temel öğelerin bir köşeye atılmasını da önermiyoruz. Söylenmek istenen, günümüzde milyonlarca çocuğun, yasalarla zorlanarak, yaşamlarının en değerli saatlerini gelecekte işe yarayacağı tartışmalı beceriler için harcamalarıdır. (Şimdilerde de yarar sağladığını ileri süren pek yoktur.) Fransızca, İspanyolca ya da Almanca öğrenmek için bu denli zaman harcamaları gerekli midir? İngilizceye harcanan zamanlar yararlı mıdır? Tüm çocuklara cebir öğretilmeli midir? Olasılık hesapları yapmaktan daha çok yararlanamazlar mı? Mantık? Bilgisayar programlaması? Felsefe? Estetik? Kitle iletişimi? Tüm bunlar daha yararlı değil mi?

Şimdiki eğitim programının işe yaradığını söyleyenlerden, on dört yaşındaki bir gence cebir, Fransızca ya da diğer konuların niye kendisine gerekli olduğunu anlatmaları istenebilir. Yetişkinlerin verdiği karşılıklar genellikle kaçamaklıdır. Nedeni anlaşılır bir gerekçeye dayanır: Günümüzdeki eğitim programı geçmişten akılsızca kotarılmıştır.

Sözgeşi, öğrenim niye İngilizce, ekonomi, matematik ya da biyoloji gibi değişmez konuların çevresinde kısıtlanıp kalmıştır? Oysa, doğum süreci, çocukluk, yetişkinlik, evlilik, meslek, emeklilik, ölüm gibi insanın yaşamını oluşturan çeşitli aşamaların çevresinde de öğrenim oluşabilirdi. Çağdaş sosyal sorunlar konusunda eğitim yapılamaz mı? Geçmişin ve geleceğin önemli teknolojileri, eğitime konu olamaz mı? Sözü edilebilecek diğer sayısız seçenekler çerçevesinde öğrenim yapılamaz mı?

Şimdiki öğrenim programı ve onun bölümleri, çağdaş insanın gereksinmelerine dayalı değildir. Geleceğe dönük, Sokaktaki Adam'ın değişim fırtınası içinde yaşamasına yardımcı olacak becerilere ilişkin hiçbir kavramı içermemektedir. Uyuşukluğa ve akademik toplulukların çatışmasına, bütçeleri genişletmeye, statü ve unvanlar dağıtmaya dayalı bir sistemdir.

Üstelik bu eskimiş öğrenim programı ilk ve orta öğretime standartlaşmayı getirme çabası içindedir. Küçüklere neyi öğrenmek istedikleri konusunda çok az seçme hakkı verilmekte-

dir. Bir okulla diğeri arasındaki ayrımlar çok azdır. Yüksek okullarda giriş için konan katı kurallar, yitip bitmekte olan bir toplumun eğitimsel ve sosyal gereklerini yansıtmaktadır.

Şimdiki eğitim önderlerinin fizik ders programını gözden geçirmeleri ya da İngilizce, matematik öğretim yöntemlerini geliştirmeleri, soruna çözüm getiremez. Varolan programın bir bölümünü elde tutup, adım adım yürütülecek değişimlerle bu işi sürdürmek büyük önem taşısa da, çağdaşlaşmak için tek çıkış yolu rasgele girişimler olamaz. Tüm soruna sistematik bir yaklaşım gerekmektedir.

Bu devrimci denetim toplulukları tüm amaçlara hizmet eden, kalıcı tek bir program yapmaya kalkışmamalıdır. Tersine zamanla, değerlendirmelerle gelişecek bir dizi geçici program oluşturmaya çalışmalıdırlar. Gerektiğinde, kanlı bıçaklı tartışmalara gerek kalmadan, program değişmesini sağlayabilecek sistematik bir yol bulunmalıdır.

Programdaki standartlaşma ve türlenme dengesini değiştirmek içinde, bir uğraşa girmek gereklidir. Aşırı bir çeşitlilik, toplumu toplum olmaktan çıkarır; bireyler arasındaki iletişimi çıkmaza sokar. Ancak türlenmeye giden bir topluma, tekdüzeliği getiren bir eğitim vererek sosyal bölünmeyi önleyemezsiniz.

Değişiklik gereksinmesiyle ortak noktalara duyulan gereksinme arasındaki çatışma, eğitimde «veri» ve «beceri» ayrımıyla ortaya çıkmaktadır.

VERİLERİN ÇEŞİTLİLİĞİ

Toplum farklılaşıyor. Üstelik elimizdeki araç ve yöntemler ne denli etkili olursa olsun, toplumun gelecekteki durumlarını tam olarak kestirebilmemize olanak sağlamıyor. Bu durumda, eğitimi yenileştirmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Nasıl genetik çeşitlilik canlıların türlerini sürdürmelerine olanak sağlıyorsa, eğitimsel çeşitlilik de toplumların yaşamlarını sürdürmelerine olanak sağlayacaktır.

Tüm öğrencileri aynı bilgi temeline —aynı tarih, matema-

tik, biyoloji, edebiyat, dilbilgisi, yabancı diller vb.— dayandıran standartlaşmış ilk ve orta öğrenim programının yerini, geniş biçimde türlendirilmiş verileri sunan geleceğe dönük bir eğitim programı almalıdır. Çocuklara şimdikine oranla daha geniş seçme olanakları sunulmalıdır. Uzun süreli bağlanmalara girmeden önce çeşitli, kısa süreli (belki de iki, üç haftalık) kursları deneyerek seçme yapma olanakları sağlanmalıdır. Her okul gelecekteki gereksinmelere dönük, seçime dayalı bir dizi konu sunmalıdır.

Konuların alanı, «bilinenin» dışında kalan üstün sanayinin geleceğini de, bilinmeyenle, beklenmeyenle, olabilirle ilişkili öngörülerini de kapsayacak genişlikte olmalıdır. Örneğin, şimdiden, deniz altındaki yerleşme bölgelerindeki yaşam için, genç insanları eğitmeye başlamış olmalıydık. Gelecek kuşağın bir bölümü, kendilerini deniz altında yaşıyor bulabilirler. Bir bölüm öğrenciyi alıp, denizaltılara bindirmeli, onlara dalmasını öğretmeli, denizin altındaki yapım maddelerini göstermeliyiz. Denizin altındaki tehlikeler ve olanaklar, onlara öğretilmelidir. Tüm bunları yalnızca üst düzeydeki öğrencilere değil, ilkokuldaki, anaokulundaki çocuklara bile göstermeliyiz.

Aynı zamanda diğer genç insanlara da uzayın görkemi gösterilmelidir. Onları astronotların yanına ya da yakınına getirerek, gezegenlerin oluşturdukları ortamı öğreterek, gençlerin otomobile gösterdikleri ilgiyi uzay teknolojisine kaydırarak bu sorunu çözebiliriz. Bir bölüm genç de, geleceğin komün ve aile biçimlerini deneyebilmeleri için desteklenmelidir. Sorumlu gözetim altında yapılan ve yapıcı biçimde yöneltilen böylesine deneyler, eğitimin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Çeşitlilik kuralı, zorunlu dersleri azaltırken, özel uzmanlıklar açısından seçme olanaklarını arttıracaktır. Bu yönde devinen ve rastlantısal bir eğitim programı yaratan toplum, geniş alana yayılmış becerileri yapısı içinde toplayabilecektir. Söz konusu becerilerin bir bölümü hiç kullanılmayacak olabilir. Ancak geleceğe dönük beklentilerle ilgili bir yanlış ortaya çıktığında, toplum çareyi de kendi içinde taşıyor olacaktır.

Böyle bir siyaset sonunda, daha bireyleşmiş kişiler oluşacak, insanlar arasındaki ayrımlar artacak, düşünceler, siyasal

ve sosyal alt sistemler daha çok çeşitlenecek ve yaşam renkle-
necektir.

BECERİLER SİSTEMİ

Ne yazık ki, sunulan verilerdeki bu gerekli türlenme, ya-
şamımızdaki aşırı seçme sorunlarını derinleştirecektir. Her-
hangi bir türlendirme programını, insanlar arasındaki ortak
noktaları yaratmak için yürütülen çabalar izleyecektir. Tüm
öğrenciler aynı eğitimi görmeyeceğine, aynı gerçekleri sindir-
meyeceğine ya da aynı verileri depolamayacağına göre; insanlar
arası iletişim ve sosyal bütünleşmenin sağlanabilmesi için, tüm
öğrenciler belirli ortak becerilere kavuşturulmalıdırlar.

Geçicilik, yenilik ve çeşitliliğin sürekli artacağı kanısın-
daysak, bu davranış becerilerinin bazılarını ortaya koyabiliriz.
Üstün sanayi toplumlarında yaşayacak insanların şu üç alan-
da yeni becerilere gereksinme duyacakları rahatlıkla ileri sü-
rülebilir: Öğrenme, ilişki kurma ve seçme.

Öğrenme. Artık hız karşısında bilginin artan bir biçimde
«çabuk yitirme» özelliğini kazanacağı sonucuna varabiliriz.
Bugünün «gerçeği» yarının «yanlış bilgisi» olabilir. Bu sözler-
le, gerçekleri ya da verileri öğrenmeye karşı bir tartışma açıl-
mamaktadır. Kişinin işini, yerini, sosyal ilişkilerini hızla de-
ğiştirdiği bir toplumda öğrenmenin kazandığı önem belirtilmek
istenmektedir. Yarının okulları yalnızca bilgi vermekle kalma-
malı, onu kullanma yollarını da öğretmelidirler. Öğrenci eski
düşünceleri atmasını ve yerine yenilerini nasıl ve ne zaman
koyacağını da öğrenmelidir. Kısacası, nasıl öğrenilmesi gerek-
tiğini öğrenmelidir.

İlk bilgisayarlar bir «bellekten» ya da bilgi deposundan ve
makineye bilgileri nasıl kullanacağını söyleyen bir dizi kural-
dan yani bir «programdan» oluşurlardı. Son kuşak bilgisa-
yarlar, daha çok bilginin yanında birden çok programı da de-
polamaktadırlar. Böylece operatör aynı bilgilere dayalı olarak
çeşitli programları uygulayabilmektedir. Söz konusu sistemler
hangi programın ne zaman uygulanacağını makineye söyleyen

bir «üst programa» gerek göstermektedir. Programların çoğaltılması ve bir üst program eklenmesiyle, bilgisayarın gücü geniş ölçüde arttırılmıştır.

Aynı yöntem, insanın uyum yapma yeteneğini arttırmak için de kullanılabilir. Öğrencilere nasıl öğrenmesi, unutması ve yeniden öğrenmesi bildirilerek, eğitime güçlü yeni bir boyut eklenebilir.

İnsan Olanaklarını Araştırma Örgütü ruhbilimcilerinden Herbert Gerjuov konuyu şöylece ortaya getiriyor: «Yeni eğitim, kişiye bilgiyi nasıl sınıflayacağını, doğruluğunu nasıl değerlendirebileceğini, gerektiğinde bilginin kategorilerini nasıl değiştirebileceğini, somuttan soyuta ve soyuttan somuta nasıl gidip gelebileceğini, sorunlara yeni bir doğrultudan nasıl bakabileceğini, kısacası kendine nasıl öğretmenlik edebileceğini öğretmelidir. Yarının cahili, okumasını yazmasını bilmeyen değil, nasıl öğrenmesi gerektiğini öğrenmeyen kişi olacaktır.»

İlişki kurma: Yaşamın hızı böylesine artarsa, gerekli insan ilişkilerinin kurulması ve sürdürülmesi gittikçe zorlaşacaktır.

Gençlerin söylediklerine kulak verirse, bir zamanların kolay işi olan gerçek dostluk kurmak, şimdiden bazı yeni karmaşık olguları içermektedir. Sözgelisi, öğrenciler «insanlar birbirleriyle iletişim kuramıyor» dedikleri zaman, yalnızca kuşaklar arasındaki kopukluğu dile getirmiyorlar; kendi içlerindeki sorunlara da değinmiş oluyorlar. Gençler arasında çok yaygın bir ünü olan şarkı yazarı ve ozan Rod McKuen, «Yeni gördüklerim arasında, yalnızca dört gün önce gördüğüm insanları anımsayabiliyorum,» diye yazıyor.

Geçicilik ögesi yabancılaşmanın bir nedeni olarak ele alındığında, genç insanların davranışları daha kolayca anlaşılabilir. Örneğin birçoğu cinsel ilişkiyi «bir kişiyi tanımak için» en kısa yol olarak görüyor. Cinsel ilişkiyi uzun bir ilişki kurma sürecinin ardından gelen bir olgu olarak değil de, insanların birbirlerini daha derinden anlayabilmeleri için kestirme bir yol olarak değerlendiriyorlar.

Dostluğu hızlandırma istekleri onların, «duyarlık eğitimi» «T-gruplaşması» «mikro laboratuvarlar» «dokunma duygusu» gibi psikolojik tekniklere ya da oyunlara ilgi duyduklarını

açıklamaktadır. Gerçekte tüm topluluk dinamiğine ilgi gösteriyorlar. Onların komün yaşamına duydukları istek de yalnızlığın, başkalarıyla ilişki kuramamanın belirtileridir.

Tüm bu eylemler, katılan kişileri bir hazırlık yapılmadan, çoğu kez tanış bile olmadân, derin bir psikolojik yakınlaşmaya itmektedir. Birçok olayda ilişkiler kısa süreli olarak düşünülmekte, amaç, durumun geçiciliğine rağmen etkili ilişkileri yoğunlaştırmak olmaktadır.

Yaşamımızdaki insanların devir hızını arttırdıkça, güveni oluşturmak ve dostluğu olgunlaştırmak için daha az zamanımız kalmaktadır. Bu nedenle özel ilişki kurmak için, gerekli terbiye kurallarını bir yana iten, yeni yakınlaşma yolları arayan davranışlara tanık olmaktadır.

Kişi, kuşku ve çekinmeyi yekettiği ileri sürülen deneysel tekniklerin etkililiğine güven duymayabilir. Ancak insanların devir hızı yavaşlamadıkça, ya da arkadaşlıkların oluşumu hızlanmadıkça bunun çaresi yoktur. İster öğrencilerin gruplaşmaları aracılığıyla, ister yeni iş toplulukları düzenleyerek, ister yukardaki teknikleri uygulayarak olsun, eğitim bize ilişki kurmasını öğretmek zorundadır.

Seçme. Üstün sanayileşmeye giden yolda, kişinin karşılaştığı karar verme durumlarının sayısı ve karmaşıklığı artıyorsa, eğitimin aşırı seçme sorununa doğrudan yöneleceği açıkça ortaya çıkar.

Uyum yapma, birbiri ardından yapılan seçmelerle ilişkilidir. Çok sayıda seçmeyle karşılaşan birey, değerlerine en yakın olanını seçer. Aşırı seçme derinleştikçe, kendi değerlerini açıkça kavrayamamış olan birey, çıkmaza girer. Değerler sorunu önem kazandıkça, şimdiki okullarımız onlara ilgi göstermekten kaçınılmaktadırlar. Milyonlarca genç insanın geleceğe doğru yönelirken, yanlış yollara sapmış olmalarına şaşmamak gerekir.

Değerlerin görelî olarak yerleşik bulunduğu sanayi öncesi toplumlarda, yaşlı kuşağın değerlerini gençlere aşılması konusunda önemli bir sorun çıkmaz. Eğitim, töresel değerlerin beceriyle birlikte genç kuşaklara geçirilmesiyle ilgilenir. Sanayileşmenin başlarında Herbert Spencer, «Eğitimin amacı kişilik oluş-

turmaktır,» demiştir. Bunun anlamı, gençlerin **ayartılarak ya da baskı altına alınarak** yaşlıların değer sistemlerini kabule zorlanmalarıdır.

Sanayi devriminin yarattığı sarsıntılar, değerlerin eski yapısını yıkıp da, yeni koşullar yeni değerlere gereksinince eğitimciler duraksadılar. Kâtiplik eğitimine bir tepki olarak, gerçekleri öğretmek, «öğrencinin kendi başına karar vermesini sağlamak» ilerici bir erdem sayıldı. Geleneksel değerlerin yerini bilimsel tarafsızlık ve kültürel **relativizm** aldı. Eğitim, kişilik oluşturma işini sürdürüyordu, ama eğitimciler bu değer sorununu bir türlü ele almak istemiyorlardı.

Günümüzde çeşitli değerlerin, ders kitaplarıyla olmasa bile, resmi olmayan programlarla, sözgelisi sınıfta oturma düzeniyle, okul ziliyle, yaş ayrımıyla, sosyal sınıf ayrımıyla, öğretmen otoritesiyle, öğrenciye anımsatılması birçok öğretmeni sıkar, üzer. Böylesine düzenlemeler, öğrenciye sözsüz bildiriler (mesajlar) iletmekte, onun tavırlarını ve görünüşünü biçimlemektedir. Öte yandan resmi eğitim programları, değerlerden arınmış olarak tanıtılmaktadır hâlâ. Düşünceler, olaylar, değersel sonuçlardan yalıtılmışlardır, töresel gerçekten ayırıdırlar.

Daha kötüsü öğrencilere, kendilerinin ve öğretmenlerinin değerlerini çözümleyebilmeleri için de destek olunmaz. Milyonlarca kişi kendi değer sistemlerindeki çelişkileri aramaya, yaşamdaki amaçlarını belirlemeye ya da konuları büyükleriyle tartışmaya zorlanmadan eğitim sistemi içinden geçip gitmişlerdir. Öğrenciler sınıftan sınıfa yarışır dururlar. Öğretmenler ve profesörler gittikçe yabancılaşırlar. «Tartışmalı oturumlar» —cinsellik, şiyaset ya da din üzerine yapılan, katılanların değerlerini açıklığa kavuşturup tanımlamalarına yarayan resmi olmayan program dışı tartışmalar— bile geçicilik artıkça daha ender yapılmaya başlanır.

Amaçları belli olmayan, aşırı seçme karşısında etkili kararlar alma yeteneğini geliştirememiş insanlar yetiştirmek kadar kolay bir iş yoktur. Üstün sanayiye özgü eğitim, öğrencinin üzerine katı değerler getirmeye kalkışmamalıdır. Ancak öğrenciye sahip olduğu değerleri açıklamada, tanımlamada yardımcı

olacak resmi ve resmi olmayan eylemleri sistematik biçimde düzenlemelidir. Gençlere kendi değer sistemlerindeki çatışmaları tanıma ve açığa çıkarma yeteneğini kazandırmadıkça, okullarımız sanayi adamları üretme işini sürdüreceklendir.

Yarının eğitim programları, geniş alanlara yayılan bilgiye dayalı kurslar vermekle kalmamalı, geleceğe dönük davranış becerileri üzerine de önemle eğilmelidir. Çeşitli gerçeklerden oluşan içeriğini, **yaşam know-how'**ı diyebileceğimiz evrensel eğitimle birleştirmelidir. İkisini de aynı zamanda yürürlüğe koymanın yollarını bulmalıdır.

Gelecek üzerine belirgin varsayımlar oluşturarak, onların üzerine de örgütsel ve eğitimsel amaçları dayandırarak, Gelecek Kurulları gerçek bir üstün sanayi eğitim sistemine biçim vermeye başlayabilir. Yine de önemli bir adım kalmaktadır. **Sistemi geleceğe yöneltmek yeterli değildir. Bireyin zaman** konusundaki eğilimini değiştirmek gereklidir.

GELECEĞE ÖZGÜ YÖNTEM

Ölümünden üç yüz elli yıl sonra bilim adamları Cervantes'in «uyumsal psikoloji»yle (adaptational psychology) ilgili sözlerine kanıt bulabilmektedirler: «Önceden uyarılan, önceden silahlanmış olur.» Birçok durumda önceden bilgi verilen kişiler daha kolay uyum yapmaktadırlar.

Astronotların, yer değiştiren ailelerin, sanayi işçilerinin tepkileri bizi bu sonuca götürmektedirler. Ruhbilimci Hugh Bowen, «Beklenen bilgi, çalışmada dramatik değişime izin verir,» demektedir. Sorun ister kalabalık bir caddede araba sürmek, ister uçak yönetmek, önemli bir bilinmeyeni bulup çıkarmak ve viyolonsel çalmak olsun, birey olayın ardından geleceği biliyorsa, yaptığı iş gelişme gösterecektir.

Herhangi bir konuda önceden alınan bilginin işlenmesi, hem işleme miktarını, hem de uyum yapma sırasındaki tepki zamanını azaltmaktadır. Yanılmıyorsam Freud bu konuda, «Düşünce eyleminin denemesidir. (prova),» diyor.

Önceden elde edilen bilginin belirli kırıntılarından daha

önemli olan umma (kestirme) alışkanlığıdır. Geleceğe doğru bakan bu koşullandırılmış yetenek, uyum yapmada temel bir görev yüklenmiştir. Gerçekte başarılı uyum yapmanın gizli ipuçlarından biri, kişideki gelecek sezgisidir. Değişime ayak uydurabilen, iyi uyum yapan kişiler, gelecek konusunda zengin, gelişmiş sezgisi olan insanlardır. Geleceği -kestirmek, bu kişilerde alışkanlık haline gelmiştir. Rakibinin hamlesini kestiren (uman) satranç oyuncusu, uzun süreli düşünen işletme yöneticisi, ilk sayfayı okumadan önce içindekiler bölümünü gözden geçiren öğrenci daha başarılı olmaya adaydırlar.

Geçmişten ve şimdilerden ayrı olarak insanlar, geleceğe ayırdıkları düşünce açısından değişiklikler gösterirler. Bazıları kendilerini ileri doğru **yansıtılabilmek için** diğerlerine oranla daha çok çaba harcarlar. Çünkü gelecekteki olasılıkları düşlemek, çözümlenmek ve değerlendirmek, kaynak tüketici bir girişimdir. İnsanlar aynı zamanda, ne denli **ileriye yansıyabildikleri** açısından da çeşitlilik gösterirler. Bazıları «derin gelecek» üzerine düşünme alışkanlığı edinmişken, diğerleri yalnızca «sığ gelecekle» ilgilenirler.

Böylece, geleceğe özgü bakışımızın en azından iki boyutu olduğu ortaya çıkmaktadır. Gençlerdeki olağan olgunlaşmaya «uzak gelecekteki olaylara ilgi duyma» davranışının eşlik ettiği, Princetonlu sosyolog Stephen L. Klineberg tarafından ileri sürülmektedir. Buradan çıkarılan sonuç, değişik yaşlardaki kişilerin geleceğe farklı oranlarda ilgi gösterdikleri biçiminde olacaktır. «Zamanın ufukları» da ayrımlar gösterebilir. Ancak geleceğe özgü tutumumuz üzerindeki tek etken yaş değildir. Kültürel koşullandırılmalar da bunu etkiler; kültürel etkilerden en önemlisi, çevredeki değişim hızıdır.

Bireydeki gelecek sezgisinin, uyum yapma yeteneği açısından önem kazanmasının nedeni de budur. Yaşamın hızı arttıkça şimdiki çevre bizden uzaklaşır ve geleceğin gizilgüçleri çabucak şimdiki gerçeklere dönüşür. Çevre böylesine hızlı değişmeye başlayınca, yalnızca daha çok akıl kaynağımızı geleceği düşünmeye ayırmak zorunda kalmayız, ayrıca zaman ufukumuzu da genişletiriz. Amaç, daha uzak geleceklere kestirebil-

mektedir. Anayolda arabasını süren bir sürücü saatte otuz kilometre hızla gidiyorsa, levha çok yakına konmuş bile olsa onu algılayıp girmek istediği çıkış yoluna sapmakta zorluk çekmeyecektir. Öte yandan hızı ne denli fazlaysa çıkışı gösteren levhanın da, okuyup karar verebilmesi için sapma noktasından öylesine uzakta olması gerekir. Aynı biçimde, yaşamdaki genel hızlanma, karşılaşılabileceğimiz tehlikeler ve olaylar açısından zaman ufkumuzu genişletmemizi gerektirmektedir. Çevremizin değişim hızı arttıkça, geleceğe özgü tutumumuzun önemi çoğalmaktadır.

Bazı kişiler, öylesine uzun süreler için uzak geleceklere dalarlar ki, bekleyişleri, gerçeklerden kaçanların düşlerine dönüşür. Daha çok rastlanılanlar sığ; kısa süreli bekleyişler içinde olan kişilerdir. Bu kişiler, değişim karşısında sürekli olarak şaşkınlığa düşer, ezilirler.

Uyum yapma yeteneğini oluşturmuş kişi kendini gelecekteki en **uygun** uzaklığa doğru **yansıtır**. Son karara varmadan önce önünde uzanan değişik yolları inceleyip son karara varabilmek ve öncelikle deneysel kararlar alabilmek için bu olanağı kullanır.

ABD’de Lloyd Warner, İngiltere’de Elliott Jaques gibi sosyal bilimciler, yönetsel karar almada, zaman ögesinin ne denli önemli olduğuna dikkatleri çekmişlerdir. Sözgelisi montaj hattında görev yapan bir işçi kendisini yalnızca yakın gelecekteki olaylarla ilgili kılar. Yönetim içinde yükselen kişiden her yükselişinde daha uzak gelecekteki olaylara ilgi duyması beklenir.

İlgi alanı sosyal psikiyatri olan, Western Ontario Üniversitesi sosyologlarından Benjamin D. Singer’in bu konuda daha ileri savları vardır. Singer’e göre gelecek, şimdiki davranışlar üzerinde çok önemli ve istenmeyen roller oynamaktadır. Sözgelisi «Çocuktaki benlik, nereye gittiğinin ve ne olacağının bir geri yansımaları sonucu oluşur,» diyor. Çocuğun üzerine doğru gittiği görüntü «gelecekte belirlenmiş rolünün» görüntüsüdür. Bu görüntü, çocuğun geleceğin belirli noktalarında ne olmak isteği kavramı aracılığıyla oluşur.

Singer, «Gelecekte belirlenmiş rolün görüntüsü, çocuğun

beklediği yaşam biçimine anlam veren ve onu düzenleyen bir olgudur. Kesin olarak belirlenmemiş ya da işlevsel olarak varılmayan gelecekteki roller, toplum tarafından değerlendirilen davranışlara ilişkin olarak anlam taşımaz. Okuldaki çalışmalar, orta sınıf toplumunun kuralları ve ana baba disiplini anlamını yitirir.» diye yazıyor.

Singer'e göre, çocuk o andaki görüntüsüne ek olarak gelecekte benzetmek istediği görüntüyü de kafasında taşır. «Gelecekteki kişi, çocuk için bir odak noktası sağlar. Şimdinin çerçevesinin gelecek tarafından yaratıldığını söylemek yanıltıcı olmaz.»

Okulların günümüzde uzay ve zaman yorumlayışlarındaki çelişkiye bir göz atın. Her okulda, her öğrenci uzay içinde bir konum elde edebilmek için yardım görür. Ondan coğrafya okuması istenir. Haritalar, planlar ve yeryuvarlaklar onun yerini göstermektedir. Onu yalnızca kentine, bölgesine ya da ülkesine göre değil, yeryuvarlakla, geri kalan güneş sistemiyle ve evrenle olan uzaysal ilişkilerine göre yerleştirirler.

Oysa çocuğun zaman içindeki konumuna sıra gelince, acımasız ve kötü düzenler kurarız ona. Ülkesinin geçmişi ve yeryuvarlakla ilgili olarak öğrendikleri oldukça fazladır. Eski Yunanı ve Romayı, derebeyliğin ortaya çıkışını, Fransız Devrimi'ni öğrenir. Incil'deki öyküler ve ulusal efsaneler ona anlatılır. Sonu gelmeyen savaşlar, devrimler ve kalkışmalarla öylesine doldurulur ki, çocuğun çağdaş bilgilere ulaşması zorlaşır.

Bir noktada «yürürlükteki olaylarla» da ilişki kurdurulur çocuğa. Gazete kúpürlerini kesip getirmesi istenebilir. Girişken bir öğretmen çocuğa televizyondaki akşam haberlerini izlemesini öğütleyebilir. Kısacası, şimdilerin çok ince bir kesiti çocuğa sunulur.

Derken zaman durur. Okul yarınlar konusunda sessizliğe gömülür. «Öğretildiği yılda bitip tükenen ve zamanımızın ötesine taşmayan yalnızca tarih dersleri değildir. Aynı durum hükümet araştırmaları, ekonomi, psikoloji ve biyoloji için de geçerlidir.» diye yazmıştır Prof. Ossip Flechtheim yıllarca önce. Zaman koşarak gelir ve bir noktada çakılır kalır. Öğrenci ile-

riye değil, geriye dönük bir çaba içine itilmiştir. Sınıfta yasaklanan gelecek, öğrencinin bilincinden de kovulmuştur. Bir gelecek yokmuş gibi davranılmaktadır.

Gençteki çarpıtılmış bu zaman duygusu, Cornell Üniversitesi İnsan Geliştirme Bölümü profesörü ruhbilimci John Condry tarafından yönetilen bir deney aracılığıyla ortaya çıktı. Cornell ve UCLA'da ayrı ayrı yapılan çalışmalarda Condry öğrenci topluluklarına bir öykünün açılış paragrafını verdi. Bu paragrafta, gerçekte yaşamayan «Prof. Hoffman» diye bir adamdan, eşinden ve evlat edindikleri Koreli bir kızdan sözediliyordu. Kız çocuğu, üstü başı yırtık, kendini seyreden bir grup çocuğun arasında ağlarken bulunuyordu. Öğrencilerden, öyküyü tamamlamaları istendi.

Deneye konu olan kişilerin bilmediği, daha önce iki gruba bölünmüş olmalarıydı. Grubun birine verilen açılış paragrafında 'di'li geçmiş kullanılmıştı. Cümleler «duydu», «gördü,» ya da «koştı» diye bitiyordu. Öğrencilere, «Mr. ve Mrs. Hoffman'ın ne yaptıklarını, çocukların onlara ne dediğini anlatınız,» denmişti. İkinci grubun paragrafıysa tümüyle gelecek zamanla yazılmıştı. «Mr. ve Mrs. Hoffman'ın ne yapacaklarını, çocukların onlara ne diyeceğini anlatınız,» deniyordu. Zaman farklılaşması bir yana bırakılırsa, iki paragraf ve öğrencilerden istenilenler aynıydı.

Deney, ortaya kesin sonuçlar koydu. Bir gruptakiler, yeni kişiler, yaratıcı yeni durumlar ya da karşılıklı konuşmalar ekleyerek zengin, ilgi çekici öyküler oluşturdular. Diğer gruptakilerse kısa, gerçekdışı, zorlama ve dokusu zayıf öyküler yazdılar. Geçmiş yazanların anlatımı zengindi; oysa ötekiler için gelecek boştu. Prof. Condry durumu, «Geleceğe oranla geçmiş üzerine daha rahat konuşuyor gibiyiz,» diyerek yorumladı.

Eğer çocuklarımız, hızlı değişime daha başarılı bir biçimde uyacaklarsa, zaman anlayışındaki bu çarpıklık giderilmelidir. Gelecekteki olasılıklara karşı, onların duyarlılığını artırmalıyız. Onlardaki gelecek duygusunu zenginleştirmeliyiz.

Toplumda, şimdiki zamanla geçmişi bağlayan birçok za-

man gereği vardır. Bizdeki geçmiş zaman duygusu yaşlı kuşaklarla kurulan ilişkilerle, tarih bilgisiyle, sanat, müzik, edebiyat ve bilimde birikmiş verilerin bize aktarılmasıyla gelişir. Kökü geçmişe dayanan birçok nesneyle kurduğumuz ilişki, bizdeki geçmiş zaman duygusunu zenginleştirir.

Oysa gelecek zaman duygusunu zenginleştirecek böylesine gereçler yoktur. Kökü gelecekte olan ne bir nesne, ne bir dost, ne bir akraba, ne bir edebiyat, ne bir sanat ürünü yoktur çevremizde. Gelecek zamana dayalı bir göreneğimiz olamaz.

Tüm bunlara rağmen, insan aklını nasıl geçmişe gönderiyorsak, geleceğe de gönderebiliriz. Gerekli olan, kamu bilincinde güçlü bir gelecek kavramı yaratmaktır. Bu kavram, yalnızca Buck Rogers çizgi romanlarıyla, **Barbarella** filmleriyle ya da uzay yolculuğunun, tıp araştırmalarının görkemini anlatan yazılarla yaratılamaz. Kuşkusuz bu çabalar da kavramın oluşmasına yarar sağlayacaktır, ancak asıl gereken, gelecek zamanın yaratacağı sosyal ve kişisel sonuçlara eğilmektir.

Eğer çağdaş insan binlerce yıllık değişime eşit değişimle tek bir yaşam süresi içinde karşı karşıya kalacaksa, kafasında geleceğin gerçeğe yakın görüntülerini taşımak zorundadır.

Ölümden sonra yaşama, sıkı sıkıya sarılmış olan Ortaçağ insanı, bu görüntüyü cehennem ve cennetin kafasındaki canlı resimleriyle tamamlıyordu. Bizim için gerekli olan, hızla yaklaşan gelecek zamandaki geçici yaşamın biçimine, sesine, soğluğuna, kokusuna, tadına ilişkin devingen, doğaüstü olmayan görüntüleri yaygınlaştırmaktır.

Böyle görüntüler yaratıp, gelecek şokunun etkisini yumuşatmak için geleceğe dönük **spekülasyonlar** yapmalıyız. «Kıristal toplara bakan» falcılarla alay edeceğimize, insanları çocukluğundan başlayarak yarınlara üzerine özgürce düşünmeye itmeliyiz. Gelecek haftanın değil de, kuşaklar sonrasının insanlık için neler getireceğini tüm çabalarıyla ve zevkle düşleyebilirler. Çocuklarımıza tarih öğretiyoruz; niye «Gelecek» adı altında dersler vermeyelim? Nasıl Romalıların ya da derebeylik çağının sosyal yapısını öğreniyorsak, geleceğin getireceği olasılıkları ve olanakları da sistematik olarak öğrenmeliyiz.

Avrupa'nın önde gelen gelecek bilimcilerinden ve düşünürlerinden olan Robert Jungk şunları söylüyor: «Bugünlerde neler olup bittiğinin öğrenilmesine büyük önem veriliyor. Aslında yapılan deneylerin ve konuşmaların en azından üçte biri, geliştirmekte olan bilimsel, teknik, artistik ve düşünsel çalışmalarla ilgili olmalı; gelecekte çıkacak sorunlara karşılık aramalıdır.»

Elimizde, dersini vereceğimiz bir gelecek zaman edebiyatı yoktur. Ancak yalnızca büyük **utopia**'lardan değil, çağdaş kurgu bilim kitaplarından da oluşan gelecek **üzerine** yazılmış bir edebiyat vardır. Edebiyatın bir kolu olarak, kurgu - bilim aşılanmaktadır; belki bu eleştiriler yerinde olabilir. Oysa kurgu bilim, edebiyat değil de, geleceğin sosyolojisi olarak değerlendirildiğinde, geleceğe dönük alışkanlıkların yaratılmasına katkıda bulunan, akli genişleten, etkin bir güç görünümünü kazanır. Çocuklarımız Arthur C. Clarke, William Tenn, Robert Heinlein, Roy Bradbury ve Robert Sheckley gibi yazarları roket gemilerden, zaman makinelerinden sözettikleri için değil, genç kafalarını geleceğin siyasal, sosyal, psikolojik ve töresel sorunlarına yönelttikleri için okuyup öğrenmelidirler. Kurgu bilim Gelecek Zaman dersine başlangıç olmalıdır.

Öğrenciler yalnızca okumamalıdırlar. Gençleri ve yetişkinleri gelecek zamandaki olanaklar ve olasılıklar üzerine eğitmek için çeşitli oyunlar bulunmalıdır. Yirminci kuruluş yılı nedeniyle Kaiser Aluminum and Chemical Şirketi tarafından dağıtılan **Gelecek** adlı bir oyunda, oyunculara gelecekteki çeşitli teknolojik ve sosyal seçenekler tanıtılmakta ve içlerinden birini seçmeleri zorunlu kılınmaktadır. Oyun, sosyal ve teknolojik olayların birbirleriyle olan ilişkisini açığa çıkarmakta, oyuncuyu, olasılıklar üzerinde düşünmeye itmektedir. Bu arada değerlerin karar verme üzerindeki rolünü de açığa çıkarmaktadır. Cornell'in Biçimleme ve Çevresel Çözümleme Bölümünde görev yapan Prof. Jose Villegas bir grup öğrencinin yardımıyla, geleceğin konutlarını ve yerleşme bölgelerini konu alan çeşitli oyunlar bulmuşlardır. Yine onun yönetiminde bulunan oyunlardan birisi de, yarının dünyasında teknolojik değeri konu almaktadır.

Küçük çocuklarla başka çalışmalar da yapılabilir. Gelece-

ge dönük görüntüsünü belirginleştirmek amacıyla, beş, on ya da yirmi yılı kapsayan geleceğe ilişkin otobiyografisini yazması çocuktan istenebilir. Elde edilen sonuçların sınıfta tartışmaya açılması, değişik varsayımlarla karşılaştırılması, çocuğun kendini yansıtır biçimindeki çelişkilerin açıkça belirlenip incelenmesine yardımcı olacaktır. Benlik, birbirini izleyen benlikler biçiminde bölünmelere uğradığında, bu teknik, birey için sürekliliği sağlayacaktır. Sözel gelişim on beş yaşındaki çocuklara, on iki yaşında yazdıkları geleceğe ilişkin otobiyografileri verildiğinde, olgunlaşmanın gelecekteki görüntülerini nasıl değiştirdiğini görebilirler. Değer, yetenek, beceri ve bilgilerinin kendi olasılıklarını nasıl biçimlediğini anlamalarına, böylesine girişimler yardımcı olabilir.

Öğrencilerden kendileriyle ilişkili olarak yıllarca sonrasını düşlemeleri istendiğinde, kardeşlerinin, ana babalarının ve arkadaşlarının da yaşlanacağı hatırlatılabilir. Kendilerinden «önemli kişilerin» ne olacağını da düşlemeleri istenebilir.

Kolay kestirme yöntemleri ve olasılık çalışmalarıyla ilişkili olarak yürütülecek böylesine deneyler, bireyin, kişisel ve sosyal açıdan gelecek kavramını değiştirebilir. Yeni kişisel bir zaman eğilimi yaratacağı gibi, yarınla karşı yeni bir duyarlılık uyandırabilir. Sonuç olarak da kişi zamanının gerekleriyle daha kolayca başa çıkacaktır.

İleri düzeyde uyum yapma yeteneği oluşturmuş kişiler, değişime karşı büyük bir özlem duyarlar. Bu özlemi oluşturan öğeler, yarının getireceği gizli korkuları eleştirisiz kabul eden, değişime karşı kör bir inanç duyan yaklaşımlar değil, önüne geçilmez bir merak ve gelecekte ne olacağını, bilmek itilimidir.

Bu itilim, yabansı ve olağanüstü işler becerir. Bir kış gecesi ak saçlı bir adam, birbirlerine yabancı kişilerden oluşan bir topluluğa verdiğim Geleceğin Sosyolojisi adlı dersi niye izlediğini açıkladığında, odada bir titremenin dolaştığına tanık olmuştum. Topluluk içinde uzun süreli şirket planları, önemli kuruluşların, yayınevlerinin, araştırma merkezlerinin yöneticileri vardı. Her kişi derse katılma nedenini açıklıyordu. Sıra köşede oturan küçük yapılı adama geldi. Adam çatallı bir sesle ama düzgün bir İngilizceyle konuşmaya başladı.

«Adım Charles Stein. Bütün yaşamım boyunca iğne işçiliği yaptım. Yetmiş yedi yaşıma geldim; gençliğimde elde edemediğimi almak istiyorum. Geleceği öğrenmek istiyorum. Eğitilmiş bir insan olarak ölmek istiyorum!»

Bu basit konuşmayı izleyen sessizlik, orada bulunanların hâlâ kulağındadır sanırım. Böylesine bir konuşmanın karşısında, öğrenim dereceleri, şirket unvanlarından oluşmuş zırhlar düşmüştü. Umarım, Mr. Stein hâlâ yaşıyordur. O gece bize öğrettiği gibi başkalarına da öğreterek geleceğin tadını çıkarıyor.

Milyonlarca insan, gelecek üzerine bu tutkuyu paylaştıkça değişimin etkisini kolayca göğüsleyebilecek bir topluma sahip olacağız demektir. Böylesine bir ilgiyi ve bilinci yaratmak, eğitimin temel görevidir. Bu ilgiyi doğuracak eğitim yaratmak, üstün sanayii devriminin üçüncü, belki de en önemli görevi olacaktır.

Eğitim gelecek zamana kaymalıdır.

BÖLÜM ON DOKUZ

TEKNOLOJİYİ UYSALLAŞTIRMAK

Gelecek şoku —değişim hastalığı— önlenabilir. Ancak kişinin sosyal ve siyasal girişimlerde bulunmak gereklidir. Bireyler, yaşamlarını ne kadar hızlandırırırlarsa hızlandırırsınlar, eğitim ne denli değişirse değişsin, hız dürtüsünü denetim altına almadıkça, toplum bir bütün olarak bu hızın tutsağı olacaktır.

Değişimin yüksek hızı, birçok konuda izlerini göstermektedir. Nüfus artışı, kentleşme, gençlerle yaşlıların oranlarındaki kaymalar, bu yaygınlığın belirtileridir. Yine de nedenler arasında en önemli yeri, teknolojik gelişme almaktadır. Gerçekte tüm nedenleri dürtten de teknolojik gelişmedir. Öyleyse kitle halindeki gelecek şokunu önlemenin en güçlü yöntemi, teknolojik gelişmeyi düzenlemektir.

Teknolojik ilerlemenin düğmesini kapatamayız, kapatmamalıyız. «Doğaya dönmekten» ancak romantik aptallar sözederbilir. Doğaya dönmek demek, bebeklerin siskalaşması, en ilkel tıbbî bakımının bile yokluğu nedeniyle ölmeleri, kötü beslenme dolayısıyla beyin yapılarını geliştirememeleri demektir. Hobbes'in hatırlattığı gibi, «yoksul, kötü, vahşi ve kısa» bir yaşam demektir. Teknolojiye sırt çevirmek yalnızca aptallık değil, ahlaksızlık da olacaktır.

İnsanların çoğunluğu, hâlâ XII. yüzyılda yaşarken biz kim

oluyoruz da ekonomik ilerlemenin temel direğini yıkmaya kalkıyoruz? Teknolojiye karşı «insan değerleri» adına savaş açanlara «hangi insanlar» diye sormak gerekmez mi? Zamanı geriye çevirmek, tarih boyunca ilk kez özgürlüğe kavuşma olasılığını görmeye başlayan, milyonlarca insanı, kalıcı yoksulluğun kucağına atmak demektir. Az değil, daha çok teknolojiye gerek duymaktayız.

Öte yandan, yeni teknolojiyi aptalca ve bencilce kullandığımız da doğrudur. Teknolojinin ekonomik yararlarını bir an önce elde etmek telaşı içinde, çevremizi fiziksel ve sosyal bir yığın yerine çevirmiştir.

Teknolojik yaygınlaşmanın hızı, teknolojik ilerlemenin kendinden itici gücü, yeni adımları gerektirmiş, teknolojiyle sosyal düzenlemeler arasında özel bağlar oluşmuştur. Tüm bunlar, bir çeşit psikolojik kirlenmeye neden olmakta, yaşam hızını durdurulamayacak biçimde arttırmaktadır:

Ruhsal kirlenme, göklerimizi ve denizlerimizi dolduran sanayi kusmuğuyla yarış etmektedir. Zararlı maddeler yiyeceklerimize sızmaktadır. Otomobil leşleri, alüminyum kutular, geri alınmayan şişeler, sentetik maddeler ve plastik kaplar ortalığı sarmaktadır. Ürettiğimiz radyoaktif kalıntıları bile ne yapacağımızı bilemiyoruz. Toprak altına mı pompalamalı, uzay boşluğuna mı fırlatmalı, yoksa okyanusa mı dökmeli?

Gerçi teknolojik gücümüz büyüyor ama yan etkileri, gizli tehlikeleri de çoğalıyor. Okyanusların aşırı biçimde ısınarak, deniz canlılarının ölmesi, kutuplardaki buzların erimesi tehlikesiyle karşı karşıyayız. Karada kentsel, teknolojik alanlara öylesine yoğun nüfus yığıyoruz ki, oksijeni bu hızla kullanılan alanlar yeni sahralar, çöller olarak ortaya çıkabilirler. Doğal ekolojiye yapılan saldırılar sonucu, biyolog Barry Commoner'ın deyişiyle, «insanın yaşaması için uygun bir yer olan bu gezegen yokedilmektedir.»

TEKNOLOJİ SİYASETİ

Sorumsuzca uygulanan teknolojinin etkileri belirgin bir

biçim aldıkça, siyasal bir boşluk doğmaktadır. Denizde yapılan bir sondaj çalışmasında meydana gelen kaza, Pasifik Okyanusunun sekiz yüz milkarelik bir bölümünü kirletince, ABD'de kamuoyu ayağa kalktı. Nevadalı milyarder sanayici Howard Hughes Atomik Enerji Komisyonunun yeraltı atom denemeleri yapmasını önlemek amacıyla mahkemeye başvurmak üzere hazırlıklarını yürütüyor. Boeing Şirketi, Seattle'da ses duvarını aşan uçaklarla ulaşım tasarısına karşı çıkan kamuoyuyla uğraşmaktadır. Washington'da halk, savaş füzeleriyle ilgili siyasetin yeniden gözden geçirilmesinden yanadır. MIT, Wisconsin, Cornell ve diğer üniversitelerde bilimadamları deney tüplerini ve hesap cetvellerini bir yana koyup, yaptıkları çalışmaların sosyal sonuçlarını tartışmaya çağırılmışlardır. Öğrenciler, çevre kirlenmesiyle ilgili toplantılar yaparlarken, Başkan, ekonoijik tehlikeyi dile getirmektedir. Teknolojinin getirdiği yıkıma karşı duyulan tepkiler, İngiltere, Fransa ve diğer ülkelerde de yaygınlaşıyor.

Birkaç yıl sonra, parlamentoları ve millet meclislerini saracak olan uluslararası ayaklanmaların ilk belirtileridir bunlar. Sorumsuzca kullanılan teknolojiye karşı yükselen protestolar, patolojik bir biçimde somutlaşabilir. Geleceğe özgü bir faşizm, bilimadamlarını Yahudilerin yerine koyup toplama kamplarına tıkabilir. Hasta toplumlar suçu yıkabileceği kişiler ararlar. Değişimin baskısı, kişiye bütün ağırlığıyla çöküp gelecek şoku arttı mı, karabasanlardan çıkan bu korkunç düş gerçekleleşir. Boykotçu öğrenciler tarafından Paris'te duvarlara yazılan «Teknokratlara ölüm!» sözleri gerçekte büyük önem taşımaktadır.

Dünya çapında bir girişim olan, teknolojinin denetimi konusu sorumsuz, teknoloji düşmanı, nihilist ve Rousseau'cu romantiklerin eline bırakılmamalıdır. Çünkü teknolojik itilim, öyle coşku dolu girişimlerle durdurulamayacak denli güçlüdür. Bu konuda düşüncesizce yapılan girişimler, yıkıcı sonuçlar yaratabilir.

Bu ikili tehlike arasında sıkışıp kalan insanoğlu, sorumlu teknolojiye yönelen bir eylem içine girmek zorundadır. Akılcı

bir biçimde ilerici, bilimsel araştırmalara girişecek geniş siyasi topluluklara gerek vardır. Makineye karşı çıkıp, uzay programının kötü yönlerini eleştireceklerine, gelecek için bir dizi olumlu amacı saptamalıdırlar.

Böylesine konulmuş amaçlar, eğer anlaşılabilir olur ve işletilebilirse, kargaşalığın kol gezdiği bu alana düzen gelir. İtalyan iktisatçısı ve sanayicisi Aurelio Peccei'ye göre 1980 yılında ABD ve Avrupa'nın toplam araştırma ve geliştirme giderleri yıllık olarak yetmiş üç milyar dolara ulaşacaktır. Bu gider toplamı, her on yılda bir 750 milyar dolar artacaktır. Böylesine büyük paralar yatırıldığına göre hükümetlerin, geniş sosyal amaçlarla ilişkili olarak teknolojik gelişmelerini planlamış olmaları beklenir. Oysa bu bekleyiş çok yanıltıcıdır.

Eskiden bilimadamıyken yazarlıkta karar kılan Ralph Lapp şunları yazıyor: «Hiç kimse —hatta çağımızın yaşayan en büyük bilgini bile— bilimin bizi nereye götürdüğünü bilmiyor. Gittikçe hızlanan bir trenin içindeyiz. Üzerinde gittiğimiz raylar bir sürü makasa bağlı. Her biri bilinmeyen bir yolculuğa doğru açılıyor. Trenin makine dairesinde tek bir bilimadamı yok. Makasların başındaysa ifritler, iblisler bulunabilir. Vagondaki toplumun çoğunluğu geriye bakıyor.»

OECD'nin ABD'de bilim üzerine hazırladığı ayrıntılı ve geniş kapsamlı raporun yazarlarından biri olan Belçikalı eski başbakan, gerçeği açıkça dile getiriyor: «Olmayan bir şeyi aradığımız sonucuna vardık: Bir bilim siyaseti.» Komite büyük çaba göstermiştir ama teknolojik siyasete benzer bilinçli bir çabayla karşılaşmamıştır.

Radikaller sık sık «yönetici sınıfı» ya da «kurulu düzeni», toplumu denetleyenleri suçlarlar. Bu suçlamalar, kuşkusuz köklü nedenlere dayanmaktadır. Ancak günümüzde çoğu kez tehlikeli bir gerçekle karşı karşıyayız: Birçok sosyal hastalıkların nedeni, aşırı denetimden çok, aşırı denetimsizliktir. Korkutucu olan gerçek şudur ki, teknoloji geliştikçe denetim kalmaktadır.

KÜLTÜREL BİÇİMLERİN SEÇİLMESİ

Sanayileşen bir ülke eğer yoksulsa, ekonomik çıktısını (output) ya da maddi varlığını arttıracak her teknik yeniliği tartışmasız kabullenme eğilimindedir. Gerçekte bu davranışlarla ortaya konan teknolojik bir politikadır ve ekonomik gelişmeyi hızlı bir biçimde sağlar. Öte yandan ayrıntıları düşünülmemiş kötü bir politikadır aynı zamanda. Yan ve uzun süreli etkileri düşünülmeden, yeni makineler ve süreçler toplumu soku-
lur.

Toplum, üstün sanayileşme sürecine girdi mi, «ne yaparsan gider,» politikası da yetersiz bir duruma gelir. Teknolojinin artan güç ve kapsamından ayrı olarak seçme olanakları da çoğalmıştır. İleri teknoloji, mallar, kültürel ürünler, hizmetler, alt kültürler ve yaşam biçimleriyle ilişkili olarak aşırı seçmelerin yaratılmasına yardımcı olmuştur. Aynı zamanda aşırı seçme teknolojiyi ortaya koyan bir olgudur.

Çeşitli buluşlar ortaya çıktıkça, seçme sorunu önem kazanmaktadır. Seçmelerin kısa süreli ekonomik yararları göre yapıldığı basit politika, tehlikeli, yerleşik olmayan, anlaşılmaz bir görünüme bürünmüştür.

Günümüzde teknolojiler arasında seçim yaparken, daha karmaşık ölçülere gerek duymaktayız. Böyle bir politikaya yalnızca yıkımları önlemek için değil, yarının olanaklarını görebilmek için de gereklilik duyarız. İlk kez, teknolojik aşırı seçmeyle karşı karşıya kalan toplum, makinelerini, süreçlerini, tekniklerini ve sistemlerini teker teker değil, toplu olarak seçmek zorundadır. Kişinin yaşam biçimini seçmesi gibi, toplum da seçimini yapmalıdır. Geleceği için üstün kararlar almak durumundadır.

Nasıl kişi, çeşitli seçenekler arasından bilinçli olarak bir yaşam biçimini seçiyorsa, toplum da çeşitli kültürel biçimler arasından bilinçli bir seçim yapabilir. Tarihsel açıdan bu yeni bir gerçektir. Geçmişte kültür, önceden tasarlanarak ortaya çıkmazdı. Günümüzde ilk kez bu süreci bilinçli bir hale getiriyoruz. Bilinçli teknolojik politikanın —diğer önlemlerle birlikte—

uygulanmasıyla yarının kültürünü kurabiliriz.

Herman Kahn ve Anthony Weiner **İki Bin Yılı** adlı kitaplarında «XX. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmesi beklenen» yüz teknik yeniliği sıralıyorlar. Söz konusu yenilikler **lazer ışınlarının yeni maddelere uygulanması, yeni güç kaynakları, yeni hava ve denizaltı araçlarından tutun da üç boyutlu fotoğrafa, tıbbî amaçlar için insanın uzun yıllar uyutulmasına** dek birçok konuyu kapsıyor. Benzeri sıralamalar başka yerlerde de bulunabilir. Ulaşım, iletişim, akla sızabilen her alanda ya da sığamayan bazı alanlarda büyük yeniliklerle karşılaşabiliriz. Sonuç olarak, seçmenin karmaşıklıkları artacaktır.

Bu durum, insanın uyum yapma yeteneğini ilgilendiren buluşlarla ortaya konmaktadır. Aşırı karar yüklemesiyle başa çıkabilmek için bilgisayar uzmanlarının yaptıkları çalışmalar arasında OLIVER (1) bir aşama olmuştur. En basit biçimde OLİVER, kişiye bilgi verip onun adına küçük kararlar almak üzere programlanmış kişisel bir bilgisayar olarak tanımlanabilir. Bu düzeyde bilgisayar sahibinin arkadaşlarının içki alışkanlıklarını (hangi kokteyli içtiklerini), gidiş geliş yollarını, hava durumunu, hisse senedi fiyatlarını vb. belleğine yazabilir. Bu kişiye, karısının doğum gününü hatırlatabilir ya da kendiliğinden çiçek ısmarlayabilir. Dergi abonelerinin yenilenmesi, kiranın zamanında ödenmesi, jilet siparişi gibi konular da becerebileceği işler arasındadır.

Bilgisayar danışma sistemi, iyice yaygınlaştığında, kişisel bilgisayar dünya çapında bilgi birikiminin yapıldığı kitaplıklara, şirket arşivlerine, hastanelere, mağazalara, bankalara, hükümet dairelerine ve üniversitelere bağlanacaktır. OLİVER böylece sahibi için, evrensel bir soru cevaplama aracı olacaktır.

Bazı bilgisayar bilginleri bu konuda daha ileriye görmektedirler. Sahibinin sözcüklerinin içeriğini çözümleyen, seçmelerini inceleyen, değer sisteminden sonuçlar çıkaran, değerle-

(1) Oluşan etkileşimin temsili göndericisi ve karşılık vericisi diye tanımlanabilecek **ON - Line Interactive Vicarious Expediter and Responder** sözcüklerinin baş harflerinden oluşmaktadır. Kavramı ilk ortaya atan Oliver Selfridge'in onuruna düzenlenmiş bir addır.

rindeki değişimi yansıtabilme için kendi programını yenileyen ve sahibinin adına gittikçe önemli kararlar alabilen bir bilgisayarın yapılabilmesi, kuramsal açıdan olanak dışı değildir.

Böylece OLIVER, sözgelişi, bir kurul toplantısında çeşitli önerilere karşı sahibinin nasıl tepki göstereceğini bilecektir. (Toplantıda bulunanları temsil eden OLIVER'lerden oluşan toplantılar yapılabilir. Gerçekte böyle bilgisayarlar arası toplantılar deneyciler tarafından yapılmaktadır.)

Sözgeliři OLIVER sahibinin X adayına oy vereceğini, Y'ye yardımda bulunacağını ya da Z'nin yemek davetini kabul edip etmeyeceğini bilecektir. OLIVER'e ilgi duyan bir ruhbilimci şunları söylüyor: «Eđer siz kaba herifin tekiyseniz OLIVER de bunu bilecek, ona göre davranacaktır. Eđer evlilik işlerinde düzenler peşindeyseniz, OLIVER bunu da bilecek, size yardımcı olacaktır. Çünkü OLIVER, egonuzun (benliğinizin) mekanik bir benzeri olarak görev yapacaktır.» Kurđu bilim kitaplarının aşırı şavlarına dek uzansak, iđne ucu gibi OLIVER'leri bebek beyinlerine takıp mekanik olmayan benzer egolar yaratmayı dūřleyebiliriz.

İnsandaki uyum yapma alanını genişletecek bir başka teknolojik gelişme de IQ ile ilgidir. ABD, İsveç ve diğer ölkelerde yapılan deneyler, yakın bir gelecekte aklın ve bilgi alma yeteneklerinin geliştirilebileceğini göstermektedir. Biyokimya ve beslenme konularında yapılan araştırmalar, protein, RNA'in ve diğer bazı maddelerin bellek ve öğrenmeyle ilgili olduklarını göstermektedir. Aklın içerdieği engelleri yaracak olan çabalar, insanın uyum yapma yeteneğine büyük katkılar yapacaktır.

Üstün insan organizmasına ulaşmak için bir sıçrama yapmanın zamanı gelmiş olabilir. Ancak son uçlar ve seçenekler neler olacaktır? OLIVER'lerden oluşan bir dünyada yaşamak isteyecek miyiz? Ne zaman? Hangi koşullar altında? Kimler bu olanağa sahip olacak? Kimler olamayacak? Yoksa üstün akıllı bir irkin yaratılmasına mı çalışılacak?

Çeřitli alanlarda benzer karmaşık seçenekler vardır. Dūřük maliyetli nükleer enerji elde edebilmek için, kaynaklarımızı seferber mi etmeliyiz? Yoksa çabamızın bir bölümü saldırganlığın biyokimyasal temellerinin bulunmasına mı ayrılmalı? Ses

hızını aşan ulaşım uçaklarına milyarlar harcayacağımıza, yapay kalpleri geliştirmeye mi para ayırmalıyız? İnsan gen'iyle oynamalı mı? Yoksa bazılarının ciddi ciddi söylediği gibi, Brezilya'nın ortasını suyla doldurup, Almanya'nın büyüklüğünde bir iç deniz mi oluşturalım? Hiç kuşquamız olmasın ki, yakın bir gelecekte yiyeceklerimize üstün LSD ya da saldırganlığı yokediciler ilaçlar karıştırılacaktır. Yakında gezegenlere göçmenler gönderip sömürgeler kuracağız. Yeni doğmuş çocukların kafasına bitkiden zevk alma duygusu sokulacak. Ancak bunları yapmalı mıyız? Buna kim karar verecek? Hangi insançıl değerlere göre böylesine kararlar alınacaktır?

OLIVER, nükleer enerji, sesten hızlı ulaşım araçları, kıta çapında makro mühendislik, LSD gibi öğeleri seçen toplumla, akli artırmak, saldırganlığı önleyici ilaçları yaygınlaştırmak, düşük fiyatlı yapma yürekler sağlamak gibi konularda karar kılan toplum, birbirlerinden farklı kültürler geliştireceklerdir.

Teknolojik gelişmeyi planlı tercihlerine göre yürüten toplumla, önüne ne gelirse kör gibi kapan toplum arasında kesin ayrımlar belirecektir.

Toplumlar arasında daha da kesin ayrımlar söz konusudur. Birinde siyasal demokrasi ve geniş kapsamlı katılma geçerlidir; diğerindeyse güçlü baskılar, tekno-yöneticilerden oluşmuş küçük bir seçkinler topluluğunun siyasal yönetimini getirir. Kısacası bizim teknoloji üzerine yaptığımız seçimler, gelecekteki kültürel biçimimizi ortaya çıkaracaktır.

Teknolojik soruların, artık yalnızca teknoloji terimleriyle cevaplanmamasının nedeni budur. Bunlar siyasal sorulardır bir yerde de. Bizi, yüzeydeki siyasal konulara oranla daha çok uğraştırmaktadır. Teknolojik kararları eski biçimlerde alamamızın nedeni, böylece ortaya çıkmaktadır. Kararların rastlantısal ve birbiriyle ilişkisiz olmasına izin veremeyiz. Yalnızca kısa süreli ekonomik çıkarların kolanmasına göz yumamayız. Kararların bir siyasal boşlukta oluşmasını onaylamak olanaksızdır. Kendi davranışlarının sonuçlarını kestiremeyecek işadamları, bilimadamları, mühendisler ve yöneticilere sorumluluğu devredemeyiz.

TRANSİSTÖRLER VE SEKS

Teknolojinin denetimini ele geçirip hız dürtüsü üzerinde etkili olabilmek için yeni teknolojiyi toplum içine salmadan önce, bir dizi deneylere sokmalıyız. Yaygınlaşma iznini vermeden her yeniliği iyiden iyiye alışılmamış sorularla sorguya çekmeliyiz.

Önceki deneyler, herhangi yeni bir teknolojinin gizli yan etkilerinin özenle araştırılması gerektiğini bize öğretmiştir. Ortaya getirilen ister yeni bir güç kaynağı, yeni bir madde, ister yeni bir kimyasal bileşim olsun, onun yaşamımız için gerekli olan ekolojik dengeye nasıl bir etki yapacağını bilmemiz gerekir. Ayrıca zaman ve uzayın yapacağı, doğrudan olmayan etkileri de gözönüne almamız zorunludur. Bir nehre dökülen sanayi artıkları, binlerce kilometre ötede, okyanusta bir tehlikeye dönüşebilir. DDT kullanıldıktan yıllar sonra etkisini gösterebiliyor. Bu konuda o kadar yazılıp konuşulmuştur ki, ayrıntılara girmek istemiyorum.

Daha karmaşık olanı, teknik bir yeniliğin, sosyal, kültürel ve psikolojik çevredeki uzun süreli etkilerini soruşturmaktır. Otomobilin, kentlerimizin biçimini, ev sahipliğini, cinsel alışkanlıkları ve aile bağlarını etkilediği çoğu kimse tarafından kabul edilir. Ortadoğu'da transistörlü radyoların hızlı yayılımı Arap milliyetçiliğinin dirilmesine yardımcı olmuştur. Doğum kontrol hapı, bilgisayar, uzay çalışmalarının yanında sistem çözümlemesi (system analysis) gibi «yumuşak» teknolojilerin bulunması, yayılması da önemli değişimlere yol açmışlardır.

Kültürel ve sosyal yan etkileri, artık oluruna bırakamayız. Yapılarını, güçlerini ve zamanlarını önceden kestirebilmek için çaba harcamalıyız. Bu etkilerin tehlikeli olduğunu saptadığımız zaman, yeni teknolojiyi engellemeye hazır olmalıyız. Olay böylesine açıktır. Teknolojinin toplum içinde çılgınca koşuşmasına izin verilemez.

Teknolojik olan ya da olmayan herhangi bir eylemin doğuracağı etkilerin tümünü kestiremeyiz. Ancak, bu tümüyle de olanaksız değildir. Sözgelisi, yeni teknolojiyi, sınırlı alanlar ve top-

luluklar içinde deneyip yaymadan önce, yan etkilerini saptamak söz konusu olabilir. Teknolojik kararlarımıza yön verebilmek amacıyla gönüllü topluluklar ve yerleşme bölgeleri içinde canlı deneyler yapabiliriz. Geçmiş ya da geleceği yaşayan toplum biçimleri nasıl oluşturuluyorsa, geliştirilmiş ilaçların, güç kaynaklarının, taşıt araçlarının, kozmetiklerin ve diğer yeniliklerin deneysel olarak kullanılıp, incelendiği yüksek yenilik düzeyinde yaşayan toplulukları da oluşturabiliriz.

Şirketler günümüzde yaptıkları yeni ürünlerin temel işlevlerini yerine getirip getirmediğini saptamak için deneyler yapmaktadırlar. Aynı şirketler, ürünün satıp satmayacağını pazar araştırmaları aracılığıyla saptarlar. Ancak hiçbiri insan üzerindeki yan etkilerini hesaba katmaz. Gelecekte yaşayabilmek, bunu yapma alışkanlığını edinip edinmemize bağlıdır.

Yaşama ilişkin deneyleri uygulama olanağı bulunamazsa bile, çeşitli teknolojilerin uzak etkileri sistematik olarak saptanabilir. Davranış bilimcileri, matematik örneklemeler ve benzetmelerle eylemlerimizin doğuracağı sonuçlar üzerine bizi bilgi sahibi kılacak yeni gereçleri hızla geliştirmektedirler. Teknolojinin sosyal açıdan değerlendirilmesi için gerekli kavramsal verileri biraraya toplamaktayız. Bütün yapacağımız, onları kullanmak olacaktır.

Üçüncü olarak daha zor ve sivri bir soruyla karşı karşıyayız: Yeni bir teknoloji, toplumun değer sistemini nasıl etkileyecek? Değerlerin yapıları ve nasıl değiştikleri üzerine çok az bilgi sahibiyiz; oysa teknolojiden önemli biçimde etkilendiklerini gösteren belirtiler var. Başka bir yazımda «değer etkilenmelerinin» kestirilmesiyle uğraşacak bir meslek önermiştim. Erkek ve kadınlar, en ileri davranış bilim teknikleriyle eğitilerek önerilerin değerler açısından doğuracağı sonuçları ortaya koyabilmelidirler.

Pittsburgh Üniversitesinde, 1967 yılında ünlü iktisatçılar, bilimadamları, mimarlar, planıcılar, yazarlar, ve düşünürlerden oluşan bir topluluk, «değer kestirimi sanatını» (the art of value forecasting) geliştirmeyi konu alan bir günlük bir çalışma yaptılar. Harvard'daki teknoloji ve toplum programı, bu konuya ya-

kın çalışmaları ele aldı. Cornell'de ve Columbia'daki Bilim ve İnsan İlişkileri Enstitüsünde teknolojiyle değerler arasındaki ilişkiyi gösteren bir modelin yapımına girişilmiştir. Aynı zamanda birbirlerine yaptıkları etkiyi çözümlenmeye yardımcı olan bir oyun oluşturulmaktadır. Aşırı biçimde ilkel olmalarına rağmen, bu girişimler yeni teknolojiyi eskisine oranla daha duyarlı biçimde değerlendirmemiz konusunda bize umut vermektedirler.

Dördüncü ve son olarak da, şimdiye dek üzerine eğilmeyen, ancak gelecek şokunu engellemede büyük önem taşıyan bir soruyu açığa çıkarmalıyız. Her önemli teknolojik yenilik için şunu sormalıyız: Hız açısından getireceği sorunlar nelerdir?

Uyum yapma sorunları, şimdiden şu ya da bu buluşla, teknikle başa çıkma güçlüklerinin ötesine taşmıştır. Artık bizim sorunumuz, yenilik değil, yenilikler zinciridir. Sorun, ses hızını aşan ulaşım aracı, üretim reaktörü olmaktan çıkmış, böylesine buluşların birbirleriyle iç ilişkisinin ve topluma yaydıkları yeniliğin doğurduğu sonuçlara dönüşmüştür.

Önerilen bir yenilik, teknolojinin hızının ve ilerlemesinin yönünü denetlememizde bize yardımcı olur mu? Yoksa denetim dışı kalan süreçleri hızlandırıcı etki mi yapar? Geçiciliği, yenilik oranını ve seçme çeşitliliğini nasıl etkiler? Bu soruların karşılıklarını deşmedikçe, teknolojiye sosyal amaçlar için boyunduruk vurma —ve genel olarak hız dürtüsünü denetleme— çabalarımız zayıf ve sonuçsuz kalacaktır.

Sosyal ve fiziksel bilimler için akılcı bir gündem işte bu noktada oluşmaktadır. Teknolojilerin en güçlüsünü yaratmayı ve birleştirmeyi kendi kendimize öğrendik. Getireceği sonuçları öğrenmek zorluğunaysa katlanmadık. Oysa şimdi bu sonuçlar bizi yokolmakla tehdit ediyorlar. Öğrenmediklerimizi en kısa zamanda öğrenmek zorundayız.

TEKNOLOJİ OMBUDSMAN'I (1)

Uğraş yalnızca entelektüel temellere dayalı değildir; siyasal yönü de vardır. Yeni araştırma gereçlerinin —çevremizi anlamada yeni yöntemler— bulunmasına ek olarak, bu soruların araştırmasını güvence altına alan yaratıcı, yeni siyasal kurumların oluşturulması gereklidir. Çünkü zaman gelecek, önerilen bazı teknolojilerin teşviki ya da engellenmesi (belki de yasaklanması) zorunlu olacaktır. Gerçekte makineleri gözden geçirip tarayan bir araçta gereksinme duyacağız.

Önümüzdeki yıllarda temel siyasal görev böyle bir aracın yaratılması olacaktır. Teknoloji üzerinde sistematik bir denetim kurmak bizi korkutmamalıdır. Böylesine bir sorumluluk kamu yönetimi, şirketler ve teknolojik yeniliklerin ortaya çıktığı laboratuvarlar tarafından ortaklaşa paylaşılmalıdır.

Teknolojinin denetimiyle ilgili öneriler bilim çevrelerinde hemen çatık kaşlarla karşılanmaktadır. Oysa teknoloji üzerindeki denetimin araştırma özgürlüğünü sınırlaması söz konusu değildir. Söz konusu edilen, buluş değil yayılma ve uygulamadır. Sosyolog Amitai Etzioni alaycı bir biçimde, «Keynesçi ekonomik denetimi kabullenmiş birçok liberal, teknolojiye de **laissez faire** (bırakınız yapsınlar) yaklaşımını getirmektedir. Kullandıkları görüşler bir zamanlar **laissez - faire** iktisadın savunmasında ileri sürülmüştü; onlarca teknolojiyi denetleme çabası yeniliği ve girişimciliği öldürecekler,» diyor.

Aşırı denetimin oluşabileceği konusundaki uyarılar, bir yana itilmemelidir. Ancak denetim yokluğu, daha da kötü sonuç-

(1) İsveççe'de temsilci anlamına gelir. Yasa koyucudan, hükümetten ve siyasal partilerden bağımsız çalışan bir devlet memurudur. Görevi, hükümetin, kamu görevlilerinin, kısacası bürokratik yapının yasadışı davranış ve tutumlarına karşı halkın haklarını korumaktır. İsveç'te ve bazı ülkelerde etkili bir kurum olarak görev yapmaktadır. (Ç. N.)

lar doğuracaktır. Gerçekte bilim ve teknoloji, hiçbir zaman tam anlamıyla özgür olamaz, Buluşlar ve uygulanma hızları, onları oluşturan toplumdaki değerler ve kurumlarca etki altında tutulurlar. Her toplum, teknik yenilikleri yaygın kullanıma koymadan önce süzgeçten geçirir.

Günümüzde bu süzgeçleme, rastlantısal bir biçimde yapılmaktadır; ayrıca seçimin dayandığı temelin de değiştirilmesi gerekmektedir. Batıda belirli teknolojik yeniliklerin eklenmesi, diğerlerinin uygulanması ekonomik kârlılık ölçüsüne dayalıdır. Komünist ülkelerde son kararın verilmesi için en büyük etken, ekonomik büyümeye ve ulusal güce, yeniliğin bir katkıda bulunup bulunmayacağı konusudur. İlkinde bireyci ve merkezci olmayan bir karar anlayışı egemendir. Sonuncusundaysa kararlar kamusal ve merkezci bir temele dayalıdır.

Her iki sistemin de modası geçmiştir. Üstün sanayi toplumunun karmaşıklığıyla başa çıkamazlar. Teknolojinin getirdiği belirgin ve yakın plandaki sonuçlarla ilgilidirler; geri kalanı gözönüne almazlar. Oysa önemli olan belirgin olmayan ve uzaktaki etkileri incelemektir. Kanada Bilim Kurulu başkanı O.M. Solandt, «Toplum öyle bir düzen içine girmeli ki, en yetenekli, en uzak görüşlü bilimadamlarının görevi yeni teknolojinin uzun süreli etkilerini görmeye çabalamak olmalı,» diye yazıyor. «Günümüzde uyanık güçlerin, tehlikeleri görüp baskı grupları oluşturarak yanlışları düzeltmeleri yöntemi gelecekte yarar sağlamaz.»

Doğru yöne atılacak bir adım teknoloji ombudsman'ının oluşmasını sağlayacaktır. Sorumsuzca kullanılan teknolojiyle ilgili yakınmaları değerlendiren, soruşturan bir kamu dairesi ortaya çıkacaktır.

Teknolojinin ters etkilerinin düzeltilmesinden, kim sorumlu olacaktır? Çamaşır ve bulaşık makinelerinde deterjanların kullanılması, ABD'de suyu arıtma sorunu yaratmıştır. Deterjanları topluma yayma kararı bireyci yaklaşımlarla alınmıştır. Oysa sonuçlarına vergi ödeyenler ve (düşük nitelikte su kullanan) tüketiciler katlanmaktadırlar.

Yine hava kirlenmesinin, yükünü çekenler vergi ödeyenler ve toplumdur. Oysa kirlenmenin kaynağı özel şirketler, sanayi-

ler ya da devlet kuruluşlarıdır. Kirlenmeye karşı yapılan giderlerin, sosyal, genel bir gider olarak kamu tarafından karşılanması akla yatkın bir davranış olabilir. Gidere ödenek ayırmanın çeşitli yolları vardır. Ancak hangisi seçilirse seçilsin, sorumluluk kanallarının açığa çıkarılması büyük önem taşır. Çoğu kez bir yönetimin, topluluğun ya da kurumun açık sorumluluğu görülmez.

Teknoloji **ombudsman**'ı resmi bir ağılama duvarıdır. Basının dikkatini yeni teknolojiyi sorumsuzca ya da üzerinde yeterince düşünmeden uygulayan şirketlerin, hükümet kuruluşlarının üzerine çeker. Gerektiğinde kullanabileceği hukuki gereçlerle donatıldığında, teknolojik sorumsuzluğa karşı büyük bir güç olabilir.

ÇEVRESEL PERDELEME

Bu gerçek ortaya konduktan sonra, yalnızca soruşturmak ve sorumluluğun yarısını almak yeterli değildir. Kendimizi korumak için bir çevresel perdeleme biçimi yaratmalıyız. Bu demektir ki, önemli bir teknolojik ilerleme kamuya yayılmadan önce devletin ve özel kesimin araçları onu denetleyeceklerdir.

Şirketler kendileri «sonuç çözümleme» görevlileri yetiştirip ortaya koydukları yenilikleri gözden geçirebilirler. Bu kişiler, yeni teknolojiyi pilot bölgelerde denemekle kalmazlar, yeniliği topluma sunmadan önce kamuya bir rapor da yayınlayabilirler. Sorumluluğun önemli bir bölümü, sanayiye yüklenmelidir. Denetim merkezi olmazsa daha yararlı sonuçlar doğurur. Kendi kendini denetim, dış ve siyasal denetime oranla daha yararlıdır.

Kendi kendini denetim aksayınca (ki çoğunlukla aksar) kamunun işe karışması gerekli olur. Sorumluluktan kaçınılmalıdır. ABD'de, Kongre'nin Bilim, Araştırma ve Geliştirme Altkurulu başkanı Emilio Q. D'Adario, federal hükümet yapısı içinde bir Teknolojiyi Değerlendirme Kurulunun oluşturulmasını önermiştir. Değişik kuruluşlar da böyle bir kurulun önemi üzerinde durmuşlardır. Böyle bir kuruluşun biçimi tartışılabilir.

lir; ancak gerekliliği apaçık ortadadır.

Toplum, teknolojik ilerlemeyle ilgili belirli genel kuralları koyabilir. Bir yeniliğin getirilmesi tehlikeler yaratabilecekse, ilerde doğabilecek terslikleri karşılamak üzere sorumlu kuruluştan bir fon oluşturması istenebilir. Hatta, yenilik yayan kuruluşların prim ödedikleri bir «teknoloji sigortası» oluşturulabilir.

Ekolojiyi etkileyici sonuçlar doğuran yenilikler, geciktirilebilir ya da yasaklanabilir. Doğaya yönelen saldırı çok büyük ve aniyse, düzeltilme olasılığı yoksa, yeniliği engellemek gerekir. Öte yandan, sözgeleşi, Asvan Barağı, Mısır tarımına yardımcı olacağı yerde bir gün her iki kıyıda ki toprakların çoraklaşmasına yol açarsa ne olacaktır? Kötü sonuçlar doğurabilir. Ancak böyle süreçler, bir gecede oluşmaz. Bu nedenle yönettilip engellenmeleri olanaklarımız içindedir. Brezilya'da iç bölgedeki toprakların su altında bırakılması tasarısı öylesine ekolojik etkilere gebedir ki, gerekli hazırlıklar ve düzeltici önlemler alınmadıkça buna izin verilmez.

Sosyal sonuçları bakımından, yeni bir teknolojiye, uygulanabilir belgesi verebilmek için davranış bilimcilerinin —ruhbilimci, sosyolog, iktisatçı, siyasal bilimci— onayını almak gerekir. Bilimadamları yeni teknolojinin gelecekte, değişik zamanlardaki etkilerini ve bu etkilerin gücünü ölçebilmek için tüm çabalarını kullanacaklardır. Ciddi sonuçlar doğurabilecek buluşların, birlikte getireceği görülen yenilikleri sosyal yarar açısından ölçüye vurmak gerekir. Büyük etki yapması beklenen yeniliklerde, teknolojiyi değerlendirecek olan kuruluş, yasaklayıcı kararlar çıkarmaya ya da kamuoyuna yansıtılan sorunun tartışılabilmesi, araştırmaların sonuçlanabilmesi için yeniliği geciktirmeye yetkili kılınmalıdır. Böylesine yeniliklerin yine de, sıkı ve koruyucu önlemler almak koşuluyla yaygınlaşmasına izin verilebilir. Bu yaklaşım sürecinde toplumun, teknolojinin doğurduğu sorunlara eğilmesi için bir yıkımın oluşmasını beklemeye gerek kalmaz.

Yalnızca belirli teknolojileri değil de, onların birbirleriyle ilişkilerini, aralarındaki zaman farkını, öngörülen yayılma hızı-

nı ve benzeri öğeleri de ele alırsak, değişimin yönü gibi hızı üzerinde de söz sahibi olabiliriz.

Bu örgütler bile patlayıcı sosyal sonuçlarla doludur; özenle değerlendirilmeleri gerekir. İstenilen sonuçlara varabilmek için daha iyi yollar bulunabilir. Ancak zaman daralmaktadır. Bir süre daha bilinçsizce üstün sanayileşmeye doğru savrulmaya gücümüz yoktur. Önümüzdeki günlerde teknolojik denetim siyaseti, acı çatışmalara gebe dir: Çatışma olsun ya da olmasın, eğer hız dürtüsü denetim altına alınmak isteniyorsa, teknoloji uysallaştırılmalıdır. Bir başka deyişle gelecek şokunu önlemek istiyorsak hız dürtüsünü denetim altına sokmalıyız.

BÖLÜM YIRMİ

SOSYAL GELECEKÇİLİK YÖNTEMİ

Kişi, denetim dışı bir toplumda yaşayabilir mi? Gelecek şoku kavramının önümüze getirdiği soru budur. Çünkü kendimizi böylesine bir durum içinde bulmaktayız. Eğer başıboş kalan, bir başına teknoloji olsaydı, sorunlarımız yeteri kadar önemli olacaktı. Oysa, birçok başka sosyal sürecin ipini koparıp, oraya buraya koşuşması, duruma, önemin de ötesine taşan bir görünüm vermektedir.

Kentleşme, etnik çatışma, göç, nüfus, suç gibi binlerce örnek, değişimi yöneltme çabalarındaki başarısızlığımızın birer simgesi olarak çevrede boy göstermektedirler. Bunların bir bölümü, başını almış giden teknolojiyle kesin biçimde ilişkilidirler. Diğerleriyse yarı yarıya bağımlıdırlar. Hızla artan değişim ve çeşitli yönlerde doğru gelişen devinim, İsveç ve Belçika gibi ileri teknolojiye küçük toplumları bile yönetilemeyecek kadar karmaşık bir biçime mi sokmuştur?

Hükümetler —en iyi niyetlileri bile— değişimi doğru yönetmeyi beceremezken, kitle halindeki bir gelecek şokundan nasıl korunabiliriz?

Önde gelen Amerikalı bir kentleşme uzmanı, tiksiniyor şunları yazıyor: «Kentleşmeyi Yenileme Kurumu üç milyar dolar harcayarak Amerikan kentlerindeki düşük maliyetli ko-

nut yapımını azaltmıştır. Benzer yenilgiler, çeşitli alanlarda görülebilir. Sosyal programlar niye amaçlarına ulaşmadan kuşa dönerler? Niye üniversite öğrencileri başkaldırır, ayaklanır? Niye ekspres yollar trafiği azalacağına çoğaltır? Kısacası, iyi amaçla düzenlenmiş bir sürü liberal program, kısa zamanda ürettiği yan etkilerle niçin etkilerini yitirir? İngiliz Parlamentosu'nun bir üyesi olan Raymond Flecher'in bunalarak yakınmasına şaşmamak gerek: 'Toplumu rastlantılar yönetiyor!'

Raslantıdan kastedilen, oluruna bırakılmıyorsa, Fletcher'in yakınmasına katılamayız. Eğer bu sözcükle anlatmak istediği, sosyal politikadan elde edilenlerin yanlış ve kestirilmeyen sonuçlar olduğuyorsa, yerinde bir açıklama yaptığını söyleyebiliriz. İşte, gelecek şokunun siyasal anlamı burada yatmaktadır. Nasıl bireyin uğradığı gelecek şoku, değişim hızına ayak uyduramaması sonucu oluşuyorsa, hükümetler de toplu gelecek şokuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Onlardaki gelecek şoku, karar süreçlerinin çökmesi sonucunu doğurmaktadır.

İngiliz sosyal bilimcisi Sir Geoffrey Vickers, insanın içinin ürperten bir açıklıkla konuyu ortaya getiriyor: «Değişim hızı, gösterilen tepkilerin hızını aşan bir biçimde gelişmektedir. Bu durum bizi denetim olanaklarının yok olduğu noktaya getirmektedir.»

TEKNOKRASİNİN ÖLÜMÜ

Tanık olduğumuz, sanayileşmenin ve onunla birlikte teknokratik planlamanın son çöküşündeki başlangıç noktasıdır. Teknolojik planlamadan, yakın zamana dek yalnızca Sovyetler Birliği'ni belirleyen merkezi ulusal planlamayı kastetmiyorum. Bu sınıflamanın içine siyasal yöneliş ne olursa olsun sistematik değişim yönetiminin olduğu tüm ileri ülkeler girmektedir. Sosyalist eleştirmen Michael Harrington, planlamayı yadsıyarak «rastlantısal bir çağ» oluşturduğumuzu ileri sürüyor. Oysa Galbraith'in de dediği gibi, kapitalist ekonomilerde bile büyük işletmeler, üretim ve dağıtımı akılcı biçimlere soka-

rak ellerinden geldiğince geleceklerini planlamaya çalışırlar. Hükümetler de bir planlama uğraşı içindedirler. Savaş sonrası ekonomilerindeki Keynesçi yaklaşım, belki yeterli değildir ama rastlantısal da değildir. Fransa'da **Le Plan**, ulusal yaşamın bir parçası olmuştur. İsveç, İtalya, Almanya ve Japonya'da hükümetler belirli sanayileri korumak, diğerlerini büyütme ve ekonomik gelişmeyi arttırmak için, ekonomi kesiminn müdahale etmişlerdir. ABD'de ve İngiltere'de bölgesel hükümetler bile planlama bölümleri kurmuşlardır.

Öyleyse tüm bu çabalara karşın, sistem niye denetimden çıkmaktadır? Sorunun ortaya çıkmasının tek nedeni, çok az planlama yapılması değildir. Kötü planlama yapılması da bu sonucu doğurmaktadır. Sorunun bir bölümü planlamamızda bulunan yaklaşımlarla ilgilidir.

Bir kez, teknokratik planlama, sanayileşmenin bir ürünü olduğu için hızla yok olmakta olan bir çağın değerlerini yansıtmaktadır. Hem kapitalist hem de komünist değişkenleri açısından sanayileşme, maddi varlığın en üst düzeye yükselmesini amaçlayan bir sistemdir. Bu nedenle, Detroit'de olduğu kadar Kiev'deki teknokrat için de ekonomik gelişme temel amaç, teknoloji de temel araçtır. Birisinde ilerlemenin sağladığı varlığın birey yararına, diğerlerindeyse kamu yararına kullanılması temel varsayımı değiştirmmez. Teknokratik planlama, **ekonomik çıkışıdır**.

İkinci olarak, teknokratik planlama, sanayileşmenin zaman eğilimi yansıtmaktadır. Önceki toplumların geçmişe dönük yapılarından kendini kurtarmaya çabalayan sanayi devrimi, şimdi üzerine yoğunlaşmış kalmıştır. Bu gerçek yalnızca, yakın geleceğe dönük planlama anlamına gelir. Beş yıllık plan düşüncesi 1920'de Sovyetler tarafından ortaya konduğunda, dünya bu yaklaşımı aşırı biçimde geleceğe dönük bulmuştu. Günümüzde bile, ileri örgütler dışında, bir ya da iki yıllık planlamalar bile uzun süreli planlar olarak değerlendirilmektedirler. Bir avuç işletme ve hükümet kuruluşu on, yirmi, hatta elli yıllık gelecek ile ilgilenmeye başlamıştır. Oysa çoğunluk bir sonraki pazartesiye bile kör gözlerle bakmaktadır. Teknokratik planlama **kısa sürelidir**.

Üçüncü olarak, sanayileşmenin bürokratik örgütünü yansıtan teknokratik planlama, hiyerarşi üzerine kuruludur. Teknokratların dünyası, yöneticiler, işçiler, plancılar, planlananlar arasında bölünmüştür. Birisi diğeri adına kararlar alır. Bu sistem, değişim sanayileşme temposunda geliştiği sürece yeterlidir; üstün sanayileşme hızına ulaşıldığında çöker. Komuta zinciri belirginliğini yitirir; hiyerarşi sarsılır. Plancılar, yerel sorunların çok dışındadırlar; değişime tepki göstermede yavaş kalırlar. Üst denetimin iyi çalışmadığı kuşkuları yaygınlaştıkça planlanan kişiler, karar almada etkin olmak istekleriyle ortaya çıkarlar. Oysa plancılar diretir. Çünkü yansıttığı bürokratik sistem gibi teknokratik planlama da **antidemokratiktir**.

Bizi üstün sanayileşmeye doğru sürükleyen güçleri, sanayi çağının çökmüş yöntemleriyle yönetmek olanaksızdır. Bir süre, yavaş devinen sanayilerde ya da topluluklarda bu güçler, geriye doğru çalışmalarını sürdürebilir. İleri sanayiler, üniversiteler, kentlerdeki —değişimin egemen olduğu her yerdeki— yanlış uygulama, daha sarsıcı ve çarpıcı sürüklenmelere yol açabilir. Başarısızlık belirtileri üst üste yığıldı mı, tehlikeli, siyasal, kültürel ve psikolojik akıntılar başıboş kalırlar.

Sözgelimi, denetimin yitirilmesine karşı oluşan bir tepki, akla karşı oluşan akımlardır. Bilim, insanı öncelikle çevresine, sonra da geleceğe egemen kılmıştır. Geleceğin etkilenemeyeceği konusundaki belirtiler, pasifliği ve gizemciliği yücelten dinsel davranışların doğmasına yol açar. Günümüzde toplumun denetimden çıkması, bilime olan güvenin yitilmesi sonucudur. Öte yandan gizemciliğin yine yaygınlaştığını görüyoruz. Astroloji birden önem kazandı. Zen, yoga, ruh çağırma, büyücülük önemli uğraşlar olarak ortaya çıktılar. Mezhepler yaygınlaştı. Duymanın, (hissetmek) düşünmekten önemli olduğunu söylemeye başladık. Varoluşçular, Katolik gizemcileriyle birleştiler. Hindu guru'lar bilimselliğe ve akılcılığa karşı gizemciliği ve duygusallığı çıkardılar.

Bilimsellik öncesine dönüşe, büyük bir özlem eşlik etmektedir. Antik mobilyalar, geçmişe özgü afişler, geçmişin saçmalıklarını anımsatan oyunlar, Art Nouveau'nun yeniden canlandırılması, Edward stilinin yaygınlaşması, Humphrey Bogart

veya W. C. Fields gibi geçmişte kalmış ünlülerin yeniden önem kazanması, durgun, kolay geçmişe karşı duyulan özlemi yansıtmaktadır. Geçici eğlenti makineleri bu açlığı paraya dönüştürmek üzere eyleme geçmektedirler. Özlem alışverişi büyük bir sanayii olup çıkmıştır.

Teknokratik planlamanın başarısızlığa uğraması, denetimin yitirildiği duygusu «şimdi» düşüncesini de beslemektedir. Şarkılar ve reklamlar, «şimdilerin kuşağına» övgüler döktürmektedir. Psikiyatristler, duyguları baskı altında tutmanın sakinlerini sıralamaktadırlar. Hemen eyleme geçip, karşılığını almak onaylanır bir davranış olarak önem kazanmaktadır. Ünlü Woodstock müzik festivalini izleyen bir gazeteciye genç bir kız şunları söylüyor: «Biz şimdiye yönelik bir kuşağız, ne yapmak istiyorsak şimdi yapıyoruz... Eğer bir yerde fazlaca kalırsanız, planlamanın bir parçası oluyorsunuz... Bu nedenle sürekli gitmek gerek.» Sosyal plansızlığın bireysel karşılığı olan anında davranmak, psikolojik bir erdem durumuna gelmiştir.

Tüm bunlar siyasal benzerliğini, sağcılarla Yeni Solcuların geleceğe karşı yaptıkları yabansı koalisyonda bulmuşlardır. Plana karşı, plansızlığı savunan, bazen «organik büyümeden» dem vuran sesler yükselmektedir. Bazı radikallerde bu yöneliş, kargaşacılık boyutlarına ulaşmaktadır. Yalnızca gelecekteki kuramların ve toplumun uzun süreli planlarına karşı çıkılmaktadır. Gelecek saatin bile planlanması, tutarsız bir davranış olarak tanımlanmaktadır. Plansızlık yüceltilmektedir.

Planlamanın gelecek üzerine birtakım değerler saldırdığını ileri süren plana karşı kişiler, plansızlığın daha kötü sonuçlar yaratacağını gözden kaçırmaktadırlar. Ekonomik çıkışlı teknokratik planlamanın dar bakış açısına karşı beklenen güçlü tekniklere dönüştürülebilecek araçları da kötülemektedirler.

Eleştirmenler, teknokratik planlamanın insancıl olmadığını, sosyal, kültürel ve psikolojik değerleri, ekonomik kazancı arttırmak amacıyla bir yana ittiğini söylerlerken haklıdırlar. Kısa görüşlü, antidemokratik olduğu konusundaki görüşler de doğrudur. Yetersiz olduğu da bir gerçektir.

Oysa tüm bunlara kızıp akılcılığı, bilimselliği bir yana ittikleri, bir çeşit özlem hastalığına yakalandıkları, şimdiki tu-

tumlar içine girdikleri an, haklılıklarını yitirmekte, hatta tehlikeli olmaktadır. Sanayileşmeye karşı öne sürdükleri görüş, sanayii öncesi kurumlara, teknokrasiye karşı ileri sürdükleri görüş, teknokrasi öncesine dönme isteğidir.

Uyum yapabilme açısından bundan daha sakıncalı bir görüş olamaz. Kuramsal tartışmalar ne olursa olsun, dünyada kaba güç, başıboş dolaşmaktadır. İster gelecek şokunu önlemek isteyelim, isterse nüfus, çevre kirlenmesi ya da silahlanma sorununu çözmeye kalkışalım, düşüncesizce, plansızca kararlar alınmasına izin veremeyiz. İş gevşek tutmak, topluca canımızı za kıymamız demektir.

Ne geçmişin akıldışı davranış biçimlerine, ne değişimin eylemsiz biçimde kabulüne, ne de umutsuzluğa, nihilizme gerek vardır. Gereksinme duyduğumuz yeni, güçlü bir yöntemdir. Açıkça ortaya konabilecek nedenlerden ötürü bu yöntemi, «sosyal gelecekçilik» (social futurism) diye adlandırıyorum. Bu yöntemle silahlanarak, değişimin yönetiminde yeni bir yeterli düzeyine gelebileceğimize inanıyorum. Yürürlüktekilere oranla daha insancıl, daha uzak görüşlü, daha demokratik bir planlama biçimi bulabiliriz. Kısacası teknokrasiyi aşabiliriz.

PLANCININ İNSANCILLAŞTIRILMASI

Teknokratlar, savaş dışında, ekonomik olmayan sorunların da ekonomik çareler aracılığıyla çözülebileceği kanısındadırlar.

Sosyal gelecekçilik, Markçı ve Keynesçi düşünceye bağlı yöneticilerin bu temel varsayımına kafa tutmaktadır. Kendi tarihsel süreci ve yeri içinde sanayi toplumunun maddesel ilerlemeyi tek boyutlu olarak izleyişi, insanoğluna yararlar sağlamıştır.

Üstün sanayileşmeye doğru yol alan toplumlarda, ekonomik değişkenler —ücretler, ödemeler dengesi, üretim— ekonomik olmayan çevrelerdeki değişikliklere karşı büyük bir duyarlılık göstermektedir. Ekonomik sorunlar çoktur, ancak ikinci derecede ekonomik olan konular, önem kazanmaktadır. Irkçılık,

kuşaklar arası savaş suç, kültürel özerklik, şiddet; tüm bunların ekonomik boyutları vardır. Oysa hiçbirini ekonomik çıkışı önlemlerle etkili olarak çözülemez.

İmalattan hizmet üretimine geçme, mallar ve hizmetlerin ruhbilimselleştirilmesi, deneysel üretime doğru kesin kayma, ekonomi kesimi, ekonomik olmayan güçlere sıkı sıkıya bağlamıştır. Yaşam biçimlerindeki hızlı değişimler, tüketici tercihlerini etkilemektedir. Üstün sanayinin üretimi, simgeleri istediği yere götüren yetenekli işçiler istemektedir. Böylece işçilerin kafasında olup bitenler, geçmiştekilere oranla daha önemli ve kültürel öğelere daha bağımlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Mali sistemin, sosyal ve psikolojik baskılara karşı daha duyarlı olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Vanderbitt Fonu ve Provident Fonu, içki ve tütün hisselerine yatırım yapmayı reddetmektedirler. Dev Mates Fonu silah üreten şirketlerin hisselerini hemen elinden çıkarırken, küçük Vantage 10/90 Fonu gelişmekte olan ülkelerin yiyecek ve nüfus sorunları üzerine eğilmektedir. Yalnızca ırksal açıdan bütünleşmeyi sağlayan konutlara yatırım yapan fonlar vardır. Ford Vakfı ve Presbiteriyan Kilisesi, parasal varlıkların önemli bir bölümünü, kentleşme sorunlarına eğilen kuruluşlara yatırmaktadırlar. Böylesine gelişmeler az da olsa değişimin yönünü belirlemektedir.

Kent merkezlerine belirli yatırımlar yapan büyük Amerikan şirketleri, tüm direnmelerine karşın sosyal değişimin etkisinden kendilerini kurtaramamaktadırlar. Yüzlerce şirket, işsizlere iş bulma, eğitim programları düzenleme gibi eylemlerin içine girmişlerdir. Dünyanın en büyük şirketi olan Amerikan Telefon ve Telgraf Şirketi, Çevresel Sorunlar Bölümünü kurmuştur. Bir öncülük uğraşına giren şirket, hava ve su kirlenmesi, şirketin kamyonlarının ve gereçlerinin estetik görünüşlerini geliştirme, kent gettolarındaki okul öncesi eğitim programlarını yürütme gibi girişimlerde bulunmaktadır. Sıraladığımız örneklerden büyük şirketlerin kamu yararlarını ve çıkarlarını kolladıkları anlamı çıkarılmamalıdır. Ortaya konmak istenen, ekonomik kesimle kültüren, psikolojik ve sosyal güçler arasındaki özel bağlarda beliren sıkılışıdır.

Bu güçler kapımızı çalarken, teknokratik plançıların ve yöneticilerin çoğunluğu hiçbir şey olmamış gibi davranmaktadır. Ekonomik kesimin sosyal ve psikolojik etkilere kapalı olduğunu sanmaktadırlar. Gerçekte ekonomik çıkışlı öğeler, hem kapitalist, hem de komünist ülkelerde o denli derine işlemiştir ki, yönetimin değişmesi için gerekli bilgi dağıtım sistemini bozmaktadırlar.

Sözgelişi, çağdaş ülkede, ekonomik işleyişi ölçmek için birtakım yöntemler uygulanır. Gün be gün üretim, fiyatlar, yatırım ve benzeri öğelerle ilgili değişimin yönünü izleyebiliriz. Bir dizi «ekonomik göstergeler» aracılığıyla, ekonominin sağlıklı olup olmadığını, değişim hızını ve değişimin genel yönelişini ölçebiliriz. Bu ölçüler olmayınca, ekonomi üzerindeki denetimimiz daha az etkili olacaktır.

Oysa ekonominin ayrı olarak, toplumun sağlıklı olup olmadığını bize bildirecek böylesine ölçüler, bir dizi «sosyal göstergeler» yoktur. «Yaşamın niteliğini» ölçmemize olanak sağlayacak araçlara sahip değiliz. İnsanların yabancılaşmış ve yabancılaşmadıklarını, eğitimin etkin olup olmadığını, sanat, müzik ve edebiyatın gelişip gelişmediğini, inceliğin, cömertliğin ve iyiliğin artıp artmadığını ortaya koyacak göstergeler yoktur. ABD'nin eski İçişleri Bakanı Steward Udall, «Gayri Safi Milli Hasıla elimizde kutsal bir ölçü gibidir. Oysa ülkenin daha yaşanabilir olup olmadığını ortaya koyabilecek çevresel bir gösterge bulamazsınız.» demektedir.

Bu konu ilk elde tümüyle teknik bir konuymuş gibi gelir; yalnızca istatistikçilerin tartışabileceği bir konudur sanki. Oysa siyasal açıdan büyük önem taşımaktadır. Böylesine ölçülerin yokluğu, ulusal ya da bölgesel politikaların uzun süreli uygun amaçlarla bağlanabilmesini olanaklı kılmaktadır. Söz konusu göstergeler olmayınca, aşğılık teknokrasi de varlığını sürdürmektedir.

Washington'da bu konu üzerine gittikçe kötüleşen, ancak halka yansımayan bir savaş yürütülmektedir. Teknokratik plançılar ve iktisatçılar, sosyal göstergeler oluşturma düşüncesini, siyasetçilerin üzerindeki etkilerine karşı bir tehdit olarak

görmektedirler. Oysa sosyal göstergelere gereksinme duyulduğu Bertram M. Gross, Eleanor Sheldon, Wilbert Moore, Daniel Bell ve Raymond Bauer gibi ünlü sosyal bilimcilerce ileri sürülmektedirler. Gross'a göre, «ABD hükümetindeki iktisatçı, teknokrat takımına karşı bir başkaldırı» başlamıştır.

Teknokrasi sonrası sosyal haber alma sisteminin gereğine inanan bir grup politikacı ve hükümet yetkilisi, bu başkaldırını desteklemektedirler. Bunların arasında Beyaz Saray danışmanı Daniel P. Moynihan, Minnesota Senatörü Walter Mondale, Oklahoma Setanörü Fred Harris ve birçok eski hükümet yetkilisi vardır. Yakın gelecekte, buna benzer ayaklanmalar dünyanın diğer başkentlerine de sıçrayacak, teknokratlarla teknokrasi sonrası yöneticiler arasına bir çizgi çekecektir.

Gelecek şoku tehlikesi henüz sözüedilmemiş yeni sosyal ölçüleri gerektirmektedir. Sözgelishi, değişik toplumlardaki, topluluklardaki ve bireysel deneylerdeki geçicilik düzeyini ölçebilmek için bazı tekniklere gerek duymaktayız. Kural olarak, varlıklar, yerler, insanlar ve örgütlerle ilişki kurma, bozma hızımızı açığa çıkaracak bir «geçicilik endeksi» geliştirebiliriz.

Böylesine bir endeks, çeşitli topluluklar arasındaki ayırımları ortaya koyacaktır. Değişik yönelişli topluluklara aynı yöntemle yaklaşmayı düşünen hükümetler, birinden ya da tümünden gelen kızgın direnmelerle karşılaşacaklardır.

Aynı biçimde, çevredeki yenilikle ilgili endekslere de gereksinme duyacağız. Topluluklar, örgütler ya da kişiler, ilk kez karşılaştıkları durumlara nasıl ayak uydururlar? Sıradan emekçi bir ailenin evindekilerin ne kadarı işlevi ya da görünümü açısından yenidir; ne kararı geleneksel özellikler taşır? Aşırı uyarılmaya neden olmadan uyarı için gerekli yenilik — nesnelere, insanlar ya da diğer önemli boyutlar açısından — düzeyi nedir? Yeniliğe karşı sınırlı hoşgörülle, yaşlanma arasındaki ilişki nedir? Böylesine ayırımlar ileri teknoloji toplulukları parçalayan siyasal çatışmalarla nasıl bir ilişki içindedirler? Yeniliğin yarattığı durumu incelemekle, ölçmekle sosyal yapılarımızı ve kişisel yaşamlarımızı saran değişimi belki denetleyebiliriz.

Seçme ve aşırı seçme sorunu nereye varacaktır? İnsan yaşamındaki seçmenin önem derecesine ilişkin ölçüler getirebilir miyiz? Demokratik yaklaşımlar içinde olduğunu ileri süren herhangi bir hükümet, gösterişli söylevlere rağmen dünyanın hiçbir yerinde bu özgürlüğün ölçülmesine girişmemiştir. Fazla gelir ya da zenginlik daha çok seçme olanağı, daha çok seçme olanağı da daha çok özgürlük demektir. Siyasal sistemimizin temelinde yatan bu varsayımları gözden geçirmenin zamanı gelmemiş midir? Eğer gelecek şokundan korunmak ve insancıl bir üstün sanayi toplumu kurmak istiyorsak, teknokrasi sonrası planlama böylesine konularla uğraşmalıdır.

Sosyal ve kültürel amaçlara ne denli ulaşıldığını ortaya koyan ve ekonomik göstergelerle bütünleşen duyarlı bir göstergeler sistemi, eko - teknolojik gelişmeye erişmeden önce toplumun gerek duyduğu teknik gereçlerin bir bölümünü oluşturacaktır. Teknokrasi sonrası planlama aşamasında ve değişimin yönetilmesinde bu sistem vazgeçilmez bir gereksinmedir.

Planlamanın insancılaştırılması, siyasal yapımıza da yansıtılmalıdır. Üstün sanayi sosyal haberalma sistemini toplumun karar merkezleriyle ilişkilendirmek için yaşamın niteliğine gösterdiğimiz ilgiyi kurumlaştırmalıyız. Bu nedenle sosyal göstergeler girişimine önderlik eden Bertram Gross ve diğerleri Başkan'a yardımcı olacak Sosyal Danışmanlar Kurulunu önermişlerdir. Böyle bir kurul Ekonomik Danışmanlar Kurulunun görevlerine koşut (paralel) işlevleri yerine getirecektir. Nasıl Ekonomik Danışmanlar Kurulu, gözünü ekonomik göstergelerden ayırmıyor ve değişimleri Başkan'a aktarıyorsa, yeni kurul da sosyal göstergeler üzerine eğilecektir. Yaşamın niteliği üzerine yıllık raporlar yayımlayacak, sosyal gelişmeyi (ya da gelişmemeyi) belirtilmiş amaçların ışığı altında ortaya koyacaktır. Bu rapor EDK tarafından hazırlanan yıllık ekonomik raporu tamamlayacak, yeni bir denge oluşturacaktır. Sosyal durumumuzla ilgili güvenilir, yararlı veriler sağlayan Sosyal Danışmanlar Kurulu, genel olarak planlamayı etkilemeye başlayacak, onu sosyal maliyetlere ve çıkarlara karşı daha duyarlı olmaya, teknokratik ve ekonomik çıkışlı yaklaşımlara daha az

ilgi göstermeye itecektir. (1)

Böylesine kuruluşların yalnızca federal düzeyde değil de, eyalet ve belediye düzeyinde de gerçekleşmesi tüm sorunlarımızı çözmeyecek, çatışmaları önleyemeyektir. Sosyal göstergelerin gerektiği biçimde kullanılmalarını güvence altına alamayacaktır. Kısacası siyaseti, siyasal yaşamdan söküp atamayacaktır. Oysa öte yandan gelişme amaçlarının ekonominin ötesine taşıdığı gerçeği kabul ettirilecek ve bu konuda siyasal destek sağlanacaktır. Yaşamın niteliğiyle ilgili değişimlerin göstergelerini izleyecek kuruluşların oluşturulması, bizi sosyal gelecekçilik yönteminin ilk aşaması olan plancının insancillaştırılması olgusuna doğru itecektir.

ZAMAN UFUKLARI

Teknokratlar miyopturlar. Önsezileri onları çabuk sonuçlara, çabuk elde edilen çıkarılara doğru iter. Şimdiyi yaşayan kuşağın olgunlaşmamış üyeleridir onlar.

Eğer bir bölgeye elektrik gerekirse hemen elektrik santrali kurma işine girerler. Böyle bir fabrikanın emek ilişkilerini değiştireceğini, birkaç yıl içinde işçilerin işten atılmalarına yol açacağını, işçilerin yeniden eğitilmelerini gerektireceğini, yakındaki kentteki yaşamı pahalılaştıracığını hiç düşünmezler. Gerçekte santral bir kuşak sonra yıkıcı ekolojik sonuçların oluşmasının da nedenidir.

Değişimin hızlandığı bir dünyada gelecek yıl, durağan bir çağdaki gelecek ay kavramından daha yakındır. Yaşamı kökünden değiştiren bu gerçek, sanayideki, hükümetteki ve diğer yerlerdeki karar verme sorumluluğunu yüklenmiş kişilerce göz-

(1) Öneriyi ileri sürenler, kurulun örgütsel açıdan bağımsız mı olması, yoksa Ekonomik ve Sosyal Danışmanlar Kurulu adını alacak bir kuruluş bölümü olarak mı görev yapması konusunda bir karara varmamaktadırlar. Gerçekte herkes ekonomik ve sosyal haber almanın bütnleştirilmesinden yanadır.

önüne alınmalıdır. Bu kişilerin, zaman ufukları genişletilmelidir. Daha uzak bir geleceğe dönük planlamalar yapması, kişinin dogmatik programlara bağlanması anlamına gelmez. Planlar deneysel, esnek ve sürekli yenilenmeye açık olmalıdır. Ancak esneklik, kısa görüşlü olmakla karıştırılmamalıdır. Teknokrasiyi aşabilmemiz için, sosyal zaman ufkumuz geleceğin kırk, elli yıllık derinliklerine doğru uzanmalıdır. Bunun için resmi planlarımızın genişletilmesinin de ötesinde bazı gerekler ortaya çıkacaktır. Çünkü tüm bir toplumun baştan aşağı gelecek bilinciyle donatılması söz konusudur.

Sol yılların en sağlıklı olayların birisi geleceğin araştırılmasına yönelik örgütlerin birden çoğalmasındır. Bu son gelişme, toplumun artan değişim hızına karşı kendini korumak için gösterdiği bir tepkidir. Son birkaç yıl içinde Gelecek Enstitüsü gibi geleceğe dönük kurumların yaratıldığına tanık olduk. İki Bin Yılı Komisyonu ve Teknoloji ve Toplum Üzerine Harvard Programı benzeri akademik çalışma toplulukları oluşturuldu. İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve ABD'de geleceği konu alan dergiler yayınlanmaya başladı. İleri dönük beklentileri incelemeyi amaçlayan üniversite dersleri yaygınlaştı. Uluslararası gelecek bilimcilerin Oslo, Berlin ve Kyoto toplantıları gerçekleştirildi. Gelecekçiler, Avrupa 2000, İnsanlık 2000, Dünya Gelecek Derneği gibi toplulukların birleşmesi sağlandı.

Gelecekçilerin oluşturduğu merkezlere Batı Berlin, Prag, Londra, Moskova, Roma, Washington, Karakas benzeri kentlerde, hatta Brezilya ormanlarındaki Belém ve Belo Horizonte gibi yerlerde rastlanmaktadır. Geleneksel teknokrat plançıların bir iki yıldan ötesine uzanamayan görüş açılarına karşın, bu topluluklar on beş, yirmi, zaman zaman elli yıllık gelecekteki değişimleri görmeye çabalamaktadırlar.

Her toplum yalnızca olanaklar içindeki geleceklerle değil, olasılıklar içindeki geleceklerle de karşı karşıya gelir. Böylece tercih edilebilir gelecekler üzerinde çatışma çıkar. Değişim yönetiminin çabası yapılan tercihler doğrultusunda, olasılıkları, olanaklara dönüştürebilmektir. Olanakları saptamak, gelecek-

çilik biliminin gelişmesini gerektirmektedir. Olağanın biçimlendirilmesi gelecekçilik sanatına gerek gösterir. Tercihlerin tanımlanması da, gelecekçilik politikasının işidir.

Günümüzdeki gelecekçi girişim, bu işlevler arasındaki ayrılımları daha kesin olarak ortaya koyamamıştır. Genellikle olanaklar üzerine eğilmektedir. Bu merkezlerin çoğunda iktisatçılar, sosyologlar, matematikçiler, biyologlar, fizikçiler ve diğerleri gelecekteki olanakları kestirebilmek için yöntemler bulup uygulanmaktadır. Deniz tarımı dünya nüfusunun yarısını ne zaman doyurabilecektir? On beş yıl içinde elektrikli otomobillerin yerini alması söz konusu olabilir mi? ABD Sovyet yumuşamasının 1980' de gerçekleşmesi olanaklar içinde midir? Boş zamanların değerlendirilmesi, kent yönetimleri, ırk ilişkilerinde ne gibi değişiklikler beklenebilir?

Ayrı olaylar ve eğilimler arasındaki bağları belirleyen bilimsel gelecekçiler, teknolojinin doğuracağı sosyal etkiler üzerinde de özenle durmaktadırlar. Gelecek Enstitüsü, çeşitli uğraşları arasında, gelişmiş iletişim teknolojisinin oluşturabileceği sosyal ve kültürel etkiler üzerine de eğilmektedir. Harvard'daki topluluk, biyomedikal gelişmelerin doğuracağı sosyal sorunlarla ilgilenmektedir. Brezilya'daki gelecekçiler çeşitli ekonomik kalkınma politikalarının doğurabileceği sonuçları incelemektedirler.

Olanaklar içindeki geleceği incelemek, kaçınılmaz bir gerçektir. Kişinin bir çalışma günü içinde geleceğe dönük binlerce varsayım oluşturmaması olanak dışıdır. Banliyö treniyle evine giden kişi, trenin zamanında varacağı varsayımından yola çıkarak, «Altıda evde olacağım,» diye düşünecektir. Annesi, Johnny'yi okula gönderirken okulun yerinde durduğu varsayımıyla hareket etmektedir. Nasıl dümenci geminin rotası saptanmadan dümen kıramazsa, biz de bilinçli ya da bilinçsiz böylesine varsayımlar oluşturmada yaşamımıza yön veremeyiz.

Toplumlar da yarınlara ilişkin varsayımlar kurarlar. Sanaideki, hükümetteki, siyasetteki ve diğer kesimlerdeki karar vericiler, onlar olmadan işlevlerini yerine getiremezler. Hızlı değişimlerin olduğu evrelerde, olanaklar içindeki geleceğin sosyal açıdan biçimlendirilmiş görüntüleri gerçekliklerini

yitirirler. Günümüzde, toplumdaki denetimin çöküşünün temel nedeni, gelecekteki olanaklarla ilgili görüntülerimizin yetersiz oluşlarıdır.

Kuşkusuz hiç kimse tam anlamıyla geleceği **bilemez**. Yalnızca varsayımlarımızı derinleştirir, sistematize ederiz. Onları, olasılıklarla ilişkilendirmeye çalışırız. Oldukça zor bir iştir bu. Geleceği kestirme çabası onu kaçınılmaz biçimde değiştirir. Hele bu çaba bir dağılmaya görsün, yayılma eylemi beklentilerimizde karışıklığa yol açar. Kestirme eylemi, kişiyi doygunluğa eriştiren ya da yenik düşüren bir çabadır. Zaman ufku uzak bir geleceğe doğru genişledi mi sezgimize dayanmak zorunda kalırız.

Tüm bunlara karşın, geleceğin **bilinmez** olduğu konusundaki yaygın efsaneyi silkip atma zamanı gelmiştir. Zorluklar karşında donulup kalınacağına onlarla çarpışılmalıdır. Dünyadaki gelip geçmiş sosyal değişimcilerin en büyüklerinden birisi olan William. F. Ogburn bir zamanlar şöyle yazmıştı: «Yaklaşıklık düşüncesini kabullenmeliyiz; çünkü doğruluğun ve yanlışlığın çeşitli düzeylerde oluşması söz konusudur.» Yazara göre gelecekte olacaklar üzerine yaklaşık bir düşünceye sahip olmak, hiçbir şey bilmemekten daha iyidir. Birçok amaç için kesin doğruluk gereksizdir.

Pek çok kişinin ileri sürdüğü gibi, gelecekteki olanakları kestirebilme konusunda hiç de umutsuz sayılamayız. İngiliz sosyal bilimcisi Donald G. MacRae, «Çağdaş sosyologlar kısa süreli ve sınırlı kestirimleri güvenceyle yapabilecek durumdadırlar,» diye yazmaktadır. Sosyal bilimin standart yöntemlerinden ayrı olarak, geleceği kestirebilmek için yeni ve güçlü araçlarla deneyler yapmaktayız. Bu deneyler, bilinen eğilimlerin karmaşık yollardan araştırılmasından, karmaşık modellerin, oyunların ve benzetmelerin kurulmasına, ayrıntılı spekülatif senaryoların, tarihsel olgularla ilgili kıyaslamaların oluşturulmasına, morfolojik araştırmalar yapılmasına dek uzanan biçimde kapsamlı çalışmalardır. Teknolojik kestirimlerin geniş biçimde araştırılmasında, OECD danışmanlarından olan MIT araştırmacısı Dr. Erich Jantsch, kullanılan ya da denenen bir bölüm yeni tekniği açıklamıştır.

Connecticut, Middletown'daki Gelecek Enstitüsü, gelecek-

çi düşünce depolarının belirgin bir örneğidir. Yeni kestirim araçlarının oluşturulmasında öncülük etmektedir. Bu araçlardan birisi **Delphi**'dir; bir matematikçi ve düşünür olan Dr. Olaf Helmer tarafından geliştirilmiştir. **Delphi**, çok sayıda uzmanın «sezgileriyle» yaptıkları kestirimleri sistematik biçimde kullanarak uzak geleceği çözmeye çalışmaktadır. **Delphi** üzerine yapılan çalışmalar, değişimin hızını düzenleyip, gelecek şokunu önlemeye yarayacak yeni buluşlara yol açmaktadır. Aynı enstitüde çalışan Theodore J. Gordon tarafından ortaya atılan Çapraz Etkili Matriks Çözümlemesi, bir yeniliğin diğeri üzerindeki etkisinin izlenmesini ilk kez mümkün kılarak karmaşık sosyal, teknolojik ve diğeri zincirleme olayların çözümlenebilmesine olanak sağlamıştır.

Kısacası, gelecekteki olanaklara bilimsel bir açıdan bakmaktayız. Ancak şimdiden, bilimin geleceği şaşmaz bir biçimde gördüğü savıyla ortaya çıkmak aptallık olur. Öte yandan, günümüzün tehlikesi, yeteneğimizi abartmak değil, kullanamamaktır. Geleceği, bilimsel boyutlar içinde kestirme çabamız ne denli ilkel olursa olsun, değişim içindeki bazı değişkenleri saptamamıza, amaçları belirlememize olanak sağlamaktadır. Geleceği gözlemek en azından şimdiye yardımcı olmaktadır.

Eğer amacımız, plancının zaman ufkunu genişletmekse, **olanak içindeki** geleceklere belirlemek, yapılması gerekenin yalnızca bir bölümüdür. Gelecekteki olasılıklar kavramını da genişletmemiz gerekir. Bu nedenle, bilimin katı kuralcılığına, sanatın ateşleyici düş gücünü katmak zorunludur.

Görüntülerin, düşlerin, kehânetlerin, geleceğe dönük hayallerin çoğaltılmasına bugün her zamankinden çok gerek duymaktayız. Akılcı bir yaklaşımla hangi seçenekler üzerinde karar kılacağımızı belirlemeden önce, hangilerinin gerçekleşebileceğini saptamamız gerekir. Bu aşamada kıyaslama, spekülasyon ve düşsel görüşler «gerçekçilik» kadar önem taşır.

Dünyanın en büyük, katı inançlı şirketlerinin günümüzde sezgici geleceklere, kurgu bilim yazarlarını ve düşçüleri danışman olarak tutmalarının nedeni budur. Avrupalı dev bir kimya işletmesi, dinsel eğitim görmüş, bilimsel geçmişi olan bir geleceği danışman olarak almıştır. Amerikalı bir iletişim impa-

ratorluğu, geleceğe yönelik çalışmalar yapan bir sosyal eleştirmeni kurmayları arasına katmıştır. Bir cam yapımcısı, gelecekteki şirket biçimlerini kestirebilecek bir kurgu bilim yazarı aramaktadır. Şirketler bu kişileri geleceğe dönük bilimsel çalışmalar yapsınlar diye değil, olasılıklar üzerine spekülasyonlarda bulunsunlar diye tutmaktadırlar.

Bu tür hizmetlere gerek duyanlar yalnızca şirketler değildir. Bölgesel yönetimler, okullar, gönüllü yardım kurumları ve diğerleri de geleceğin gizlerini öğrenmek istegindedirler. Bunlara yardım etmenin bir yolu, her yerleşme biriminde «düş gücünü geliştirme merkezleri» kurmaktır. Teknik denetim altında yeni düşüncelerin ortaya atılıp oluşturulması böylece sağlanabilir. Bu yerlerde kişilerin yaratıcı güçleri saptanabilecek, şimdiki sorunların yanında gelecekteki sorunların üzerine de özgürce, hatta oyun havası içinde eğilinebilecektir.

Sözgeleşi gelecekte kent içi ulaşım nasıl bir görünüm alacaktır? Trafik, mekân sorununu da birlikte getirmektedir. Geleceğin kenti oradan oraya gidip gelen insanlar ve nesnelere nasıl başa çıkacaktır? Bu soru üzerine spekülasyon yapmak amacıyla söz konusu merkezde ressamalar, heykeltıraşlar, dansçılar, mobilya çizimcileri, otomobil parkı bekçileri ve diğerleri toplanabilirler. Uygun koşullarda biraraya geldikleri ve diğerleri ratik kent plancılarının, karayolu mühendislerinin, ulaşım yetkililerinin düşleyemeyeceği ilginç düşüncelerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Müzikçiler, havaalanı yakınında oturanlar, sanayi çekiçlerini çalıştıran ustalar, metro biletçileri, gürültüyü önlemek, azaltmak, bastırmak için yeni yöntemler düşünebilirler. Gençlerden oluşmuş topluluklar, kent sağlığı, kalabalık, etnik çatışmalar, yaşlıların bakımı ya da şimdilerde ve gelecekte belirecek binlerce soruna alışılmışın dışında çözümler düşünmek için bir araya getirilebilirler

Böylesine girişimlerde ortaya atılan düşüncelerin çoğu, kuşkusuz, saçma, gülünç ya da teknik açıdan geçersiz olacaktır. Ancak yaratıcılığın gereği, saçma olanla oynamak, aptalca girişimlerde bulunmaktır; düşünceler acımasız eleştirilerin önüne sonra sunulur. Düş gücünün geleceğe uygulanabilmesi

ıçın yanlışların hoşgörülebileceği, yeniliklerle ilgili düşüncelerin kolayca söylenebileceği bir çevreye gerek vardır. Sosyal düşüncelerin korunabildiği sığınaklara gereksinme duymaktayız.

Her çeşit yaratıcı kişi, geleceğe dönük karşılaştırmalara katılmalı ve bu kişilerin teknik bakımdan uzman kişilerle —karşılıklı olarak ya da iletişim araçları aracılığıyla— ilişki kurabilmelidir. Akustik mühendislerinden zooolglara kadar tüm teknik kişileri kapsayan bu danışma zinciri aracılığıyla kişi önerisinin teknik açıdan geçerli olup olmayacağını öğrenebilecektir. (Olumsuz sonuç alınan durumlarda olumsuzluğun da geçici olduğunu aklında tutacaktır.)

Düşleme süreci içinde bilimsel denetleme, engelleyici değil de uyarıcı bir işlev yüklenebilir. Yetenekli uzmanlar, düşleyen kişilere, eldeki ilişkiler dizisini gözden geçirerek modeller kurup yardımcı olabilir. Böylesine modeller, gerçek yaşam koşullarını yansıtırlar. Londra'daki Yöntemsel Araştırmalar Enstitüsü araştırmacılarından Christoph Bertrman'ın deyişiyile amaçları «geleceği kestirmek değildir; değişik gelecekleri inceleyerek seçenekleri açığa koymaktır.»

Söz gelişi, uygun bir model, bir mühendis topluluğuna eğitim harcamalarının ne gibi dalgalanmalar göstereceğini belirlemede yardımcı olabilir; ulaşım sistemini, tiyatroları, toplum sağlığını nasıl etkileyeceği bu yoldan kestirilebilir. Öte yandan, eğitimi nasıl etkileyeceği de ortaya çıkar.

Sözünü ettiğimiz merkezlerde oluşacak, alışılmamış, gelenek dışı, yeni, renkli düşler, düşünceler sonradan acımasız bir biçimde gözden geçirilmelidirler. Bu süzgeçleme süreci sonunda yalnızca küçük bir bölümü geçerliğini sürdürebilir. Süzgeçten geçen düşünceler topluluğu, gözden kaçmış yeni olasılıkları birlikte getirmektedirler. Bizler, yoksulluktan zenginliğe doğru yol alırken siyaset, matematikçilerin deyişiyile sıfır toplamlı bir oyundan, sıfır sonucu vermeyen bir oyuna dönüşmektedir. Birincisinde eğer bir oyuncu kazanırsa diğeri yenik düşmektedir. Oysa ikincisinde tüm oyuncular kazanabilir. Sosyal sorunlarımıza sıfır toplamlı olmayan çözümler bulabilmek için, tüm gücümüzle düş kurmalıyız. Düşsel siyaset düşünceleri tü-

reten bir sistem, sıfır sonuçlu olmayan olanaklardan büyük yararlar sağlayacaktır.

Bu düş geliştirme merkezleri, geleceğin bir bölüm görüntüleri üzerine eğilip, tek bir sanayi kolu, bir örgüt, bir kent ya da alt sistemleri için gelecekteki olasılıkları tanımlarken, toplumu bir bütün olarak ele alan düşüncelere de gereksinme duyulacaktır. Gelecekteki olasılıklarla ilgili görüntüleri çoğaltmak büyük önem taşır. Ancak bu görüntülerin düzenlenmesi, yapısal biçimler halinde somutlaştırılması gereklidir. Geçmişte ütöpik edebiyat, bu işi bizim için yapmıştır. İnsanoğlunun değişik gelecekle ilgili düşlerini bir düzene sokmada önemli görevler yüklenmiştir. Günümüzde, gelecekteki olasılıkla ilgili görüntüleri düzene koyacak ütöpik düşüncelerin yokluğu bizi zor durumda bırakıyor.

Geleneksel ütopyalar, üstün sanayileşmeye ilişkin bir özellik taşımayan basit ve durağan toplumları anlatırlar. B. F. Skinner'in **Walden Two** adlı yapıtı, şimdiki deneysel komünlerin, küçük, toprağa yakın, el işi ve tarımsal uğraşların egemen olduğu sanayi öncesi toplulukların modelidir. Anti-ütöpik özellikler taşıyan **Brave New World** (Yeni Dünya) ve 1984 adlı başarılı yapıtlar bile şimdi önemini yitirmiştir. Her ikisi de toplumları ileri teknolojiye ve düşük karmaşıklık oranına dayandırmaktadırlar. Makine çok ileri düzeyde ve karmaşık olarak tanımlanırken, sosyal ve kültürel ilişkiler kolaylaştırılmış, değişmez olarak aktarılmıştır.

Günümüzde geriye, kolay toplumlara değil de, ileri, üstün sanayileşmeye bakan güçlü, yeni ütöpik ve anti-ütöpik kavramlara gerek duymaktayız. Oysa bu kavramlar eski kalıplar içinde üretilemez. Bir kez, hiçbir kitap tek başına gelecekteki üstün sanayiye tanımlayabilecek yeterliğe erişemez. Üstün sanayi ütopyaları ya da anti-ütopyaları çeşitli biçimlerle —filmler, oyunlar, romanlar, sanat yapıtları— ortaya konmalıdır. Öte yandan, ne denli yetenekli olursa olsun, tek bir yazarın, karmaşık geleceği inandırıcı bir biçimde tanımlaması olanaksızdır. Ütopyacılık geliştirilmelidir. «Ütopya Fabrikaları» kurmamız zorunludur.

Bu işin bir yolu, sosyal bilimcilerden —bir iktisatçı, bir sosyolog, bir antropolog vb.— oluşan küçük bir topluluktan, üstün sanayinin oluşturacağı ütöpik toplumun dayalı olacağı

iyi tanımlanmış değerleri ortaya koyuncaya dek birlikte çalışmaları, hatta birlikte yaşamaları isteñebilir.

Topluluğun her üyesi, bu değerlere dayalı düşsel toplumun bir kesimini tanımlama çabasına girişebilir. Bu toplumda gile yapısı neye benzeyecektir? Ekonomisi, yasaları, dini, cinsel davranışları, gençlik kültürü, müziği, sanatı, zaman kavramı, sınıfsal özellikleri ve ruhsal sorunları nasıl bir görünüm alacaktır? Birlikte çalışma sonucu üstün sanayileşmenin geçici, karmaşık ve geniş kapsamlı görünümü ortaya çıkabilir.

Romancılar, film yapımcıları, kurgu bilim yazarları ve diğerleri, ruhbilimcilerle yakın bir çalışma yaparak düşlenen toplumdaki bireylerin yaşamlarına ilişkin yaratıcı çalışmalar hazırlayabileceklerdir.

Bu arada diğer topluluklar başka ütopyalar üzerine çalışmalar yapacaklardır. Ütopya A materyalizme, başarıya dayalı değerleri önde tutarken, Ütopya B duygusal, zevke dayalı değerlere, Ütopya C estetik değerlere önem verebilecektir. D bireyciliği bayrak ederken, E kolektivizmi yüceltecektir. Sanatın, sosyal bilimlerin, gelecekçiliğin katkısıyla oluşan kitaplar, oyunlar, filmler ve televizyon programları, sonunda insanları kitle halinde eğitecektir.

Sosyal düşlerin azlığı gibi, ütöpic düşünceleri sistematik deneylere sokmamak da bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Sanayileşmenin düş kırıklığına uğrattığı bir sürü genç kendi yaşamlarını ortaya koyarak ütöpic topluluklar, toplu evlilikler, komünler oluşturmaktadırlar. Günümüzde ileriye yalnız görmeye değil, yaşamaya da çalışan kişilerin sırtına, kurulu toplum düzeni ağır bir yük gibi binmektedir. Ütopyacıları toplum dışına iteceğimize, deneylerini sürdürmeleri için onları para ve hoşgörülle desteklemeliyiz.

Günümüzde «amaçlı toplulukların» ya da ütöpic kolonilerin çoğu geçmişe dönük özellikler taşımaktadırlar. O topluluk içindeki bireyler açısından önemli olan geçmişe dönüklük olabilir, ama tüm olarak ele alındığında, toplum sanayi öncesine değil, üstün sanayiye dayalı ütöpic deneylerden yarar sağlayacaktır. Komün çiftliği yerine bir bilgisayar şirketinin program yazarlarından oluşan bir komün kurulamaz mı? Bir eğitim

teknolojisi işletmesinin işçileri, paralarını ve ailelerini niye birleştirmesinler? Çarık yapıp, turp yetiştirileceğine, okyanus araştırmaları yapan bir kuruluşun ütöpik çizgilerle düzenlenmesi daha akla yatkın değil midir? Tıpla uğraşan kişiler az ücret alıp kârlarını biriktirerek, son tıp teknolojisinin yararlarını sağlayan yeni bir tıp okulunu niye açmasınlar? Topluluklar bir araya getirilip ütopya fabrikalarının önerileri denemez mi?

Kısacası, deneylerimizi teknoloji ve geçmişin yerine geleceğin toplumu üzerine kurarsak, ütopyalığı bir kacış değil de bir araç olarak kullanabiliriz. Gerçekleştirildiğinde sonuçların en bilimsel çözümlerine niye ulaşmayalım? Bizi yanılgılardan kurtaran, işlerliği kuşku getirmeyen sanayi, eğitim, aile ycişamı ya da siyaset için gerekli örgüt biçimlerine doğru yönelten, değer biçilmez bulgulara varabiliriz.

Gelecekteki olasılıklara dönük düşsel araştırmalar, gelecekteki olanaklarla ilgili bilimsel çalışmalarımızı zenginleştirecektir. Böylesine çabalar toplumdaki zaman ufkunun köklü bir biçimde genişlemesi için dayanak olacaklar, gelecekçiliğin geleceğine sosyal düş gücünü uygulayabilmemiz için olanak sağlayacaklardı.

Bu desteklerin yardımıyla, toplumun geleceğe karşı duyarlı bilimsel organlarını, bilinçli olarak çoğaltmalıyız. İleri teknoloji toplumlarda bilimsel gelecekçi kurumlar hükümet yapısının içine bölüm bölüm yerleştireilmelidirler. Bunların görevi çalıştıkları alanlarda, sistematik olarak uzun süreli geleceği taramak olmalıdır. Gelecekçiler her siyasal partide, üniversitede, şirkette, mesleki derneklerde, sendikalarda ve öğrenci örgütlerinde bulunmalıdır.

Binlerce genci, bilimsel gelecekçiliğin yöntemleri ve teknikleri içinde eğitmek, onları gelecekteki olanakları saptamanın verdiği coşkuyu paylaşmaya çağırmak zorundayız. Bölgesel yerleşme yerlerinde gelecekçi toplulukların oluşması için teknik yardım sağlayacak ulusal kuruluşlara gerek duyacağız. Asya Afrika ve Güney Amerika'daki gelecekçi merkezlere yardım için Amerikalı ve Avrupalı vakıfların benzer bir merkez kurmaları gerekecektir.

Öyle bir yarış içindeyiz ki, bir yandan değişim hızının art-

ması sonucu belirsizlik, kuşku oranları yükselirken, öte yandan gelecekteki olanakların en doğru görüntülerini yakalamaya çalışmaktayız. Gelecekteki olanaklara ilişkin güvenilir görüntülerin saptanması, artık ulusal, hatta uluslararası bir önem kazanmıştır.

Yeryüzünü geleceğe duyarlı bilgilerle donatırken, uluslararası büyük bir gelecek bilgileri bankasını da kurabiliriz. En yetenekli sosyal bilimcileri ve fencileri çatısı altına toplayan böyle bir kuruluş, dünyanın dört bir yanındaki bilimadamlarının çalışmalarını bütünleyebilir.

Kuşkusuz bu kurumda çalışanlar geleceğin tek, durağan bir çiziminin yapılamayacağını bileceklerdir. Gerçekte onların çabasının ürünü, yapılan yeni çalışmalara dayalı olarak sürekli değişen bir gelecek coğrafyası olacaktır. Bu görevi üstlenmiş erkek ve kadınlar hiçbir şeyin kesin olmadığını bileceklerdir. Yetersiz verilerle çalışmaları gerektiğinin bilincinde olacaklar ve yarının, bilinmeyen çizgilerini bulmanın zorluğunu kabul edeceklerdir. Oysa insan, eskisine oranla gelecek üzerine çok şey bilmektedir. Bu bilgileri biraraya getirmek önemli zihinsel çabaları gerektirir.

Karar alan kişiler, gelecek olaylarla ilgili yeterli doğru kestirimlere ulaştıkları an değişimi denetleme olanağımız artacaktır. Kendi eylemlerimizin saklı sonuçlarını, önceden anlayabilmemiz için geleceğe ilişkin doğru varsayımlar gereklidir. Böyle bir anlayış olmadığı sürece değişimin yönetilmesi olanaksızdır.

Sosyal gelecekçilik yöntemi açısından ilk aşama plancının insancillaştırılması, ikinci aşama da zaman ufkumuzun genişletilmesidir. Teknolojiyi aşabilmek için, yalnızca ekonomik katılığı, tutuculuğu geride bırakmak yeterli değildir. Kafalarımızı uzak gelecekteki olanaklara ve olasılıklara açmamız gerekir.

BEKLENEN DEMOKRASİ

Sonunda sosyal gelecekçilik, daha derinlere işlemelidir.

Çünkü teknokratlar yalnızca ekonomik kökenli düşünce ve miyopluk derdi çekmezler, **seçkinlik** (elitizm) virüsüne de tutsak olmuşlardır. Bu nedenle, değişimin denetimini ele alabilmek için teknokratik gelenekten son ve köklü bir kopuş gereklidir: Sosyal amaçlarımızın biçimlendirilmesi konusunda bir devrim yapılmalıdır.

Artan yenilik oranı, devlet, kilise, şirket, ordu ve üniversite gibi başlıca kuruluşlarımızın geleneksel amaçlarını çabucak yürürlükten kaldırmaktadır. Hız, amaçlardaki çabuk değişimi, geçiciliği yaratan öge olarak belirlemektedir. Bölünmelerdeki çeşitlilik, amaçların çoğalmasına yol açmaktadır. Bu karmakarışık amaçlarla dolu ortamda, bizler gelecek şokuna uğramakta, sendelemekte, bunalımdan bunalıma koşarak çatışan, birbirini yok eden amaçları izlemekteyiz.

Bu gerçek, kentlerimizi yönetmek için ortaya koyduğumuz acıklı çabalarda görülmektedir. New Yorklular çok kısa süreler içinde, birbiri ardına, karabasanlardan çıkmış yıkımlarla yüz yüze gelmişlerdir: Su sıkıntısı, karayolu grevi, okullarda ırksal şiddet eylemleri, Columbia Üniversitesinde öğrenci ayaklanması, çöpçüler grevi, konut sıkıntısı, akaryakıt grevi, telefon hizmetinin durması, öğretmenlerin gösteri yapmaları, elektrik kesilmesi bunların yalnızca birkaç tanesidir. Binlerce belediye kuruluşunda olduğu gibi, New York belediye kuruluşunda da teknokratlar oradan oraya koşuşur, yangınlara avuçlarıyla su taşırlar. Oysa geleceğin kentine dönük belirli bir tasarı ya da politikaları yoktur.

Bu sözler, kimsenin plan yapmadığı anlamında alınmamalıdır. Tam tersine teknokratik planlar, alt planlar, karşı planlar hazırlanmaktadır. Yeni karayolları, yeni caddeler, yeni enerji santralleri, yeni okullar önerilmektedir. Daha iyi hastaneler, konutlar, akıl hastalıkları merkezleri, sosyal yardım programları getireceklerine söz vermektedirler. Oysa planlar rastlantısal bir biçimde birbirlerinin yararlarını yok etmekte, birbirleriyle çelişmektedir. Bazıları akılcı açıdan birbirleriyle ilişkilidir, ama hiçbirisi geleceğin kentine yaklaşık bir görünüm vermemektedir.

Sorunu, ulus olarak hangi amaçları izleyeceğimizi bilmediğimiz biçimde ortaya koyarsak yanılırız. Sorun daha derin-

dedir. Çünkü hızlanan değişim, sosyal amaçlara ulaşmakta kullandığımız yöntemleri çağdışı bırakmıştır. Tekokratlar daha bunun bilincinde değildirler; amaçlarla ilgili bunalımlara bilinçsiz tepkiler göstermektedirler. Geçmişin çok denenmiş yöntemleriyle çözüm aramak çabası içindedirler.

Böylece, değişimden serseme dönmüş hükümetler, zaman zaman amaçları halkın gözü önünde belirlemeye çalışacaklardır. Geçmişte buna benzer girişimleri hükümet komisyonları aracılığıyla yapmıştır. 1960'da Başkan Eisenhower, bir general, bir yargıç, birkaç sanayici, birkaç üniversite rektörü ve bir işçi liderinden oluşan bir komisyon kurmuş, ulusal politikalar ve programlarla ilişkili geniş bir çalışma» ve «ulusla girişimlerin yapıldığı alanlardaki amaç dizilerini saptama» biçiminde ortaya konacak görevleri bu kurula vermiştir. Bir süre sonra komisyonun çalışması **Amerikalılar İçin Amaçlar** adı altında kitap olarak yayımlanmıştır. Oysa ne komisyon, ne de raporları kamuoyu ya da politika üzerinde en küçük bir etki uyandırmamıştır. Değişim süreci, yine bildiği gibi işlemeye devam etmiştir.

Hükümet açısından öncelik taşıyan konulara çeki düzen verilmesi çabalarına Başkan Johnson PPBS'yi (Planlama, Programlama, Bütçeleme Sistemi) başlatarak girmiştir. PPBS, programları örgütsel amaçlara daha yakın ve akılcı bir biçimde bağlayan bir yöntemdir. Sözgelisi, bu yöntemi uygulayarak Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı belirli amaçlar taşıyan çeşitli programların maliyetlerini ve yararlarını değerlendirebilir. Oysa bu daha büyük, daha önemli amaçları kim belirleyecektir? PPBS'nin ve sistem yaklaşımının ele alınması, hükümet açısından büyük bir başarı olmuştur. Bu yöntem büyük örgütsel çabaların yönetilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Yine de bir hükümetin ya da bir toplumun genel amaçlarını nasıl seçeceği sorusunu cevapsız bırakmaktadır.

Amaç bunalımı içinde olan Başkan Nixon, üçüncü bir yöntem denemiştir. «Nasıl bir ülke olmak istediğimiz sorusuna bilinçli ve sistematik bir cevap verme zamanı gelmiştir...» diyen Nixon önemli bir konuya değinmiştir.

Oysa bir kez daha soruna çözüm getirmesi düşünülen yöntemin yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Başkan kamuoyuna şöy-

le sesleniyordu: «Bugün yönetime Beyaz Saray'da bir Ulusal Amaçlar Araştırma Kurulunun oluşturulması için emir verdim. Üstün düzeyde teknik bir kurul olacak... Sosyal gereksinmeler ve eğilimlerle ilgili verileri işleyecek.»

Başkan'ın bağırdığı an sesini duyurabileceği böyle bir kurul, amaçlarla ilgili önerilerin toplanmasında, daireler arası çatışmaların önlenmesinde çok yararlı olabilir. Başarılı sosyal bilimcilerden, gelecek bilimcilerinden oluşan böyle bir kurul, hiçbir şey yapmasa da, yüksek yöneticileri temel amaçları konusunda sorguya çekerek yarar sağlar.

Oysa bu son adım da, diğer ilk ikisi gibi teknokratik düşüncenin izlerini taşımaktadır. Çünkü bu yaklaşımla da konunun siyasal bir hava kazanması istenmemektedir. Geleceklerin arasından seçme yapılırken hangi ölçü, kim tarafından kullanılmalıdır? Gelecek için amaçları kim saptamalı, kim koymalıdır?

Tüm bu çabaların ardında gelecekle ilgili ulusal (ya da bölgesel) amaçların, yönetimin üst düzeyinde saptanması düşüncesi apaçık görülmektedir. Bu teknokratik yaklaşım, katı, antidemokratik hiyerarşilerin egemen olduğu, çalıştıranla çalışanın, yönetenle yönetilenin kesin olarak ayrıldığı bürokratik örgüt biçimlerini yansıtmaktadır.

Oysa üstün sanayileşme yolunda olan herhangi bir toplumun amaçlarını yukarıdaki biçimde saptayıp uygulamaya koymak, sorunların karmaşıklığı, geçiciliği açısından olanaksızdır. Değişimin başını almış giden güçlerine, önceki kuşakların ısmarlama saptadıkları ya da «yüksek teknik kurullar» aracılığıyla kotardıkları amaçlarla boyunduruk vuramayız. Amaçların saptanması konusunda yeni, devrimsel bir yaklaşıma gerek vardır.

Böyle bir yaklaşım devrimci eylemler içinde olan kişilerden de gelmez. Tüm sorunları «kârların artırılması» olayında arayan bir radikal topluluk da teknokratlar kadar, ekonomik çıkışlı dar bir çerçeve içinde kalır. Bir başka topluluk tek çözümün sanayi öncesi topluma dönüş olduğu kanısındadır. Bir diğeri devrimi öznel ve psikolojik açıdan değerlendirmektedir. Bu toplulukların hiçbiri bizi teknokrasi ötesi değişim yönetimi biçimlerine götüremez.

Teknokratların gittikçe artan ahmaklıklarına dikkati çekip, sanayi toplumunun amaçlarına kafa tutan genç radikaller, bizlere çok büyük yardımlarda bulunmaktadır. Ancak amaç bunalımlarına çözüm getirmek konusunda, teknokratlardan fazla bir bilgiye sahip değillerdir. Eisenhower, Johnson ve Nixon gibi onlar da uğruna savaşılabilecek bir gelecek görüntüsü sunmak yeteneğinden yoksundurlar.

Demokratik Toplum Öğrenci Derneği eski başkanı ve genç bir Amerikalı radikal olan Todd Gitlin, «Geleceğe dönüklük son yüz elli yıl içindeki tüm devrimci eylemlerin ortak yanı olmuştur,» diyor ve Yeni Sol'un geleceğe karşı inançsızlık içinde olduğunu ileri sürüyor. Gitlin açık seçik bir gelecek görüntüsünün oluşturulamamasının nedenlerini saydıktan sonra, «Kendimizi geleceği belirleyecek, çizecek yetenekte bulmuyoruz,» diye eksik yanlarını açığa koyuyor.

Diğer Yeni Sol kuramcıları, sorun üzerine eğilerek izleyicilerini, yarının yaşam biçimlerini şimdiden yaşamaya çağırıyorlar. Sonunda bu çağırılar, özgür toplumlar, kooperatifler, sanayi öncesi kömünler biçimine dönüşüyor. Bu kurumların gelecekle hiç ilişkileri olmadığı, geriye dönük özellikleri hemen sırtıyor.

Bir başka çelişki de, tümü olmamakla birlikte bazı genç radikallerin teknokratlardaki seçkinlik (elitizm) hastalığını taşımalarıdır. Bürokrasiyi aşağılayıp «katılımcı demokrasi» (participatory democracy) isterlerken, katılmaya çağırdıkları işçileri, zencileri ya da öğrencileri kendileri yönetmeye kalkışmaktadırlar.

İleri teknolojinin yürürlükte olduğu toplumlarda emekçi sınıf, mülkiyet ilişkilerini değiştirecek siyasal devrim çağrılarına kulak asmamaktadırlar. Çoğu kimse için zenginliğin artması tutarlı bir olgudur. Horlanan «orta sınıf» yaşamlarını, onlar bir başarı olarak değerlendirmektedirler.

Yeni Sol içindeki antidemokratik topluluklar, sıkıcı gerçeğe karşılaşıncı, kitlelerin burjuvalaştığını, yozlaştığını, Madison Bulvarının etkisinde kaldığını belirten Marcusçu sonuca varmaktadırlar. Sonunda devrimci bir seçkinler topluluğu daha insanca ve demokratik bir düzen kurmaya kalkışmaktadır. Kısacası, bu durumda da toplumun amaçları bir seçkinler

topluluğu tarafından saptanmaktadır. Teknokratlar ve teknokratlara karşı olanlar, bir yerde, seçkinler sultasında birleşmektedirler.

Öte yandan amaçların seçkinler tarafından saptanması sistemi artık «yeterli» değildir. Değişim güçlerinin denetimini ele geçirme açısından verimli olamazlar. Çünkü üstün sanayi toplumu için demokrasi siyasal bir lüks değil, temel bir gerektir.

Batı'daki demokratik siyasal biçimler, birkaç akıllı istedi ya da insanlar «özgürlük için karşı konmaz bir güdü» oluşturdu diye gerçekleşmemişlerdi. Sosyal sınıflaşmaya doğru tarihsel bir baskı doğduğu ve hızlanan sistemler duyarlı sosyal geri beslemeler (feedback) istediği için gerçekleşmişlerdir. Bu nedenle karmaşık sınıflı toplumlarda, bütünü ortaya çıkaran resmi örgütler ve alt kültürler ve bunların katları, alt yapıları arasında büyük sayıda bilgi akımı, baş döndüren bir hızla artmaktadır.

Sosyal karar almada büyük kitlelerle işbirliği yapan siyasal demokrasi, geri beslemeyi kolaylaştırmaktadır. Denetlenmesi gerekli olan da budur. Hızlanan değişimi denetlemek istiyorsak, daha ileri —ve daha demokratik— bir geri besleme mekanizması oluşturmak zorundayız.

Hâlâ üstten alta hiyerarşik bir yapı içinde düşünen teknokrat, planlarını yeterli bir geri besleme düzenlemeden yaptığı için planlarının nasıl yürüdüğünü çok ender izleyebilmektedir. Bir geri besleme sistemi düzenlediği zaman da sosyal, psikolojik ya da kültürel yarı yetersiz, ekonomiye dayalı bir mekanizma oluşturmaktadır. İşin kötüsü teknokrat planlama yaparken, uygulamanın başarılı olması için katkısı gerekli toplulukların istek ve gereksinmelerini hesaba katmamaktadır. Ya bir başına sosyal amaçları saptamakta, ya da yüksek yetkililerden aldığı emirleri karşı koymadan kabullenmektedir.

Hızlı değişim sürecinin, toplumda yeni bir iletişim sistemi istediğini —ve yarattığını— görememektedir: Bu sistem bir merdiven değil çember biçimindedir. Bilgi iletişimi bu çember içinde artan bir hızla dolaşmakta, bir topluluğun çıktısı (output)

diğer toplulukların girdisi (input) olmaktadır. Böylece hiçbir topluluk tek başına toplumun amaçlarını saptayamamaktadır.

Sosyal öğelerin sayısı çoğaldıkça ve değişim sisteminin bütünü sarstıkça, alt toplulukların **bütün** üzerinde sağladığı yıkım büyük ölçüde artmaktadır. Ünlü bir **sibernetik** uzmanı olan W. Ross Ashby, metamatiksel olarak kanıtlanabilen bir yasadan yola çıkarak, «Eğer sistemin bütünü alt sistemlerden oluşuyorsa egemen olma eğilimindeki **alt sistem en az yerleşik** olanıdır.» demektedir.

Olayı başka bir biçimde ele alabiliriz: Sosyal öğelerin sayılarındaki artma ve değişim, sistemin bütünü yerleşik görünümünden koparır alırsa, hipiler, zenciler, aşağı orta sınıf üyeleri, Wallace'cılar, öğretmenler vb. gibi siyasal azınlıkların isteklerini görmezlikten gelmek, olanaksız bir duruma gelir. Yavaş devinen sanayi yapısı içinde Amerika, zenci azınlığın gereksinmelerine arkasını dönebilmiştir. Ancak yeni, hızlı sibernetik toplumda bu azınlık, sabotaj, grev ve benzeri binlerce eylemle tüm sistemin işleyişini durdurabilir. İç bağımlılık büyüdükçe toplum içindeki küçük küçük topluluklar, büyük güçler kazanacaklardır. Ayrıca değişim hızı arttıkça bu toplulukların görmezlikten gelinebileceği süreler yok denilecek ölçüde kısılacaktır. «Şimdi özgürlük!» çağırılırları, bu gelişmeyi belgeleyen belirtilerdir.

Buradan çıkarılacak sonuç, kızgın azınlıklara sistemi açmak, onları gerçek ortaklar olarak kabullenmek sosyal amaçların konmasında onları da söz sahibi kılmaktır. Onları yalıtma, baskı altına alma, çıkar bir yol değildir. Bir Kızıl Çin'i Birleşmiş Milletler'in dışında tutma çabası, uluslararası kuruluşun saldırılara uğramasından öte bir yarar sağlamamıştır. Gençleri işimize karıştırmamamız, sosyal kararlara katılmalarını engellememiz, onları gittikçe bunaltacak, tüm sistemi tehdit etmelerine neden olacaktır. Kısacası siyasette, sanayide, eğitimde kararlardan etkilenecek kitlelerin katılmasını sağlamadan amaçlar saptamak, gerçekleştirilmesi gittikçe güçlenen bir girişim durumuna gelmiştir. Yukardan aşağıya teknokratik amaç saptama alışkanlığının sürmesi, toplumsal çalkantılara yol açar.

cak, değişimle ilgili güçlerin denetimini olanaksız kılacaktır. Bu yol, insanlığı yok edici bir yıkıma doğru uzanır.

Değişime söz geçirebilmek için uzun süreli sosyal amaçları açığa çıkarmalı ve onlara varış yollarımızı demokratikleştirmeliyiz. Bundan çıkacak anlam, ileri teknoloji toplumlarda siyasal bir devrimin gerekli olduğudur. Halk demokrasisi kabul görmelidir.

Değişim üzerine yeni bir değerleme yapmanın zamanı gelmiştir. Bu değerleme, politikacılar, sosyologlar, devrimci seçkinler, teknisyenler ya da üniversite rektörleri tarafından değil, halk tarafından yapılacaktır. Şimdiye dek onlara sorulmamış bir soruyla «halka gitmeliyiz»: «Bundan on, yirmi ya da otuz yıl sonra nasıl bir dünya istersin?» Kısacası, geleceğe dönük bir halk oylaması yapmamız gerekir.

İleri teknoloji aşamasındaki ülkelerde, halkın kendi kendini araştırması, ilerlemeye dönük amaçları saptaması için gerekli ortam hazırdır. Zamanın bu noktasında, insan gelişmesinin bu aşamasında, körçesine, geleceğe doğru yarışmaktayız. Ama nereye gitmek **istiyoruz?**

Bu soruyu gerçekten cevaplamaya çabalasak nasıl bir sonuca varırız?

Her gelişmiş ülke, önündeki beş yılı kendini değerlemeye ayırsa ortaya konacak güçlü ve evrimsel etkiyi bir düşünün. Bu beş yılın sonunda her ülke, gelecekle ilgili gündemi ve yalnızca ekonomik değil geniş kapsamlı sosyal amaçları da içine alan programıyla ortaya çıksa neler olmaz. **En** azından gelecekte insanlık için yapacaklarını ortaya koymuş olurlar.

Her ülkede, her kentte, her bölgede sosyal amaçlar arasında öncelikleri saptayacak demokratik kuruluşlar oluşturmaliyiz.

Bu «sosyal gelecek toplulukları» yalnızca coğrafi konumları belirlemeyebilir. Sanayi, işçi, kilise, aydınlar topluluğu, sanat çevresi, kadınlar, etnik ve dinsel topluluklar, öğrenciler gibi sosyal kurumlarla da oluşabilir. Ancak toplulukların eşit katılımını kesinkes ölçmenin imkânı yoktur. Gereksinme duyul-

dukça bunun bir yolu bulunacaktır. Geleceğin belirlenmesi, yalnızca yoksulun, toplumdaki yalıtılmış kişinin sorunu değildir. İyi para alan yöneticiler, zengin meslek sahipleri, aydınlar, öğrencilerin tümü, değişimin yönünü ve hızını etkilemek konusunda zaman zaman çaresiz kalmaktadırlar. Onları sisteme bağlamak, toplumun yol gösterici makinesinin bir parçası yapmak, gelecek kuşağın en önemli siyasal görevidir. Ulaşılan bir düzeyde veya yerde, gelecekte yaşayacak olanların, geleceğe yönelik isteklerini söyleyebildiklerini bir düşünün. Kısacası beklenen demokrasinin kitle halinde, tüm dünyada uygulandığını düşünün. Bu, önemli bir olaydır.

Sosyal gelecek toplulukları kalıcı kurumlar olmamalıdır. **Ad hoc** (kendine özgü, belli bir amaç için) toplulukların yapısında olmalıdırlar. Temsilcilerin belirli aralıklarla değiştirilmeleri de yararlı olur. Günümüzde vatandaşların jürilerde görev almaları beklenir. Demokrasinin güvencelerinden biri olduğunu bildikleri için, vatandaşlar, günlerini, haftalarını bu hizmete verirler. Sosyal gelecek toplulukları, aynı biçimde düzenlenebilir, «gelecek üzerine danışmanlık» yapması için sürekli olarak yeni üyeler biraraya getirilebilir.

Danışılmayan büyük sayıdaki insan topluluklarının isteklerini ulaştırarak bu kurumlar, milyonlarca kişinin yazgılarını belirleyeceği geleceğin belediyesine dönüşebilir.

Bu yeni halkçı yaklaşım, bazılarınca safça bir davranış olarak değerlendirilecektir. Oysa, gelecekte de toplumu şimdi ki siyasal yapıyla yürütebileceğimizi sanmaktan daha önce bir düşünce olamaz. Bazıları uygulanamayacağından dem vuracaklardır. Oysa insanların geleceğini tepeden saptamak alışkanlığını sürdürmekten daha uygunsuz bir davranış olamaz. Sanayileşme süreci içinde saflık olarak değerlendirilen davranışlar, üstün sanayileşmede gerçekçi olma özelliğine kavuşacaklardır. Şimdinin uygulanabilir yaklaşımları, yarınlarda ahmakça bir görünüm kazanacaktır.

Umut verici olan, yeni teknoloji geleceğe dönük biçimde kullandığımızda, demokratik karar alma süreci içinde büyük aşamalar yapabileceğimiz gerçeğidir. Geliştirilmiş iletişim araç-

ları, sosyal gelecek topluluklarının bir oda içinde toplanmaları zorunluğunu ortadan kaldırmaktadır. Bilimadamlarının geleceğe dönük araştırma amaçları ya da çevresel nitelik amaçları üzerine yapacakları bir toplantıya, anında başka ülkelerden de katılma olanağı doğacaktır. Çelik işçilerinin, sendikaların ve yöneticilerin, otomasyonun amaçları ve çalışmaların geliştirilmesi üzerine yapacakları bir toplantıya ne denli dağınık olursa olsun her yöreden, fabrikadan katılma olanağı bulunacaktır.

New York'ta ya da Paris'te yapılan kültürel bir toplantıda —sanatçılar ve resim sevenler, yazarlar ve okurlar, oyun yazarları ve seyirciler arasında— çeşitli video teknikleriyle yapıtlar gösterilerek, kentteki kültürel gelişmenin uzun süreli amaçları tartışılabilir. Mimari çizim, teknolojisinin getirdiği yeni sanat ortamı gibi çeşitli konular ele alınabilir. Geleceğin kenti, nasıl bir kültürel yaşam içinde olacaktır? Belirli amaçlar dizisini gerçekleştirmek için ne gibi kaynaklara gerek vardır. Tüm bunlara cevaplar bulunabilecektir.

Tüm sosyal gelecek toplulukları, böylece sorulara cevap bulabilmek için çeşitli amaçların sosyal ve ekonomik maliyetleri konusunda bilgi verecek teknik kadroların yardımlarına gereksinime duyacaktır. Bu teknik yardımların ışığı altında topluluk üyeleri çeşitli gelecekler arasından bir seçme yapabileceklerdir. Böyle bir yaklaşım sonucu söz konusu topluluklar, belki belirsiz sonuçlarla yetinmeyecekler, yarınlar açısından öncelik taşıyan açık görüşlerle ortaya çıkacaklardır.

Sosyal gelecekle ilgili toplantıların, konuşma şenlikleri (talkfests) biçiminde geçeceğini düşünmek yanıltıcıdır. Oyunculara, değerlerini açığa çıkarmalarında yardımcı olacak oyunlar ve benzetme (simulation) çalışmaları hızla geliştirilmektedir. Illinois Üniversitesinden Charles Osgood, bilgisayar ve öğrenim makineleri aracılığıyla geniş halk kitlelerinin gelecek düşüncesine katkısının sağlanabileceği oyunlar geliştirmektedir.

Cornell Üniversitesindeki Çizim ve Çevresel Çözümleme Bölümü profesörlerinden José Villegas zenci ve beyaz öğrencilerin yardımıyla çeşitli «getto oyunları» oluşturmaktadır. Bu oyunlar sonuçları ortaya koyarak kişilere amaçlarını belirle-

mede yardımcı olmaktadır. **Getto 1984** adlı oyun, ayaklanma üzerine araştırma yapan ABD Sivil Düzen Ulusal Danışma Komisyonunun öğütleri tutulduğunda neler olabileceğini sergilemiştir. Salık verilen yürütme biçimlerinin **getto üzerinde** nasıl bir etki yapacağı gösterilmemişti. Hem zenci, hem de beyaz oyuncuların, ortak amaçlarını olduğu gibi çözümlenmemiş çatışmalarını da bu oyun ortaya koymuştur. **Peru 2000** ve **Squatter City 2000** benzeri oyunlarda, oyuncular, geleceğin topluluklarını biçimlemektedirler.

Villegas'ın Manhattan'lılara oynatmayı tasarladığı **Aşağı Doğu Yakası** adlı oyunda oyuncular öğrenci değil de, o yerleşme bölgesinin gerçek kişileri olacaktırlar. Yoksul emekçileri, orta sınıf beyazları, Porto Rikolu küçük iş adamları ya da gençleri, işsiz zencileri, polisi, ev sahipleri ve kent yetkilileriyle gerçek olayların yaşanmasına çalışılacaktır.

1969 yılının baharında Boston, Philadelphia ve Syracuse'de oturan elli bin liseli öğrenci, 1975 yılında Kongo'da olacağı varsayılan bir savaşın benzetmesi olan bir oyuna katıldılar. Televizyonla yayınlanan oyunda belirli topluluklar, Rusya, Kızıl Çin ve ABD hükümetlerini temsil ettiler. Diploması ve politika planlamasının getirdiği sorunlarla boğuştu. İzleyen öğrenci ve öğretmenler telefonla merkezdeki oyunculara gerekli önerilerde bulundular.

On binlerce değil, yüz binlerce, milyonlarca insanı kapsayan benzeri oyunlar, gelecekteki amaçların biçimlendirilmesi ne yardımcı olmaları için düzenlenebilir. Oyun olarak televizyondan sunulan bir bunalımın —sözcüğü ekolojik bir felaket— üstesinden gelmek üzere hükümet yetkililerinin rollerini yüklenen kişiler bazı girişimlerde bulunurlarken, sendikacılar, yardım dernekleri, kilise toplulukları, öğrenci kuruluşları televizyondan oyunu seyredip, oluşturdukları toplu yargılarını oyunculara bildirebilirler. Özel denetim tabloları ve bilgisayarlar da önerileri ya da evet-hayır gibi kararları evlerden alıp saptayarak, katılım dışı kalan milyonları kararlara ortak edebilirler. Böylesine düşsel yanı yüklü oyunlar oluşturarak gelecekteki amaçların saptanmasında kendilerine danışılmayan kitlelerin katkılarını sağlayabiliriz.

Şimdilik ilkel olan bu uygulamalar, ilerde daha gelişmiş bir biçim alacak, akademik tartışmalarda ya da parlamenter işlemlerde becerisi olmayan kişilerin bile, geleceğe yönelik düşüncelerini toplamak olanağı bulunacaktır.

Geleceğin halk toplantılarının düzenli ya da uyumlu girişimler olacağını ya da her yerde aynı biçimde örgütleneceğini sanmak, çok iyimser ve safça bir davranış olur. Bazı yerlerde sosyal gelecek toplulukları, bölge örgütlerine, planlama kurullarına ya da hükümet kuruluşlarına dönüşebilir. Başka yerlerde bu kuruluşlar, işçi sendikaları, gençlik toplulukları ya da bireyler, geleceğe dönük siyasal liderlerce desteklenebilirler. Kimi yerde kiliseler, vakıflar ya da gönüllü örgütler, sosyal gelecek topluluklarına arka çıkabilirler. Bazı yerlerde resmi bir çağrı sonucu da bu topluluklar oluşuverirler.

Bu toplulukların saptadığı amaçların, kalıcı kurumlar olarak düşünülmesi, Platonik idealler, gerçekdışı, ayağı yere basmaz kavramlar olarak görülmesi de yanıltıcı olur. Bunlar belirli bir süre içinde geçerli, geçici yön göstergeleri olarak düşünülmeli, o bölgenin ya da ulusun siyasal temsilcilerine yapılabilecek birer öneri olarak değerlendirilmelidir.

Kuşkusuz, böylesine geleceğe yönelik, geleceği biçimleyen olayların önemli siyasal etkileri olabilir. Siyasal temsil sisteminden kurtuluş, belki böylece gerçekleşebilir. Çünkü siyasal temsil sistemi bir bunalıma girmiştir.

Konular çok teknik olduğu için, büyük seçmen kitleleri, seçtikleri temsilcilerle ilişkilerini yitirmektedirler. İyi eğitim görmüş orta sınıf bile kendini amaçların saptaması süreci dışında görmektedir. Yaşam hızı arttığı için, iki seçim arasında birçok olay geçmekte ve siyasiler, seçmenlerine karşı daha az sorumluluk duymaktadırlar. Dahası, seçim bölgesindeki seçmenler de değişmektedir. Kuramsal olarak, temsilcisinin çalışmasından hoşnut olmayan seçmenler, sonraki seçimde ona karşı oy kullanabilirler. Oysa uygulanmada bu olanağı bulamayız. Kitle halinde yer değiştirmeler, bazen tümünün oy verme hakkını yok etmektedir. Yeni gelenler seçim bölgesine dolmaktadırlar. Kimse eskiden verdikleri sözlerin hesabını sormamaktadır.

Demokrasiyi zedeleyen bir başka öge de, siyasetin zaman konusundaki eğilimidir. Siyasetin zaman ufku genellikle bir sonraki seçimle sınırlıdır. Meclisler, kurultaylar, parlamentolar, belediye encümenleri —genel olarak yasa ve yönetmelik getiren kuruluşlar— uzun süreli gelecek üzerine düşünmelerini sağlayacak zamandan, kaynaklardan ya da örgütsel biçimlerden yoksundurlar. Vatandaşa en son danışılacak konular, oturduğu çevrenin, eyaletin ya da ulusun uzak gelecekteki amaçlarıyla ilgili olanlardır.

Belirli, ayrıntılı konularda seçmenin, oyuna başvurulabilir ama bu, istenen geleceğin biçimlenmesine önemli bir katkı yapmaz. Siyaset içinde, sıradan bir vatandaşın, uzak gelecek üzerine düşünce ve duygularını iletebileceği bir durum yoktur. Vatandaştan, bu konuda düşünmesi istenmemiştir. Düşündüğü zaman da, bu düşüncelerini siyasal arenaya iletebileceği kurulu bir düzen yoktur. Gelecekle ilintisi kesilen vatandaş, siyasal bir serseriye dönüştürülmüştür.

Bu ve benzeri nedenlerden dolayı, siyasal temsil sistemi, büyük bir hızla çöküşüne doğru yaklaşmaktadır. Eğer yasa koyucular, varlıklarını sürdürmek istiyorlarsa, yeni ilişkiler kurmak, geleceğe yönelik olmak zorundadırlar. Sosyal gelecek toplulukları, yasa koyucuyla tabandaki kitle, şimdiyle gelecek arasındaki bağlantıları kurabilirler.

Sık ve düzenli aralıklarla yürütülen sosyal gelecek toplantıları, halkçı isteklerin duyarlı bir ölçüsü durumuna gelebilir. Böyle toplulukları göreve çağırarak, milyonlarca kişiyi etkileyen siyasal bir olay düzeyine çıkabilir. Erkekleri ve kadınları gelecekle karşı karşıya bırakarak, onlara kişisel ve toplumsal gelecekler üzerine sorular sormak, bazı ahlaki sorunları açığa çıkarabilir.

Böylesine soruların halka sorulması, özgürce bir yaklaşımdır. Sosyal değerlendirme süreci, teknik tartışmalardan yorulan halk topluluklarını rahatlatacaktır. Sosyal gelecek toplantıları hızla bölünen toplumumuzdaki ayrılıkları açıkça görmemize olanak sağlayacak, ortak sosyal gereksinimleri, başka bir deyişle, geçici birleşmelere temel olacak noktaları ortaya çıkaracaktır.

caktır. Bu yoldan, çeşitli politikaların biraraya gelerek yeni siyasal mekanizmaya bir çerçeve hazırlamaları olanağı sağlanabilecektir.

En önemlisi, sosyal gelecek toplantıları, kültürü, üstün sanayi sürecine dayalı zaman anlayışına doğru kaydıracaktır. Halkın ilgisini uzun süreli amaçlar üzerine çeken, halktan çeşitli gelecekler arasından, seçme yapmasını isteyen bu topluluklar, geleceği insancillaştırmak gibi, şimdiden yitirilmiş bir olasılığı gerçekleştirme ortamını yaratacaklardır. Böylece, yapıcı güçlerin, bilinçli evrimsel güçlerin zincirleğini çözeceklerdir.

İnsanoğlu tarafından başlatılan hız dürtüsü, şimdiden, gezegendeki evrimsel sürecin temel ögesi olmaktadır. Diğer canlıların evrimleşme hızı ve yönü, yaşama olanakları, insanoğlunun alacağı kararlara bağlıdır. Oysa evrimleşme sürecinde, insanın kendi yaşamını güvence altına alacak hiçbir belirti yoktur.

Geçmişte, sosyal evrimleşmenin evreleri, birbirini izlerken, insanoğlunun bilinci hiçbir zaman olayı aşamamış, hep onu izlemiştir. Çünkü değişim yavaş olmuştur; insanoğlu bilinçsiz ve organik bir uyum içine girmiştir. Günümüzde bilinçsiz uyum, artık yeterli değildir. Gen'i değiştirecek, yeni canlılar yaratabilecek, gezegenleri insanla doldurabilecek düzeye gelmekte olan insan, evrimleşmenin bilinçli denetimi peşindedir. Değişimin dalgaları üzerinde, sonu belirsiz yolculuğunu sürdürürken, gelecek şokundan korunmak için, evrimleşme sürecine egemen olmak, geleceği insanca gereksinmelere göre biçimlemek zorundadır. Geleceğe karşı ayaklanacağına, geleceği beklemek ve biçimlemek amacına yönelmelidir.

Öyleyse, sosyal gelecekçiliğin kesin amacı, yalnızca teknokrasiyi altetmek, yerine insanca, uzak görüşlü ve daha demokratik bir planlama getirmek değil, evrimleşme sürecini bilinçli insan önderliğine bağlı kılmaktır. Bu an, insanlık tarihindeki en önemli dönüm noktasıdır. İnsanoğlu ya evrimleşme sürecinin bilinçsiz bir kuklası, onun kurbanı, ya da onun efendisi olacaktır.

Böylesine kafa tutan sorunlar, değişime karşı daha akılcı bir tepki göstermemiz gereğini ortaya koymaktadır. Bu kitap,

baş oyuncusunun kişiliğini değiştirmiştir; başta kötü adamken şimdi gizilgüçlü bir kahraman olmuştur. Değişimin düzene koyulması yolunda çağrılar yaparken, bazı ek devrimsel değişimlere gerek göstermiştir. Bu durum, gerçekte görüldüğü kadar çelişkili değildir. Değişim, insanoğlu için gereklidir. İlk yaşam süresinde ne kadar önemliyse, sekiz yüzüncü yaşam süresinde de öylesine önemlidir. Değişim, yaşamın ta kendisidir bir yerde. Oysa başıboş kalmış, yol göstericisi olmayan, insanın fiziksel savunmasını ve kararsal sürecini aşan hızdaki değişim, yaşamın düşmanıdır.

Evrimsel yazgımıza kılavuzluk etmeye, insanca bir geleceği kurmaya başlamadan önce ilk yapacağımız iş, gelecek şokuyla ilgili tehditleri, hızlı değişimin getireceği sorunları önlemektir. Öncelikle savaşın, ekolojik saldırının, ırksal sorunların, zenginle yoksul arasındaki aşağılık ayrımın, gençlik sorunlarının ve kitle halinde yükselen, akılcı olmayan davranışların üzerine eğilmemiz gereklidir.

Tarih boyu sürüp gelen bu kanseri iyi etmek kolay değildir. Ayrıca belirtilen hızla, görülmeye başlayan gelecek şokunu iyi etmek için de elimizde büyümlü bir ilaç yoktur. Değişimin bunalttığı kişiye, geçici önlemler salık verdim. Toplum için yaptığım öneriler, köklü, iyileştirici işlemleri kapsamaktadır. Yeni sosyal hizmetler, geleceğe dönük eğitim sistemi, teknolojiyi düzenlemenin yeni yolları ve değişimi denetim altına alma yöntemi, önerilerim arasındadır. Başka yollar da bulunabilir. Gerçekte kitabın temel amacı teşhis**tir**. Çünkü teşhis, iyileştirmeye giden yolda en önemli adımdır. Sorunların bilincine varmadan kendimize yardımcı olamayız.

İÇİNDEKİLER

		Sayfa
GİRİŞ		9
BİRİNCİ KESİM	KALICILIĞIN ÖLÜMÜ	15
Bölüm 1	SEKİZ YÜZÜNCÜ YAŞAM SÜRESİ	15
	Hazırlıksız Ziyaretçi	16
	Geçmişten Kopmak	18
Bölüm 2	HIZ DÜRTÜSÜ	24
	Zaman ve Değişim	25
	Yeraltı Kentleri	27
	Teknolojik Makine	29
	Yakıt Olarak Bilgi	34
	Durumların Akımı	36
Bölüm 3	YAŞAMIN HIZI	39
	Geleceğin İnsanları	40
	Sürekli Bekleyiş	44
	Geçicilik Kavramı	46
İKİNCİ KESİM	GEÇİCİLİK	49
Bölüm 4	İNSAN YAPISI NESNELER : «KULLAN-AT» TOPLUMU	49
	Kâğıttan Yapma Gelinlik	50
	Yitirilen Mağaza	52
	Kalıcı Olmayanın Ekonomisi	54
	Taşınabilir Oyun Alanı	55
	Değişebilen 'Eğlence Sarayı'	57

Kira Devrimi	60
Geçici Gereksinmeler	64
Geçici Eğlenti Makinesi	67

Bölüm 5	GEZGİNCİ TOPLUM : YENİ GÖÇEBELER	70
	4.800.000 Kilometreliler Derneği	71
	İsveç'te Flamenko Dansı	73
	Geleceğe Göçmek	75
	İntiharlar ve Otostopçular	78
	Acılı, Üzgün Yolcular	81
	Yuvayı Bulma İçgüdüğü	83
	Coğrafyanın Ölümü	85

Bölüm 6	İNSANLAR ARASI İLİŞKİLER : MODÜLER İN- SAN	88
	«İlişki Kurmanın» Bedeli	89
	İnsan İlişkilerinde Süreklilik	92
	Çabuk Tarafından «Hoşgeldin» Töreni	94
	Gelecekte Arkadaşlıklar	97
	Beş Günlük Arkadaşlar	98
	Yeniler ve Ayrılanlar	101
	İnsan Kiralamak	103
	Dostlar Nasıl Yitirilir?	105
	Kaç Tane Arkadaş?	107
	Çocukları Devir Hızına Göre Eğitmek	108

Bölüm 7	ÖRGÜTLER GELMEKTE OLAN ADHOKRASİ	111
	Katolikler, Kılık ve Kahve Molaları	112
	Örgütsel Karışıklık	114
	Yeni Adhokrasi	117
	Hiyerarşinin Yıkılışı	121
	Bürokrasinin Ötesi	125

Bölüm 8	HAREKET HALİNDEKİ BİLGİ VE SANAT	133
	Gerçeğin Zihinsel Modeli	136
	Freud'cu Akım	138
	En Çok Satan Kitapların Parıltısı	140

Özenle İşlenen Bildiri	142
Koşturulan Mozart	144
Yarı Cahil Shakespeare	146
Sanat : Kübistler ve Devinimciler	149
Sinirsel Yatırım	153

ÜÇÜNCÜ KESİM

YENİLİK	157

Bölüm 9

BİLİMSEL YÖRÜNGE	157
Yeni Atlantıs	159
Güneş Işığı ve Kişilik	162
Yunus Balığının Sesi	164
Biyolojik Fabrika	165
Önceden Biçimlendirilen Gövde	167
Geçici Organ	174
Aramızdaki Cyborg'lar	177
Değişimi Yadsımak	183

Bölüm 10

YAŞANTI ÜRETEMLER	186
Pasta Karışımının Ruhsal Etkisi	188
Gökte Hizmet Eden Kızlar	190
Deneye Dayalı Sanayiler	192
Benzeri Yapılan Çevreler	193
Canlı Çevreler	195
Sağduyulu Ekonomi	199

Bölüm 11

PARÇALANAN AİLE	202
Analığın Gizemciliğı	203
Çağa Uydurulmuş Aile	205
Biyolojik ve Profesyonel	
Ana babalar	206
Komünler ve Eşcinsel Babalar	207
Aşk Çıkmazı	211
Geçici Evlilik	212
Evlilik Yörüngeleri	214
Özgürlük İstekleri	216

DÖRDÜNCÜ KESİM	ÇEŞİTLİLİK	220
Bölüm 12	SEÇENEK BOLLUĞU	220
	Bir Mustang'a Biçim Vermek	221
	Bilgisayarlar ve Okul Sınıfları	226
	O Biçim Filmler	231
Bölüm 13	ALT KÜLTÜRLERİN YAYGINLAŞMASI	237
	Bilim Adamları ve Borsa Simsarları	238
	Eğlençe Uzmanları	241
	Gençlik Gettosu	243
	Evlilik İlişkileriyle Oluşan Kabileler	246
	Hipilik Anonim Şirketi	247
	Kabilede Dönme Çabukluğu	248
	Soysuz Canavar	250
Bölüm 14	YAŞAM BİÇİMLERİNİN ÇEŞİTLİLİĞİ	254
	Motosikletliler ve Aydınlar	256
	Biçim Yapımcıları ve Mini-Kahramanlar	258
	Yaşam Biçimi Fabrikaları	260
	Biçimin Gücü	262
	Kişiliğin Aşırı Bolluğu	266
	Özgür Toplum	270
BEŞİNCİ KESİM	UYUM SAĞLAMA YETENEĞİNİN	
	SINIRLARI	272
Bölüm 15	GELECEK ŞOKU : FİZİKSEL BOYUT	272
	Yaşam Değişimi ve Hastalık	274
	Yeniliğe Tepki	280
	Uyumsal Tepki	283
Bölüm 16	GELECEK ŞOKU	
	PSİKOLOJİK BOYUT	287
	Aşırı Biçimde Uyarılan Birey	289
	Duyuların Bombardmanı	292
	Aşırı Bilgi Yükleme	294
	Karar Verme Gerilimi	298

	Sayfa
	Gelecek Şokunun Kurbanları 302
	Gelecek Şokuna Uğrayan Toplum 307
ALTINCI KESİM	YAŞAMI SÜRDÜREBİLMENİN YÖNTEMLERİ 309
Bölüm 17	YARINLARA AYAK UYDURMAK 309
	Doğrudan Ayak Uydurmak 312
	Kişisel Denge Bölgeleri 314
	Durumsal Sınıflama 319
	Bunalıma Karşı Öğüt 321
	Alistırma Evleri 324
	Geçmişin Kalıntıları 325
	Geleceğin Örnekleri 326
	Uluslararası Uzak Gösterileri 328
Bölüm 18	GELECEK ZAMANDA EĞİTİM 332
	Sanayi Çağı Okulu 333
	Yeni Eğitim Devrimi 335
	Örgütsel Saldırı 338
	Günümüzde Uygulanan dünün Eğitim Programı 341
	Verilerin Çeşitliliği 343
	Beceriler Sistemi 345
	Geleceğe Özgü Yöntem 349
Bölüm 19	TEKNOLOJİYİ UYSALLAŞTIRMAK 358
	Teknoloji Siyaseti 359
	Kültürel Biçimlerin Seçilmesi 362
	Transistörler ve Seks 366
	Teknoloji Ombudsman'ı 369
	Çevresel Perdeleme 371
Bölüm 20	SOSYAL GELECEKÇİLİK YÖNTEMİ 374
	Teknokrasinin Ölümü 375
	Plancının İnsancillaştırılması 379
	Zaman Ufukları 384
	Beklenen Demokrasi 394

Future Shock

by

Alvin Toffler

'A disturbing
and challenging book'

DAILY EXPRESS

300 Lira

alvin
toffler

ŞOK

gelecek
korkusu

